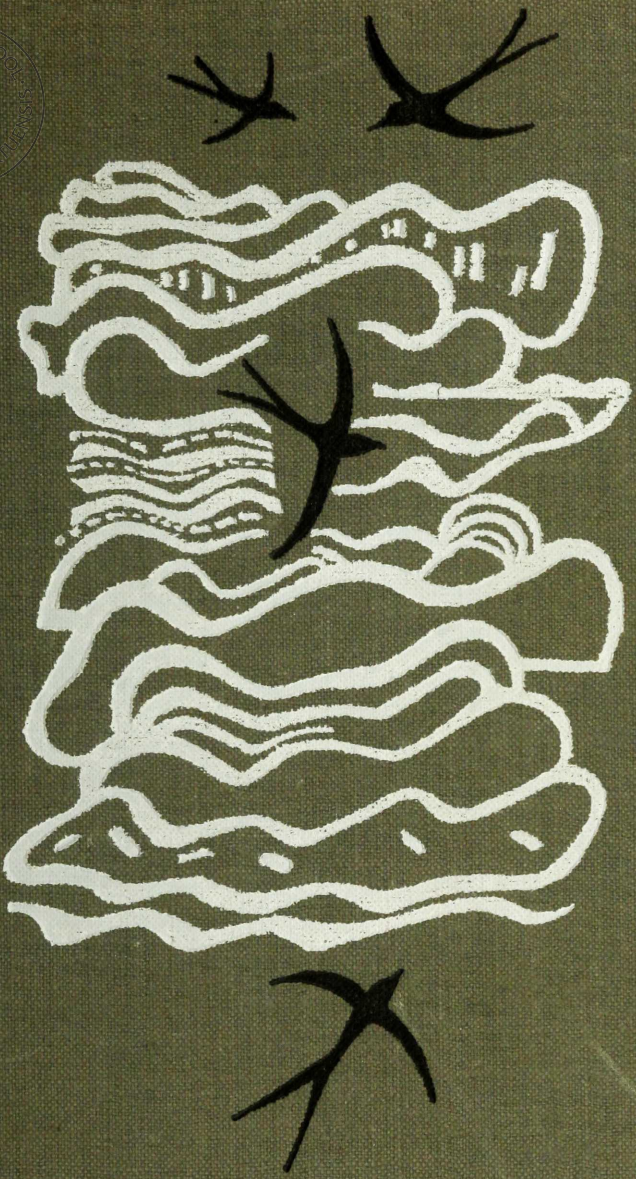

LUISE
VAHER

PÄEVA PALGE EES

LUISE
VAHER

PÄEVA PALGE EES

ROMAAN

«EESTI RAAMAT» TALLINN 1968

E
V 07

Teos sai 1967. a. romaanivõistlusel III auhinna

Kujundanud *Peeter Ulas*

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
73270

Metsa pole enam ees. Mets laastati hõredaks. Nüüd vilgub koduõue tuli juba Kuuraoja sillale. Annab imestada, kuidas tühipaljas tulekuma suudab kaines peas kummalisi tundeid äratada. Küllap seepärast, et kodutules on midagi, mis toitub minust enesest.

Mustjõgi kaob kuivendatud pervede vahele. Pilpa kaldalt paistavad eterniitkatused. Vastsed hooned kelgivad vanade ees, kuni miski veel uuem nad tagaplaanile tõrjub. Kulukollaste kõrrepõldude taga haljendavad koplite read nagu ere kangas. Tee ääres lillatab mõni kassiratta väljaveninud õis, et võtta sügiseselt päikeselt niipaljukest, kui tal veel anda on. Kuldnokad on läinud. Põldlõokesed on läinud. Emm võttis ka kätte, jättis kõik sinnapaika ja läks lihtsalt ära. Tema surma ei kinnita isegi mitte nimeplaadiga kääbas Ritsiku kabelimäel. Kodus paistab kõik pooleli jäänud olevat: närbunud kitsuheinte pahn maasikavagude vahel, hark sõnnikupatareis, pang sealsamas kõrval, pööningult allatoodud talveaknad mõsipaku najal, tarude alused nagu orvud haledas reas. Emmu mesilased on nõmmel kanarbikukorjel.

Kolhoosi klubis valmistatakse suuri peiesid. Martsepp ja Olev kihutasid kooperatiivi. Nad pidasid vaati õlut väheseks ja tahtsid veidike viina igaks juhuks juurde võtta. Mind pandi meie bussipeatuses maha. Nurisesin liiga aukliku tee pärast. Aga see oli mul rohkem ettekääne. Tahtsin viivuks üksi jääda, kaevupingil istudes jalga ja südant puhata. Niipea kui kolhoosi «Volga» mürin alla orgu sum-

bus ja ma arvasin end omaette olevat, pugesin peadpidi sõstrapõõsasse ja öökisin rindealuse tahedaks. See käib mul esimestest kuudest alates, aga praegu ei paindu ma enam ise kingapaelu kinni siduma. Olev sunnib mind hirmsasti sööma. Ta arvab, et minu olukorras on see väga vajalik. Naljakas! Inimene elab ära palju napimast leivast, kui ta kurjast maiusest läbi jahvatab. On väga karm ja vaikne üksindushetk. Aga mingit üksindust ma ei tunne. Teel müriseb lohisti, terve rõuk ristikut varbadel. Äsja seemendatud taliviljale aetakse peale vesivagusid. Ühise karjatee ääres hakkavad silma visa hingega kastevarre mättad. Nad nagu aimaksid, et umbrohtu igati hävitatakse. See just õhutab vastupidavust. Lage kodutalu oma hajuvil hoonetega mu ümber meenutab äripäeva, kui emm on läinud keskusesse koosolekule või palka vastu võtma.

Alt jõe poolt rühkis Linda mäkke. Ta oli tulnud jala üle vana purde, üle heinamaa. Tema iiluke keha kaldus käies ettepoole, must rätik varjas silmi. Seljas kandis ta lotendavat vihmamantlit, hõlmad ripakil. Hommikul, kui surnuaeda sõitsime, ajas maha rõsket udu, aga Linda otsustas veoauto kasti kirstu kõrvale istuda. Asjatult nurus Olev teda «Volgasse». Nüüd näis Linda nõrkemiseni väsinud. Ta kobas käega vana varbaeda, sealt tuge lootes. Tema näo krimpsude vahel istusid jonn ja mure, vaev ja vigaseks moonutatud inimese viha. Ema oli ainuke. Ema enam ei ole. Linda suu pomises. Ta kõneles iseendaga.

Kui ma tema juurde astusin, andis ta mulle masinlikult käe pihku.

«Ja Neeme ei tulnud? Häbenes!»

«Saatis telegrammid. Minule. Ja oma isale ka.»

«Kihuta tagasi. Sa kihutad tagasi!»

«Miks? — Ei!»

Rüvetad ema mälestust!»

«Kuidas?»

«Milleks ta pidi oma isale telegrammi saatma? Mis tegu on Jaagul meie emaga? Ah?»

«Linda!»

«Sellest me enam ei räägi!»

Sõsar sakutas mu kätt. Oma lihtsameelsuses ei mõistnud ta loomulikke seksuaaltundeid, sest ta ise oli kogenud ainult rahuldamata igatsuse mürki. Ta suust kostis iristavat naeru, mis kõlas nagu nutt.

«Neeme jättis su maha.»
«Me ei sobinud.»
«Nojah. Nõndaviisi valetatakse ikka. Niipea kui tal vedama hakkas, ajas see jõnglane nina selga. Ma ju näen ja saan kõigest aru.»
«Väga kitsalt.»
«Neeme sundis sind last kaotama.»
«Ei. Ta sai sellest hiljem teada. Ma ei armastanud Neemet ega tahtnud temalt last.»
«Emm teadis?»
«Tema neh. Aga isegi hukka mõistes ei mõistnud ta mind hukka.»
Minu avameelsus vihastas Lindat. Ta maigutas sapiselt suud. Varasematel aastatel, kui ta ootas elult imet ja uskus kõigest jõust uskumatut, oli Linda mõnikord mahedam. Ta hing, mis janunes õrnust, tundeid ja soojust, on tuppe tõmbunud, kalgistunud.
«Linda,» ütlen talle, «emm nägi meie perekonna lagunemist, sõjas langenuid, tapetuid, vigaseid. Ta ise leidis õige armastuse alles siis, kui päev tikkus õhtupoolikusse. Ikka oli ta täbaras olukorras, aga emm ei vandunud kunagi alla.»
Linda vaatas mulle sallimatult otsa. Ta silmad piilusid nagu pudelist. Tõmmu pilv seilas üle taeva, otsekui tondid vihtlesid Mustmere metsa kohal oma pärdikuid, sagarad rippusid allapoole nagu paharetilaste siplevad jalad.
Ilm oli jahedavõitu.
«Lähme tarre!»
«Ei!»
Toas plõmmis Kaspar oma pilli.

ESIMENE MÄLESTUS

Sõda kipitas veel kõigil silme ees. Aga inimesed soovisid, nagu ikka, aplalt lahedamaid päevi, isegi teadmata, kuidas see päris hea elu välja näeb. Pöönile plaanitseti kolhoosi. Sinna olid kutse saanud kõik meie Meegoküla ja ka ülejõe Pilpamõisa talurahvad. «Ei saa sellest kõvakeetu kapsaid, ei ole usku, hirm tikub naha vahele,» ohkas aga minu emm. Kuid koosolekule me siiski sõitsime. Kevadine tee oli lödine, reeliug juba läinud, vankriaeg veel üsna vaevaline. Rattad püherdasid üle rummu poris. Meie ruun Türklane vedas kõiki koormaid alati hoole ning armastusega, nagu hea maatõugu hobune. Ta ju oli põlist põllu-hobuste sugu ega viitsinud isegi saani ees lillutada. Paljuke ta siis päris lustimist saanud oligi, ka suviti kiusasid teda tolm ning parmud.

Ojades pahisesid juba nired, Mustjõgi pidas veel jääd, aga Kuuraoja sillal olid uued mademed maas ja Türklane tõmbas vankri järsu raksatusega Meego pervelt Pööni kaldale. Emm ronis ruttu maha kodaraid, uurima. Kas on alles? Jah, kõik olid alles.

«Põhi peab,» rahunes ta ja sikutas ohje. «Nõõ, edasi!»

Pööni lasipuul norutasid kõik ümberkaudsed hobused reas nagu laadal, kui kraam müüdud ning otsitakse ostusid. Türklane sai teiste vahele koha. Ma tassisin talle kosust ristikut ette. Kaeratorbikut me kaasa ei võtnud, sest emm ei kavatsenud kallist kevadist päeva tervenisti nahka panna. Tal olid villad pesta. Põllumajandusühistust

vahetati mantliriiet ja emm rehkendas kaupa soodsaks. «Keskmiselt nühitakse talumehelt kümme nahka, aga seekord ollakse ometigi viiega rahul,» rõõmustas ta.

Pööni Himma tuli kähku meile vastu, et teada saada, mis emm ka asjast mõtleb. Välimus oli tal üpris pidulik, juuksed kuhverdatud, tore punane kampsun seljas. Tädi on emmust palju noorem, Kasahhimaal sõjapaos ära käinud. Selle tõttu peab ta end ka peajagu targemaks.

«Linda ütles, et sina oled vaimustatud,» sosistas Himma.

«Pidagu suu koomal.»

«Aasa, räägi tasemini! Me peame teistele eeskujuks olema. Ma küll näen suuri kasusid. Ma lihtsalt tunnen õnne.»

«Sinu asi.»

«Närepa rehkendab, et kui meie normid ära jäetakse . . .»

Himma mees töötas nii tähtsa koha peal, et teda austas või ka pelgas terve Meegoküla, emm välja arvatud. Tädimees oli kohtunik.

«Mis jutt see on? Kuidas normid ära jäetakse? Kust siis riik vilja saab ja millega linnad söödetakse?» torises emm.

Himma tiirutas natuke meie ees. Ilmselt tahtis ta oma uut kampsunit näidata. Tuju paistis tal jõulupühalik olevat.

«Mõtleks, Kaisuke ka ühes võetud!» pandi mindki tähele. «Tule aga meie lastega mängima.»

Emm lubas mul minna, kuid enne rookis ta mu nina puhtamaks.

«Ütle tere ka,» käskis ta.

«Tere! Susi sõi Neti ära . . .»

Meie karjakoer Neti oli mitu nädalat kadunud. Kahtlustati, et mõni hulkuv hunt on ta pruukostiks pistnud.

Pööni-tädi ei uskunud, et susi jõuaks Neti-sugusest jagu saada. Ja veel varakevadisel ajal, kui mets muud maiust täis. Milleks soel koeraga jännata? Iseasi muidugi talvel. Aga kuhu siis Neti jäi? Nii tark koer ise kodu maha ei jäta. Selles oli emm Pööni-tädiga nõus, et koera kadumine head küll ei tähenda.

Tädipojad istusid joonistuste kallal. Loit sehkendas traktorit ja autot, Allan värvis inimest. Neil olid vihikud, pliiatsid ja värvid laual ning topsikesega vesi ka, aga Allan niisutas pintslit süljega. Tuba tundus kuum ja lõh-

nas präänikute järele. Köögis parsil kuivasid lambanahad. Ka meie raiskasime eelmisel nädalal uttede elusid, et kui ühistamine ikka juba sel kevadel tuleb, ei pea kõike jumalamuidu käest ära andma. Emmul soovitati üks lehm minu nimele kirjutada. Aga mina küll ei tahtnud. Kes karjas käib, kui mul koolitee algab, nagu nad nüüd ülepäeviti hirmutasid. Lugeda ma juba kuigivõrd oskasin, aga ükskordüks ei püsinud küll peas. Ega ma nii väga peljanudki, kuid koolis teadsin olevat nurgad, kuhu lapsed seisma seatakse. Pealegi ei tohi koolis naerda, kõnelda ega joosta. Hea, et hernestele põlvilipanek oli ometigi keelatud!

Küsisin tädi nunnudelt pliiatsit ja värve. Tahtsin ka väga joonistada.

«Kas sul endal ei ole?» küsis omakorda Loit.

«Need on eestiaegsed,» suurustas Allan.

Küll ajas südame täis.

«Ära peta!»

«On, noh. Ema juhuslikult sai. Vaata, kui vahe pliiatsitera. Ja ei murdu. Praeguse aja omad ei pea vastu.»

«Eesti aeg oli klikiaeg!»

Selle kinnituseks vajutasin Allani pliiatsi vastu paberit. Kõlas praksatus ja pulk läks pooleks.

«Aga nüüd sa saad,» kiljus Loit. «Me sulle näitame!»

Poisid hakkasid mind ümber laua taga ajama, kuid tegid tühja tööd. Nad mõlemad müttasid oma sussides, aga mul olid nahktallaga saapad, et lase või liugu, kui põrandariideid ees poleks olnud. Peitsin enda sängi taha ja tõmbasin tooli ette. Allan püüdis alt läbi ronida, Loit torkis mind joonlauaga. Nagu nad hinge tagasi tõmbasid, vupsatasin ma üle patjade teisele poole ja pink küljeli ning voodi ette, Allan vangi. Kisa peale tõttas jaole Himma-tädi. Minule kui külalisele anti õigus, poisid said tutistada.

«Sööge maiustusi,» pakkus Pööni-tädi. «Kas sa, Kaisuke, tatraputru soovid? Meie lapsed on juba lõunat söönud.»

«Ei taha.»

Õige mul neid putrusid tahta, see mõni külalise söök!

Tädi käskis meil hästi läbi saada ja läks suurde tuppa tagasi aru pidama.

«Mängime kolhoosi,» ütlesin mina.

Poisid ei ajanud vastu.

«Kuidas seda mängitakse?» uuris Loit.

«Paneme kõik oma asjad kokku.»

Tädilastel oli ilmatu nurgatäis kanne, kõik kärud ja kühvlid ja labidad ja auto ja lennuk ja mitu püssi ka.

«Kõik need on nüüd meil ühised.»

«Kuidas?» küsis Allan.

«Meie omad, noh!»

«Kes on see «meie»?»

«Sa oled vastane, krants, ja ei taha aru saada,» põrutasin mina. «Teie asjad on ka minu omad.» Istusin maha ja korjasin kõik nende värgid sülle. Algul vaatasid poisid leplikult, siis aga tõmbas Loit lennuki ära, et seda ta kolhoosi ei anna ja värve ja pliiatseid ka mitte. Aga kõik muu võin, kui tahan, saada. Allan tassis tagatoast aabitsaid ja muid raamatuid.

«Need ka,» pakkus ta vabatahtlikult.

Mõtlesin tõsiselt, kas aabitsat võtta või mitte, sest mul oli kodus täpipealt samasugune ja kaanest kaaneni räbalateks loetud.

«Too pildiraamatuid!»

Neid nad ei täinud anda.

«Mis sinu poolt on?» nõudis Loit.

Ma tõin varnast oma mütsi, palitu ja käpikud.

«Püksid peame ka jalast võtma,» teatas Loit, kes oli kuulnud, et kolhoos tirivat talumehe taguotsa paljaks. Ta tõmbas treeningute kummi kahe näpuga õieli ja hüples paljaste kintsudega Allani ees.

«Kaisu ka!»

«Naised siis?» häbenesin natuke. Kuid mul olid kolmed püksid üksteise otsas ja nad leppisid pealmistega. Aga hiljem kiskusin ka ülejäänud takkajärele, sest mu au ei lubanud poistest maha jääda.

Teisel pool seina Pööni suures toas kõmisesid hääled. Aga meisse see ei puutunud, nii väga olime isekeskis ametis. Jaotasime asju. Sinu oma minule ja minu oma sinule.

«Ega sa teistele liiga tee?» küsis tagatuppa tulnud emm.

Linda tuli kohe tema kannul. Neil paistis olevat omavahelist õiendamist. Meile ei pühendatud vähematki tähelepanu. Nähtavasti tuldi teiste juurest eemale salajasi küsimusi klaarima. Nii emm kui Linda punetasid näost. Mu vanem õde on emast lühem ja siis olid ta puusad veel tsõõrikud nagu täislastiga töömesilase taguots. Pead hoiab ta veel praegugi uhkelt seljas, suu seisab karmilt kinni. Huuli Lindal ei ole. Nina alt jookseb läbi kitsas triip.

Juuksed olid tal tol ajal ilusad punakad. Nüüd on nad hallid.

«Sa ei tohi nõnda keelt villata,» sudis Linda emmu.

«Ise patrasite vabatahtlikkusest. Kuhu see jääb?»

«Nojah! Sa pead tahtma vabatahtlikult.»

«Nii palju!» Emm näitas trääsa.

Jäin neid tunnistama. Ma hoidsin alati ema poole. Linda oli haruharva kodus. Ta töötas parteikomitees. Koht pidi tal aus ja kaalukas olema. Nii väitis külarahvas. Olin pannud tähele, et Linda ees lipitseti. Ka emm kõneles temaga alati leebelt ja lugupidavalt. Nüüd aga oli midagi erakordset juhtunud. Ema sai Linda peale ägedaks. Ta silmad heitsid kurjakuulutavaid pilke. Niipalju kui suutsin aru saada, ei tahtnud emm Himmat uue kolhoosi esimeheks. Ta soovitas selle koha peale Ala-Meego Raagu Jaaku, kes oli õppinud põllumees, kuid elas metsakolkas mitmete olude sunnil. Fašistid olid kohe sõja algul ühe pommi nende linnamajja visanud. Sellest jäid Jaagu isa ja ema vigaseks ning naine Alina halvati ära. Ta ise ja poeg Neeme pääsesid üle noatera kergemate haavadega, mis olid sedaaegu juba kinni kasvanud ja paranenud. Kunagi olid nad olnud rikkad. Raak ostnud Ala-Meego oksjonilt, kui Himma Närepa papa vekslite ja võõraste naistega kimpu jäi ning asundustalu käest laskis. Aga seda pandi nüüd tagantjärele Raagule väga pahaks.

Vahtisin Lindat heitunult. Tal oli nutt kurgus.

«Sa ei tohi vastu vaielda,» mangus ta emmu. «Kõik ju on juba ette otsustatud. Sinult nõutakse heakskiitmist. Saa ometi ükskord aru . . .»

«Milleks te siis suuri sõnu loobite?»

«Raak ei kõlba.»

«Ta on kirjutanud rohumaadest terve paksu raamatu.»

«See praegu ei loe.»

«Himma keerab teil selle kolhoosi punda. Küll näed! Mis teab tema külvist-künnist! Ta tikub lapsest saadik linna.»

«Maa tõstetaksegi linna tasemele.»

Emm turtsatas pilkavalt.

«Ma palun sind,» anus Linda. «Pea end vaos. See Kaspar on sul ka, tead küll, kus ta sul on. Heakene küll, abielus te polnud ja mina teda sugulaseks ei pea. Aga sa ju saadad talle kirju ja pakke!»

«Pea oma suu minu mant rahul. Sa ei ole mind saanud.

Mina olen sinu saanud. Munad tikuvad ikka kanadest targemaks, sellepärast on nad ümmargused ja veerevad.»

«Palun, palun sind, ema!»

«Kaspar teadis omal nahal, et kolhoosielu pole taluorjusest sugugi kergem.»

«Selle vale eest on ta seal, kus on,» kinnitas Linda.

Mu isa oli sõjavangi jäämise eest pärisvangi pandud. Kuulasin ja kõhetusin. Kahjuks ei olnud mul oma arvamist. Ma ei mäletanud isast muud kui neid aadresse, mis emm iga kuu takka pakkidele maalis. Ükskord joonistas ta valgele paberilehele minu sõrmed ja ma ise pidin peopessa oma käega oma nime sirgeldama. Teinekord viis emm mu fotograafi juurde, et isa saaks oma silmaga vaadata, kuidas tüdruk muudkui viskab kasvu. Linda oleks siis peaaegu jaole saanud, sest ma ei jõudnud saladust hoida ja tahtsin, et temagi mind pildilt kiidaks. Pärit oli Kaspar kaugest Siberist. Emm kohanud teda sõjavangide tapis. Saatuslikuks saanud paar eestikeelset sõna, sest veri on paksem kui vesi. Ka tädi Himma mõnitas Kasparit langisandiks ja kemmulööjaks. Ta ei saanud aru, kuidas emm võis oma kangelasest mehe niisuguse täitanud tüübi vastu vahetada. Aga kangelane oli siis juba hauas ja mälestused süvendasid üksildust, mille eest elav emm püüdis kogu jõust pageda.

Allan ajas piimanõu ümber. Põrsaste lõss valgus põrandale.

«Püha taevakene!» kiljatas Pööni-tädi jaole joostes. «Kus on laste püksid?»

«Kolhoosis,» teatas Loit. «Kaisu tegi kolhoosi.»

Siis nad tulid kõik kolmekesi minu kallale.

«Küll teevad komuskit,» oigas Himma. «Kes sulle niisugust mängu õpetas?» nõudis ta tungivalt ja riidles: «Mõtleks, kui raske on vallaslastel õiget aru peas hoida.»

Mis ma mõistsin kosta?

«Kust sa kuulsid, et kolhoosis käiakse püksata?»

Eks Himma enese suu oli kord umbes midagi sinnapoole paotanud.

Linda haaras minu tuka pihku. Emm sakutas omakorda särgisabast. Kisasin, mis jõudsin, ja trampisin jalgadega. Pöönile mind enam hulk aega ei kutsutud, sest tädi kartis,

et ma õpetan tema headele lastele halbu kombeid. Kuid emmu käest ma tol õhtul keretäit ei saanud. Ähvardas küll, aga tal ei olnud aega. Hiljem asi ununes.

Tol õhtul tulid Mäe-Meego Saariku Otilie ja Oolup meile. Nemad ei mõelnudki kolhoosi tormata. Õiget põhjust ei tea nad tänase päevani. Nüüd vabandab Oolup, nagu oleks tegemist olnud arusaamatu eksitusega. Meie sugulasteks Saarikud endid ei pidanud, kuigi emad olnud õeksed. Naise võttis Oolup omal ajal linnast ja tõusis ise ka antvärgiks, kingsepaks. Maale jäi tälle see popsihütt, kuhu nad sõja algul elama pagesid. Üks poeg läks neil Punaarmeesse ja teine astus Leegioni. Mõlemad said surma. Nõnda muutusid Oolup ja Otilie varesteks ega teadnud, mis värvi olla. Taga leinati mõlemat last, eriti veel, kui kurel kolmandat anda ei olnud. Annab imestada, kui mesimagus mõistab Otilie Linda suu ees olla. Millegipärast suhtub Linda temasse õelalt. Nähtavasti ei suuda ta eales üht vana asja unustada. Otilie juurest viidud Linda mingi füürerikese vuntsi küünistamise eest koonduslaagrisse. Mind siis veel olemas ei olnud. Ja mu esimene mälestus õest on tema tagasitulek laagrist ja pikad sinetavad armid kintsudel.

«Põllutöö ei ole mulle ilmaski vallinud,» vabandas Otilie. «Ja ei ole meil ka midagi ühistamiseks viia,» lisas ta uhkeldamisi.

«Anna pressraud ja käärid,» iristas Oolup.

Otilie õmbles külatüdrukutele pluuse ja sitskleite. Ta teenis rohkem kui Oolup rupskitamisega.

«Ega siia siis nurgarätsepate artelli tehta,» tähendas Linda mokaotsast.

«Ma annan puskariajamise riistad,» pakkus Oolup. «Ja ma kutsun sinu vuntsidega Joosepi pruuliameti alal sotsialistlikult võistlema!»

«Kas sa oled vait!» ehmus Otilie. «Laps kuuleb . . .»

«Suu on sul nurjatult solgine,» kärgatas Linda.

Mind lükati tagatuppa. Uks laksatati vahepealt kinni. Emm käskis mul silmapilk rõivad seljast rookida, asemele pugeda ja tekk ka üle pea tõmmata. Eestoas ennustas Linda, et kolhoosist saab Pööni ja Meegoküla ning Pilpamõisa tulevaste põlvede enneolematu õnn. Tema sõnad kuivatasid teedelt pori ja torutasid juba ette ära meie liig-

vee all kannatavad nurmed. Linda külvas suuga ristikut, mis sirgus rinnuni. Rukki kasvatas ta üle pea ulatuvaks. Uued laudad, suured aidad, rammus kari, tuhat siga, kümme tuhat kana . . .

«Aga püksid ja undrukud hoitakse kunturis luku taga. Sealt antakse kolhoosnikutele jaopärast selga. Vaata, sinna läheksin ma laohoidjaks. Kõik on ju ühine,» näägutas Oolup.

Kuuldus klirin ja Otilie kiljatus.

Hommikul nägin pühkmehunnikus meie laelambi ilusa valge kupli tükke.

TERAV MÄLESTUS

Emmu sõna ei lugenud suures maailmas midagi. Ilm polnud tema aiamaa, kuhu ta omal märkimisel kapsad kükitas. Himma tõusis esimeheks ja tõmbas püksid jalga. Loomade ühistamise päeval ajasin ma Lillikut tagant. Emm käis ees, ohilõig peos. Ta oli nii tõsine, et mulle kippus hirm peale. Kured olid juba tagasi. Konnad krooksusid igas kraavis. Ma krapsasin käigult Lillikule värske tarna tutte. Mida kõike küil meie teeperved ei kasvatanud! Tulikad ja mailased, kastevarred ja nõmmeliivatee. Neid ei puudutanud isegi näljase elaja keel. Tarn ja vesihaljas on head umbrohud ja köömen maitseaineks karjamaal. Ühislaut tehti Pöönile, kus olid kõige avaramad ruumid. Hobuseteed sai meilt sinna tubli tund jalakäiku, aga risti läbi raba ja üle Kuuraoja purde minnes olid kolm korda kiiremini kohal. Me ei saanud lehma viies purret kasutada. «Komistab teine veel sisse ja siis on ta sul ühistatud,» torises emm. Pööni Himmal olid uued läikivad kummisäärikud. Niisuguseid nägin ma elus esimest korda. Ta tuli meile lahkesti vastu. Lauda ümbrus oli juba loomi täis. Himma seletas kõigile, et kütked ja ketid jäävad kolhoosile vaid seniks, kuni jõutakse uued ja paremad muretseda.

«Ma ise andsin Mirdi,» ütles Himma emmule.

«See ju sul aher.»

«Aga kui palju ta piima annab ja kui kõrge rasvaprotsent!»

«Va kedrutis loom.»

«Kõigest kolm poega vana.»

«Ta ei võta pulli, sellepärast.»
«Ei ole tõsi. Ma ise ei lasknud.»
«Lillik tuleb jaaniks piima.»
«Kohe näha. Naba juba allapoole vajunud.»
«Ta on alati lehmiku toonud. Seekord viisin tõupullile.»
«Linda vist sundis sind Lillikut andma? Ta on ju nüüd niisugune üliüllas ja kõrgeideeline. Sekretär Martsepp ka kiitis tema iseloomuomadusi. Mulle tundub, nagu vaataks Vahur Martsepp Lindat erilise pilguga.»
«Ta ju naisemees ja lapse isa.»
«Ei-ei! Lahutatud. Naine käinud sakslastega. Poeg loomulikult saab alimendid.»
«Kas Martsepp ise teisi ei vaadanud?»
«Tema on mees.»
«Või niiviisi!»
«Mõtleks, tol naisel olevat nüüd ka teine. Närepa rääkis. Tema pidas nende protsessi.»
Tädi Himma õhetas ja edvistas ja hööritas oma puusi. Näo ülemine pool püüdis kramplikult tõsiseks jääda, aga suunurgad ei kuulanud sõna ja tikkusid naeratama. Nunnud piilusid poikvele lükatud rõdu-ukse vahelt. Näitasime teretuseks vastastikku keelt. Loidul oli kõige pikem labidas. «Küll minu oma ka kasvab,» mõtlesin tookord. Olin temast kaks aastat noorem ja Allanist kuu aega vanem. Kuid aru oli mul neist rohkem peas, teadsin seda. Ka Pööni-tädi ohkas, et tüdrukud arenevad poistest kiiremini. Ema käekõrval oli küll julge seista, aga see tüütas varsti. Sa olid nagu lõas või kammitsas. Korstna kohal ei olnud suitsulemmestki. Tähendab, täna Pöönil lõunat ei tehta. Aga minu kõht hakkas tühjaks minema. «Tädi on nüüd esimees,» mõtlesin nukrutsedes. «Ta ei ole enam naine. Ei tea, kes neile nüüd keedab ja küpsetab?!» Pööni muru oli porile tallatud. Koer Tuku, kes neil on rohkem iluasi, lesis kuudi ees, pea käppadel ja kondilasu külje all.
Kõlguses kaagutasid kanad. Üks neist oli vist muna teinud.

Oolup mängis, nagu oli tema karakter, naljamatsi ja kiusas Lina Taalit, kes kohendas laudas lehmade asemeid.
«Nüüd lastakse sul jaopärast potil käia.»
«Mis tost,» lorises Taali vastu. «Sind selleks laskjaks ei säeta.»

«Kus su Volt on? Sa vist tulid üksi kolhoosi nooremaid vahtima?»

«Ega ma ole sinu Otilie! Volt sai metsapunkti heale otsale.»

«Otilie, jah, on mul hinnaline tükk,» jätkas Oolup oma nöökamist.

«Tepani Hilda pandavat rahvamaja juhatajaks.»

«Teada puha! Rahvas saab «maja» Pilpa tõllakuuri. Ja üksikud kamorkad tehakse ka. Jumal annab Mustjõe vett, aga poes kamajahu ei ole.» Siis sosistas ta Taalile mingi nurjatuse kõrva, sai müksu ribide vahele ja lendas istuli õlgedele, aga tõmbas ka Taali enda kõrvale urvakile. Kui ma tahtsin nende juttu ligemalt kuulata, rapsati mul tukast kinni ja tõsteti ukse taha.

Taali tõreles emmuga: «Aasa veab tüdruku igale poole kaasa. Tal peab alailma varss järel jooksma.»

«Kuhu ma ta jätan?»

«Siia siis suurte inimeste suhu vahtima ja rumalusi õppima!»

«Kaisu, mine istu sinna aidatrepile. Ja vaata, et sa kohalt ei liigu.»

No küll oli paigalpüsimine piin.

Tepani Hilda käis korraks Pööni suures toas, mida hakati kontoriks kutsuma. Natuke peenema inimesena pildus ta teisi naisi ninaga. «Ma'p ei uskunud kahe lapsega sõdurileseks jäädes uut tahtjat. Aga ilusad jäetakse, uhked unustatakse, vagurad võetakse,» suurustas Hilda kord meie toas, siis kui emm mustrilist kleidiriiet telgedele seadis ja Hilda teda kirja korjama õpetas. Värni kosis Hilda ja läks koduväiks Võtme-Pöönile, mis surub end prundina Keskme-Pööni maade sisse, tahraiad külgepidi koos. Meie omakorda elame lähestikku Linadega. Taali ja Voldi kaklused kostavad selgesti meie ussaeda.

Hilda kleepis plangule ja seintele ilusaid pilte.

«Kas Kaisuke oskab juba lugeda?» päris ta.

«Veidikene.»

«Mitmeaastane sa juba oled?»

Nagu ta ise seda ei teaks!

«Kuuene.»

Käed toksisid tal kogu aeg naelu, aga kaenla all oli veel terve rull plakateid. «Märkaks ta ometi mõne ka mulle

anda,» igatsesin tungivalt. Aga ei märganud. Hilda kandis isegi äripäeviti pühapäevarõivaid. Vastandina teistele külanaistele oli ta kasvult pikk ja keskelt peenike, paksud mustad juuksed kaelal krunnis. Minult küsis Tepani Hilda igal kohtumisel, kui vana ma olen. Muud juttu ta ei mõistnud. «Värniga on nad paras paar,» tõgas Lina Taali tagaselja. «Üks pikk ja teine lühike, kokku jätkates ja hiljem pooleks murdes annavad välja kaks keskmist inimest.» Aga Taalit ei võinud uskuda. Emm kinnitas ka, et Taali ajab kadedusest tühja. Värni tundis puutööd ja värvis ära Hilda põrandad. Volt ka oskas puutööd, aga kodus ei viitsinud seakuudi ustki ära parandada.

Tepan vitsutas tuulekambri ees veetünni, särk pükstest väljas.

«Sul vares vaderiks. Saba välgub,» läks Hilda teda noomima. Ise hoidis ta niigi lühikest undrukut kahe näpuga edevalt kõrgemal.

Tuul kääris pilvi.

Martsepp ja Linda sõitsid autoga õue. Himma tõttas vastu ja koer pööris lõrinal haukuma.

«Uus laps on nüüd Pööni-mail idanemas,» kõneles Himma piduliku õhinaga. «Siin see põuetäis juba paistab.»

«Mitu lehma kokku toodi?» nõudis Linda andmeid.

Tädi uuris paberilehte.

«Kakskümmend kolm,» vastas ta.

«Tari ei tulnud?»

Pööni-tädi laiutas käsi.

«Ma küll palusin ja kõnelesin temaga nii veenvalt kui vähegi võimalik. Naine hakkas nutma.»

«Olgem kannatlikud,» manitses Martsepp.

«Kelle sa brigadiriks paned?» küsis Linda.

«Mõtlesin sinu ema.»

Martsepp tõstis ühe käega palituhõlma üles ja teisega kobas taskuid. Ta leidis sigaretipaki ja ulatas Himmale.

«Avalikult ma ei tõmba. Ei passi.»

«Mina ei eputa,» lausus Linda sigaretti põlema tõmmates.

«Brigadiri küsimus . . .» venitas Martsepp popsutamise vahel. «Head sõsarad saavad enamasti alati omavahel halvasti läbi. Mis te Raagust arvate?»

«Jah, mõtleks — ei tea, mis arvata . . . Ta tahab karja-

koplitega algust teha. Närepa käskis ettevaatlik olla. Mis teie arvate, kas maksab lubada? Kolhoosil on niigi sada hektarit karjamaid. Ei, Raaku ma brigadiriks küll ei soovi.»

Pööni-tädi surus käed tasku põhja ja venitas kampsuni pikemaks. Linda aga vaikis mossitades. Sigaret sai otsa. Koni kustutati talla all. Ma küünitasin kõrva vastu tuult ja kuulatasin põnevil olles. Karjaaias kees päratu märul. Seal tõreldi lehmi uutele asemetele. Saarik ja Tepan kummutasid põhukuhja varjus pudelit. Vahetevahel vilksatas emmu sinine ülejakk. Ma olin sellega harjunud, et ta kunagi paigal ei püsinud ja hommikust õhtuni edasi-tagasi tiideldas. Selge ülevaade oli mul ka pakutavast brigadiriametist: teiste tagantsundija, aga ise jookseb ees. Muidugi kõlbas emm niisugusele teole. Ma ei saanud isegi külas olles tema kantseldamisest rahu. Aga ma teadsin muudki. Emm ei hakka brigadiriks. Ta ütles Taalile, et ei mõtlegi Himma käsualuseks heita. Vaadaku mõni pikemate jalgadega mees, sest brigadir peab palju ringi laduma. Naistele jäävad ju alles oma lehm ja lambad. Egas neid tohi näljutada luuks ja nahaks. Vana kaevu ei või süljata kasiis, kui uus on juba valmis. «Orav soetab tagavarasid, tark peni peidab konti, rebane peab mitut urgu. Inimene peaks olema vähemalt metslooma tarkune, sest isegi liblikas ei ela ühele päevale, vaid muneb järgmiseks munad,» avas Taaligi oma elutarkuste salved.

Päike hakkas just aidaesist soojendama. Tahtsin juua ja veetilka ei tohi inimeselapsele keelata. Pööni köögi poolt viskusid magusad lõhnad. Seal praeti sibulaga kartuleid ja tõenäoliselt lõigati ka lihaviiluke suupooliseks. Mis seda rääkida! Ma tõusin aidatrepilt üles ja liigutasin oma kangeid konte.

Himma näitas Lindale ja Martsepale noid pilte, mis Hilda äsja igale poole naelutas.

«Kas ei võta meie elu juba õiget jumet?» küsis ta.

Nunnud olid verandal ja sõidutasid mängurongi. Iga kord kui vedur putka kohale jõudis, tõstis valvur iseenesest käe. Allanil olid jupikpüksid, Loidul juba pikad, koolipoisi omad. Vaevas neidki igavus, aga õue suurte inimeste jalgu minna oli vitsa ähvardusel keelatud.

«Titade mäng,» ütlesin ma.

Keegi meist ei tundnud sellest vagunikeste ratast-ringi jooksutamisest õiget lusti. Maja aiapoolne külg oli uniselt vaikne. Üksnes mesilased sumisesid ja Tari tilluke poiss või tüdruk jauras teisel korrusel. Teda käidi kussutamas ja keelamas, aga või see aru sai, ta ju pissis alles nartsude sisse.

«Läki oblikaid korjama,» kutsusin nunnusid.

«Kas on juba?» küsis Loit.

«Nii suured ja maru hapud!»

Niidul veesoontel kollendasid varsakabjad. Urbade ligi me ei küündinud. Loigud mustasid ees, kraavid laiutasid üle pervede. Vana kulu alt tärkas virgalt noor rohi. Oblikaid Pööni-alusel luhal ei kasvanudki, või siis olid nad siin mullapõue tukkuma jäänud. Selle-eest valendas saunatagune perv nagu ilmotsatu ülaste aed.

Korjasime pihud haljakat täis.

«Viime Pusule!»

«Parem juba oma elajatele.»

Alla sohu paistis Raagu koplinurk, kus Pusu parajasti tuult nuhutas. Ta ei olnud karjas. Tõenäoliselt toodi tema juurde mõnd lehma. Poisid pelgasid põllumajandusühistu pulli, ja tõtt ütelda, ei olnud ma isegi tema peale päris kindel. Eelmisel suvel aeti Pusule rõngas ninasse. Siis ma nutsin tema eest. Aga sügisel kaapis Pusu kurjalt jalga ja möirgas nagu päris metsaline.

«Anname jah Lillikule,» nõustusin Allani ettepanekuga.

«Mirdile kah.»

«Aga viime teie Mirdi pullile. Las saab kah vasika.»

«Käi oma Lilliga!» röögatasid poisid.

«Tema juba oli ja saab lehmiku,» selgitasin tähtsalt.

Nunnud põrnitsesid kadedalt. Ma ajasin neile nagu rauda oma mõtet peale. Vasikad olid minu meelest kõige ilusamad elajad ja tühja sellest, et suurem rõõm oleks olnud Loidul ja Allanil. Tabasime aja, mil laudaesine oli hõre, rahvas kontoris Martsepa ja Himma ümber uusi korraldusi kuulamas. Süda küll värises nagu sulahõbe. Et Mirt oli veel endisel asemel, siis tikkus ta ise rabedalt välja ja tagantajamist polnud vajagi, asjatult murdsime pihku pikad pajuvitsad. Aga juba tanumaväravas pistis ta võhlama ja sikutas Loidu tükkis kablaga pikali. Me ei jaksanud teda ka kolmekesi kinni hoida ning kõik plaanid paiskusid segi. Mirt sirutas sõrgu ning hakkas aias kiini

kargama, koera ja mesilasi enda kallale õrritades. Tuku naksas teda teenitult kinderkondist. Kuhu need mesilased pistsid, seda ei saanud jälgidagi, sest ka Allan sai ühe vupsaka näkku ja pistis karjuma. Ta sõimas mind ja Pusut ja Mirti ja lahmis niisama ropult nagu Oolup purjuspäi. Niisugust näotust ei suutnud ma kannatada. Loll poiss oli ju vaja heaks lapseks nuhelda. Lasksin käiku vitsa. Loit ei jäänud pealtvaatajaks ja varsti olime kolmekesi karvupidi koos, jalad hoos ja küüned harjas. Häält ja sõnu pruukisime nagu täitsa täiskasvanud. Aga väikesed inimesed ei tohi suureks tahta, see viib kannikad turule.

Närepa oli alati tõre mees. Oolup teadis rääkida, nagu oleks ta oma eluajal kõigest kaks korda naernud: leeris teist viinalõnksu saades ja Loidu nimepanekul, sest preestri silm olnud prillita hägune ja pühitsetud veega ristimärk sattunud otsmiku asemel poisi persekese peale, ühed roosad mõlemad. «Närepa ei kiitle kinda sees ega seisa sirgelt ka meeste ees, vaid pigistab oma tahet teistele eemalt peale,» märkis emm alati vastumeelselt. Ma tean küll, mispärast: nad ju nõudsid emmult, et mulle mõni teine isa välja mõeldaks. Kurja inimest tuleb igalt poolt karta, teadsin ma juba tollal ka ise. Aga mis meid ootas Pööni tagatoas, oli küll maailma avastamine valu kaudu. Väljas rabas Närepa lapsed käekõrvale ja sees asus kohe, ühegi paha sõnata, äestama. Loit ja Allan tõmbasid nagu rattal, minu suust häält ei tulnud, ehmatus kuivatas keelepaelad. Sellepärast süüdistati mind peale kõige muu veel jonnakuses. Ei tea, kui kaua oleksin seal käsil olnud, sest tädi küll nuttis juures, aga vahele ei astunud ja pomises, nagu polekski ma õige laps, vaid laast «tolle» isa küljest. Emm ruttas joostes ja päästis mu hinge.

Hirmu andis vahetevahel oma emagi, aga tema on ema.

PUDEMED NAGU MADEMED MAAS

Miski ei pöördunud keerdu ja jõgi ei jäänud umbe, nagu Saarik meid kolhoosiga hirmutas ja ka ise tükkis oma Otiliega pelgas. Emm ja Taali hakkasid laudas tööl käima, Tepan sai oma kätte hobused. Volt tuli Pilpast tagasi põllutööle, sest ka tema veri oli veest paksem. Ta ei olnud puuroomakese tõugu. «Ega jämeda hamega olda alasti ja

sõklane leib ei ole nälg,» kõneles emm mõistu. Esimese hooga ei hüpatud ühelegi haljamale oksale, nagu Linda lubas. Aga haosöömise hirm ei kolanud veel ka külavaheteel. Kevade ja külviga läks kõik vana rada. Meegol polnudki sihukesi maid, mis oleksid inimestele heldust üles näidanud. Enne emmu olnud siin kogunisti suured sood, soed ja palgimetsad, mõisa vasikakoppel, tõrvaahi ja metsavaht, kes ka jäägriametit pidanud.

Himma ostis hageriku ja aida ette maailmatu suured tabad. Võtmeid karjatalitajate vööle ei antud. See solvas Taalit. Isegi kuudik, kus kunagi polnud ust olnud, lasti Tepanil laudadega tihendada. Sellegi lävemulgu ette tõsteti lukuga värat, kuigi ruum oli tühja täis, sees põhipaljas sõkaldekast ning samasugused jõujahu-anumad. Taali au sai puudutatud. Ta kippus sõimama, aga tagaselja, nagu viisakas inimene kunagi. Emm jäi ükskõikselt tõsiseks. Kõigest ei saanud ma teada. Mul ei olnud aega kuulata ja uurida. Kevade tulekuga kasvasid tegemised. Ma hakkasin omaette olemise mõnust ja ka iseseisvusest esimest maiku tundma. Hea oli, kui emm mind käekõrval hoidis, aga parema meelega jäin koju. Pikad päevad olid täis eredat valgust. Aias tärkasid taimed. Põllule tulid traktorid, traktoristid ja vagudel karglevad künnivaresed. Huvitavat leidsin igast kandist, mõni asi nii põnev, et jätkus öösiti unenägudeski. Paaril korral sain «Fordsoniga» tiiru ümber põllu sõita. Ükskord suutsin kasetohust laevakese Kuuraojast Mustjõkke purjetada. Enamasti aga muretses emm sügisese koolimineku pärast ja raamat topiti mulle pihku. Hoidsin küll silmad tähtedel, aga kõrvad jäid valla suurte inimeste vada kuulama. Nõndaviisi harjusin endki juba suureks pidama. Sain ma ju aru, millal villast visati, nalja tehti või oma südame rahustamiseks teise pihta tuld ja tõrva pilluti. Kui Taali ütles, et Himma on «uhkusest lõhki läinud», ei olnud Pööni-tädi kusagilt katki, vaid sõitis uuel kahe rattaga kaarikul. Otilie kandis ringi uudist, et Hilda löövat üleaisa. Sedagi tuli mõista teisiti. Tegu polnud vankri ega ree vehmriga. Hilda jättis maha Värnit ja vahtis Pilpas muid mehi. Seal oli neid ju terve viinapoe esine täis. Aga sõlm hargnes hoopistükkis Värni poolt. Tepan ise viis lahutuse kohtusse. Otilie ohkas meie köögis, kuidas ta oli sunnitud protsessil puhast, vannutatud tõtt kõnelema. Kes seal valetada tohib! Emm kostitas külalist

kamakäkkidega. Otilie ei tahtnud algul võtta. Ta pelgas väga paksuksminekut. Aga ega ta tihanud mekkimata ka jätta ja kauss sai natukehaaval näksides üsna varsti tühjaks. Istudes keris Otilie oma jaladki toolile. Ta kartis ka hiiri ja prussakaid. Kirpude aeg oli veel ees.

«Mina nende vigurdamist ei usu,» kahtles Taali. «Ise sain Voldi põhukuhjast kätte. Kes sellepärast kohe kohtusse kihutab? Närepale võib puhuda, aga minu silmi ei sega. Kui sedasi asjale vaadatakse, ei jää maailma ühtki paari.»

«Värni oli kaua vanapoiss. Ta on äkiline,» oletas ema.

«Tühjagi! Täitsa tallaalune. Ja mis mesi see kahe suure lapsega naine veel on? Kes niisugust Hildat tahabki! Noori tüdrukuid kõik kohad täis. Pärast sõda on meeste puudus ja naiste ülejääk. Küll ma aru saan, miks jukerdatakse,» pahvatas ta.

Küla pesupäeval, kui ka emm talvisest kaarte all kuivatamisest kollaseks tõmbunud palakaid pleegitas, tuli Taali üle hulga aja meie kaevule juttu ajama. Ka Lina õu valendas. Taali võrdles salamahti meie ja oma pesu — eemalt vaadates paistsid tema omad nagu piim ja see tegi Taali meele nii rõõmsaks. Ta pilutas silmi ja kiikas Tepanite ussaeda. Aga puud kasvasid ees, terve metsatukk vahepeal. Soo kohal lagunesid hommikuse udu sinkjad järelejäägid. Üksik kurg pladistas kuivaks tõmbunud leetepealsel. Ta ei kutsunud tühja. Tema juurde lendas kevadest veel kleenuke kaaslane. Tõusuvee ajal olid need kohad veevalul. Nüüd aga rohetasid üle terve soo noored villpead, kuremarjasäbrikud, puhmiti ka angervaksa. Naised olid kõik kotad ja säärikud Oolupile parandada viinud. Käidi juba paljajalu.

«Ta pesi eile ka,» muhatas Taali oma tedretähnilisi käsivarsi triikides ja osutas peaga Tepanite suunas.

«Praegu ju see aeg,» vastas emm. «Kõik varastavad ilusat ilma.»

«Vat, mis ma ise nägin! Ta riputas nöörile oma särgi ja Värni särgi kõrvuti, oma rätiku Värni aluspükste peale. Mis see tähendab?» Taali silmamunad paisusid.

«Inimesed võivad lahku minna, aga peavad nad siis sellepärast teineteist kividega pilduma?»

«Tühja nad lahku läksid. Viktiivne värk!»

«Mine sa ka oma jutuga!»

«Ise tead, aga salgad. Himma ka teab ja ei tee väljagi. Me kõik teame üht ja kõneleme teist. Vaata, mina ei taha sihuke kahekeelne olla. Ükstapuha, mis meist Voldiga ka kõneldakse, sest ta ju on elus tükke teinud, aga varandust me viguritega lahutanud ei ole. Siis, kui Volt need kuradi vekslid protesti lasi, kirjutati ka minu kummut üles. Jah!»

Emm kandis talvist kedrust õue leelise sisse ligunema. Taali tõttas teda aitama.

«Mul nii palju ei ole,» lausus ta. «Sinul jääb käe vahel tööks enam aega. Kõik õhtud enda käsutada. Ma pean Voldi riideid paikama. Mets lõhub rõivast. Kindapeod igaks õhtuks maas, püksipõlved ei pea isegi presendist paika.»

«Eks lahuta ka ära,» narritas emm Taalit.

«See tükk jääb minust tegemata. Olgu pealegi, et Tepanid kavaldasid välja kahe lehma ja kahe aiamaa pidamise õiguse. See on praegusel ajal suur asi. Aga õige vahmiili au maksab rohkem kui sõrapundar ja null koma kuus hektarit ühtekokku. Meil on ju minu lapsed ja tema lapsed ja üks meie laps. Mis need meist siis mõtleksid? Oled sa kuulnud, et Hilda olevat enda rahvamajast lahti võtnud?»

«Ta kaebas sisemisi valusid.»

«Sinule?»

«Trehvasime mõni päev tagasi Pilpas poe juures ja tulime koos üle soo koju.»

Taali uudishimu kasvas.

«Mis ta oma lahutusest rääkis?»

«Sellest me ei kõnelnud.»

«Ah või ei kõssanudki? Ah või tahavad tünnil vitsad pealt lõhkuda ja vee ikkagi sees hoida? Ma pole prohvet. Ma ei ennusta. Aga niipalju ütlen siiski, et ahnus ei jäta kedagi augu pervele.»

«Eks ole see saamahimu üks igipõline inimeste kiusaja,» arutles emm. «Hilda tahab oma poega ja tütart ülikoolist läbi koolitada. Tüdruk alles alustas, poiss poole peal. Ei maksa teda kividega pilduda.»

Taali sülitas üle õla.

Emm vaikis.

Ma konutasin vaaguse ees, vihik ja pliiats põlvedel. Pahatihti pöörasid täiskasvanud mu südame valusaks. Nende mured imbusid minusse ja moondusid segaduseks. Selleks olid mitmed põhjused. Kuigi ma maad ei mõistnud

eriti armastada, olin oma maata vaesemaks jäänud. Emmu nägu muutus tühja lauta sattudes nutumaiguliseks. Pisarad piinasid siis mindki. Ega ma Lillikut leinanud. Just vastuoksa, karjatamist ju oli nüüd poole vähem ja hommikuti lasti mul uni otsa põõnata. Ärkasin siis, kui ärkasin. Emm käis vahepeal tekkigi kohendamas. Meeleolus, mis mu kodus valitses, oli väga palju käsitamatut. Lehma ja vasikat ketitati ristikul, lammaste jaoks löödi tõstetav varbadest aidu, et nad ei saaks kurja peale kooserdama minna. Emm näis murelik. Õhtuti kobisime aegsasti kotile, aga und ei tulnud. «Rahu ei ole varnast võtta,» kurtis emm.

Varnas rippusid jõude hobuseriistad.

Ühel päeval vuras Himma meie õue. Seekord nad puhusid emmuga kaevul hulk aega juttu, mõlemad tõsised, peaaegu et pahased. Kuid sõnelemist ei järgnenud. Varsti istuti aeda pingile. Pööni-tädi kiitis meie marjapõõsaid. Tema omad kandvat sel aastal nirult. Kevadel jäänud ümbert kaevamata. Pööni-tädi tõsises näos oli midagi mõistatuslikku ja sõstraist kõneldes näis ta hoopiski muust mõtlevat. Emm ka näis seda seekordset meile tuleku peapõhjust mõistatavat. Aga ta ootas kannatlikult ega võtnud ise otseküsimist üles. Mulle muutus piidlemine tüütikaks. Olin enda puhmaste alla peitnud. Ma kartsin Pööni-tädi! Ajaviiteks lutsisin kibedaid sõstraõisi, mis keele kibelema võtsid.

«Mulle tehti ettepanek...» alustas viimaks Himma.

«Jah?»

«Martsepp ise käis eile meil. Ta oli ka kohtunikuga rääkinud. Nad ütlevad, et siis ma saan kolhoosi paremini juhtida. Sõna muutub kaalukamaks.»

«Või niiviisi?»

«Nojah. Saab ikkagi käia koosolekutel ja konverentsidel. Sealt saab teadmisi juurde. Ja takistavaid asjaolusid ka ei ole. Meie perega on kõik nii korras. Sinu mees langes võitluses fašistidega. Kaspar arvesse ei tule. Teie vahekord polnud seaduslik. Aasa, sa pead mõtlema oma suguseltsile. Sellest ma sinuga kõnelema tulingi.»

Emm ohkas ega lausunud musta-valget. Ma nägin ta näol sadat kortsu. Mu tagumik külmetas, sest kobestatud muld oli eelmisel päeval sadanud vihmast veel niiske.

Emmu huuled tõmbusid kriipsuks. Mu süda kripeldas. Teadmata isegi, miks, tundsin õudust. Kaspari nimi tähendas mulle kõike seda, mis toimub kusagil väljaspool meid, nõiutud maal, mida peamiselt teadmatuse tõttu kardetakse. Oolup kõneles, nagu kaevaks Kaspar kuningale kulda. Himmä jutu järgi lunastas ta oma lunastamatut süütegu. Emmult ei kuuldunud sõnagi, ta muudkui saatis iga kuu tagant pakke. Sellest jäi mulje, et isa pole päris riivatu ja teda nagu peaks natuke armastamagi. Kas või jonni pärast, Pööni-tädile näägutuseks ja Närepa suureks meelepahaks.

«Linda läks parteisse ja ei teinud sellest mingisugust kõmunumbrit,» lausus emm etteheitvalt.

«Meie Närepaga võitleme oma suure perekonna puhtuse eest.»

«Suur perekond! Ära aja nukrat inimest naerma. Vanamemm sai oma kahe mehega kaheksa last, kellest pooled tapeti Esimeses maailmasõjas.»

«Kõik seaduslikud.»

«Lapsed on alati seaduslikud. Siis, kui neid tahetakse . . .»

«Egas sa taha ütelda . . .»

«Ma tahan ütelda, et saaksin veel kolmandagi!»

«Aasa!» karjatas Himma.

«Meie emal oli seitse, järel oleme kahekesi. Üks vend langes kahekümne neljandal aastal, teine suri vangimajas tiisikusse. Te kõik läksite neljakümne esimesel ära, tagasi jõudsid vaid sina — Närepaga. Kustav oli tapetud, Linda koonduslaagris. Ma ei tahtnud üksinduses hulluks minna.»

«Mälestused peavad pühaks jääma.»

«Neist ei elata. Peavad olema ka unistused.»

«Martsepp ja Linda saavad väga hästi läbi . . .» sosistas Himma salapäratsedes. Ta puudutas edevalt emmu paljast käsivart.

«Sellest olgem vait.»

«Arvan, saad võimsa väimehe.»

Emm raputas pead.

«Nad võtsid seal laagris Lindalt kuukirjad ära. Sakslased ju oskasid inimest rüvetada. Ah, pidin ma sulle sellest rääkima — sa pole suupidaja. Varsti on terve küla kõla täis.»

«Aga miks me peaksime seda varjama? Fašistide kuriteod tuleb paljastada.»

«Linda ei taha vigane olla, sellepärast.»

«Nojah, egas Martsepp teda nii tühja asja pärast maha jäta.»

«Lindal endal peab kainet mõistust jätkuma. Perekonna teevad lapsed. Ma loodan, et Kaisu kasvab — ja meie ei sure siit Meegomäelt päriselt välja. See on mu töötegemise mõte. Tagasivahtimisega jääb kael kõveraks.»

Lükkasin marjavarred küll ettevaatlikult kahele poole ja püüdsin märkamatult varvast välgutada, paigalolekust nagu vangistusest väsinud, kuid Pööni-tädi kiljatas:

«Jälle see tüdruk siin suurte jalus!»

«Kust sa siia said?» imestas ka emm.

Seisin, kobar õisi higisesse pihku surutud, suu vist isegi lahti. Mul oli tunne, et olen kurja pealt tabatud, kuid ise ei saa aru, mis tükiga olen jällegi hakkama saanud, sest pahaks pandi ülimalt imelikke asju. Ja just täiskasvanute hulgas valitses sel alal üks pöörane mitutpidi mõtlemine. Tammusin jalalt jalale. Edasi astuda ei julgenud ja taganeda polnud kuhugi. Nagunii oli mind nähtud ja miski mu sisemuses ei lubanud mul emmu üksinda Pööni-tädi küüsi jätta. Judinad jooksid üle selja. Jumala eest, ainus pääsetee oli nutta. Algul tulid peale nuuksatused, siis nõrgusid pisarad põski pidi alla. Vahtisin õhetava näoga maha, häbi ja hirm oli nii suur, et tõnnimine muutus enesekaitseabinõuks ja emmule appitõttamine ununes hoopis ära. Vahel naerame isegi tagantjärele, mis lollusi me kõik kartnud oleme.

«Sa lased sellel lapsel liiga vabalt ringi joosta,» manitses jälle Himma.

«Kas sina pead omad oheliku otsas?»

«Mispärast oheliku otsas? Nad mängivad kas toas või aias selleks määratud kohas ja lubatud asjadega. Loit neelab juturaamatuid, Allan õpib ise lugema,» kiitis Pööni-tädi. «Kaisu, tule siia!» kutsus ta mind.

Seisin nagu naelutatult paigal, jalg ei tõusnud jala ette.

«Tule-tule,» julgustas Himma. «Näe, mul on kommigi,» pakkus ta ja seletas muiates: «Mehed kostitasid. Proovivad, rumalakesed, pugeda. Ma näen ju neid läbi ja ei lase end ära osta.»

Himma keeras põlluteele, varajase kartuli panijate

juurde. Nagu ta ütles, maksvat igal aastal esimene kartul kakskümmend rubla toop ja kolhoos peab igalt poolt püüdma raha sisse teha, kui ta tahab rikkaks saada ja esirinda tõusta. Algul kadus lehestiku sisse Pööni-tädi pea, siis käed ohjadega. Aga kaarikurattad veeresid veel hulk aega ja tolmu lendas üles. Kõige lõpuks kostis ainult kiire sõidu rudinat, mis paneb alati talumajade seinad õige natuke värisema.

Pööni Himma sõitis nagu Pilpamõisa kunagine krahv. Vankrivedrud hüpitasid teda konarlikul teel.

Himma püüdis Pöönil ja Meegomäel uut tõde ja õigust maksma panna. Ta proovis kõike ja kõiki väevõimuga muuta või vähemalt painutada. Alustas ta iseenesest. Juukseid Pööni-tädi enam ei lokkinud ega varjutanud ka silmalauge. Tema samm muutus kergelt õõtsuvaks ja näkku ilmusid tõsised, peaaegu karmid jooned. Himma pidas end ju alati küla väljapaistvamaks naiseks, kuid nüüd sündis temas midagi sellist, mis polnud varasemaga võrreldavgi. Emmule ja minule naeratas tädi armulikult, kuid pikemalt juttu ajama iialgi enam ei tulnud. Ta sõitis alatasa linna koosolekutele, nõupidamistele, seminaridele ja tuli koju tagasi äraseletatud näoga, tarkusest pilgeni, nagu Volt armastas tögada. Kolhoosi iga jah ja aamen oli Himma ütelda. Sestap pidi ta pea selga ajama ja pilgu pilvede poole pöörama, taevalt tarkust oodates. Õigus oli Himmal, kes kolhoosis valitses, ja õigus oli Taalil, kes teda seljataga teotas, aga suu ees ümmardas. Taali ei olnud loll naine. Tema teine mina käskis esimehega võimalikult hästi läbi saada. Kuid Taali painajalik enese ülesupitamise tahe sundis seljataga nooti vahetama. Ehkki ta pool suud kinni pidas, jõudis teine pool küllalt jahvatada. Raske oli Taali elu. Aga veel raskemad päevad langesid minu kaela. Pidin samuti vastu tahtmist silmakirjatsemist õppima, kuigi ma siis veel ei teadnud, kas mul seda tulevikus vaja lähebki.

Kord niitis Taali kolhoosi lehmadele meie endiselt põllult noort ristikuädalat. Et ta sõitis ka meie endise Türklasega, tahtsin suksule paar koorukest kostiks mokka pista. Kuniks toas leiba lõikasin, oli ka Himma oma kaarikuga lauda taha veerenud, ja ma olin sunnitud takjate sisse peitu pugema, sest tädi nähes ei tihanud ma hobust sööta.

Otse mu kõrval lehkas tühi kanapesa, teiselt poolt aga ähvardasid mind nõgesed kõrvetada.

«Tere jõudu!» sõnas Himma. «Mitmeks päevaks sulle siit jätkub?»

«Jõudu tarvis! Kui ma korralikult võtan, saan laupäevani välja.»

Taali sirgus aupaklikuks, silmad pungis ja käed lõdvalt ripakil.

«Niitnud oled ilusti,» kiitis Himma.

«Või veel!» uhkeldas Taali.

«Sa mõistad väga ühtlase kaare võtta.»

Taali silmitses ise ka vilksti oma kaart.

«Aga võta ka teeperv puhtaks!» käskis Himma.

«Ma mõtlesin, et see jääb mõnele kolhoosnikule.»

«Nüüd on kolhoosi tee ja kõik puhtani kolhoosi hein.»

«Nojah! Täpipealt!»

«Kui hea, et sina aru saad!»

«Kas kraav ka?»

«Loomulikult. Kraav ilmtingimata!»

Esimees tõmbas hobust ohjast ja kaarikurattad vuhisesid minust mööda. Kui vankrimürin vaibus, julgesin oma peidikust välja tulla, ja see, mis nüüd silma hakkas, ajas südame puperdama. Taali urvitas, käed puusas, keset põldu. Ta kummardas kolhoosi keskuse tee poole ja ajas koguni keele suust välja. Mingi veider tunne hakkas minulgi. Käed läksid iseenesest külgedele kaardu. Taali sülitas kõrges kaares. Mina kah! Siis kergitas ta näpuga undrukuserva. Mina samuti! Mind nähes ei pistnud Taali pragama, vaid niisutas peopesad süljega ja kukkus vikatiga keerutama, aga nõnda sakiliste servadega, et vastik vaadata. Ta ei niitnud, vaid rapsis ristikunutte maha ja trampis heinal mõlema jalaga. Seejärel viskas Taali vikati sinnasamasse pikali. Ta ju teadis, et nii ei tohi, nii on kuritegu, inimene või loom võib kogemata terale astuda ja end veristada. Kuid Taali hoolimatus oli nii erakordne, et ta oleks kas või ise nimme vikatisse jooksnud, nõnda kiiresti plagas ta meie õue poole.

«Ma toon sulle alles uudise,» pahistas Taali emmule. «Mede proua sai mu käest!» valetas ta ja puhkes mürgiselt naerma. «Ma küsisin, kas ta tahab kolhoosnikute lehmad nälga suretada. Kas need on mõned õiged niidud, mis rahvale anti? Puha tuliheinased põndakud. Või siis lirtsuv

soo, kus saod tuleb käsitsi välja vinnata. Isegi teeperved ja kraavid kraabitakse meil nüüd käest. On see Himma ikka pabalsaba!» Taali nuuksatas, nagu hakkaks samas nutma.

«Ära sellepärast nutma hakka!» keelas emm.

«Kaua me kannatame?»

«Oh, inimene jõuab palju kannatada.»

«Misjaoks? Lubati ju kergemat põlve. Aga nüüd?»

«Tüli tüli otsa.»

«See kõik on Himma süü. Juudalehma lääts nihuke.»

Emm turtsatas vaikselt.

«On sul aga sõnad. Olete Oolupiga paras paar.»

«Põrgu timukas, ütlen ma veel.»

Emm tahtis teada, millest Taali ja Himma sõnelemine alguse sai. Küllap ta aimas, et Taali luiskab ja tema tõde sulab üsna sageli sootuks ära.

«Kellele viimane sõna jäi?» küsis emm.

«Viimase sõna me veel ütleme,» ähvardas Taali.

«Lehmaheinaga läheb jah kibedaks,» ohkas siis emm.

Taali õhutas teda:

«Mine niida sina see kraav ära.»

«Ah!» heitis aga emm käega. «Kui tahad, tee endale.»

«Sinul ju hea uibuaed,» kädistas nüüd Taali. «Teist või kolmandat ädalat võtad?»

«Teist ikka. Aga hilja sügiseks kasvab kindlasti kerge kaare jagu neljandakski korraks. Selle aia istutas Kaspar. Tema mälestus.»

«Ei sulle pääse surm suu juude! Meil uibuaeda ei ole. Kuradi kulakud nihukesed, õunapuid ka ei viitsinud istutada,» manas Lina Taali oma vaarvanemaid.

Mulle meeldis, kui Taali oli erutatud. Maaelu on alati igavavõitu. Sellepärast tahtsin ma, et ikka ja jälle midagi põnevat juhtuks.

«Ega nad virgad olnud,» arvas ka emm Taali esivanematest. «Aga kes see kulak üldse on? Sinu sugulased teise inimese vaevast ei elanud, ehkki maast võtsid küll viimase välja. Saada tahtsid, kuid andmist ja harimist märgata polnud. Seda talu pidasid nad kapitali mahutamiseks ja saagi näol taheti protsenti,» arutas emm minevikku. «Kes teab, kuigivõrd on selles tarkustki. Rikkus koguneb tulutegemisest. Rikkaks saab see, kes mõistab rahast raha teha ... Egas asi kolhoosiski teistpidiseks muutu.»

Taali kirtsutas otsaesist. Tema kummisussid olid porised. Pealmise undruku saba oli ta värvli vahele torganud. Alt paistis triibuline alusseelik, vilturiidest volang all. Taali jättis meie köögipõrandale tolmused jäljed. Ta leidis tagasi minnes hobuse seemnepõllult ja vankri kraavist. Taali lõi käed puusa ja sõimas ka meie Türklast, kes temaga nõus olles pead noogutas. Kui ta lõpuks koorma valmis sai, ise vajutiseks otsa istus ja Türklase sörkima nõõtas, puutusin mina silma. Omast arust olin hea lapsena eemal seisnud, aga Taali viibutas rooska.

«Tüdrukupõnn. Nüüd on ta juba siin... Vaata, et ei jää vankri alla...»

Eha ajal, kui emm õhtuselt talituselt tagasi jõudis ja minul pool vagu porgandit kitkutud ning käedki pestud, tuli uus külaline. Otilie ei tõstnud enam naljalt jalga üle teiste perede läve, või ainult siis, kui ta purjutajat Oolupit taga otsis. Sellepärast lõi emm imestusest kaht kätt kokku ja laapas põllega korraks üle külalisele pakutud tooli. Kes end peeneks peab, sellele pakuvad teisedki au. Iseasi on muidugi austamisega, mis ei pruugi aupaklikkusega koos käia, vaid nagu pitshobune ees või siis nii taga, et ei jõuagi järele. Teised naised naersid Otiliet. Tema musta paelaga õlgkübar ja lehviga kleit paistsid minulegi naljakad. Aga nippasjad Otilie peegliga kummutil meeldisid mulle koledasti. Mõelge ometi, pikk rodu elevante ja igaüks neist toob õnne. Näpuga iluasju puutuda ei lubatud. Õnn pelgab plekki, õnneelevant eriti. Pesu riputas Otilie lõksudega nöörile. Meie omad kuivasid varbaial ja õunapuuokstel. Nööri oli meilgi kuhjaga, aga niisuguseid näpitsaid nagu Saarikutel ei olnud Meegomäe teistes taludes. Täidlaste kätega Otilie hoidis alati kämblad süles ja kallutas pea ühele küljele. Nägu oli tal ümmargune, poolteist lotti lõua all. Seekord ei kandnud ta kübarat. Kuid rätt oli seotud tagurpidi ümber pea, otsad lagipeal toredasti tuttis. Minule noogutas Otilie lahkelt. Ja temale tegid tahtmatult selle va veidra niksu, mille otstarve mulle kunagi selgeks ei saanud. Üldse ei armastanud ma teretada. Komme või midagi. Selge tembutamine, millel pole mõtet.

Emm ise võttis üles jutuotsa.

«Kuidas elate? Kuidas tervis on?»

«Võiks olla parem,» vastas Otilie maheda häälega. Ta

tõstis käed lauale. Lühikesed sõrmed asetas Otilie risti, nagu kirikus jumalapalujad, kui nad lähevad neitsi Maria varbaid musutama. Kuulu järgi pesi Otilie kuus korda päevas käsi, enne sööki ja pärast sööki ka. «Küll neil läheb seepi,» ütles ükskord Taali.

Emm toetus vastaspingile. Vaikiti natuke aega. Siis nuriseti ilma üle, mis meie mail alati enne jaani jukerdab. Mustjõgi ja Mustmere mets sõõrutavad muudkui vihmapilvi. Olgu mujal mail kui põuane tahes, aga Pöönil ja Meegol liguneb kõik märjaks. Väga head heina siin kätte ei saa. Seda teadsin minagi. Olin seda kümneid, sadu, tuhandeid kordi kuulnud.

«Tänavu ei ole meil heinaga muret,» lausus Otilie teravalt.

«Kuidas niiviisi?» imestas emm. «Kas te enam looma ei pea?»

«Müüme kitse ära. Meie ju ei ole kolhoosnikud. Himma laskis täna õhtupoolikul majale piiri ümber künda. Üks vagu aeti akna alt, teine lauda tagant. Minu sellerid pöörati pahupidi. Viiskümmend rubla maksin taimede eest.» Ta jätkas kurtmist, millist hinda võtab nüüd üles parema aiakraami kasvatamine. Ja see selleri maitse pidi olema ainuke supi mekk, ainuke salatikraam, mis vähegi isu äratab... «Meile maad ei jäeta. Einoh, mulle ei valli põllupidamine. Olen selleks liialt linnaeluga harjunud. Aga niimoodi, iima ette hoiatamata... Ma lihtsalt ei saa aru...» Otilie langetas pilgu. Tema käed näppisid seeliku volti ja õlad vajusid longu nagu tubakalille kuljused vihma ajal.

«Taga targemaks,» üllatus emm. «Mis temp see siis olgu!»

«Ei ole temp.»

«Võimatu aru saada. Kui õige läheksime vaatama? Ma tahan näha oma silmaga, mis see Himma jälle välja mõtles.»

Saariku maja seisis musta ruudu sees nagu surmakuulutus. Kogu nende poolteist vakamaad oli küntud kolhoosikesa külge. Õnn veel, et Otilie oli kapsakükitamisega pisut hilinenud, õnn, et ta täiskuud ootas, sest kahaneva kuu ajal istutatud taimed ei kasvata tihedat pead otsa. Minulgi oli ebameeldiv. Emm litsus hambad kokku. Ta ei teadnud, kus nüüd asus õigus. Ma kah ei teadnud. Kahvatusinakast

taevast paistsid piimjad pilved. Ööbik laulis lähedal. Kusagil maailmas ei ole nii palju laulukoore kui meil Meegomäel. Iga lind laulab omal häälel, iga ööbiku viis on isesugune. Öösel nägin und, et ka meie maja piirasid iga ilmakaare poolt lõdised vaod, nii kõrged, et silm ei küündinud üle vaatama. Aga ööbikud olid lennanud meie uibupuusse. Üks luikas just akna all, nokk õhuruudu kohal, must tutt peas ja helmed kaelas.

MAETUD MÄLESTUSED

Kumb kumba kiusas, kas Himma Tarit või Tari Himmat, see kiskus iga päevaga segasemaks. Algas küll sellega, et Nonna valas ülemise korruse aknast just sel hetkel pesuvee alla, kui Pööni-tädi hommikust korda kõndima läks. Ruut vandus, et vesi olnud puhtam kui puhas, sest lõhnaseep ei ole ju mustus. Himma ei jooksnud miilitsa järele ega kohtusse, nagu Tari lootis. Ta kutsus Tepani ja kirjutas alla töökäsule — naelutada kinni mansardkorruse koridoriaken. Raamid tõsteti eest ära ja lauad taoti risti ning põiki augu ette. Niisiis pidi Ruut Tari ise abi otsima. Missuguse õigusega võetakse kodanikult ja uusmaasaajalt ära päikesevalgus? Näidaku see seadus ette! Lapsi oli Taridel kaks toatäit, kokku kuus, ja seitsmenda tulekust kõneldi juba talvest saadik, aga ta ei olnud veel pärale jõudnud. Vaevalt oli see lugu puhtamast puhta veetilgaga ja kinninaelutatud aknaga juhtunud, kui Pööni iluaias nähti kirvevälgatusi. Ruut võttis jasmiine maha. Ta töötas omaette, tähtsalt. Kui Himma keelama läks, tarvitas Tari sõnu, mis Pööni-tädile tagurpidikäigu sisse lülitasid. Pool aeda oli uusmaakrundi jagu. Peremees võis teha omaga, mis tahtis.

«Et sa siit kaod!» keerutas Ruut Tari vihaselt oma labidat. «Ma istutan uibuaia. Minule mõõdeti kõigest üks pabulapuu. Kas see oli õigus? Sinu mees on kohtunik. Sellepärast teed sa teistele ülekohut. Miks teile jäeti kolhoosi astudes kakskümmend uibupuud, ploomi ja pirni?»

Niisugustel tülitsemiste puhkudel koguneb alati pealtkuulajaid. Hoidsin end teiste varju ja neelasin ahnelt sõnu, mis minugi veres vemmeldasid. Meie emmuga tundsime Tarisid teistest rohkem, sest nad olid Linda kadunud

isa sugulased, tädi- või lellelapsed. Sellepärast käis Nonna meilt üht või teist riista laenamas. Emm kiitis alati, et kõik tuuakse täpselt tagasi. Taali omakorda ei kannatanud niisugust lastekarja. Aasta tagasi kevadel ajas Ruut Linade lambad oma ristikult kinni. See aga käis Meegomäe pruukide vastu. Meil ei peetud heinasuutäit nii kalliks, et sihukese tühja-tähja pärast piirimeest näägutada. Südametäiega puistas Voit terve koorma värsket heina Pööni lauda ette ja lubanud veelgi tuua, et Ruudu «maailmatumat» kahju kuhjaga hüvitada. Ka emm käis Tarisid kolhoosi palumas. Raak kõneles Ruuduga kaua ning põhjalikult, Lindagi proovis «ajusid rihtida», aga temale võtatati peni peale. Raha Taril oli. Ta tagus ennetähtaegselt kõik maksud ja normid kinni, aga jättis metsaveered sööti. Asjaõiendamised nõudsid temalt poolte päevade kaupa aega, kus ta jõudiski äestada ja külvata. Masinaühistu traktor oli küll eelmisel sügisel nurmed puhtani üles kündnud, aga osa Tari viieteistkümnest hektarist jäi kevadel tilka ja paiselehte kasvatama. Nonnast polnud õuesrühmajat. Isegi peenraid ei tehtud, uibuaia istutamisest rääkimata. Aga Tari teatas suureliselt, milliseid plaane ta peab oma talu väljaehitamiseks. Üldse kõneldi temast algul suure elevusega, kuid hiljem harjuti ära. Siis aga hakkas Ruut maja teise külge «oma akent» lõhkuma ja kontori lae krohv varises alla. Samal ajal pöörasid Tari sead Raagu nurmikaseemnelapid pahupidi.

«Nüüd me teeme sinuga selge rehkenduse,» ütles Jaak Raak Tarile.

«Sina? Ära aja naerma! Kes sa niiskene oled? Vaata, mis su endaga on tehtud!»

«Oled üles öeldud!»

«Mis? Kust?»

«Siit korterist. Mustmerel on tühi kandimaja. Kolid sinna.»

Kandikesel, nagu Mustmere talu kutsuti, olid rebasekoopad haopinu taga. Suvel parmupalu, talvel lumevalu ja kevaditi ning sügiseti ainuke suurde maailma viiv tee nahkne, ka lootsikuga läbipääsmatu. «Poes käigu jala, muul ajal tehku põllutööd, nii et süda sees lustib,» ütles Raak. Mustmere maad olid puhanud. Fašistid lasksid ühe partisanide jahi ajal sealse pererahva maha. Sellest ajast ei elanud Kandikesel kedagi.

Himma puikles algul vastu, aga kõik tundsid ja märkasid tema sisemist võidurõõmu.

«Kas teil on ka aru peas?» tõstis emm ootamatult häält. «Teeb, mis ta teeb, aga mõelge lastele!» Ma ei mõistnud, mis tal Tari pabulatega tegemist oli, kuid emmu käitumises oli alati palju mõtlemapanevat. Ta elu oli nagu vakk, mis ääri ei nuta. «Hoidke tema juurest natuke aegagi mokad lukus,» ütles emm Lindale. «Vaadake, et teile kärbes kurku ei lenda. Ammuks see oli, kui talle uusmaakrunt anti? Põliseks kasutamiseks! Nii sa ise kõnet pidasid! Küll teete teie kirvetööpoliitikat. Vana Pööni parun oli targem. Ta pigistas pooleterakeselt terve tera välja, aga suhtlemises hoidis ausat mõõtu. Teramehed läksid ise ära. Parun ei ajanud kedagi. Mõtle sellelegi, et sa oled Tariga ühest kännust.»

Mets lõi pungad jälle lahti, soolaugastel hällisid limataimed. Jaak Raak raius kaikaid, tikutas maha, lõi roovikud peale ja sellest sai karjaaed. Tema käes oli hobune. Ta äestas eelmise sügise mutimullahunnikud laiali, külvas timutit ja «parandas kõrre koostist», nagu ta emmule seletas. Emm aitas tal hitsmeid vedada. Himma käis kontrollimas, et Jaak piiripeenart peaks. Ta takseeris kaua ning põhjalikult Raagu tööd ja laskis endale kõike mitu korda seletada. Minagi tegin vahet kasteheina ja luste vahel; Pööni-tädi õppis nagu ükskordüht, mille pähejäämisest ta suurt ei hoolinudki.

Liha suitsutamise päeval lõuna paiku väljus Pöönilt kolmel hobusel kolivoor. Vankris logisesid lauad, sängid, kastid, kotid ja kangaspuud, kust oli just lõimne ülikonnariie maha lõigatud. Emm keetis viimaseid hapukapsaid ja kraadis sauna parajat suitsu. Lehmad käisid juba suures metsas, lõunane lüpsikord jäeti vahele, sest loomad ajasid alles karva ja udarad olid talvisest sööginappusest veel selgroo küljes. Keegi ei toonud paremat looma kolhoosi. Kirju kari täitis nõuet, et lehmad on olemas. Tulu ei mingisugust. Oma talituse vahel pidas emm silmas Pööni teed ja Kuuraoja silda. Ta lisas ahju puid ja lippas aina küla vahele vaatama. Mina kippusin Taride jüripäeva vahtima, aga sain laksu tuharatele ega taibanud, et mu süü oleks nimelt nuhtlust nõudnud. Mäletan selgesti: oli ilus päev, lihasuits lämmatas tervet Meegoküla, oli palju vaadata,

aga ei täitud näidata. Himma sõitis varakult kaarikuga Pilpamõisasse lambaniitjate juurde villa üles kirjutama. Esimene koorem jõudis Meegomäe nõlvakule, värske sõnnikuga paakunud lehm vankri järel. Poetasin enda lauda taha ja taganesin takjaisse, seljaga vastu seina. Emm rühkis teele Tarile vastu ja ptruutas nende laukmära seisma. Vankril ruigasid põrsad, kaagutasid kanad, kukk küünitas varbade vahelt kaela. Ruut Tari ei olnudki pahane, pigem näis ta morn ning väsinud. Lühike kael õlgade vahele tõmmatud, jalas säärikutel lotendavad püksid ja rind eest karvane, toetus ta käies kandadele ning jättis teetolmu niisamasugused jäljed nagu kevadel laudast pääsenud loomad, kui tagajalad talvisest paigalseismisest risti käivad. Ma ei kuulnud kõnelust. Ümberringi klähvisid koerad. Maanteel paistis palju rahvast. Kõik pöördusid Pööni õue. Mind ka kisti sinna nagu tangidega. Pugesin nõgeste alt taha aeda ja sealt eesõue ning lidusin meie põllupeenrale. Võtsin appi kavaluse. Tuiskasin mäest alla, teisest üles, üle purde. Pugesin kintse kriimustades Tari uibuaia okastraadi alt läbi. Ma pidin nägema, mis seal sünnib.

Juba eemalt välkus Jaak Raagu ruuduline pintsak, suured taskud külgedel. Siis nägin Taalit, kes kandis aidalakast rehasid, harke ja labidaid Värni vankrisse. Tepan oli küüti käsutatud. Teised ei tulnud. Liginesin majale, lippasin tagatrepist üles tühjale verandale ja proovisin lahtisest aknast tuppa vaadata. Taride tares oli mul käimata ja millegipärast pidin tingimata nägema, mis seal sees oli. Tuba huikas tühjusest. Üksnes veidike prügi ja prahti põrandal. See valmistas esimesel hetkel pettumuse, kuid siis ronisin alla ja hiilisin ümber majanurga õue uudistama.

Inimesed käisid sõnatult edasi-tagasi. Justkui matustel. Kaevupingil istus miilits, rihmadega kott süles, sigaret suunurgas. Köögist tuli välja mustajuukseline Nonna, pealtpoolt veel kõhnem kui Linda, aga kõht pungil. Üks lapsemütsak oli tal süles ja teine tilpnes käe otsas. Ma vahtisin Nonnat kadedusega. Oleks ometi emm märganud oma põlle alla ühe lapse kasvama panna. Siis poleks mul seda ilmast ilma tüütavat üksiolekut olnud. Igatsus omaealiste järele vaevas mind nagu painaja. Aga ma teadsin, et emad isadeta lapsi ei saa, ja minu isa istus kinni ega

võinud selles asjas emmule nõuks olla. Sellepärast leppisin kurva paratamatusega. Kord üsna väikesena soovitasin ma emmul Volti või Värnit või ükstapuha keda abiks võtta, aga mind naerdi sellepärast mitu aega tagantjärele. Sain vanemaks ja targemaks ja teadsin, et lapsi ükstapuha kellega saada ei kõlba. Kuid ikkagi jäi arusaamatuks, mispärast nimelt.

Aiavarbade vahelt paistis, et Tari ema palged läikisid silmaveest. Ta nuttis ja poisike tema käekõrval tihkus samuti. Minugi nina märgus ja nõudis sissepoole nuuskamist. Titast laps pandi varbadest korvi, suurem jäi juurde valvama. Küll ma oleksin tahtnud kas või üksainus kord vaadata, mis nägu niisugune pisike on. Aga ei julgenud. Miilits istus sealsamas ja mine sa seda Taalit ning Tepanitki tea. Pahuksis, nagu nad siis olid, võidi mullegi kallale tungida. Sellepärast pidasin targemaks tuldud teed tagasi silgata. Kuid meie piiripeenralt keerasin vastupandamatul sisemisel sunnil niidule kaskede alla ja sealt jõe äärde lainete veeremist vaatama.

Koju lonkisin hämariku hakul. Kuid koduõue oli võimatu ära tunda. Igal pool vedeles imelikku kraami. Üks võõras lehm oli ohelikkupidi aia külge seotud ja luristas pangest sulpi.

Muutusin rahutuks.

Äkki ma võpatasin. Tari poisike tuli meie köögist, leivakannikas käes. Esimese jutiga tahtsin talle kallale minna, kuid siis märkasin kõiki Tarisid söögilaua ümber.

«Tule aga tule, Kaisu,» kutsus emm. «Nemad jäävad seniks meile, kui nende uut kodu kohendatakse,» lisas ta. «Nad ju on sugulased. Me oleme ühest tüvest pärit.»

Kamber ja keskmine tare jäid meile emmuga, tagatoas magasid Tarid ja eestares seisis kuhjas nende kolu, kust hommikuti otsiti kirudes ja kurja vandudes tarvilikke esemeid. Oma söögilaua seadsid nad küll akna alla, emm tõstis meie jao kööki, aga õige varsti hakkasid ka Tarid köögis rooga võtma. Neil oli ju nii palju peret, et hõre kõht jäi paratamatult leivakõrvaseks.

Päev või paar olin ma elevil ega tõstnud jalga kodu ussaiast välja. Jõel õpetasid parajasti linnast tulnud jahimehed oma suurte lõugadega penisid roostikust parti välja otsima. See oli maailmatu põnev vaatepilt, aga ma ei saa-

nud mahti sinna minna, niivõrd köitis üüriliste tulek kõik mõtted ja meeled.

«Kaisu, anna väiksematele oma kanne. Sa oled varsti juba koolilaps,» soovitas emm.

Tõin rutuga oma juba unustatud klotsid, karu, nukud ja pildiraamatud lagedale.

«Ütle aitäh,» õpetas Tari-ema oma lapsi, keda ta oli õige naljakalt Maanuks ja Mauniks ristinud. Kaksikuid kutsuti Maigaks ja Taigiks ning väikesed poisid kandsid ainsatena päris korralikke mehenimesid, nagu emm ütles — Viidrik ja Priidik.

Maanu tänas mind jalga kraabates.

«Tubli poiss,» kiitis emm. «Vaata, Kaisu, õpi temalt viisakust.»

Nonna jutustas nukralt, aga uhkelt, et olevat ju tema perekond pisut koolitatud ja ta ise lõpetanud ka just enne sõda tütarlaste täienduskooli. Ema olnud tal aga, nagu emm isegi teab, päris paberitega virtin kohe. Kui Nonna laua ääres istus, Viidrikule rinda andis ning sealjuures pikad hõredad juuksed valla päästis ja silmaripsmed langetas, sarnanes ta üsna noore mustlasnaisega, ainult et ta ei proovinud kunagi kaarte panna ega mõistnud kättki vaadata.

Maanu kandis kõik mu kannid oma tuppa kahe sängi vahele. Koos mängida ta ei tahtnud. Mauni nühkis end vastu oma ema külgi, näpp suus, mokad ilased. Alatasa küüriti tema nina, aga puhtust seal loota ei olnud, muudkui ilmast ilma üks lurin lurina järel.

Isa kutsuti nende peres papaks ja ema oli mamma.

«Ruut ei taha tõesti kolhoosi minna,» kurtis Nonna. «Mina ka ei taha,» jätkas ta. «Meil ükskõik, mis meiega tehakse. Vastu hakata me ei kavatse, aga alla ka ei anna.»

Himma otse lendas meie õue. Tema hõlmad lehvisid ja hobuse lakk lehvis, sälg prooskas jalga kraapides. Pööni-tädi vahtis imestunult emmu ja jutles Nonnaga armulikult. Korteri ülesütlemine vaikiti surnuks, nagu poleks seda olnudki. Himma muretses Tari-mamma tervise pärast. Nagu muuseas ja mokaotsast kiitis Pööni-tädi paari sõnaga Mustmere muinasjutulist loodust.

«Oh, kui hea õhk seal on! Toomingad lõhnavad!» ütles ta silmi kinni pigistades. «Uue katuse paneme peale. Põrandalauad on ka olemas. Need olid küll kolhoosi aida

parandamiseks ette nähtud. Aga mina pean inimesi aidast tähtsamaks.»

«Ja eks ole aitki inimeste tarbeks,» lõikas emm vahele. «Suure pere otsalisel peab arupidamine peas olema.»

«Jah, mõtleks! Just minu mõte!» kinnitas Himma.

«Sööjal öeldakse olevat küll süld kätt, aga sügis peab talvise jao tervesse aita panema.»

«Seda ta teeb. Seda ta tegemata ei jätagi!»

«Tuult ka ei tohi tuppa lubada . . .»

Tari tammus jalalt jalale ja itsitas pihku.

«Niiskene jutt on keeruline jutt,» ütles ta. «Ma olen lihtne inimene.»

Ootasin kärsitult, et Nonna selle tita kord juba ära sünnitaks. Lootsin salamisi, et nad annavad uue lapse korteri eest meile. Emm ei võtnud üüriraha. Egas nad tihka jumalamuidu teiste inimeste katust oma pea kohal tarvitada. Ja tüli oli meil neist nõnda palju, et võttis emmu õige varsti ohkama. Kõik meie pannid võeti tarvitusele, aga kohale tagasi enam ei pandud. Kui seebialus pesukausi juurde ununes, pesti tükk kohe õhukeseks. Pangel murdus sang, lüpsikul tuli tila otsast. Klaaspurkidest ei maksnud kõneldagi. Neid purunes iga päev. Ka soolatoos tühjenes virgalt ja seakartulikünasse ei võinud järgmise päeva jagu ette keeta. See kadus nagu niuhti Taride nuumiku moldi ja meie põssa limpsaku keelt.

«Nüüd sa said,» atsatas Taali.

«Paras!» nöökas ka Pööni-tädi. «Tema mõtleb maailma soojaks kütta.»

Raak käis Meegol päevast päeva Taridega õiendamas. Kord nad olid karjatanud oma lehmi kolhoosi noorel ristikul, teinekord lasksid lambakarja nimme koplit sõtkuma. Aga tal ei õnnestunud Ruutu hirmutada. Tõsi küll, Tari hambaid vastu ei tarvitanud, kuid ta luusis öösiti ringi ja tuli valgevalul koju heinaseljatäiega. Mustmerest enam ei kõneldudki. Seevastu kopsis Ruut meie lauta vaheseina.

Sirelite puhkemise ajal viidi Nonna linna haigemajja nii kaua oodatud titat ilmale tooma. Nutsin pettumusest ega suutnud kuidagimoodi taibata, miks seda kodus ei võinud ette võtta. Ma oleksin nii näha tahtnud, kuidas üks laps ilmale tuleb. Tallede ja põrsaste tulekut olin mitut puhku üle elanud. Seal ei olnud midagi iseäralikku. Muud-

kui lidu kähku emmule teatama. Ja emm jättis isegi leivasõtkumise pooleli, pesi alati käedki puhtaks ning tõttas kiiresti lauta. Minul kästi alati tasa olla. Uttesid võis üksnes eemalt silmitseda. Lambad ei talunud sel ajal isegi silitamist, aga Lillik võttis leiva alati vastu ja noogutas tänulikult pead.

Järgmisel päeval potsatas Linda kaua aja takka üle koduläve.

«Mustmere on teile valmis remonditud,» teatas ta karmilt Tarile.

«Ei lähe läbi,» vastas Ruut. «Mina oma vastsünnitanud naisega sinna ei lähe. Kolige ise! Õigus on minu poolt. Ma ka tunnen seadust.» Ta käratas lapsed tuppa, keeras ukse lukku, pistis võtme taskusse ja seisis harkisjalu keset õue.

«Nii ei ole ilus ega aus,» noomis nüüd ka emm pahaselt. «Ma võtsin su siia haledast südamest, aga sina kasutad mind kurjasti.»

«Niiskest valet ära luiska, kas tead,» kriiskas Ruut. «Ei sa mind ise võtnud. Kindlasti oli sul käsk kõrgemalt poolt. Mind te kotti petta ei jõua. See kodanik siin on targem kui kõik teie kapsapead ühtekokku. Jah, ilmtingimata said käsu ülevalt. Sinu Linda pelgas ebameeldivusi. Te aimasite, et ma võin kaevata ... Võite ise Mustmerele minna. Mina jään siia.»

Nii lausus Tari ja sammus uhkelt õuest välja ... alevisse teemajja juba ette tulevase tütre või poja liikusid tegema.

Lapsed nutsid luku taga nagu Kristuse matjad Ritsiku kirikus. Oli karta lae pealtlendamist, nii valjuks muutus pasundamine. Kõik külanaised jooksid meie õue kokku. Kanad kaagutasid hirmutatult, koerad pistsid uluma. Taali nuttis ja Otilie soovitas miilitsa appi kutsuda. Mingi võim pidi isegi selle sassipööratud küla üle olema. Pimenes. Teemaja sulgemise aeg läks mööda. Kes aga koju tulemata jäi, oli Ruut Tari. Oletati, et ta sõitis linna naist vaatama. Kuid üsna varsti saadi teada, et ta oli masinaühistu mootorrattaga naabervalla teele pööranud. Seal pidi tal üks pruut olema. Imelik asi, arutlesin endamisi. Milleks Tarile veel pruut vajalik oli? Ka Taalit pahandas niisugune asi. Aga Otilie kihistas vaikselt omaette, Oolup koguni naeris mõistvalt ja soosivalt.

Emm koukis ühe akna väljastpoolt lahti. Minul kästi Tari tarre ronida ja vaheuks haagist lahti lükata.

Küll need lapsed olid meie toa hukka keeranud! Emm tiris kõik järgemööda karjakööki ja oli sunnitud nad üleni puhtaks pesema. Õnneks oli Nonna märganud kaks väiksemat poissi oma ema juurde viia. Naised lõid käsi kokku, et kes võib teada, mis küll selle väetikesega oleks võinud juhtuda. Nende hirmutavad oletused nöörisid mul kõri kinni. Ma ei suutnud enam rääkida ega nuttagi, vaid istusin ja mõtlesin selle maailma elu üle järele. Kuid arusaamist ei tulnud ega tulnud.

Ilm tõmbus halliks. Suur paks piksepilv ligines Mustmere metsa poolt. Taevas sähvisid välgud. Mürina ajal toppisin sõrmed kõrva, kuid asjata. Kärgatused käisid läbi pealuu.

Taevas kallas veel valuselget vihmavett, kui see hirmus sõnum pärale jõudis. Linnast oli helistatud kolhoosi kontorisse ja sealt toodi meile sõna, et Nonna ja tema uus laps surid ära. Mispärast küll, ei teadnud sõnumitooja täpsemalt seletada. Emm tõmbas presentkuue selga, sidus rätiku pähe, toppis kummikud jalga ja jooksis saju sisse Himmat otsima. Kuid ta tuli niisama targalt tagasi. Nendega, kes pole kolhoosi liikmed, pole meil asja, oli Pööni-tädi vastanud. Otilie ja Taali laiutasid meie köögis käsi.

Emm keetis tanguputru, sest lapsed, nüüd juba vaeslapsed, nõudsid hambaalust.

Hommikuks leiti Tari-papa kusagilt, mingisuguste naiste juurest, siiski üles. Ma ei saanud teada, kes olid tema pruudid. Sellest kõneldi sosinal ja ma võisin üksnes oletada, et tegemist pidi olema hirmus paha inetusega. Ruut vaarus keskpäeval Meegole ja istus meie kaevupingile. Ta röökis suure häälega, tagus käsi kokku ja peksis rusikatega pead. Nii kahju näis tal olevat Nonnast ja lapsest, kes olnud poisike. Sedapaljukest püüdsid mu kõrvad veel Taali sosinast kinni, et Ruut ise olevat oma naise ja tita surmas süüdi. Nonna polevatki tohtinud nii tihedalt lapsi kanda. Aga või siis Ruudu-sugune sellest hoolib! «Nüüd ta siis tunneb oma teo tagajärgi,» parastas Taali. «Kasvatagu aga üksi lapsed, sest uut ema nii suurele sülemile juba naljalt ei leia.»

«See on prouhen Närepa süü,» oigas Tari. «Ta ärritas minu vaest kallist Nonnat.»

«Ei ole,» sõnas aga emm. «Su Nonna oleks selleta ka ära läinud. Tema asjad olid pahad.»

«Kuhu sa ta matad?» küsis Taali.

«Ei tea!» karjatas Ruut.

«Kes siis teab?»

«Ei ole mul kopikatki kirsturahaks.»

«Müü midagi. Egas inimest saa paljalt auku ajada.»

«Riik peab andma. Ma olen lasterikas isa.»

«Verista kesik,» soovitas ema. «Peied ikka pead?»

«Ei ole minu asi. Matku, kes ta tapsid.»

Mingi õudne hirm kiskus mu südant kipra. Esimest korda puutusin otseselt kokku sellega, et oli inimene ja teda ei ole enam. Öösiti nägin Nonnat unes. Ta tantsis mustlasega ja sõtkus meie toas kätkilaudu. Olin surmajuhtumeist alailma kuulnud. Enamasti viis surm minema vanu inimesi, kellel aeg käes ära minna, sest ilmatoeks ei jää ju keegi. Sõjas saadi surma. Selleks seda sõda peetigi, et oleks näha, kes rohkem ja võimsamalt jõuab teist tappa, nagu kõneles Oolup. Kuid päris tuttav inimene läks haigemajja ja korraga teatatakse tema suremisest? Ka mina jagasin Ruudu kahtlustusi, et täitsa õige asi see küll ei olnud.

Õhtupoolikul sõitis meie õue veoauto ja sealt ronisid maha üks naine ja mõned mehed. Nonna ema ja vennad, nagu kohe teada saime. Kaksikud pakiti koormasse ja viidi minema. Maanu ja Mauniga pidi Ruut ise toime tulema. Nad tülitsesid enne ärasõitu hirmsasti. Läbi seina kostsid käravad hääled.

Pugesin sängi ja tõmbasin padjagi üle pea.

«Ära sina karda,» lohutas ema.

«Miks ta suri?» söandasin pärida.

«Kidura tervise pärast.»

«Aga ta polnud sugugi haige?»

«Sa ei saanud aru. Nonnal oli tiisikus.»

«Mis see on?»

«Raske kopsuhaigus.»

Nonna maeti koos titaga surnuaeda. Tari purjutas nädalapäevad leinast. Emm õiendas torisedes tema poistega ja talitas kõik loomad, sest lapsed ja elajad pole süüdi, et

neil on nii kõlbmatu isa ja peremees. Ma käisin salaja maanteel Ruudu tagasitulekut passimas. Olgu hea ja viigu oma elamine meilt minema! Jaanieelsed nädalad olid soojad. Mind saadeti iga päev paariks tunniks kopliveerele värskele rohule lehmi karjatama. Tanum oli lammastel üle lakutud. Siin-seal vaid üksikud lehmakoogil sirgunud tutid, millest elajad kaares ringi käisid.

Küll oli mul tegemist Tari elajatega — Sveta ja Lilianaga. Üks kahest, kas hännad püsti ja kiini, või siis kolhoosi orasele. Koerahirmu ei pidanud nad miskiks, vitsa eest tehti alati vehkat. Parmud nukkusid veel, õiged kiiniajad tulemata, aga Sveta ja Liliana näitasid oma iseloomu. «Nad on ka justkui purjus,» siunas emm. Noh, mõlemad said mu käest ikka natuke kooli ka, aga ei see mõiganud. Hoidma ma neid pidin. Kuhugi pääsu ei olnud. Olin ju inimeselaps, kes peab elajaloomast üle olema. Viimases hädas tuli meelde üks kavalus. Tõin köögist soola ja raputasin lehmakoogituttidele. Sellest oli tõepoolest pisut abi. Lilianale ja Svetale mekkis soolatud rohi ja nad lakkusid sealt kohalt maagi mustaks. Kuid siis sai emm jaole ja asus mu kallale, et nii teha ei tohi. Ei mõistnud ma, miks mitte.

Vihkasin karjatamisetunde hinge põhjani. See oli nagu sunnitöö. Eemal soos häälitsesid linnud, taevas ujusid viguriliste kujudega pilved. Aga või sul oli aega üles vahtida. Silm pidi vaheajata Svetat ja Lilianat passima. Paar tundi põndaku all venisid nagu sajune päev. Ootasin vihma. Suuremate valamiste ajal niitis emm lehmadele vikki ette. Minu kiusuks püsisid ilmad kuivad ja jaanililleõhnalised. Tari muudkui kooserdas maailma otsi pidi, marjamaid jahtides. Ruut tahtis vähe tööd ning palju palka, nagu Taali tähendas. Ei ta hoolinud lastestki. Mis siis elajaloomadest kõnelda! Emm kängitses vahetevahel poiste jalad saabastesse ja saatis nad mulle appi. Kuid mida nad mõistsid? Maanu tikkus puude otsa ronima. Mauni kukkus järjekindlalt loikudesse või siis ajas värsketel lehmakookidel käedki hukka. Ta ju oli nii rumal, et toppis kõike suhu.

Ühel niisugusel rängal päeval peatus meie värati taga hobusemees, sõduripluus seljas ja säärsaapad jalas.

«Tere, tüdruk!» hüüdis ta. «Kas ema-isa kodus?»

«Ei ole. Emm on kolhoosis.»

«Tule ligemale. Ma küsin sinult midagi,» kutsus võõras mees.

Ta ulatas mulle peoga piparmündikompvekke.

«Kas need on su vennakesed?» päris ta Maanut-Maunit silmitsedes.

«Või veel! Nende ema suri ära.»

«Sähke, lapsukesed. Võtke see terve kotitäis. Tütarlaps, kuidas sind kutsutakse?»

«Kaisu.»

«Ilus nimi. Kui vana oled?»

«Seitsmene juba. Sügisel lähen kooli.»

«Siis saad elust sotti. Onu on loomade kokkuostja. Ega sa ole kuulnud, kas emal pole mõttes mõnd lehma müüa?»

«On küll, on küll,» padistasin kähku. «Meil on Sveta ja Liliana. Ostke need kohe ära.»

«Sinu käest?» naeris onu.

«Näete, seal laudas. Tulge vaatama.»

«Tõtt ikka räägid või?» usutles kokkuostja.

«Tõsitõtt,» kinnitasin ma suure pääsemiselootusega südames.

Onu kompis Svetat ja Lilianat külgedelt, ta katsus kaela ja kintsugi. Tekkis kahtlus, et Tari elajad talle ei meeldi.

«Väga head lehmad,» püüdsin õhinal kiita.

«Kõhnavõitu,» lausus ta. «Aga võib-olla lähevad läbi.»

«Nad ei jookse kiini ega tiku vilja,» valetasin vapralt.

«Ütle nüüd, kuidas su ema nimi on?» küsis onu vankrisse tagasi ronides.

«Kas Svetat ja Lilianat ühes ei viigi? Köida ohelikuga vankri järele! Kui tahad, ajan tagant.»

«Kas sa nad siis muidu mulle annad? Raha ei võtagi?»

Seda ei mõistnud ma suures õnneloótuses mõeldagi.

«Eks andke natuke!»

«Kui palju?»

Olin kimbatuses, aga rabelesin välja.

«Rubla tükk.»

Kokkuostja-onu pilutas naerdes silmi.

«Kui paljuks peate, jätame alla ka,» lisasin kähku.

«Olgu. Kaubad koos.»

Mu esimeseks pettumuseks lubas ta Lilianale ja Svetale hiljem järele tulla. Hakkasin ruttu kodus õiendama. Tõin vikati, kõksisin uibuaiast ädalat ja kandsin korviga sõime.

Karja ma välja ei lasknud. Järsku onu jõuab tagasi, ja katsu siis Tari püsthändasid võpsikust püüda. Ning viimati märkab onu, mis lojustega tegemist, ja ei võtagi. Ka Maanu-Mauni kõhud söötsin putru täis, et nad mu jalus ei tolkneks. Aeg-ajalt käisin teel vaatamas ja liginevat vankrihäält kuulatamas.

Õhtul tuli emm koju ja soolas mulle sauna. Tal oli kõik juba teada. Mille eest, ei mõistnud ma jällegi.

Oma lehmad viis Ruut ise laadale, ja see oli loos niisugune minu-kasu, mille nimel olin nõus isegi keretäie ära kannatama.

Tol laupäevaõhtul käisime saunas. Küll siras taevas palju tähti, kui me läbi valge öö tare manu tagasi tulime. Emm hoidis mu kätt pihus. Me seisatasime ja ta näitas teed, mida mööda linnud lõunamaale ning sealt tagasi lendavad. «Seda valendavat rada kõrgel pea kohal kutsutaksegi Linnuteeks,» ütles emm. Kuu koogutas kummuli ja kummardas inimesi. Kergitasin ennast ja noogutasin kah temale. Järsku kipitas südames üks uus, arusaamatu tundmus. Tahtsin lendu tõusta, aga inimestel pole ju tiibu. Tollal oli mulle igatsuse mõiste võõras ja ma ei teadnud sedagi, et igatsustel on tiivad.

Kobisin ruttu magama ning ärkasin järsku kõnekõmina peale. Läbi paokil ukse nägin emmu sängi ja sängiveerel kohmitses ei keegi muu kui Tari, särk üle kalssade, juuksed pulstunud. Esimese hooga tahtsin talle küünte ja hammastega kallale tormata. Hing jäi ehmatusest kinni. Siis aga rahustas mind ema tasane häälekõma. Lamp põles laual, valgus langes emmu näole, tema vallapäästetud patsidele. Nägin, et emm tõrjus Tari käsi endast eemale.

«Küll sa oled rumal,» noomis emm.

Muidugi oli Tari loll nagu vasikas.

«Jäta joomine maha, kasvata oma lapsed. Nojah, kui juhtud trehvama, võta lastele uus ema.»

«Ah või niiviisi,» urises Tari. «Ah siis sina ei tule?

«Ennäe pentsikut küsimust.»

«Pead mind kõlbmatuks?»

«Mõtle ise. Meil on viisteistkümmend talve aastate vahet.»

«Valetad. Ei paista välja.»

«Sellele tõele tuleb näkku vaadata.»

«Sa oled nagu värske piim.»

«Ära lorise!»

«Jätan joomise maha. Ausõna, ma jätan silmapilk viina maha.»

Ta vajus emmu sängi ette põlvili ja peitis pea tekivoltidesse.

«Mitte üht viinatilka ma enam ei meki. Vannun! Ma vannun sulle, et elu lõpuni olen kaine karsklane.» Siis kukkus Tari jälle emmu ülistama. «Vot, sina alles oled naine! Just niiskest võib armastada. Sul on aus ja hea süda. Sa oled väga virk. Sinu kõrval on lustiline elada. Sul on üks laps, minul kaks, kokku kolm . . .»

«Kolm . . .?» naeris emm kurinal. «Kulla Ruut, minul on täiskasvanud tütar, sinust kõigest viis aastat noorem. Tahaksid teda, oleks asi veel mõeldav. Aga sa teed minusugusele vanale naisele ettepaneku.»

«Olen niiskene paljukannatanud inimene,» nuuksatas Tari. «Ma olen sellepärast sinust hulga-hulga vanem.»

«Heakene küll . . .»

«Lase sängi.»

Kuhu ta veel ei tiku! Tahtsin vahele hüpata.

Emm raputas kindlalt pead.

«Mine oma tuppa.»

«Suren ära suure piina kätte.»

Niipea kui emm end natuke kergitas, kahmas Tari tema käed pihku. Ja paistis, et nüüd sasib ta emmu sülle. Kuid midagi seesugust ei sündinud. Emm tõukas ta eemale, tõusis istukile, kahmas kitli selga ja istus laua äärde toolile. Tari komberdas kottasid lohistades tema kannul.

«Kui sa mind niisama kardad,» klanis ta, «laseme kas või hommepäev nimed ühte kirjutada. Mina olen vaba inimene.»

«Mina aga ei ole vaba.»

«Kuidas nõnda?» ühmas Tari.

«Nõnda!» kinnitas emm. Kui ilus ja suur ja särav ta seal lambivalguses oli, lõug kätele toetatud, silmad kurrulised ja väheke kelmid.

Sel hetkel ajas Tari end sirgu, peaaegu kikivarvule, ja sööstis nagu kull emmu peale. Mu hingamine jäi seisma. Lööb? Peksab? Kuid emm haaras Tari käed kõvasti oma pihku, hoidis teda parajal kaugusel ja raputas halvustades

pead. Ning nüüd olid mu ema silmad käskivalt kurjad. Tema näole langev lambivalgus varjutas vaod suunurkades sügavaks. Kui kandilised olid emmu randmed, kui suured rusikad nende otsas! «Ei see Tari temast jagu saa,» mõtlesin ma. «Ta tõstetakse turjast õhku, raputatakse läbi ja visatakse, kuhu tahetakse.» Pinevus asendus uudishimuga. Tõusin sängist üles ja hiilisin ukse juurde. Ma pidin nägema kõik, mis seal oli näha. Tari hoidis üht jalga õhus nagu toonekurg. Jalas olid tal kõigest alumised kalsad, särgisaba eestpoolt pükstes, seljal aga üle tuharate tolknemas. «Nüüd see Tari saab ühe koosa, mis tal eluaeg meeles seisab,» mõtlesin kahjurõõmsalt. Kuid mu lootus läks luhta. Emm andis talle ainult kerge müksu ja läks ise laua taha.

«Kao kohe oma tuppa!» käskis ta.

Tolle öö magas ema minu kõrval. Vahejuhtum ei jätnud talle nähtavasti kuigi tugevat muljet. Unes emm naeratas mokaotsast ja norskas tasakesi sisse hingates. Välja tuli hingeõhk sahinal. Kõrvaltoas oli kuulda voodi käginat ja padja keeramist. Paar korda käis Tari köögis joogikopsikuga kolistamas. Siis tassis ta oma mõlemat poega asjale. Ei mäleta, millal uni tuli, aga kui ärkasin, oli väljas suur valge ja ma teadsin, et on pühapäeva hommik. Laual seisis kruus petti, pooleks hapukoorega, ja sepikutükk või ning kohupiimaga. Eraldi tassil silmasin metsmaasikamoosi, lusikaski otsapidi ootamas.

Pusisin riided selga, sõin kõhu täis ja läksin õue. Karjast anti mind pühapäeva ennelõunal vabaks. Ühestki korstnast ei tõusnud suitsu. Terve küla oli nagu korraga külla läinud. Pööni pool mürises üks auto. Eelmisel päeval sattus mu kõrvu kuuldus, et linnast tuuakse kartulipaneku lõpetajad, keda nimetatakse sehvideks. Sest mine sa neid ilmu tea. Pöörab sajule, ja siis ei saa teist leiba maha. Rukkipõllud olid hõredad. Esimene leib suurt saaki ei lubanud.

Taali söötis jõeäärsel nurmel kolhoosi ristikuädalal meie lehmi, sukavardad pihus ja ilmatuma pikk vits kaenla all. Aeg-ajalt kajasid üle soo tema kiledad käsud-keelud. Päitsil kamandas Taali nina maha ja Mirdil manitseti kohe ots ringi keerata. Hüppasin üle kraavi ja läksin julgel sammul jõe poole, ette teades, et täna emm ei pahanda. Kui juba Taali ees on, võin kartmatult kaldale minna.

Pajupõõsast murdsin pika vitsa ja laasisin selle käigul lehtedest puhtaks.

Läbi põõsaste kuulsin järsku hirmus tuttavat häält. Seisatasin, jalad muutusid tinaraskeks. Seal ju oli emm. Mis asja oli temal Taali juurde? Oma ema ma tundsin napisõnalisena. Iialgi ei naernud ta kõva häälega, vaid muhatas endamisi ja muiskles teiste üle. Olin harjunud, et ta valjusti ei kõnelnud, aga tol hommikul käis tema hääl kõrgelt. Ta jutustas Taalile öist lugu Tariga. Ma ei osanud selles, mida olin näinud oma silmaga, midagi nii naljakat tabada. Inimesed läksid iga jumalapäev mehele ja võtsid naisi. Alati olid need paariminekud külas kõneaineks. Säärast hõkerdamist polnud ma veel kuulnud.

«Ühele tulevad kosilased ka haua äärel ja teine ei saa noorusele vaatamata meest,» ütles Taali ja lisas: «Et see sinu Linda ka kord juba tanu pähe ei leia. Siis tuleksid lapsed ja tal poleks aega inimesi väevõimuga kolhoosi sundida. Ei ole ta sinu moodi.»

«Isa oli tal väga tasane inimene. Linda on temasse,» arvas emm nukralt.

«Liiga palju rähmleb ta tööga. Sedasi jääbki vanatüdrukuks.»

Emm vaikis natuke aega. Tal oli süli kullerkuppe täis korjatud. Siis jättis ta Taali sinnapaika ja sammus kärmel kõnnakul mäele. Lidusin suure ringiga, jalgadele valu andes, kodu poole tagasi, et emmust ette jõuda. Üle puhmastiku paistis kaevukook õhus tolkneva pangega. Laudakatusel puhkasid tiibu linavästrikud. Kaevulombis aga lakkus vett pulstunud karvadega peni.

«Neti!» kisasin pöörases rõõmus.

Tõepoolest, meie Neti oli koju tulnud.

MEELDE JÄETUD

Neti tuli tagasi ja tõi värsti terve kurna kutsikaid. Oma pesa tegi ta harjunud kohta, kõlguse nurka katkiste varbadega kreslasse. Pööni-tädi saatis meile loomavelskri. Ta kartis, et Neti on marus ja pureb ära terve kolhoosikarja. Kuid see hirm osutus asjatuks. Arutati, kus jooksus see koer küll võis nõnda kaua olla. Kõik, kes meile tulid, uuri-

sid hoolega kutsikaid. Katsikulisi käis ligidalt ning isegi kaugemalt.

«Hundi moodi,» hirmutas Taali.

«Mis sa ajad hullu juttu,» pahanes emm tõsiselt. Ta ise aga silmitses ka kutsikaid uurivalt.

«Ära sa kaitse midagi,» õhutas Taali ja rääkis mitu lugu koertest, kes olid huntidega pulmi pidanud. «Või kust mujalt need hundikoeradki saadakse,» väitis Taali.

«Need tuleb viimseni ja kiiresti ära kaotada!» käsutas Himma.

«Oodake nüüd, sõgedad!» puikles emm.

Neti pikutas oma asemel, kutsikate kudin nisa otsas.

Kui ma talle natuke terasemalt silma püüdsin vaadata, keerati koon häbelikult kõrvale. Mõnikord ta niutsatas ja nagu püüdis midagi oma koerakeeli selgitada.

«Ei ole siin muud midagi, kui et mõni sõge proovis koera endale meelitada. Aga penid on truud loomad ja hoiavad inimesi. Koer läheb ärakoliva pererahvaga ühes, kass jääb kooserdama tühja majasse,» lisas emm selgituseks.

Ma polnud tol ajal veel ei elusat ega ka täistopitud hunti näinud. Kõneldi, et Mustmere laanes elab nii mõnigi. Isegi karu pidi jälgi näitama. Tepani metsaveerselt põllult kanti minema pool redelitäit kaeru. Kelle muu kui va mesikäpa tegu! Kõrrerida läks ju võpsiku poole. Seda teadsin minagi, sest emmu kurjast keelust hoolimata sai oma silmaga kaemas käidud. Tahtsin väga, et Neti pojad oleksid tõeliselt hundilt. Minu suureks pettumuseks muutusid nende tillukesed kipras näod laiaks nagu Lina Polla lõust. Kahel olid esikäpad mustad, ühel selg hallikas justkui Himma laisal Tukul, kes ka pidi hundi tõugu olema. Pealegi päris koertekasvandusest pärit.

Külas ja vallas algasid hirmsad ajad, nagu ohkas Lina Taali. Ka emm sulges õhtuti hoolsamalt uksi. Minule ärevus meeldis. Elu muutus põnevamaks. Asulas rööviti tühjaks meierei, poest viidi ära lambiõli, seep ja toidukaubad. Kõneldi veel, et kusagil teel oli keegi tapetud. Ja bandiiti aetavat taga. Ma jälestasin neid, kes teiste kallal vägivallatsesid. Vägivald oli loomuvastane. Tutistamist või laksu ja ka nahatäit kannatasin ma üksnes emmult. Tema käsi ei jätnud iialgi haava järele. Himma poisid ei julgenud mind näpuotsagagi puutuda, kuigi mõlemad olid head

kismamehed. Omavahel tõmbasid nad ilmast ilma ja käisid teineteise peale kaebamas. Süü aeti tavaliselt külaliste kaela. Himma ohkis, et küla rikub ära tema paikesed, kallid nunnud. See oli muidugi lori, sest Loidul ja Allanil oli nii palju omaenese sante kombeid, et neil polnud vajadust küla peale lisa hankima minna.

Ühel õhtul jahmatasid meid paugud ja karjed, mis kostsid Mustmere metsast.

Neti sööstis kutsikate juurest õue ja hakkas õudselt haukuma. Niipea kui hääled valjenesid, kargles Neti lõrisedes tee poole. Täispesaga oli ta alati valvas ega sõbrunenud kergesti, aga seekordne ägedus tähendas rohkemat. Emm arvas, et koera kiusab mingi mälestus. Nina maas, ajas ta jälgi. Neti lippas alatasa vaagusesse ja nuuskis ninaga oma poegi. Aga imetama ta ei istunud. Mingi väline hädaoht hoidis tema kõrvad kikkis ja koonu õieli.

«Ei tea, mis tal arus on,» imestas emm Netiga õrnalt riieldes.

Sel hetkel lasti päris lähedal paar pauku.

«Ruttu tarre,» käratas ema minule, aga ise jäi uksele. Litsusin nina vastu ruutu laperguseks.

Siis jäi kõik vaikseks. Kobisin tagasi sängi. Olin juba uinaku teinud ja undki näinud, kui äkki virgusin. Emmu sängist ei kostnud hingamist. Ta oli juba tõusnud. Noor kuu kiikas aknast sisse, toole ja seina kollakaks udutades. Pidi olema väga varajane aeg, sest köögis pliidi all ei praksunud veel tuli. Algul arvasin emmu juba laudas olevat, siis nägin, et lüpsik rippus vaja otsas. Hüüda ma ei julgenud. Kuhu kadus mu ema? Nutt tikkus varuks. Pusisin hämaras kleiti selga, kuid sõrmed ei kuulanud sõna.

Neti vingus ja niutsus. Ta ajas oma keeli kellegagi alandlikku juttu.

«Kes seal on?»

See oli viimaks ometi ema hääl.

Vastust ma ei kuulnud ja see mind ei huvitanudki. Peaasi, et emm oli alles.

Ronisin siiski aknale. Keset õue seisis ema, viglavars pihus. Kaevukoogu nokk kummardus tema ette. Emm kõneles ühe inimesega, kes meie vaaguse varjus seisis.

TRÜ

Jutt jäi mulle arusaamatuks. Küla koerte lõrin aina valjenes. Oli kuulda kauget mootorimürinat. Üks auto sõitis ajuga suurel teel. Siis kadus ka ema lauda taha.

Mu peas välgatas kohutav eelaimus. Nüüd nad tahavad Neti kutsikad ära uputada. Mingid võõrad hääled liginesid Keskme talu poolt. Seal turtsatas mootorratas. Emm keelas Netit. Oma tare poolt hiilis kummargil Taali nagu koll, kes läheb luuaga sõitma, Volt tema kannul, mingi löömariist õlal. Hõigati emmu.

Neti suleti vaagusesse, kus ta rahule ei jäänud, vaid niutsus ja ust kraapis. Oi, häbitegu! Nii tillukesed kutsukesed, ning terve küla nende kallal! Sel hetkel tundsin enda ümber mõõtmatut ülekohut.

Meie õu jäi tühjaks. See oli veel õudsem kui äsjased õelad hääled. Tahtsin vaatama minna, aga ei julgenud. Viimaks kobasin käsikaudu vaagusesse ja kompisin Neti pesa. Oh, kuidas mu süda hüples, kui tundsin pehmeid niutsuvaid mütakaid. Korjasin kutsud sülle ja surusin end kreslanurka, pea hobusehigise saaniteki najal ja jalad põhus. Varvastel hakkas jahe ja kutsikad ronisid mu kurgu alla, keelekestega lõuga limpsides. Olime kõik vait ja väga tõenäoline, et magasimegi, kuni Neti tagasi tuli ja ema hääl mind õues otsis.

«Kaisu, kus sa oled?»

«Siin,» hõikasin kärmesti.

«Kutsikate pesas?» imestas emm.

«Kartsin, et te nad ära uputate,» vabandasin hädiselt.

«Ei need kutsikaid tahtnud.»

«Mida siis?»

«Ära päri. Sinul on veel vara kurja ilma pärast südant valutada.»

Kuid lapsed võtavad esimesest hingetõmbest alates kõik aja hea ning kurja omaks, ja ükski ema seelikutagune ei jõua kedagi varjata, hoida või kaitsta. Mõnest Taali vihjest, Pööni-tädi manamisest ja Linda sosinast jätkasin ma kokku tolle öö sündmused. Mu fantaasialend jõudis kõike kümnekordistada. Pealegi olin otseselt asjasse segatud. Nad võtsid jälle aina Kaspari nime suhu. Aga kes ta oli? Minu isa. Üks tema kinniviijaid oli olnud Värni Tepani vend Ristjan, kes omakorda teenis Himma mehe juures ja täitis tema käske. Millegipärast ei suutnud Himma ega ka Närepa Kasparit heaks inimeseks tunnistada ja nende

näod hakkasid isegi tema nime nimetamisel vihast punetama. Mulle meenus, kuidas Himma riidles emmuga häbiteo pärast, mille tagajärg jookseb tal sabas. Eks see olin muidugi mina. Pugesin nurka ja puresin suud. Veel meenusid Himma nuhkimised. Ta püüdis mind igati kõnelema keelitada. Kas emm kuhugi kingitusi saadab? Kas ta kirju saab ja vastu kirjutab? Sülgasin kord vihast tädile näkku. Aga siis vast tüli tõusis. Kust on laps niisugused ulakused õppinud? Või siis on ta juba verelt sihuke? Ka oma emm ei mõistnud mind, kuigi ma talle kõik ära seletasin. «Inimese tunded on südameasjad ja südant ei tohi kanda peopesal,» õpetas emm. «Sinul peab olema kaks nägu, üks iseendale ja teine neile, kes sind teistsugusena näha soovivad. Selle ilma hulludega ei jõua keegi puselda. Parem ära sarvi kokku panegi,» hoiatas ta. Mind saadeti Himma juurde andeks paluma, mida ma ka tegin. Kuhu ma pääsesin, kui emm ähvardas kodus vitsaga. Pööni-tädi silitas siis mu pead, kiitis heaks lapseks ja lubas ulakuse unustada. «Paha võib meist igaühega juhtuda,» lausus ta. «Peaasi on oma vea äratundmine.» Sain Himmalt peotäie hernekompvekke. Lepituseks, nagu ta ise naerul suuga kinnitas. Magusa limpsisin nahka, aga süda jäi segaseks.

Ristjan kadus nii ammu Meegolt ära, et mina teda välimuse järgi ei mäletanudki. Temast kõneldi alati salaja sosistades. Nad olid Närepaga pahuksisse läinud, kakelnud või umbes midagi veel hullemat. Ma ei saanud aru, mis oli Ristjaniga lahti, aga tahtsin, nagu alati, kõike teada saada. Kord tähendas Taali, et Ristjan, kuigi endine sõjamees, kardab püssiga ringi käia. Teinekord ütles Tepan ise, et tema venda võib kõiges süüdistada, aga sakslast ja parunit ja Pätsi valitsust ta küll tagasi ei taha, selle eest võiks Värni terve oma perega mürki võtta. Nii ta ütles ja habemetutt värises lõua otsas. Siis kuulsin ma, nagu oleks Ristjan meiereist võid vinnamas käinud. «Kust mujalt ta vaeseke süüa saabki,» osatas Taali. Nagu kõigest kerge vaevaga taibata võis, elas Ristjan metsas. Ta varjas end seal. Üks kahest, kas ta pelgas, et Närepa põrutab kuuli, või siis kartis ta ise oma äkilist loomust ega tahtnud Närepa tapjaks saada.

Ristjan lasti Kuuraoja sillal maha.
«Surm on patu palk,» ohkas emm.

Koolnu jäeti mitmeks päevaks koristamata. Tepanid viidi linna ülekuulamisele. Isegi emm ei uskunud, et Värni on sellest asjast puhas. Vend küll ei ole venna veli, aga ta jääb ikkagi vennaks. Varsti ajas Võtme kahasse korsten jälle koonalt üles, aga Hilda ja Värni hoidsid inimestest kõrvale, nagu oleks neil omaenese meelevallas nii ränka jagamist, et küla ei lähe kordagi. Ometi ei jäänud suletuks Värni kurja sülge täis suu. «Mõnes aamis võib vahel olla kahesugust vedelat,» osatas Taali. Ühelt poolt manas Värni Ristjanit. Mees või midagi! Ei saa pärast surmagi aru, kes ta õieti oli, mida mõtles ja kas üldsegi mõtles. Vanem vend Värni jäetud sellepärast nelja klassiga, et noorem, Ristjan, jõuaks kõige kõrgema koolini välja. Neljakümnendal olevat Ristjan punast lippu kandnud, neljakümne teise suvel partisane üles andnud, neljakümne neljandal ühe sakslase tapnud, neljakümne viiendal Kaspari kinni viinud ja aasta pärast ise metsa plaganud.

Närepa sai Kuuraoja sillal haavata. Tepan parastas teda tagaselja.

«Terve Ristjani must elu oli teiste inimeste nuhkimine,» kõneles vahel emm süngelt. «Kes ei mäletaks, kuidas nad Närepaga pärast sakslaste minekut ringi käisid? Üks ees ja teine taga. Igavesed sitasegajad nihukesed! Eks ikka Kaspar ka natuke. Sõdade järel algab alati tuulutamine. See on paratamatu. Rahukuulutus ei too korrapealt rahu,» arvas emm nukralt. «Kired möllavad ja kirved raksuvad . . .»

Taali aga ütles:

«Ma ei saa aru, kes sina küll oled! Üks raip kiskus sinu kõrvalt asemelt inimese poolpaljalt üles, ja nüüd ei ole sul tema kohta õiget sõna ütelda. Või kired möllavad . . . Kuniks neil Kasparit vaja oli, lasti tal igal pool ees joosta. Siis aga — jalg taha ja käed raudu . . .»

«Kaspar on ise süüdi. Inimene ei tohi tööriistaks hakata.»

«Mida kuradit sa siis teda veel tagantjärele pakkidega poputad — küsin sult otsekoheselt. Sihukese peale veel kulutada . . .»

«Ma ei ole tööriist. Proovin olla inimene.»

Taali pööras turtsakalt emmule selja, kuid oli varsti jälle tagasi.

«Ei tea, miks Närepa ja Ristjan riidu läksid? Nad olid ühe kooli poisid.»

Emm kehitas tüdinult õlgu ja vaikis.

«Räägitakse, et ka Ristjanit tahetud kinni panna. Aga ta olevat aegsasti tolku saanud ja varvast välgutanud. Kas siis Himma ja Linda pole sulle kõnelnud?» uuris Taali.

«Ei!» Emm raputas pead.

«Olete teie küll imelikud inimesed! Ma tean oma lastest kõik, aga sina ei tea tuhkagi. Salgad, ütlen sulle suisa suu sisse. Vaata, salatsemist ma ei kannata. Olgu see Volt joodik ja ümbertõmbaja, aga kõik tema teod on mu ees lagedal. Sellepärast temaga elangi. Vahmiilid, kes iseennast hävitavad, pole perekonnad. Nad on nagu sandid, kel pole kerjakottigi.»

Ma käisin Mustmere metsas Ristjani punkrit vaatamas. Oli see alles risune koobas! Kustunud tukid koldes, loik nurgas, koera ja inimese magamisasemed kõrvuti. Nähtavasti ei tahtnud Neti heaga Ristjani juures püsida. Nurgas vedelesid kett ja kaelarihm. «Ega omal jõul poleks koer koju tagasi pääsenud,» arvas emm. «Küllap Ristjan andis penile vabaduse. Vist kartis, et metsas saadud kutsikad kodulooma kommetest võõrduvad.» Ristjani matmist joosti laialt kaema, emm välja arvatud. Aga Himma tuli jaole. Ta kuulatas teraselt preester Lüpsiku iga sõna. Taali aitas surnuaias laulda, must siidrätik peas ja kaks pojengitutti peos. Nagu ta ütles, oli ta läinud jumalat tänama, et Meegokülal üks rist kaelast ära võeti, sest omas ussaias peab igaüks ise puhtust pidama. «Hundi eest hoiad, karu leiad üles jälgedest, aga metsistunud omasugune surub sinu sõrmili sõnnikule. Temast pääsemine on õnn, mille eest oleks suur patt issandat kiituseta jätta,» rääkis Taali.

Emm keerutas meie õues luuda. Me täitsime prahiga koduküla tee aukusid.

Ainustki pilve polnud taevas, need uitasid maa peal inimeste nägudel. Igaüks pahandas kellegagi. Räägiti, et nii kuuma maikuud ei mäleta isegi küla kõige vanemad inimesed. Sindelkatused praksusid, karjaaia pori pragunes, kääriv virts lehkas vängelt. Vaid emmu näol püsis pikemat aega kerge naeratus. Ta unustas oma huuledki alailma paokile ja ümises käies lauluviise. Minu jättis emm täiesti rahule. Sain enda tahtmise järgi omapäi olla, jõeveered

läbi laduda, Kuuraoja pervel rästikute nahavahetamist passida. Mõtlesin välja aina uusi rännakuid. Lehmad ees ja mina järel, traavisime läbi terve Mustmere laane. Kõik hundid ja karud olid ära läinud. See-eest hüplesid sarapikus oravad ja aianurgas oli mul kaks siili, suur ja väiksem. Kuid väike turtsus alati suure eemale, temast üle olles. Ka Lina Mooni anti mulle karjatada. Volt õpetas, kus ja kuidas lehmade kõhud täis sööta. Ta käskis kolhoosi vilja veered terved hoida. Aga ma läksin keset põldu ja katkusin sealt sületäite kaupa ristikut. Vikatit või sirpi tarvitada ei võinud. «Jälgi järele jätta ei tohi,» manitses ka Taali. Pea on mul alati jaganud, ja Volt patsutas mulle õhtuti sõbramehelikult õlale. «Kui suuremaks saad,» meelitas ta, «vaatame sulle väärt peigmehe.» Olin juba küllalt tark narrimist tõest eraldama ja poputasin oma lehma rohkem. «Küll talle see peigmees vaadatakse,» mõtlesin kahjurõõmsalt. Silmitsesin Mooni läikivat nahka ja hindasin tema vatsajoont. Paks nagu pada. Naersin omaette. Kuulatasin metsa müha ja hingasin sisse kailude mõrkjat lõhna. Inimeste seas olin üksinda, mets aga pakkus palju seltsi. Mutt õgis vihmausse, siil pistis hiirekesi pintslisse, ämblik jahtis sääski ja kuklased omakorda vedasid ämblikke oma pesasse. Käis üks vastastikune nahkapanemine. Aga selle najal püsiski elu üleval.

Emm kolis magamisaseme õige varakult aita, mind tuppa jättes. Kastide ja tünnide vahele kaht sängi ei mahtunudki ja ta ütles, et olen juba suur koosmagamiseks, siplen unes ja vehin riided pealt. Kuumad ööd panevad nagunii higi leemendama ja hommikul ärkad veel väsinumana, kui olid magama heites. Egas ma enam emmu selja taha kippunudki. Sellepärast tundus pentsikult tüütav neid mitte midagi tähendavaid põhjendusi kuulata. Kui kased pisut suuremaks said, tõi emm meiu minu päitsisse ja endale ka. Harjusin varakult ärkama. Ääretu valgus täitis toa ja peletas une. Üksikud lõokesed hõljusid täppidena taeva all, päikesehelk tiibadel. Õhk virvendas, rohi sätendas, mutt oli peenrad pahupidi pööranud. Üksnes liblikad nukkusid räästa all, jalgupidi sarikate külge klammerdunult. Nende karvased kingad ei kannata kastet.

Ühel niisugusel hommikul märkasin õue härjapeanutisel rohul lohisevaid jalajälgi. Keegi oli meie aida ja aia vahet käinud. Emm ise kindlasti mitte. Jalas olid sellel olnud

võrdlemisi suured kotad. Kontsad käisid kokku. Emm oleks palja jala raja järele jätnud. Ta ei kandnud jüripäevast saadik kängitsaid mujal kui laudas, kus virts tikkus varbavahesid ära hautama.

«Kas sina ka oled tähele pannud?» püüdsin kord kinni Taali ja Otilie suust suhu sosistamise.

«Noneh! Kus mul siis märkamata.»

Muul ajal hoidus Saariku Otilie omaette, aga tol kevadel õmbles ta Lina Taalile kaht pluusi. Taali pesi villu ja Otilie õpetas, kuidas tema oma lõngad piimvalgeks pleegitab. Otilie suu avanes rütmiliselt, iga sõna nagu ühepikkuseks mõõtes. Kui ta pead pööras, paistsid punakasroosad põsed, mõned tedretähed ninal ja otsaees. Oma keha kandmisega näis tal tõsist tegemist olevat. Sellepärast armastas Otilie alati kuhugi toetuda.

«Kas nende vahel on midagi tõsist?»

Vastuse asemel puhkes Taali naerma:

«Küll seda tõsidust teatakse!»

«Inimesed lähevad hulluks.»

«Eks ta ole kolhoosi värk.»

«Mis teised sellest arvavad?»

«Eks Aasa ole varemgi atlas olnud.»

«Mina küll ei saaks . . .»

«Mina ammugi mitte . . .»

Ristineljapäeval kolisid Tarid Meegolt Pilpasse metsapunkti barakki. Ruut kosus. Ta oli ju «üksik isa», kelle lapsed toideti ja kaeti lastekodus jumalamuidu. Räägiti, nagu poleks tema palk paberil kuigi suur. Aga ta ju oli tark nagu taevavägi ja oskas kõrvalt teha. Metsapunkt pidi olema tõeline rahaauk, ohkas ja kadestas isegi Oolup, sest tema tervis ei löönud seal enam ette. Ka meie õue tekkis kasehaluvirn. Tari ostis pruugitud tsikli taguotsa alla. Ja oma pükste alumise poole laskis ta kroomnahaga üle paigata. Mulle meeldis, et Ruudu jope taskud olid täis purgikompvekke. Ta ei jaganud neid ühekaupa, vaid peoga. Saepuru ja liivaterakesi sattus ka hammaste alla, aga mis see heade kompvekkide juures luges. Õhtupoolikuti patseeris Tari tähtsalt meie õues ja aitas emmul puid lõhkuda. Tema käsivarre lihased pundusid nagu tõelisel jõumehel, kui ta kirve haaras ja halud ühe raksuga pooleks ning neljaks põrutas. Siis sirutas Ruut kämbla välja ja puudutas nagu

kogemata emmu jalga pahkluu kohalt. Ma lebasin aias nägupidi rohus ja vaatasin neid sallimatult, kiivalt. Ootasin, et emm märkaks Tarile tubli tohlaka lajatada. Kaarduv ristikuviirg mu silme ees ulatus kuni haopinuni. Nad ei teadnud, et neid vahin. Ruut patsutas emmu turja. Ja emm tõi talle aidast taari. Nad rüüpasid ühest kruusist.

Tari tikkus meile õhtusöögilegi jääma ja istus alati kutset ootamata lauda. Emm omakorda andis tema laste jaoks karaskit ja kohupiima. Aga ta ei olnud sõnades Ruudu vastu kuigi lahke, vaid koguni nöökav, ikka ja alati midagi tõgamisväärset otsides.

«Et see särgikaelus sul ka kunagi puhas oleks . . .»

«Just eile tõin pesust.»

«Vähe maksad, pahasti loputatud.»

«Rubla tüki eest. Kõva küllalt. Aga — ma toon sulle pesta?»

«Nii odava hinna eest ei solgata ma ninarättigi vette.»

«Laudast tuleb sulle roppu raha sisse? Eks ole?» uuris Ruut kavalalt silma pilgutades.

«Jah. Nagu robinal. Leivaraha ikka.»

«See on palk. Aga teenistus? Sa ära mulle midagi salga.»

«Kuule, Tari, egas mina varas ole.»

«Niiskest terminit nõukogude inimesele peale määrida ei tohi.»

«Ametlikult ei määrigi.»

«Kuule, kuule,» hoiatas Tari. «Ära sa minust paha pasunda.»

«Ei maksa peljata.»

«Tere õhtust ka,» ilmus Taali uudishimulik nägu läve taha. «Näh, Ruut ei taha meie küla unustada. Sa oled enda üles löönud nagu kosjapoiss.»

«Vaata teda eest või vaata tagant. Igalt poolt moodu-hunnik,» naljatas emm.

«Niiskene ilus poiss! Ärge mitte rääkigegi,» suurustas Tari ise.

«Juua tahad?» küsis ema Taalilt. «See taarilaar sai hea. Meie arukasel on ikka väga magus mahl.»

Taali kummutas punnsuutäisi. Tema silmad vahtisid vilksti emmu ja vilksti Ruutu. Tühjal õuel tantsisid puude teravapiirilised varjud. Kanad siblisid aidaesise tolmama, kukk kires.

Kanakarja kauane ülevalolek ennustab alati heade ilmade untsuminekut.

«Millal sa lastele uue ema võtad?» küsis Taali Tarilt.

«Kes talle läheb!»

«Nonoh!» Tari ajas end püsti ja pingutas randmeid. «Mees missugune! Raha taskus ja asi ees.»

«Ei see ole mehe peamine mõõdupuu!» arvas aga emm.

«Ei tea, mis veel! Tervis lööb ette nagu karul.»

«Mõistust näikse veidi väheks jäävat,» näägutas emm.

Taali pilgutas silmi:

«Kus raha ees, seal peab mõistmine ilmtingimata taga olema.»

«Kuuled! Sa, Taali, oled ikka ka niiskene väga tark naisterahvas.»

Omavahel olles ei rääkinud Tari ja emm peaaegu mitte millestki. Jäi mulje, nagu ootaks emm kannatamatult, tüdinult tema lahkumist. Minule tõi Ruut mõnikord isegi mänguasju, aga emm ei lubanud vastu võtta. Omad lapsed maailma tuultes, kandku nendele, kähvas ta.

«Kas tuled mulle tütreks?» küsis Ruut.

«Ei ta tule!» kostis emm kähku minu eest. «Sul on praegu küll head härjad suurte sarvedega. Aga nad armastavad hämarust ja passivad pimedust. Päeva palge ees nendega ei sõida.»

Ruut vihastas ka mind oma lähedusega. Ta haises tõkatist, bensiinist ja habemeajaja lõhnaõlist, mille eest võeti rubla korra pealt, nagu Oolup täpipealt teadis. Tari ei jätnud meil käimist järele. Emm aga käitus nagu oimetu. Mul ei olnud mõnus Ruudu seltsis ja püüdsin algul jalga lasta, aga hiljem tinutas sõnulseletamatu kius mu tuppa passima. Sealjuures närveerisin kogu aja, et Tari on mingi pahateo peal väljas. Temast jäi alati maha paks õhk. Ka meie aidas avastas mu nina tõkatit ja rublast odekolonni. Nuhutasin tükk aega. Ma tahtsin eksida, aga eksitust ei olnud. Emm noorenes, muutus kaunimaks. Tema päevitunud nahk läikis sileda siidina, suu ümbrusest ei kadunud kummaline naeratus. Kui ta arvas end üksi olevat, vahtis emm koguni peeglisse. Mõnikord tabasin ta iseendaga jutlemiselt. Siis emm kohkus ja kohmetus, kuid kogus end ruttu ja muhatas mõistatuslikult.

«Tunned käimale soovimise kihu?» salvas kord Himma emmu.

«Mis see sulle ette puutub!» vastas emm tõrksalt.

«Suguseltsi häbistad.»

«Ei ole ma teilt miskit tahtnud.»

«Oma au lörtsides mustad ka meid. Ma ei saa aru, mis inimene sa oled. Kas tõesti ilma läbi ei saa?»

«Ma pole sinult sihukest asja küsinud. Võiksid minu küljeski vähem hambaid pruukida. Teen tööd nagu veohobune. Muu ärgu olgu sinu asi.»

Linda hakkas tihedamini kodus käima. Ta tuli laupäeviti, jäi esmaspäevani ja tegi ka nädala keskel tiiru Meegole. Niipea kui maanteelt kuuldus õhtuti mootori vurinat, oli Linda ühe hüppega jalul ja õues. Seisnud tükk aega kaevu juures, uuris ta musta mulda pinu ääres, rattaröõpmete sügavaid vagusid ja takjalehtede tumerohelisi kohre lauda taga. Lina õues vilksatas Taali ruuduline rätik. Nähtavasti pidas valvet temagi. Ruut nagu tundis Linda tulekud õhust ära ega andnud end näole. Minagi loivasin asu leidmata ringi. Ronisin nii kõrgele puu otsa, et tuul puhus südamesse ja oksad kiikusid allapoole. Õhtuti muutub vaigulõhn tugevaks. Loojanguaegne sumedus sulatab valguse ja varjud helesiniseks udutavaks hämaruseks. Külavahetee kraavis hüplevad konnakesed õhku sääski jahtides. Üldise tähelepanu keskpunktis olek ei häirinud emmu, või siis oli tal loomulik tunnete varjamise anne, mis inimese igas olukorras ilupoolelt paistma paneb.

«Mina ei mõista sind hukka,» sosistas Linda nutuselt.

«Aga kes siis kohtumõistjaks tikub?» küsis emm imestunult.

«Isegi Martsepp palus mul sinu elul silma peal hoida. Mine mehele, ema! Mine! Üksi on kohutav elada. Ma ju tean ja tunnen.»

«Ei lähe.»

«Siis ei saa ma sinust aru.»

«Ega siin suurt mõista olegi. Mis Martsepal minuga tegu!»

«Näotust polevat vaja.»

«On siis keegi paha näinud?»

Ma lõsutasin õunapuuoksal, mille torm poolest saadik maha oli murdnud. See osa aeda oli varju jäänud, päev tallas magamaminekuteed ja õhtu ning õhtused hääled helisesid piki tanumat. Ristikheinavanker logises kolhoosi lauda poole. Taali luiskas põndakul vikatit, kari oli

tanumatee otsale jõudnud, Pusu kaelas tilises kell. Tajusin mind ümbritsevaid saladusi. Liikumatus valutas liikmetes. Ma unustasin iseenda. Laenumõtted uitasid minus seosetult. Linda ja emm sulasid ühte. Nad olid õnnetud, neil puudus midagi, mida nad millegipärast ei jõudnud ega suutnud tabada. Suur rammestav nälg surus nende suud triipu ja silmad koljusse. Kõneldi Martsepast, kes oli lubanud Linda ära kosida, kuid näpuotsagagi ei lähenenud. Linda igatses last. See üllatas mind. Mis ta sellega peale hakkab, kuhu paneb? Linnas oli tal küll kaks tuba ja köök, aga topeltaknad ju puudusid ja tuul tõmbas läbi igast praost. Koonduslaagri järel vajab inimene sooja, ohkas emm alati. Linda külmetas ja köhis alailma, kuigi tema kopsud pidid terved olema. See-eest kuivasid reied kõõlu. Laagris lõigatud Lindalt soonetükke lombakaks jäänud saksa sõduritele. Sellest, et ka Linda võiks lonkuriks jääda, ei hoolitud ühtigi, sest üks inimene ei hooli iialgi teisest. Isegi mina hoolisin momendil kõige enam oma puutüvel kipitavatest tuharatest. Üks sääsk nõelas mind. Kordasin iseendale, et kõik on väga selge, võib jalga lasta, ära minna. Nii ju öeldakse alati, kui segadus maad varjutab.

Ruut luusis mitu ööd aida ümber. Rada jõudis ukseni ja keeras sealt ümber nurga tagasi. Siis jäi meie kastene muru puhtaks ja puutumatuks. Ja Taali tuli kõnelema, et Tari oli käinud Pilpa kõige ilusamal tüdrukul, kooliõpetaja Kajal, kosjas. Koolis kutsuti Kaja Kurge Iluanumaks. Saarik oli tähendanud, et ta on nagu anum, mis on täis läikima viksitud ilu. Egas Kaja Ruudule läinud. Aga ta võttis kiiresti vastu kaupmees Pajusi pakkumise. Nii sai kühmus seljaga vasakukäeline poevanapoiss nagu üle noatera pildist proua majasse, osatas Otilie. Ostetud isegi sohva tuppa ja alumiiniumpotid kööki.

Emm ütles Taalile:

«Asi ees pole veel mees.»

«Ära sa ütle midagi,» vaidles nüüd Taali ja ma nägin tema silmade üles-alla pilkumist. «Küll näed, Ruut kougib nii noore naise, et meil jääb suu ammuli. Taril on ju nüüd raha ja see on igal ajal hinnas.»

Ma mõtlesin ka meheleminekule ja mu nägu higistas.

Ruut Tari juurde Pilpasse kolis tõesti pruute, aga keegi neist ei jäänud pidama. Nägin Ruutu aeg-ajalt ja purjus-

päi Võtme õues, aga meie ussaiast käis ta kauge kaarega ringi.

Jaanipäevani loeti päevi.

Et Pööni-tädi põldude täiskülvamisega vaevalist häda nägi, see mind ei häirinud. Kolhoosil ei jätkunud seemet ja punktist saadud laenuvili ei idanenud. Küll murdus neil külvimasin, küll läks traktor rivist välja või vajus rattaidpidi kraavi. Iga päev käis mõni värk viltu ja kõike polnud mul võimalik parema tahtmise juures meeles pidada, eriti veel siis, kui parem tahtmine ülepea puuduski. Linda saadeti linnast pikaks ajaks Meegole. Nad ütlesid, et Himmat tagant torkima. Seda nalja ootasin ma põnevusega. Mu kujutluses tekkis elav pilt: Linda rühib hargi või oraga Pööni-tädi kannul. Viimane välgutab ees jalataldu. Nõndaviisi Saarik kõneles, ja emm ei vaielnud vastu, vaid naeratas huulekolgaga, Oolupi lorijuttu heaks kiites ja mind ninapidi vedades.

Tegelikkus kujunes, nagu ikka, vastupidiseks. Algul sõitsid tädi ja Linda kaarikul kõrvuti ühest kolhoosi otsast teise. Siis tuhniti meie lakast välja vana jalgratas. Volt andis pumba. Kummid tõmmati õhku täis. Pooled kodarad küll puudusid ja ka poriplekke polnud küljes, aga ei see loe hea sõitja käes, ja seda Linda vanasti oli olnud. Martsepp nõudis iga hinna eest kõigist põldudest külimituga ülekäimist. Raak aga käis meie köögis Lindaga urisemas. Ta soovitas jukerdamisele punkti panna ja sõnnikuveole mõelda. Ka kolhoosi vankritel puudusid kodarad. Keegi ei teadnud, millal ja kuidas need võisid kaotsi minna. Emm ohkas, aga unustas enda hulgaks ajaks kaevule Jaaguga jutlema.

Meil oli tol päeval käsil leivategu. Kärgne juuretis kergitas mõhe kaant.

Ühel päeval õhtu eel nägin Martseppa ja Himmat Pööni aias õunapuu all, lagunenud varbadega lehtlas. Käisin kontorist ajalehti toomas ning pilt, mis ma nägin, sundis mu seisatama. Martsepp paitas Pööni-tädi käeselga. Juttu puhusid nad ka päris suust suhu või kõrvast kõrva, mine sa saa korrapealt aru. Tädi nagu nihutas end Martsepa külje alla ja kallutas peagi viltu. Et ta aasta jooksul oli kosunud või lihtsalt prii elu peal paksuks läinud, nagu Taali ütles, paistsid tema põsed läikivad ja siledad. Ka

Martsepp, küll oli kentsakas vaadata, päris edvistas. Umbes nagu meie kikas aia otsas tiibu sopsutades. Ja ninagi oli tal üsna terava nupsuga, justkui kuke nokk. Ma pidin lausa naerma pahvatama, nii lõbusaks läks mu tuju.

Tahtsin väga viisakas olla ja neile au pakkuda. Tegin mitu korda niksu. Minul endal muidugi oli ükstapuha, sest teretamine ju polegi kes teab mis eriline lõbu, kui sulle üksnes moepärast vastu noogutatakse, nagu väiksematele kooli jõulupuu all, kus pakitahtjaid palju ja jõuluvana ajab niimed segamini. Tundsin end üleliigsena ja mõtlesin teed jätkata, kuid siis nägin korraga Lindat.

Ta astus turtsakalt. Linda kõhn keha paindus ettepoole. Oma jalgu tõstis ta käies järsult üles, justkui kurg niidul konna varitsedes. Üksnes selle vahega, et ühel jalal Linda seista ei osanud. Mina aga harjutasin hoolega lauda taga, ja see ei olnudki jumal teab kui raske. Jäin vaatama, kuhu Linda nii kiiresti astub. Lehtlasse. Linda läks otsemat teed lehtlasse. Seal vehkis ta mõlemat kätt, justkui Himmale juustesse karates. Lõin kõhevile. Kas tuleb kaklus? Teadsin oma kurbadest kogemustest Linda käte kergust. No saaks naeru mitmeks ajaks. Aga mu lootused petsid mind, nagu kõik ootused alailma inimesi petavad.

Nad tulid kolmekesi ristteele ja jäid sinna seisma. Mind tähele ei pandud. Martsepp püüdis hoolega naistele midagi selgitada. Ta kõneles mõlemaga lahkesti meelitades. Järsku meenusid mulle Oolupi märkused. Martsepp pidi olema kihvt mehkeldamise mihkel. Seda nimelt ta nüüd tegigi seal tolmusel külateel.

«Keda see laps seal ootab?» kuuldus ootamatult Himma hääl. Kulm kortsus, vaatas ta minu poole ja põksutas isegi jalaga. Vaata, kui paha inimene, minul ei lubagi mehkeldada, mõtlesin ma.

Andsin jalgadele tuld ja lidusin lauta.

«Mis sa uudist tood?» küsis Taali.

Ta ajas sõnnikut välja. Talvest jagu ehitati küll lauda lakke rippuv raudtee, aga vagunit käima ei saadud, sest mingid osad ei klappinud omavahel. Nüüd tolknes vagun lae all ja lauda puhastamisel tarvitati kahe sanga ja ühe rattaga käru.

«Martsepp mehkeldab.»

Taali hakkas naerma.

«Mida Martsepp teeb?» nõudis Oolup kärsitult.

«Kuulsid küll.» Nagu piinlik hakkas tema enese sõnu korrata.

«Kellega?»

«Kui tahad, mine ise vaatama.»

Kogesin järjekordselt, et kerge keel toob tüli kaela. Teada puha, mis va Saarik teeb. Ta räägib emmule, ja emm sikutab mu tukka. Vitsa viimasel ajal enam ei võetud, aga ähvardati hoopistükkis malka anda. Kuid mu päevad olid täis ootamatuid üllatusi ja ma ei mõistnud enam ette arvata isegi oma emmu käitumist. Tol korral sosistasid nad Taaliga hageriku taga, justkui hakkaksid nemadki mehkeldama. Emm raputas pead, kehitas õlgu, Taali itsitas nagu kurat vanal aprillikaardil. Minust ei tehtud enam väljagi.

Läksin ära, alla oja äärde laeva ujutama. Vesi selgenes iga päevaga. Kevadised täisveevood pühivad kallastelt prahti kokku ja on sellepärast ise tuhmid, läbipaistmatud. Isegi pilvede peegeldust ei suuda nad vastu võtta. Aga tee on neil tõtlik, kibekiirus taga. Nagu sa oma paberist laevukese liikuma lükkad, pead jalgadele valu andma, kui tahad näha, kuidas ta suurde jõkke sõidab.

Põndakul valendasid karikakrad.

Oma imestuseks nägin Lindat juba jõe ääres. Ta nagu oleks sinna üle suure soo lennanud. Käed ümber põlvede, istus mu vanem õde murdunud kase tümikal ja näis ka ise murdunud. Linda oli kurb.

«Vaata siia,» hüüdsin ma, lilled pihus. «Juba õitsevad...» Linda pöördus aeglaselt ringi. Ta silmad olid punased. Küllap ta oli nutnud.

«Mis sul viga on?» küsisin ma.

«Ei midagi,» raputas ta pead, aga ise nühkis käeseljaga lauge.

Õhtul olime kolmekesi kodus. Linda kooris kartuleid, ema tegi kastet ja mina toppisin hagu pliidi alla.

Raod kõrbevad ruttu, süsi järele jätmata. Emm ütles, et sihukese kütusega olgu pliidil poiss juures. Terve maja täitus meeldiva praadimiselõhnaga. Ma nii ootasin seda õhtusööki, mis sai viimaks ometi valmis. Kõht täis, kästi mul kohe magama pugeda. Vastasel korral ei jõutavat mu silmi hommikul karjamineku ajaks lahti kangutada.

Noh, see oli mulle kohe selge, et nad tahtsid omavahel

mingit salajuttu ajada. Harilikult läksin magama siis, kui hämarus pimeduseks muutus, ja emm ei teinud kellaaegadest nii tähtsat küsimust nagu näiteks Pööni-tädi oma nunnudele.

Kobisin sängi, kuid jäin kuulatama. Mis ikka teha, kui uni ei tule ja sul on kõrvad omast käest võtta.

«No võta aru pähe,» noomis emm Lindat.

«Mis ma tegin?»

«Sa kisud oma tunded asjatult alasti.»

Millal Linda küll sellega hakkama sai, mõtlesin uudishimulikult.

«Himma on häbematu. Ise mehenaine ja laste ema . . .»

«Närepa jätab ta lohakile. Nad ei saa nädalate kaupa kokku.»

«Mõlemad teevad suurt ja tähtsat tööd.»

«Tööd võib ja peab armastama. Aga inimeste elumõtetes liigub ka palju muud.»

Himma plaanitses vägevaid jaanijootusid. Ta laskis kõik kolhoosi uued piimanõud õlut täis pruulida. Terve puud püüli küpsetati Tepani pool korpideks, rosinadki kohupiima sees. Külviga pidid asjad joones olema. «Sellepärast peab rahva meelt lahutama ja kolhoosi elu olgu lustiline,» märkis Himma.

Ema pani meie lehma uibuaeda köide, sest me ootasime vasikat. Selle tõttu jäin ma jõude. Hulkusin vabana ringi, tundes sügaval sisemuses jaanitule-eelset elevust. Olid väga kuumad ilmad, janu kuivatas hommikust alates keelt. Ümber karjaaia vinisesid parmud. «Enne jaani parmu tappa ei tohi,» rääkis Taali. «Üheksa sigib kohe asemele.» Korjasin niidult mitu sületäit maarjaheina. Emm pani osa vaasi, ülejäänud pikemad kõrred köitis ta vihkudesse ning riputas kaarte alla kuivama. Heinaema pidi õnne tooma, muiatas ta. Millist nimelt, sellest emm vaikis. Meie toad täitusid hea mõrkja lõhnaga. Käisin aeg-ajalt kaarte all kimpe nuhutamas. Emm ise soovitas. Ta kõneles maarjaheina imetegudest. Ja kuigi kõik need lood olid sündinud väga vanasti, ootasin ma tol päeval mõne suure uue ime kordumist.

Volt sosistas Saarikule, nagu ei peaks Himma pidu rahvale, vaid Martsepale. Omavahel olles kõnelesid mehed naistest alati riivatusi. Need jutud ei vaevanud mind, kuid ma tundsin end täisealisena, kes kõigest aru saab õigemini

kui need täiskasvanud ise. Vahel muretsesin väga kolhoosi saatuse pärast. Raak kurtis, et nälg seisab väravate taga. Põldu haritavat nõnda, et varesed kaseladvas naeravad. Kartul pandi maha sõnnikuta, kuigi sitast ometi puudust ei olnud. Aga Himma tahtis rutata ja sellepärast ei hakanud ta sõnnikuveoga jändama. Vankrid ka lagunesid. Uusi rattaid polnud kusagilt osta.

Armuaeg öeldi olevat möödas, aga elatakse hirmuajalgi.

Pööni vainul täideti tõrvatünni. Läksin seda vaatama.

Tepan muheles. Suurproua lubanud talle hea jaaniku eest kümme normipäeva kaustikusse kirjutada. Üks emtejoti mees olevat kutsutud pilliga. Ja kus õlu saanud vägev! See viivat meestel meeled peast, sest naiste oma olevat juba ammuilma läinud. Tepan vilistas ja nipsutas näppudega. Ta oli juba tuuris. Himma olevat lubanud kolhoosnikute tuju tõsta. Siis ehk hakkab töö ka paremini minema.

«Kas sa oma isa ka mäletad?» küsis Tepan minult ootamatult.

«Kasparit?»

«Neh! Kus oli mehel hääl! Ja kuidas ta tantsis! Seda ei saa seletada, vaid peab oma silmaga nägema. Neljakümne teisel, kui sina olid just sündinud, tegime seal tagamaal jaanituld. Ma polnud siis veel naisel ja teenisin teemeistri juures. Kaspar käis su ema eest küüdikorras kruusa vedamas. Me saime suurteks sõpradeks. Kui ruttu ta talutöö kätte õppis! Seda ei jõua ära imestadagi.»

Värni hingeõhus oli tunda hapukat lehka. Pärast kõiki neid skandaale Ristjaniga hoidusid Tepanid teistest inimestest hoolega eemale. See nähtavasti kriipis neil hinge. Mina sain tol õhtupoolikul Tepaniga esimest korda pikemale jutule. Lauda juures ei kuuldud Värnilt palju sõnu. Nii kähku nagu tema ei õiendanud teised kolhoosnikud oma toimetamisi.

Istusin kännule ja kerisin jalad seeliku alla.

Tepan küsis, kas ma tahan kooli minna.

«Küllap ikka.»

«Nurka ei pelga?»

«Tühja temast!»

«Proovi ära. Elus peab kõik ära proovima.»

«Nurka ei taha.»

«Vaata, kui õiget juttu sa ajad. Kooliõpetajad on head!»

«Ei tea.»

«Tantsida oskad?»

«Veel mitte.»

«Mis sa siis täna õhtul pidul teed? Tantsud tuleb selgeks õppida. Oi juttī, kuidas sinu isa tantsida oskas! Jalad käisid tal, keha raskust tundmata. Hea inimene oli. Ära sa teda põlga. Kui suureks kasvad, siis pea neid minu tänaseid sõnu meeles. Tema ütles just enne kinniviimist, et talumees elab niikaua, kui harib oma põldu.»

Tepan nuuskas lurinal nina. Siis ümises ta vaikselt omaette laulu, tampis vaiguseid laaste tünni ja kartis, et vitsad tulevad pealt ära. Istusin vaikselt. Ootuselevus oli saanud müksu. Tantsida ma ei osanud. Milleks ma siis peole lähen? Vahtisin pilvede kogunemist metsa kohale. Laastud lõhnasid nagu maasikaraiesmik, mille servale kuklased pesa kuhjasid. Ümberringi kollendas terve väli kanaperselilli, tolmunud ja kidurad. Siia endisele Pilpamõisa suurele põllularakale taheti rukist külvata. Kuid maa oli nii plinki kuivanud, marraskil ja sügavalt pragunenud. «Ei see jõua leivavilja kanda,» hoiatas juba Jaak Raak.

«Tulid midagi küsima või?» uuris Tepan altkulmu. Tema tuju vaheldus nagu kõigi täiskasvanud inimeste tujud ja sa ei võinud eales teada, mis nad ütlevad või mida mõtlevad. Kuid mina sellest endale suurt tüli ega südamevalu ei teinud. Olgu aga, nagu nad on. Ei ole minu mure. Et ma olin jaanikuplatsi üle vaadanud ja Tepaniga ei olnud enam millestki rääkida, valmistusin lahkuma.

Tahtsin veel teada, kuidas pütt taeva alla saadakse. Aga Tepan unustas ütelda.

Pilpamõisa teelt paistis Himma ja karjatanumalt sõitis Linda jalgrattal, sinised treeningpüksid jalas. Eemalt näis mu vanem õde justkui vibaliku kehaga poisike.

«Värni sõidab, toob keskuse kuurist pikad pingid. Tallist võtad hobuse,» kamandas lõbus ja pidulik Himma.

«Soeoja-äärne kaerapõld on maltsas ja ohakas. Vilja sinna ei tõuse,» lõikas Linda juba eemalt.

Jäin nagu kits purdele. Ma ei teadnud, keda või mida kuulata. Aga minema minna ma ei saanud. Seisin paigal nagu tinutatult. Linda ja Himma põrnitsesid.

«Umbrohud vohavad. Kõik külvid on hõredad.»

«Kaer tärkab suhteliselt hilja,» vabandas Himma.

«Ära ometi mind tule õpetama.»

«Kus nüüd seda!»

«Selle kaerapõlluga tuleb kohe midagi ette võtta!»

«Nimelt?»

«Lase üles künda ja viska vikk peale. Raak soovitas niiviisi.»

«Jäta, palun, täna see jutt. Ära riku rahva pidutuju. Homme mõtleme ja vaatame. Raaku aga ära mulle nõuandjaks paku!»

Pööni-tädi kõrval paistis Linda kõrbenud soenuiana. Tolmune tõmmu nägu ja puretud suu, peened pikad sõrmed ning pilkuvad silmaripsmed. Tädi oli nagu leilist tulnud, mingi mulle täiesti tundmatu lõhngi küljes. Oma huuli ta muidugi võõpas, nagu Taali täpipealt teadis.

«See küsimus ei kannata viivitamist,» vastas Linda rangelt.

«Täna ma sul orast jahtima küll ei sõida. Tahad, tee ise pidu kaasa. Kui ei, kirjuta kaebekiri,» turtsatas punetav Himma.

Üks imelik arusaamatu vimm vedas tädi ja Linda kokku. Nad ei suutnud enam teineteisega harilikul häälel kõnelda. Esimene kõrgendas tooni, teine kisas üle. Tepan taandus kaugemale, lükkas mütsiloti põidlaga kuklasse, ise omaette kentsakat naeru pupsudes. Kaerapõllu asjus oli Lindal muidugi kuri õigus. Taali sosistas juba ammu lauda juures, et tera seal mulda ei jõudnudki. Va Tepan pannud seemnekottidele päka peale.

Õhtu jõudis, nagu kõik õhtud ükskord kätte jõuavad. Emm pani mulle uue valgetäpilise sitskleidi selga ja sidus juustesse lehvigi. End peeglist vaadates ei jõudnud ma ära imestada.

«Sa oled juba suur,» kiitis ka emm. «Kingad pane siiski vanad. Uutele kriibid seal jutid peale. See nüüdisaegne värv on õrnukene. Nad teevad neid jalanõusid nagu pupedele ega tea, millised tröõpajad te olete.»

Tõtt öelda olin oma vanade kummikingadega üsna rahul, sest uued käisid valusalt varvastele. Olin nendega paar korda Pilpas käies nii hädas, et poolel koduteel võtsin nad näpuotsa. Üks pannalgi logises. Kaota veel ära. Kus siis selle kahju ots.

Kõik kolhoosi lapsed kibelesid varakult kohale, kuid uute rõivaste tõttu ei tuntud üksteist äragi. Me kõndisime kangelt ja kõnelesime hirmus viisakalt, nagu kodus valjult meelde tuubiti. Vastasel korral ähvardati kes teab mis ette

võtta. Talud asusid üksteisest kaugel ja laste suuremaks kokkusaamiskohaks oli seni karjatee, kus koerust tehti. Aga nüüd juhtus midagi muud. Pidu ja jaanituli ja pillimees ja tants ja puha. Süda puperdas ootuselevuses, kuigi ma ei teadnud, mida nimelt ootan. Tõrvatünni süttimine paistis tõelisuseks saanud muinasjutuna. Varras aeti aegsasti püsti ja Tepan ronis ise seks puhuks kohale toodud tuletõrjeredeli otsa tuld süütama. Egas ta tünnini ulatunud, vaid küünitas pika ridva otsa puserdatud tõrvatuustiga jaaniku leegitsema.

Tuli süttis ja loitis ja kutsus rahvast lustitama. Mõnel pool lauldi, teedel mürisesid sõidukid. Keskuse õues ragistas posti otsa riputatud plärakast ehk kolhoosirahva kultuuritase, nagu Saarik seda asjandust nimetas. Tõrv suitses, sädemed lendlesid. Metsaladvad põlesid veel eha paistmisest. Istepinkide taga lõhnasid meiud. Lastel kästi vainult karikakraid noppida ja tähtsamate tegelaste jaoks pärjad punuda. Saarik lubas oma käega keisrinnale krooni pähe panna. Kas ta julgeb eest ära hüpata, kui üles tõstetakse ja elada lastakse? Seal ilmus ka Tepani Hilda — ja oi sa ime, rahvarõivais, maailmatu palju helmeid kaelas. Hilda kutsus lapsed kokku ja õpetas jaanilaulu, ühe käega takti lüües ja ka sõnu ette öeldes, sest selged need ei olnud. Himma oli teatanud, et kõne ka tuleb. Martsepp ise peab, sest vana- ja uueaegsel jaanikul peab ikka vahe sees olema.

Mets ja maa mähkusid läbipaistvasse hämarusse. Siis kui juba ootamisest haigeks jäime, ilmus viimaks Himma ja hakkas Tepaniga sosistama. Tuli prõksus ja tuul laulis, Mustmere mets kohises kauguses. Tepan loopis järsku käsi. Ja samas liikus ta küüruvajunult tule poole ning lükkas oma päevase töö pikali. Tünn partsatas nurmele, sädemeid kaugele pildudes.

Kohe levis uskumatu kõmu. Meie jaanituli olevat ära keelatud. Ümberringi kiruti, manati. Tepan ise sülitas laias kaares.

«Sina!» kuulsin Himmat Lindale sisistavat.

«Seda pidu ei teinud sa rahvale, vaid teada puha, kelle jaoks. Tahtsid tema ees kelkida.»

Laulud luikasid Pöönilt Meegole ja tagasi. Õine õhk lõhnas. Minusse ei puutunud keelud ega käsud. Me tegime tule ümber sõõri. Aeg-ajalt kostis jõe poolt lindude vidinat

ja vee pladinat. Jah, oli jaaniõhtu. Emm jutles Jaaguga. Nad naersid.

Alles heinaaja keskpaiku saime teada, et Himma ei olegi enam esimees. Ise ta sõnakestki ei paotanud, ainult silmad mustasid. Sealt paistis solvumist ja vaenu.

Suvi tuli lämbe.

AJAD KAJAVAD

Ühel päeval, suveharja aegu, vajus õhtu eel meie tarre jässakas masajalgne mees, kummisaapad tiluni, kampsun pükste sees, tsikliprillid lagipähe lükatud.

«Ma tulen siia elama,» ütles ta. «Linda tuppa.»

Emm kloppis parajasti võid kokku ega vastanud midagi.

«Kosti ka tahan,» jätkas masajalg.

«Sellega on nüüd küll kahtlane,» kuuldus emmult.

«Mispärast? Iseendale vaaritate? Olen nõus sellega, mis te ise sööte. Produktid kirjutan välja kunturist.»

Emm seletas, kui harva ta tuld pliidi alla teeb.

«Nii ei tohi. Saate maohaavad.»

Lauas istudes kiitis võõras mees meie leiba ja värsket võid.

«Ole sa nüüd hästi viisakas laps,» hoiatas emm mind pisut hiljem. «See on uus esimees.»

«Mis ta nimi on?»

«Ei tea. Nime ei ole veel kuulnud,» ohkas emm.

«Kust ta tuli?»

«Saadeti.»

«Kes? Linda või?»

«Mis sa pärid. Lapsel ei ole vaja üksijäri uurida.»

Kuid lapsed imevad oma maailma algmed endasse juba ematissi otsast ja rikutud piim teeb kõhu roheliseks. Midagi ei möödu meist jälge jätmata. Sündmused ununevad, tagajärjed talletuvad. Uue esimehe nime sain teada veel samal päeval. Ta ise ütles. Juhannes Pupu, tohutute kogemustega juht, keda juba peab usaldama ja kelle käes kõik see elu olevat käkitegu. Käitumiselt oli Pupu käbe nagu Tari kadunud Liliana vikki plagama. Inimesi vaatas ta sel ajal, kui need seda ei märganud, et siis saab paremini salamõttedki teada. Saariku keel keerdus Pupu nime kuuldes — kas tahtlikult või tahtmatult, seda ei teadnud

ta isegi. Kuid Juhannesest sai Juku, sest kui on Pupu, siis peab olema ka Juku.

Niisiis, uus esimees Pupu-Juku hakkas kolhoosi käigupealt mäkke tõstma, nagu ta ise surmtõsiselt kinnitas. Pupu ütles nagu hästi päheõpitud värssi: «Heinakampaania, koristuskampaania, varumiskampaania — kõik ennetähtaegselt. Siin on priimad tingimused olemas. Me veel näitame, kuidas raud raksub. Rakendame kõik jõud, võtame vastu abi. Teeme-teeme tööd. Elu läheb väga-väga heaks. Küll te veel imestate. Esimene esimees ei olnud teil kogemustega. Selles oli tema peamine puudujääk. Nüüd aga, vot missugused teadmised esimehe peas. Kasutage mind ära.» Ta suutis vahetpidamata kõnelda. Kas kuulajaid oli või mitte, see polnud Pupu mure.

Laudas ütles Juku Pupu emmule:

«Sinu paneme autahvlile.»

Pööni aiavärava kõrvale see tahvel tehti, punaseks värvitud alus ja nurgeti kokkulöödud voodrilaudadest katus peal. Emmu ülesriputamiseks seal ruumi polnud, aga nad kirjutasid valgele joonistuspaberile tema nime ja lisasid juurde, et ta töötab eesrindlikult ning on sotsialistlikus võistluses plaani ületanud kakssada protsenti. Miks just nii palju, seda teadis üksnes Pupu. Ta ise mõtles selle arvu välja. Emm ähvardas end tahvlilt maha rebida. Polevat keegi talle plaani teatavaks teinud. Mis siin ületamisest saab lobiseda!

«Ole sina vait,» õiendas Pupu kannatlikult. «Vot nüüd tead oma kohustused.»

«Ei,» vaidles emm. «Kes mulle ütles?»

«Kuidas nii? Ma ju ütlesin.»

«Aga kes sulle ütles?» nõudis emm.

Pupu koputas nimetissõrmega otsaette: «Siin sees!»

«Igalt lehmalt saan umbes viis toobikest päevas. On siis plaan poole väiksem? Tohoo pele! Himma maksis kilo kaeru normipäeva eest. Sa ei jõua sedagi anda.»

Puput polnud võimalik kahelt jalalt kõigutada, nii kindlad olid tema seisukohad.

«Teed ettepaneku kohustusi suurendada? See juba oleks initsiatiiv,» soovitas ta tuhinal. «Mina olen sind töövõidule innustanud!» kiitis Pupu-Juku ka iseennast.

«Nüüd küll leidsite siia hagaski,» noomis emm Lindat. «Mitte ei saa aru, kus sihukesed valmis vurhvitakse

ja valla päästetakse. Ta on ju palja silmaga näha jahupea. Mul on niisugune tunne, et Martsepp ise pilab kolhoosi.»

Linda vaidles jonnakalt vastu. Ta sai lausa pahaseks ja luges üles Pupu-Juku head küljed.

«Suure staažiga majandusmees — seda esiteks. Teiseks on tal ju kogemused. Sõja ajal sai neli medalit.»

«Issand, anna teile mõistust! Miks te teda parteis peate?»

«Ema, nii ei tohi küsida. Tal ei ole ühtki karistust, ta pole midagi paha teinud.»

«Muutud sinagi nuustakuks,» ohkas emm.

Juku Pupu rabeles hommikust õhtuni ühest kolhoosiotsast teise, igal teeristil mootorratta küünlaid puhastades. Ta kiitis ja laitis inimesi erilisel mõõdukal moel, aga ei purenud ega hammustanud. Kolhoosi rahvast nimetas Pupu lühidalt «minu rahvas». Söögiga oli ta väga leplik ega nõudnud emmult tõepoolest erilist hoolt. Tükk leiba ja toobiga piima peale rüübata, ning tema oli rahul. Viina ta ei võtnud, piipu ei kiskunud ja ajalehe ettelugemine anti minu hooleks. Ning ühel päeval avastasin ma, et ta ise lugeda ei oskagi. Koolis oli ta ühe talve käinud, mis seliest, et koolid olid tasuta. Kuid jutlustada oskas Pupu-Juku igast teisest inimesest mihklimalt, vahetevahel väga naljakalt. Hommikuti ärkas ta vara ja rabinaga, lõunaks tahtis pruukosti taskusse ja üksnes õhtusöögi ajal olid tema jalad laua all ning istmik toolil.

«Kolhoosil ei ole tööjõudu,» mõlgutas Pupu, kui sügiseste töödega kiputi jänni jääma. «Inimestel puudub patriotism,» nukrutses ta. «Tuleb lahendus leida.»

Põllud muutusid kõledalt elutuks. Vihm müstas kõiki päevi. Purre lirtsus jalge all. Emm ei usaldanud üle pervede paisunud jõge. Ta saatis mu hommikuti alati Pilpa perveni, kust viis jalgrada otse koolimaja õue. Soo ääres ootasime Raagu Neemet, kes käis kolmandas klassis ja tegi palju koerust. Kui muud ettevõtmist polnud, pildus ta toigastega vareseid korstna kohal. Minuga Neeme suurt juttu ei ajanud. Räägiti, et pea on tal hea, aga koolis just suurt õppida ei viitsi. Taipu Neemel oli. Ma õppisin temalt varsti nipilaskmise selgeks. Mõnikord püüdis Neeme mind narritada. Siis lõi süda rahutuks. Oma au olen ma maastmadalast väga kalliks pidanud. Aga mõisteid aust olen

mitut puhku muutnud, ning selge see, et nad muutuvad veelgi. Õppimine läks esimesest päevast alates keskmist viisi. Polnud seal koolis sihukest raskust, nagu kodus oli hirmutatud. Tunnid tundusid küll kammitsas-olekuna, vahetundide lõbud aga tegid selle tasa.

Saarik kellas külas, et meie kolhoosi tuuakse mustlased.

«Kas see on su umbse aru järjekordne jama?» küsis emm Pupult.

Pupu silus peoga pead kuklast kulmudeni ja pilgutas silmi.

«Nemad on ka nõukogude inimesed. Tuleb ümber kasvatada,» unistas ta. «Laseb jalga eestlane, paneme asemele mustlase. Elu läheb edasi. Tema läheb iga päevaga edasi. Mina usun ja sina pead ka uskuma.»

Mustmerele koliski terve laager. Kui mitu perekonda, ei saadud esialgu aru. Aga lapsi oli palju, mustlaspoisse ja -tüdrukuid, ja mõned neist ilmusid kooligi. Tööle Kandikeselt esialgu ei tuldud. Pupu kinnitust mööda tahtsid mustlased uue elukohaga harjuda. Kardeti, et nüüd lähevad kõik lambad teadagi kuhu. Aga ka vargusehirm osutus asjatuks. Nüüd ajas Mustmere korsten hommikust õhtuni suitsu. Andis mõistatada, millest seal küll süüa keedeti. Kerjamas nad ei käinud.

Ja suur oli imestus, kui mustlasmehed viimaks ometi ilmusid kontorisse tööd küsima. Kohe tahtsid nad töötõendit ja nõudsîd, et tasu oleks kopil a pealt ette teada. Töökäsuta nad istmikku pingilt ei kergitanud. Olgu pumaaga ees, siis lähevad nemad tagantjärele. Jaak Raak, kes kolhoosi kirjatööd tegi, sehkendaski paberile «Käige põrgusse!» — «Saab mindud!» krapsasid mustlased jalule. Nad ka ei osanud lugeda.

Neile anti hangud ja näidati, kuidas vilja rõuku pannakse. Suur kunsttükk see ei ole ja mustlastel pea võtab. Õhtuks said nad mitme vakamaaga maha. Saarik soovitas Pupul autahvlit laiendada. Vastasel korral ei mahu sinna ära kõik eesrindlased. Nagu nöögiks algas samalt põllult ka masindamine. Siis selgus imelik lugu. Tera nirises ükskes kotisoppidesse, suurem osa peadest tühjaks pudenenud, või kuhu mujale see vili kadus.

«Läbi rabatud,» teatas Tepan, kes vilja trumlisse laskis.

«Mustlaste töö,» osatati läbisegi.

Aga Pupu ei uskunud.

«See pole võimalik,» vaidles ta.

«Kas nad just nii rumalasti pihta hakkasid?» kahtles ka Volt.

Ning see seisukoht jäi peale. Vahest üksnes emmusse talletus umbusk, kuid ta pidas oma arvamuse enesele. Käidi siiski selguse mõttes Kandikesel läbi otsimas, aga midagi kahtlast avastada ei suudetud.

«No näete nüüd!» rõõmustas Pupu-Juku.

Mustlased muutusid õige ruttu omainimesteks, kuid nad hoidusid teistest ikkagi mõõdukalt eemale. Väga rahul ja tänulikud korteri ja puude eest, ei esitanud nad muid nõudmisi, kui et nende naisi tööle ei aetaks. Ja kõik, mis kästi, tahtsid nad täita püüdlikult. Kord saatis Raak mustlase kartulimulda vedrutama. Sinna taheti talinisu külvata, sest suvinisu kasvatasid Pööni maad viletsamini. Meie sood eostavad halla ja sünnitavad roostet. Hiljaks jäänud tõuviljatera kipub piimale jääma ega valmi nõnda kiiresti nagu maismaa nurmedel. Heakene küll, mustlasele öeldi, et alustagu ta metsaveerelt ja lasku sealt edasi-tagasi piki põldu kodu poole. Eemalt paistis, et mees ja hobune liikusid hoolega. Lõuna ajal kiitis mustlane, et see töö talle meeldib, see tegemine istub nagu kontides. Kui aga põld õhtuks läbi ei saanud, läks Raak vedrutamist üle vaatama ja pistis kisama nõnda, nagu teda kuulsin esimest ja ka viimast korda röökivat. Mustlane sõitis hobusega aina üle põllu üht ning sedasama vagu. Mokk töllakil, kuulas ta kaelasadavat sõimu. «Palka peate ikka maksma,» ütles ta. «Ise valesti käskisite, kust mina tean,» porises kohmetunud eesrindlane. Saarik soovitas Raagul mustlase maha lüüa. «Alustada tuleks Pupu-Jukust,» põrutas valuvihane Jaak Raak.

Siis kadusid tallist jumala-uued leid.

«Siinsamas nad olid ja enam ei ole. Mine või hulluks,» hädaldas Volt.

«Otsi hoolsamini,» soovitas pahane esimees.

«Juba mitmendat päeva ajan taga,» vaidles Volt. «Ise oma käega riputasin leid vajasse. Ja siit nad minema kõndisid. Nüüd olgu muretsetud vähemalt sada taba.»

Leisid küsiti igaühelt, kes oli talli juures käinud. Inimesed said pahaseks ja tõrjusid solvavat kahtlustust tagasi.

«Mustlased!» muhatati.

«Või jälle mustlased!» solvus Pupu-Juku. «Nüüd muudkui aetakse kõik nende kaela. Aga kas teate, et mina neid juba tunnen. Kui nad võtavadki, siis mitte eluilmas omaenese ümbruskonnast, vaid ikka kusagilt kaugemalt.»

See seletus rahustas mõneti, kuni Pööni kaevu vinna otsast läks jalutama uhiuus pang.

«Kurjad vaimud käivad ringi,» irvitas Oolup. Talle näis see väga meeldivat.

«Ajage aga jälle mustlaste kaela,» tõrjus Pupu veel enne, kui keegi oligi jõudnud Mustmere poole vihjata.

Emm korjas laudast kõik tööriistad hagerikku luku taha.

«Kes võttis selle pange?» riidles Juku Pupu igaühega. «Kindlasti oli see oma inimene. Võib-olla tegi tembu viguri pärast. Toogu heaga tagasi! Ma miilitsat kutsuda ei taha. Me peame hästi läbi saama. Ühisvara on keelatud laiali tassida.» Rutt rattal ja kiirus kodarates, tegi Pupu tervele kolhoosile tiiru peale. Ta uuris kaevusid. Emm küll hoiatas ette, et see on tuule tagaajamine. Kes see nii rumal on, et varastatud ämbri kohe koogu otsa riputab!

Kandikesel polnudki kaevu. Seal võeti vett ojast, mis voolas otse tanuma taga.

Esimesed kümme lammast «asusid teele» kolhoosi karjast. Vargusetundi ei suudetud tagantjärele kindlaks teha. Kari seisis Raagu arvepidamises kirjas kuuekümnepealisena. Üle lugedes jännati pool päeva ja hirmutatud uttede määgimine helises külas nagu häirekell. Viiskümmend — ja mitte üks händ rohkem. Lambakari hulkus suurte sarvedega oina ülemjuhatuse all kõrrepõldudel. Nende ülalpidamist peeti väärikaks, eeskujulikuks. Keegi ei uskunud, et need kümme puuduvat utte oleksid ise hundi hammaste vahele läinud. Terve kolhoos tõusis jalule. Muud kõneainet enam ei olnudki. Emm käis peale senikaua, kuni lehmalauda uksele raske raudkang muretseti.

Jälle võeti kõne alla Mustmere «asundus».

«Olge kohe vait,» põrutas Juku Pupu rusikat lauale. Kuid mustlastelt küsis ta: «Kas te ka teate, milles teid kritiseeritakse?»

«Vale! Väga vale!» eitas vana mustlane erilise rututa.

«Ehk märkasid või panid tähele, kuhu kolhoosi lambad jäid?»

«Ei tea. Taevas tunnistajaks ja jumal näeb, et meie oleme süütud.»

Esmaspäeval enne marti tuli Lina Taali turult ja tõttas tulistvalu kolhoosi kontorisse kõmusõnumit viima. Ta oli oma silmaga näinud, et meie mustlane müünud turul lambaliha. Tema läinud oma noori kukekesi rahaks tegema. Volt ju kanaliha suu sisse ei võta.

Pupu ei sattunud vaimustusse.

«Sa oled suur tühjajututegija. Kas sa tunned ära kolhoosi lammaste liha?» küsis ta.

Taali haavus. Ta saatis Pupu ülepea pahasse paika.

Raak alustas juurdlemist oma käe peal. Aga mustlaste süü jäi tõestamata. Neil ju oli tulles kaasas utt kahe tallega. Ja Juhannes Pupu ise andis oina avansiks, sest igal kolhoosiperel peab olema mingi loom. Kõikide eest hoolitseja ise oma kuulsusrikkas kõnes oli käskinud kolhoosnikuid loomadega varustada. Pupu teadis seda kõnet peast ja ütles, et just nimelt sealt ammutab ta jõudu kollektiivmajapidamise tüüri hoidmiseks.

Rahulolematus paisus, kuid parata polnud midagi.

«Miks sa mustlasi kaitsed?» küsis emm Pupult.

«Ülekohut ei tohi kellelegi teha.»

«Meie külas pole seni vargusi olnud. Nüüd näikse va juudas ise ringi uitavat.»

«Siin ei olnud seni ka kolhoosi.»

«Tahad öelda, et need kaks paaris käivad?»

«Mitte sugugi!»

«Aga mida su sõnadest mõtelda?»

«Sa ära mõtlegi. Tee oma tööd, tee hästi oma tööd. Aga mõtlevad need, kes selle eest palka saavad.» Siis ta arutles edasi: «Mis on mõni puud vilja? Linnukesed nokivad nagunii iga rõugu otsas. Leid ja pang? Kolhoos on rikas ja võib maha kanda. Kümme lambakonna? Neid võib-olla ei olnudki. Vana esimees tahtis plaani täita ja kirjutas juurde. Ma tean küll, milliseid vigu vahetevahel tehakse. Ei ole vaja kära. Kõik asjad peab omavahel tasa ära klaarima. On vaja kannatust ja kindlat tahtmist raskustest üle saada. Siis läheb sõit täie auruga enneolematu rikkuse poole.

«Sa ajad segast juttu,» nurises emm.

«Mina olen sinust targem ja enam eluga kursis,» muigas Pupu.

«Oled tõepoolest üks Pupu-Juku,» nähvas emm.

«Tean, tean. Pupu-Juku ... Ma tean alati, mis mu selja

taga sosistatakse,» vastas Pupu lustakalt ja tema kõrvadki naersid sõimunime, mis teda põrmugi ei häirinud. «Pole paha, pole paha,» kordas ta rinda ette ajades. «Pupud on vaiksest vahmiilist. Nad on paid mehed. Hea nimi. Mind võib niiviisi hüüda. Ma luban. Ma ei keela . . .»

«Ta laseb meil terve kolhoosi laiali kanda,» kirus Jaak Raak. «Oleks ometi olnud hea kubjaski. Tööle ka kedagi ei aja. Muudkui otsib autahvlikandidaate. Nüüd tuuakse linnainimesed maale kartuleid võtma. Ilma palgata küll, aga igaüks viib kotiga ja korvitäite viisi ühes. Häbi keelata, aga süda rinnas läheb lõhki. Nii need kolhoosid küll mõeldud ei ole.»

Emm kurtis, et tema kõrvad kumisevad ja ta ei taha enam ühtki juttu kuulata. Kuid oma mõttes tegeles ta aina tolle sügise ränkade muredega. Heinu oli napilt, loomanaeris ebaõnnestus, kirbud panid peedipealsed nahka ja alla kasvasid kõigest niidid. Ristikhein, niipaljukest kui seda oli, veeti hobustele.

«Timmuk jääb kevadkülvikampaaniaks,» seletas Pupu. «Ette peab mõtlema,» lisas ta.

«Millega ma oma lehmad ületalve pean?» ohkas emm.

«Tuleb aegsasti varuda kasevihtu ja kuuseoksi. Need ju vitamiinid. Kui lehmad ära harjuvad, on sul haljendav söödabaas ümberringi.»

«Ma löön su oma kätega pooleks,» karjatas nüüd emm.

«He-he-hee,» hõkutas Pupu. «Mina sinuga möllama ei tule. Olen väga väike naistemees. Kuus ühe korra oma eide juures linnas käin, ja ülearu küllalt,» lorises ta. «Olen kuulnud, et sa oled küll vastuvõtja naisterahvas, aga minust ei ole tulijat.»

«On ikka tõsi, et nihukesest nagu sina ei ole üheski töös tolku,» sähvas emm vastu.

«Ma olen tavaline lihtne inimene. Kruvikene, nagu nüüd austatakse,» lausus Pupu. «Lihtne inimene — hea inimene. Sina ka ära mind väga pelga. Kui meil millestki puudus tuleb, signaliseerime aga Martseppa. Küll nemad nõu leiavad. Selleks on nad sinna pandud. Meie maal abistatakse kolhoose igati. Siin ei ole ju vigade pärast midagi imestada. Alguse asi on veel.»

«Niiviisi talu ei peeta.»

«Pole ju talu, on kolhoos.»

«Nüüd siis peab kõik ligadi-logadi käima?»

«Ei mingit ligadi-logadi. See on paanikajutt. Kõik olete riides, kõigil on leib ja liha laual, saapad jalas,» arutles ta oma paljaid tallaaluseid ahju ees paistes.

Emm pööras Pupule järsult selja, aga Juku naeratas talle iseteadlikult.

«Sa oled malka väärt,» põrutas emm.

Istusin Juhannes Pupu kõrval pingil ja hirm tikkus naha vahele. Nii ägedalt pahvatas emm haruharva. Meil oli käsil sepikutegu. Taigen kergitas mõhekaant. Kuumav keris ärritas prussakaid. Üks potsatas siibri vahelt alla otse Juku Pupu suurele varbale.

«Kurask!» krapsas nüüd Pupu tulistvalu püsti.

«Mis nüüd torkas?» imestas emm.

«Sul on siin kiskjad loomad. Ässitad nad mu kallale.»

«Prussakas!» Ma naersin lõbusalt.

«Kas sina ei pelga?» küsis Pupu minult. «Vot, oled tubli tüdruk!»

Ma sain temaga suureks sõbraks ja mulle oli ta asendamatult hea. Igal hommikul sõidutas Juku mind tsiklipäral suurele teele, peaaegu koolimaja läveni. Nõnda nagu tema ei osanud keegi mootorrattaga mööda pori lasta. Vanker võis sisse vajuda, aga Pupu laveeris läbi, küll üht, küll teist teeperve kasutades ja mõnes paigas põllule keerates.

Emm ei varjanud kusagil lugupidamatust, mis ta Juku Pupu vastu tundis.

«Kui te tahate, et see kolhoos alles jääb, otsige uus esimees,» torises ta ühtepuhku Lindaga. Ja mis emm kord pähe võttis, see sealt naljalt ei lahkunud. Sellest tuli päris suur tüli. Linda tegi meil parajasti varumiskampaaniat ja uuris selle kõrval ka, kas Pupu-Juku on loll või ei ole.

«Kurja sõna tema suust ei kuule,» väitnud Taali.

«Rahvaga saab väga hästi läbi,» vastatud Tepanite pool.

«Vastutulelikkuse suhtes ei saa nuriseda,» kiitnud koguni Saarik, sest neile anti aiamaa tagasi ja koguni adratäie jagu pealekauba.

Linda riidles emmuga.

«Sa ise ei tea, mida tahad. Muudkui kiusad inimest.»

«See kolhoos laguneb teil laiali,» ei jätnud emm jonni.

«Soovid seda, jah?»

«Kardan. Varanduse olen ära andnud. Ja tagasi saada ei ole enam midagi. Pupu sahkerdab kõik maha . . .»

«Vili on koristatud ja varsti ka varutud. See on saavutus, mis Puput kiidab.»

«Palju normipäevale jääb?»

«Midagi ikka. Päris ilma te ei jää. Seda võib näha juba palja silmaga, pliiatsit-paberit puudutamata. Sina jäta norimine järele ja ole rahul. Pole sul häda midagi.»

«Millega kari ületalve peetakse?»

«Küll Pupu väljapääsu leiab.»

«Vihalehed ja kuuseoksad? Kuhu te selle häbiga lähete?! Ma olen talus sündinud ja kasvanud, ise varakult talu peale jäänud, aga kuuseoksi pole ma isegi nälja-aastal loomadele sõime pannud. Süda lõhkeb sellele mõeldes. Himma mõtles loomatoidule. Ta rehkendas isegi ülejäägiga. Teie Pupu-Juku on nii loll, et karju või appi.»

«Sa ei tohi teda laimata! Ei tohi!» keelas Linda.

Emm keeras selja ja kuivatas rätikunurgaga silmi. Alati, kui ta enda kuumaks kõneles, valgus vesi silmanurkadesse ja kiirekesed pikenesid pearätiku alla juustesse.

«Mina ei pea laudas enam kauem vastu!»

«Jonnijutt.»

«Käed ja õlad valutavad. Isegi kõige halvemal aastal pole ma nii rängalt nagu praegu orjanud. Päevast päeva kella neljast hommikul kuni poole ööni. Lihtsalt ei jõua enam. Sant tuju nõristab eluvõhma välja. Kevadeks lamavad mu loomad sita peal ja ise heidan kõrvale. Siis on hea kõiki korraga kannistikku varestele vedada.»

Emmu viimased sõnad kõrvetasid Linda südant. Nägin ta näol tõmblemist. Pop-pop-pop tegid Linda huuled ja porised saapad tatsutasid karjaköögi lävepakku. Säärastel puhkudel pagesin hagerikku ja ootasin kannatamatult piksepinge möödumist.

Pupu-Jukuga pidi Lindal olema mingi jutt, sest Pupu ilmus kohe sama päeva õhtul lauta, nägu nalja täis ja müts kuklas. Ta patsutas lehmi laudjale ja kiitis korda. Minult küsis onu Juku iga lehma nime, kuigi nimesildid rippusid sõimeredeli küljes. Ma siis ütlesin talle ka. Ta võttis mu käekõrvale ja me jalutasime sõimede vahel. Emm tuiskas turtsakalt edasi-tagasi ega võtnud esimeest jutule. Oli söötmise tund. Taali ajas lakaaugust põhku alla, emm raputas aruheina hulka ja täitis sõimed.

«Jaa,» proovis Pupu emmu tähelepanu võita, «siia peame mehe leidma. Naisterahvastel on üksi raske.»

«Too aga mustlased!» torkas emm.

«Sina oled lauda ülemus. Vali ise oma kaadrid. Mina kinnitan.»

«Kas sa tead, et küünist on ristikheinaseeme ära auranud?» küsis emm. «Ma just praegu juhuslikult panin tähele. Mis me tuleval kevadel maha külvame?»

Auramine tähendas vargust. Auras ära, kõndis minema, otsis paremat peremeest, tehti pooleks — nõnda kõneldi nüüd kadunud asjade kohta, sest paigaltliikumisega harjuti ära ja sellest ei tekkinud enam ülekolhoosilist kõmu, nagu esimeste leide, esimese pange ja esimese kümne lamba kadumise puhul. Iga päev oli miski kuskilt kuhugi reisi ette võtnud ja keegi ei süüdistanud enam Mustmere pesakonda. Kõik, kes kuskil jaol olid, võtsid oma tarbeks. Mis tagavarasid oli metsanurga mehel, kes enne kolhoosi elas saagist saagini, viletsal aastal puutööga kõrvalt teenides või vedudel käies? Emm tõi nüüd ka igal õhtul kannutäie piima koju ja me hammustasime kohupiima kõrvale poeleiba, haput ning soolast. «Kokkuhoidu tuleb sügisel alustada,» ohkas ema. «See on põllumehe põline tarkus.» Leiba me ise enam ei küpsetanud. Emm muutus õelaks, nuttis, pragas asja ees, teist taga minuga ja viskas Puput korduvalt majast välja. Viimane püüdis hilja koju tulla. Ta kartis emmu nagu küla kassid meie Netit.

Normipäevavilja lubati anda nääriks.

Siis lubati jaanuarikuu jooksul arved valmis teha, aga ei midagi.

Viimaks anti märts lõplikuks tähtpäevaks. Jaak Raak istus kontoris ja Pupu ei lahkunud tema kõrvalt. Jaak kirjutas ja Juhannes Pupu ütles read ette. Nii päevade viisi. Esimees muutus üle ootuste toimekaks. Teedeosakonna sahk ajas läbisõidu lahti Pööni küüni väravani. Õlikoogivoorid aina tulid. Auto vedas punktist seda vilja tagasi, mis sinna sügisel kuhjati. Küünis undas tuulamismasin, sepikojas tallati varavalgest hilisööni lõõtsa. Tari tõmbas noort metsa küttepuudeks maha. Voor voori järel rändas turule. Laudast aeti lehmi tapamajja. Emmule meeldisid päevalillepätsid, ta oli rahul ka toiduraiskajate lihaksandmisega. Tunti hingelist ärkamist või ülestõusu. Talvine painav uni lahtus, inimesed virgusid, ülemääraseid lootusi hellitades. Pupu ei veeretanud kivi, ta tõukas kõik raskused eest. Oli härga, oli sõrga, oli kogu ja vedu. Mis sellest,

et ta sundis kolhoosnikuid kolhoosi normi tasuma, ja mis sellestki, et sigu müüdi turul, aga raha pistis esimees oma taskusse — «hädavajalikeks jooksvateks kuludeks», nagu ta vagalt seletas. Kõik kiitsid Pupu väärt nina. Ta nuuskis välja ka niisugused masinate tagavaraosad, mida enam terves maailmas ei toodetud. Mees tunneb nooti ja peab viisi, kiideti Juhannes Puput. «See sinule. Nõnna!» ütles Pupu Jaagule. «Kunstsitt. Tee oma koplid. Tee hästi suured. Mina ei keela.» Keskme viljapeksuküüni puistati kaalisoola- ja superfosfaadihunnikud, ja see käegakatsutav tõsiasi võttis Raagu muhelema. Ei unustatud Lindatki. Tema puukuuri tekkis neli sülda kõlisevaid kaski. Sealtkaudu sai emm haisu ninna, et Pupu määris igaüht, kellega tal tegemist oli. Iseenesest mõista ei jaotanud ta andameid jumalamuidu, vaid ausa riikliku hinna piirides, pisut odavama taksi järgi, võrreldes pöörase vabaturuga. Aga pisut on peomõõt. Pool võileiba maksis kolhoositurul rohkem kui neli kõivusülda Linda puukuuris.

Aruande-valimiskoosoleku eel hakkas Pupu habet ajama. Ta käis saunas ja leilitas end. Näis, et maailm teeb Pupule muret, kurbus muserdab teda, kuid maha murda ei suuda. Kangelasena teatas ta juba ette kohutava tõe, et normipäeva eest vilja anda ei olegi. «Aga nagu kõik teavad, on iga pere endale üht-teist ise võtnud. Sellepärast ei ole suupaotamine soovitav. Seadusesilm võib prillid ninale panna ning vaatama tulla — mis siis!?» Emm kehitas üksköikselt õlgu, pilk põrandalaudadel, oma süüd mõistes ja mõistmata. Jaak nuuskas suure taskurätikuga nina. Ma ootasin, et nad haaravad Pupul turjast ja murravad ta pooleks. Emm oli teda talv otsa igatemoodi ähvardanud. Aga just sel ajal täitus meie lihatünn ääreni. Neli kintsu ja kuus küljetükki pandi veel toobrisse kuiva soola. Emm armastas väga täisaita. «Oss omast käest ja piim kartuli kõrvale rüübata on talupoja jõulud,» ütles ta. «Sellega võib näljale näkku naerda.» Uus kevad lehvitas Kuuraojal uduhärmaseid tiibu. Päikesepoolsed katused olid juba lumelasu maha libistanud. Hanged teepervedel alanesid, kasteheinakulu pääses paistma. Talvine tuim nukrus andis järele. Rõõm, et varsti lähevad ilmad soojaks, tahendas kõigi südameid.

Juhannes Pupu valiti ühel häälel esimeheks tagasi. Ega saadudki vastu vaielda. Toatäis rahvast pandi vagura kuu-

laja ossa. Martsepp küsis vahetevahel ja muu seas, kas tema jutuga nõus ollakse. Aga ta ei oodanud vastamist, vaid raksatas nõusoleku märgiks rusikaga lauale. Nagu me teada saime, oli meie kolhoos igati keskmine teiste keskmiste seas, riiklikud kohustused auga täidetud.

Keegi ei märganud, millal Kandikese korsten külmaks jäi. Jaak tahtis Mustmere mehi teekruusa vedama saata, aga leidis eest ristseliti uksed. Mustlased olid sõna lausumata ära läinud ja ühes võtnud kolhoosi kolm vankrit kõigega, mis sinna juurde kuulub, hobused kaasa arvatud. Neid aeti taga ja saadi ka kätte. Aga tolleks ajaks olid neil istme all logisevate kodaratega logudikud ja aiste vahel setukad. Nad tunnistasid oma süü üles, palusid kergemat karistust ja lubasid heinaajaks ilmtingimata tagasi olla ning kõik kahjud kuhjaga heaks teha.

Karjale laenas Pupu igalt kolhoosiperelt heinu ja õlgi. Vastutasuks jaotas ta juba ette ära paremad aruheinamaad. Kõik teadsid, et ta teeb selle otsuse peatselt ringi, kuid uskusid ja koguni rõõmustasidki. Me ju tahame alati mõnd sõõmu rõõmu püüda. Isegi siis, kui mure must juga tagant paistab.

«Kuidas jõuame uudseni?» küsis emm Pupult.

Juhannes rahustas teda.

«Mis sa muretsed! Viga pole midagi. Me elame nagu miskad. Liha laual, kartul ka olemas. Nõnna!»

«Kotad lagunevad. Mille eest ma paigad ostan?»

«Viid toobikese tangu linna ja raha tuleb robinal.»

«Aga loomad?»

«Kuu aega on sul pigistada. Kui aga vanajumal peaks saboteerima, on meil objektiivne põhjus ülevaltpoolt abistamist nõuda.»

«Maa jäi sügisel kündmata.»

«Ma juba tõstsin kisa, et me vajame kevadel emtejotilt suurt abi. Aga kui ei anta, vastutavad nemad. Sa, seltsimees Vaskne, oled eesrindlik mutt. Nõnna! Sinul on palju positiivseid jooni. Aga ilmaaegu valutad sa maailma soojakskütmise pärast südant. Inimene peab oma ahjupaistega rahul olema. Siis on ta õnnelik. Ja kõik õnned kokku annavad suure üldise, täiusliku õnne. Elu ära mõõda sellega, mida pole. Kiida kättevõidetut! Vot, nõnna!»

Emm raputas aeglaselt pead. Ta äigas korraks käega üle näo. Mingi väga tugev tunne sähvis tema silmadest. Sügavad kortsud muutsid otsaesise kurjaks, pruunika naha alt tungisid esile tedretähed. Näis, nagu tahaks ta Puput peksta ja samal ajal teda haletsedes nutma pursata. Tol ajal oli emm neljakümne ringis ja tema täit välimust ma tagantjärele kirjeldada ei suudagi. Mis ma temast teadsin? Kõik ja mitte midagi. Me ju tunnetame teisi inimesi omaenese arusaamise kaudu. Meie vahel valitses usaldus, aga me petsime alailma teineteist. Just selle tõttu olin ma alati tema mõttekaaslane. Emmu elu juhtisid kindlad ajendid. Ilma et ta oleks loogikast midagi teadnud, oli tema mõttemaailm vaba albist eputamisest, selge ja loogiline. Pupule sõna ja viha raiskama ta enam ei hakanud. Selle asemel tõstis emm lauale ahjukartulite panni.

«Söö ja poe parsile,» ütles ta.

Pupu rääkis edasi. Kuigi hääl tikkus värisema, püüdis ta ennast õigustada. Kõhklevast toonist kajas jõudude tasakaalutus. Emm oli Meegoküla omainimene, kindlate arusaamistega, kindla armastusega. Pupu rahmis kõigest läbisegi nagu saamahimuline lapuline vabadiku pulmas. Õlleankrul põhi peal ja oad kõdritsetud, saajad katki tantsitud, ei kaotanud ta siiski usku, et vahest ehk ripatab emmult mõistmist või vihapahvatust mõistmatuse kinnituseks. Millegipärast pidas ta häbiks alla jääda. See ju oli sama mis lõikamapanek. Emm õiendas köögis. Pupu kohendas enda pliidi ette põlvi soojendama. Vagu kulmude vahel süvenes. Arvasin, et Pupu proovib emmu painutada, aga ta ei suutnud tema jutulegi pääseda.

Neti haugatas paar sõbralikku klähvi ja istus läve ette tagasi, metsa- ja külavaheteel silma peal hoides. Ühelt poolt loivas Oolup Saarik, märss üle õla ja luuajagu hagu kotisuust paistmas. Jaak Raak tuli keskusest. Ta jõudis esimesena õue. Tugev ja lopsakas, nagu ta nooremas eas oli, jättis Jaak endast alati vastuoksusliku mulje. Kord oli ta tõsine nagu vanajumal maailma loomise pildil, kord jälle muiskles tema tugev punane alahuul justkui saatanal neljapäevaõhtuti.

«Tere, peaagronoom,» hüüdis Juku Pupu Raagule.

«Jumalime, peata agronoom,» sai ta vastuseks.

«Kuradi niiske ilm,» sõnas omakorda Oolup. «Ma käisin Kandikese taga Soeojas metsapunkti heinakuhjasid vaata-

mas. Paju on tänavu õige varakult pungad kohevile ajanud.»

«Vaadake seda kuradi sunnikut,» leidis Juku Pupu sobiva jutujärje. «Elab kolhoosi maal, kasutab kolhoosniku soodustusi, aga tööd vehib teha mingisuguses metsapunktis. Olen väga hea inimene ja kannatan niisugust karjuvat vakti. Aga kui kaua, küsin ma su käest?» Ta haaras Oolupi jopi nööbi pihku ja keerutas seda sõrmede vahel.

«Eks pärisperemees peab seda ise teadma. Võta praegu maa ära, aga anna külviajaks tagasi.»

«Ei võta! Vot nõnna! Sa tuled homsest päevast alates lauta karjameheks. See seal,» Pupu torkas põidlaga vihaselt Lina pimedate akende poole. «Te kujutage nüüd ette: Taali tõi tõendi keskusse lauale — naba paigalt tõstetud. Kodus tagasi panna ei saa. Ta peab linna haigemajja minema. Egas sellepärast sõit seisma jää. Kaubad koos? Minu poolt on liigud.»

Ta tõstis pool liitrit kartulipanni kõrvale.

Jaak koksas klaasi emmuga kokku.

Tulid sulad, tuli tuiskugi. Vana kuu leotas tee ligedaks, esimene veerandik ajas kõik karda tagasi. Sellest ennustati heitlikku suve, märga heinaaega. Ka emm pidas ilmamärke tähtsaks. Tal olid meeles kõik aastaaegadevahelised seaduspärasused. Mustmere mets tõmbus enne nääri härma ja hoidis oma ehted alles küünlapäevani. Kolmekuningapäeva hommikul leidsime räästailt ilusaid purikaid. «Päriselt viljata sel aastal ei jää,» ennustas emm.

Lehmad poegisid. Neid oli vaja valvata. Kolisime Pööni piimakambrisse ja emm tegi üksnes keskpäeviti tiiru Meegole oma lehma sõime täitma. Lüpsmist ei olnud, piimatulekut ootasime alles suviste paiku. Roosik oli meil noor, õhviti lüpsma tulnud, ja sellepärast laskis emm tal teise poja eel kauem piimavahet puhata. Jõuluks olin saanud suusad. Lasksime Neemega ühest mäest alla ja ronisime teisest üles, kooli ning tagasi.

Ühel sombusel päeval tõmbas Martsepp laudaukse valla. Ta oli sõiduki Pilpa teeotsale jätnud. Õine sadu oli sissesõiduteele seljatised kuhjanud, autorattad ei võtnud tuherast lumest läbi.

«Hei! On siin ka hingelisi?» hüüdis ta karjakööki. Ruum uhkas loomade hingeõhust, rõsised aknad andsid nappi

hämarust. Martsepp tuli lumevalgusest. Ta pilutas pimenenud silmi.

«Mina,» ütlesin ma.

«Tubli tüdruk,» kiitis ta. «Aga kus su ema on?»

«Kodus, kütab tuba. Kummipuu võib ära külmuda.»

«Sulle kooki ka küpsetab?» naljatas ta.

«Ei. Meil pole jahu.»

«Ema ostab.»

«Ei tea, mille eest?»

Imestasin endamisi suure mehe nõmedust. Kookide meenutamine tõi sülje suhu. Nagu Martsepp ise ei teaks, et laudatöö käib ju jumalamuidu. Emm kahtles, kas järgmiselgi aastal kopikat paistab. Aga ta ei suutnud ka käega lüüa ja lehmi jeesukese hoolde jätta, sest jumal võib küll õnnistada, aga hoolitseda ei jõua temagi.

«Mis sa siin teed?» uuris Martsepp.

«Joonistan.»

Külitasin enne Martsepa tulekut maailmatu suurel karjakatla kaanel, pakkimispaber vihikuks, värvipliiatsid ridamisi aganakotti torgatud, terad murdumise vältimiseks ülespidi.

«Kas sa koju ei lähegi?»

«Lumi on kobe. Ei kanna.»

«Sellepärast peadki ruttama. Ema ootab ja muretseb.»

«Ei oota. Ta tuleb ise kohe tagasi. Kell kuus algab talitus.»

«Alles sa koolist tulid. Su kõht on tühi?»

«Ise juba võtsin leiba-piima.»

«Aga õhtusöök?»

«Kaalikad hauduvad tuhas. Liha on ka. Piima rüüpame kannust peale. Ööd oleme ju siinsamas.»

Ta näost paistis juhm imestus. Minuga kõneldes uitasid Martsepa silmad ämblikuvõrgusel laudalael. Ta uuris aganasulpi ja tõstis sõimest näpuga õlgi, nagu oleks tal tahtmine oma suuga lehmasöödast proovi võtta. Vahtisin kohmetult Martsepa pärani avatud silmi, mille laud ei liikunud.

«Kust lehmad juua saavad?» küsis Martsepp.

«Emm kannab kannipuudega.»

«Miks nad vett ei vea?»

«Vaat jookseb.»

«Ahah! Asemed paistavad päris kuivad.»

«Meil on turvast. Oolup veab rabast.»

«Kes see on?»
«Saarik . . . Karjamees.»
«Jajah!»
Äkki Martsepa nägu elavnes. Ta silmad olid juba hämarusega harjunud ja seletasid lauda sisemist poolt. Pisut põlvi painutades astus ta üle läve ja tõstis sülega sööta sõime. Pusu nihutas talle koonu lähemale, nuusutas Martsepa palitut ja lakkus siis keelega üle käeselja. Pull ei võõristanudki. Ta paksud mokad ahmisid allaheitlikult ja taltsalt Martsepa pihust heinu, nagu seoks neid nõrgema ja tugevama selgepiiriline vahekord.
«Pusu on kuri,» hoiatasin ma.
«Peabki olema. Ta on ilus isand.»
Loomad saavad kiitusest aru. Pusu noogutas kõrgilt pead. Söögiaeg oli ligi ja teisedki elajad muutusid häälekõminast rahutuks. Martsepp näis neid mõistvat. Ta sügas Pusu sarvedevahet, patsutas teda sapsule ja sulges siis laudaukse. Panin kõike teraselt tähele. Minus tärkas Martsepa vastu ebamäärane austus. Martsepp külitas õlelasule. Õngitsesin koldest ühe kaalika. Tema kaapis koore pealt ja murdis pooleks, ka minu tükki jahedamaks puhudes. Sõime vaikides, kumbki omaette, aga siiski üheskoos.
«Mina olen ka ühe talve laudas elanud,» ütles ta vaikselt, nagu iseendale. «Meil põles ühe jõulu paiku elumaja maha.»
«Siis te olite tulega hooletud!»
«Ei. Välk lõi sisse. Keravälk.»
«Talvel?»
«Talvel!»
«Kas kevadel ehitasite uue tare?»
«Jajah. Aga sellest sõitis sõda üle. Praegu pole enam näha korstnajalga ega kaevuaset. Üksnes odrapõld.»
Martsepa kandiline lõug tungis ettepoole. Sõdurimütsi alt paistsid juuksed, niisama tumedat ja ebamäärast värvi nagu Pusu talvine kasukas. Jalas olid tal kalossidega vildid. Kindaid ma ei märganud. Väheks ajaks sulgusid Martsepa laud. Ta näis magama jäävat. Siis aga avas ta silmad ja sihtis läbi lauda lae kuhugi kaugemale, kõrgemale, otsekui pealepoole pilvi. Martsepp unistas. Küllap mõtles ta äikesest, keravälgust, mahapõlenud majast, sõjast, Pusust, laudast ja odrapõllust, kõigest ühtekokku.
Pupu-Juku läks Martsepa laudaskäigust kuuldes ärevile.

Ja mina sattusin küsimuste risttulle. Mis ta ütles ja mis sa vastasid? Mis ta vaatas ja mis sa näitasid? Juku liikus laudas nagu kurg üht jalga ja teist jalga siputades. Ta oli kärsimatult tähelepanelik ja uuris altkulmu emmu. Masinlike liigutustega, nagu mootorratast käima lüües, tagus ta külmunud turbatükke vahekäikudes. Pupu pungil põsed tõmblesid. «Nüüd on keegi kurat midagi jälle torganud,» porises ta. «Heast peast ta siia ekskursioonile ei tulnud.» Mul oli tunne, et kahtlustused käisid emmu pihta, kes rühmas kaelkookudega kaevu vahet vana veehobuse ettevaatlikul sammul.

Pupu-Juku jäi nukraks. Ta püsis nüüd rohkem kodus, sest kuskil polnud käia. Kõik kolhoosnikudki kohmitsesid jälle omaette. Kolhoositööd oli tunda ainult karjalaudas ja sigalas. Kanu enam polnud, sest lihavõtte eel laskis Pupu tibusid veidike turgutada ja siis turu jaoks viimseni maha tõmmata. Sealt jätkus niipalju raha, et ta ise sai pühadeks palka ja jäi tsipake ka kassasse seemneks. Kanala pandi kinni. Õieti ütelda jäeti uksed lahti. Jõudepäevil selitas Pupu sängis, pilk jalutsi karniisil. Keegi ei teadnud, mis ta mõtles, või kas mõtleski.

Saarik levitas külas kõmu, nagu sõbrustaks Juku Ruut Tariga. Aga mine sa seda Oolupit usu!

Mõnel hilisõhtul võttis Juhannes Pupu varnast Kaspari vana kitarri ja seadis häälde. Kaua aega ei teadnud meist keegi, et ta oskab pilli mängida. Juku laulud olid venivad, nukrad, hoopis teistsugused kui ta ise. Emm ohkas ja pisar pudenes silmist. Minul mitte. Mõtlesin, et Siberis Baikali taga oleks alles maru elada. Kui saaks siit ära — just nimelt sinna. Kuigi emm tema oma jutu järgi Puput silmaotsas sallida ei võinud, küttis ta talle õhtuti sooja toa, sest inimene tuleb õuest külma käest ja peab end üles sulatama. Ükski laupäev ei jätnud me Jukut saunaleilita. Aga särgid-püksid viis Pupu linna oma naisele pesta. Emm ei õmmelnud isegi nööpi tema kuue ette, vaid torkas talle nõela ja niidi pihku. Paigaku end ise! Pöönil tantsis külm tirelit. Pupu istus seal hommikuti mõne tunnikese telefoni juures, käpikud käes ja nina kasukakarvades. Pliiatsi ja paberi hoidis Pupu alati käeulatuses, aga ta ei kirjutanud kunagi midagi. Tuule ulgumine ja tuisu krabin ruutudel kõnelesid talle hirmukeelt, sest Juku Pupu ei osanud unistada. Pilved paistsid temale maailma lõpuna ja ta ei tead-

nud sedagi, et nende taga on selge taevas ning tugev tuul puhub paratamatult kohale sula ja soojuse. Ka Pupu valutas südant. Aga tema tunded olid muutlikud. Ei saa ju keegi mõõta teise valu, sest valu on kaaluta ja kaalub sellepärast koormaid, mida vinnatakse eluaeg.

«Ma olen hea mees. Miks sa minuga rahul ei ole?» küsis Juku kord emmult.

«Mine'nd oma jutuga!» kostis emm tõrksalt. «Mis sul minu rahulolu või rahulolematusega asja on!»

Pupu pakkus kätt.

«Lepime ära ja saame hästi läbi. Ma kiidan sind. Ja sa ära mind laida, ära käi kaebamas.»

Emm mühatas ja tõstis supiliua lauale.

«Miks Jaak Raak enam tööle ei tule? Sa kütsid ta minu vastu üles.»

«Püha jumal, seda sinu lihtsameelsust küll! Jaak võttis meierei raamatud pidada. Tal on kolm vigast ja üks laps sööta-katta. Sinu teolisena jääks ta nälga. Aga ole mureta! Külviajal on Raak uuesti platsis.»

«See jutt on ... Ma ei saa aru, kes sind nõnna kõnelema õpetab,» ärritus Pupu-Juku. Ta võttis üleoleva tooni nagu ikka, kui ta emmu ümber kasvatada püüdis. «Sa elad ära. Sinul punetavad põsed.»

«Laudast varastan piima.»

«Vot, nõnna on keelatud kõnelda!» pragas Pupu.

«Varastada on keelatud. Ei ole sa ise ka aus laps ahju peal, vaid kelm väravate taga.»

Enne karjalaset, kui suurvesi oli juba alanenud ja särg roostikus sulpsu lõi, luht esimest haljust idutas ja pungad pakatamist ehtisid, sõitis ühel õhtul terve autotäis miilitsaid meie õue, revolvrid rihmaga palitu peal. Neti tahtis nad autoga tükkis alla neelata. Jälle olid tal kutsikad ja just tol hommikul oli terve kurn ära kadunud, kõigest üksainus pesas niutsumas. Ma ei jõudnud Netit rihmapidi vaagusesse vedada. Ta ajas jalad harki ja punnis vastu, kogu väest miilitsate kallale kippudes. No küll oli tegemist, kuni emm tuli ja Netist jagu sai.

Miilitsad küsisid esimeest.

«Ei ole kodus,» vastas emm.

Siis võtsid nad emmu käsile.

«Kas teie kolhoosil on ristikuseemet?»

«Natuke peaks minu teada veel olema.»

«Aga linaseemet?»

«See küll kadus juba ammu päris mõistatuslikul kombel.»

«Miks ei teatatud võimudele?»

«Selles elus kaob kõike. Üks häda ajab teist taga.»

«Ise olete süüdi!»

Emm sai pahaseks. Ta ümmarguse näo iga kurd väljendas sallimatust. Seisti vaieldes kaevu juures. Iga kord, kui emm kätt tõstis, tõusis mu seljale hirmuhigi. Kartsin, et ta lööb miilitsaid. Mehed olid hulgakesi, emm üksi neile vastaseks. Niipaljukest kui mu teritatud kõrvad suutsid köögiukse prao vahelt kinni püüda, keerles jutt Tari ja Pupu ümber. Emmu aga pinniti ja kahtlustati, et ta on nendega ühes kambas. Tari müüvat ja vahetavat suhkru vastu ristikuseemet ja soetud linu. Ta olevat üle plaani kokkuostu andnud keskmise talu karja loomaliha, sead ja lambad pealekauba. Emm raputas pead ja laiutas käsi. Ja siis äkki lõi mu ema käed puusa ja otse lõkendas näost. Ta hakkas miilitsaid sõimama justkui Taali Voldiga kakeldes. Hiljem, kui võimumehed läinud olid, sai Pupu-Juku oma osa. Tol õhtul tõstis emm Juku kasinad isiklikud asjad õue. Ta ei hoolinud räitsakasest ilmast ega põhjatuulest, mis kevade tuleku vahel jukerdas. Muru näitas juba haljakat, kuid rohukasv ei saanud maast lahti. Pupu-Juku venis nagu lauge lõng keskuse poole, seljakott ees ja teine taga, sumadan käeotsas. Ta ei kostnud emmule musta ega valget. Ometi paistis ta näost tohutu üleolek.

Asjad ei lasknud end oodata. Juhannes Pupu hõlma ei hakanud tõepoolest miilitsate hammas. Oma nõrkustele vaatamata oli ta siiski nii kõva, et ma teda salamisi üsna tugevasti austasin. Ometi jättis ta igaveseks hüvasti Pööni ja kolhoosiga ning kolis Pilpasse metsapunkti juhatama. Seal ei olnud ristikuseemet ega lambaid. Ja tervet metsa seente ja kuklasepesadega tükkis juba «ära käima» ei pane.

«Nüüd saame majja saksa,» ennustas Saarik. Arvult kolmas esimees saadeti meile linnast ja tema nõudmised jõudsid enne teda ennast kohale. Lehmi kästi kaks korda päevas harjata, karv pidavat läikima. «Nõnda hõõrume ju naha kiduratelt kintsudelt maha,» vaidles emm, aga sai kohe nina pihta. Magnus Kärt rõhutas, et tema pole

Himma ega Pupu-Juku. Seljas kandis ta nahkkuube, kaelas oli krae ja lips. Säärsaapad Kärdi jalas läikisid justkui kuldhambad suuski. Teati rääkida, et ta olevat hoopistükkis väljaõppinud kingsepp ja ka prokurör. Maale tulnud ta selleks, et oma kätega kolhoosi korda teha. Niisugune «aktsioon» olevat kampaaniasse tõusnud, teadis Oolup selgitada. Juba varakevadest alates käis tal ajaleht ja sellepärast sai ta päevapoliitikast hästi aru.

Millegipärast ei sallinud Linda Kärti ja hoidis temast lihtsalt kõrvale. Paha sõna ta Kärdi kohta ei poetanud, aga andis mõista, et nad ei ole sõbrad. Kõigepealt torkas silma teietamine. Peale selle pani Linda Kärdi nime ette alati «seltsimehe» ja ka Kärt ise seltsimehetas isegi Otiliet, kes sel puhul punastas ja pisut tähtsamaks muutus.

«Annaks nüüd jumal meile temaga õnne!» soovis emm.

Kärt tuli meie poole korterit vaatama. Ta vastas napi peanoogutusega minu niksule. Linda tuba talle ei sobinud. «Remonti ei ole tehtud, teisest läbikäimine ja telefoniliini peaaegu võimatu sisse vedada,» ümises ta omaette, emmule otsa vaatamata. Nii kehva jutuga inimene oli meie külas veel nägemata. Isegi neile, kes jõudu soovisid, vastas Magnus Kärt tumma peanoogutusega.

Oma ametit alustas Kärt väga kõva käega. Igale kolhoosnikule saadeti postiga koju «Põllumajandusliku artelli põhikiri». «Teadmiseks ning vankumatuks täitmiseks.» Laudauksele taoti silt: tööle tuleku ja töölt mineku aeg. Emm küsis, kas hiljem laudas olla ei tohi? Kärt käskis loomadele öörahu anda.

«Kui ma nii ruttu valmis ei jõua, kas jätan siis lüpsmise poole sõõmu pealt katki ja panen ajama?»

Selle peale ei kostnud Magnus Kärt musta ega valget, vaid pööras selja ja kõndis minema. Ringi liikus ta jalgsi ja vadis väledalt, kuid lühikese sammuga, ka väikesest kraavist ülehüppamisel enne hoogu võttes ning teisele pervele tingimata komistades. Ta puhastas alati teel olles oma säärikuid, lihtsalt seisma jäädes ja heinatuustiga pori vähemaks rookides, kuigi õiged poriajad olid tolleks kevadeks juba ammu möödas. Kui temaga juba ära oli harjutud — igal inimesel omad veidrused —, levitas Tepan järsku kolhoosis uskumatut kõmu.

«Odra ja kaera ajab segi.»

Tepanit ei usutud.

«Jumala eest, ma ei peta. Ta tuli aita ja pistis peo kaertesse. See on see peluskisegatis, mille me punktist seemneks laenasime, aga hiljem selgus, et ei idane. Ta niristas ühe käe kolme näpuga kaerateri teise pihku ja nuusutas. «See oder on kopitanud,» hüüdis ta ja käskis «odra» kohe õue tuulduma viia. «Töö lõpetamisest ette kanda homme hommikul,» öeldi veel. Mis ma nüüd teen? Teatad, et käsk täidetud, hakatakse hiljem otra taga otsima. Häda nii suur, et vaju kas või maa alla.»

«Ei tea, kuidas on lood lehma ja pulli vahetegemisega,» tahtis kohe Saarik teada.

Nii palju lukke kui nüüd polnud Pöönil ka Himma valitsemisaja alguses. Isegi keskuse veekruus pandi pange juurde keti otsa tabasse. Meie mail ollakse aususega harjunud ja ka sellega, et igast inimesest kõik teatakse. Perekond on meile püha. Kärt aga liikus ringi nagu suur salapärasus. Oletati, et tal naist-lapsi ei olegi. Vanapoissi aga peetakse meil poolikuks meheks. Kärt tuli kaugemast linnast ja sealt ei jõudnud mingid teated pärale. Emm arvas varsti ära Kärdi kidakeelsuse põhjuse. Mees on tark ja saab aru oma rumalusest. Sellepärast ei taha ta palju padrates heast peast portsu otsa lennata.

Kord lina õitsemise ajal käsutati emm järsku põllule. Mina silkasin silmnäolt järele. Meie esimees oli juba hommikust saadik nurmeveerel juurelnud. Mehed pelgasid teda ja sellepärast hoiti tema käikudel kogu aeg pilk peal. Otse haamrina peksis mu süda. Tahtsin teada, mis selle õitseva linaga lahti on, ja kujutasin juba ette mõnd kohutavat salapärasust. Kas ta sai seal rahaaugu jälile või siis sattus esimehe näppu mõni Oolupi noos? Karjale anti linaseemnekooke ja Saarik tassis neid ka koju oma sigudikule.

«Lilleväli,» ütles Magnus Kärt äärmise põlastusega.

«Õitseb küll ilusti,» kiitis emm.

«Siia peab olema külvatud lina?» osutas esimees pöidlaga põllule.

«Nojah!»

«Ma vaatan juba mitu päeva, kust need kuradi sinised lilled tulevad?» pressis seltsimees esimees kõri põhjast. «Olen käinud linavabrikus ja tunnen täielikult lina. Pikad, tumehallid kiud . . .»

Emm maigutas suud nagu veest väljatõmmatud lest ja

Kärt tunnistas emmu hämmeldust. Mind aga lämmatasid naerukrambid, sest ma ei teadnud veel, et targale on kõige raskem ütelda, kui rumal ta on. Et õppinud ämmaemand ei peagi mõistma kingi tallutada, siis pole vaja ka kingseppmeistrit põllutööl narri olukorda seada. Mitte see ei köitnud Kärti kammitsasse, mis oli küla elus uut, vaid vana temas eneses. Martsepp ja Linda proovisid küll «oma kaadrile» kaht pead otsa kõnelda. Aga ka nemad põrkasid vastu oskamatuse tumedat müüri. Vahe oli selles, et keegi ei söandanud naerda Lindat ja Martseppa, vaid nende ohvreid, keda nad aina edutasid. «Ei õigustanud lootusi,» süüdistas ka Linda Kärti. Emm aga süttis selle peale põlema. Küll oli tüli! Tol korral hoidsin ma Linda poole. Emm ju pani ta nutma. Minagi ei saanud tookord aru, et just nimelt oleviku tuuseldamise kaudu armastatakse kõige tugevamalt tulevikku.

Edasi arenesid sündmused minu selja taga. Kärt käis linnas ja tal oli olnud julgust Martsepa juures ragistada, nagu teatas Linda. Seejärel kadus ta kolhoosist head aega jätmata. «Sellest pole midagi,» arvas emm. «Tulles ju ka teretamist ei olnud.»

«Või taevake! Või jumalapoeg! Võeh! Võh!» ohkis Taali kämblaid kokku tagudes. «Kes nüüd kõik veepinnale ujuvad! Madude ajal oli ta päris pasatski, või midagi selle ligilähedast. Algkooli õpetaja, noh ... Aga ta peksti lastevanemate nõudmisel koolist pika ridvaga minema. Oi sa issakene! Ära narris ühe koolitüdruku. Ta, reo, lasknud lapsel särgi seljast maha võtta ja joonistanud tast ihualasti pildi.» Volt noogutas Taalit toetades. Neil oli puskar otsa lõppenud ja kaine peaga ei saanud Volt ladusalt kõnelda, vaid kokutas. Linad teatasid Niglas Vaabi kohta nii ohtraid riivatusi, et minagi ootasin uueks kolhoosi esimeheks viiejalgset koletist, pussnuga risti hambus ja sarv ninal. Mu pettumus oli suur, kui Pöönile sõitis kõige tavalisem meesterahvas. Nägin, kuidas ta ukse ees restil taldu porist puhtaks kraapis. Niglas Vaab osutus ilusa näoga nooreks meheks, nina natuke teravalt ettepoole nagu tuvi nokk. Ta armastas üht kätt puusal hoida ja teise sõrmi vesti vahele toppida. Linadest ei teinud ta suurt väljagi. See aga ajas Taali meele veel enam vahutama. Mis nihuke Vaab õige mõtleb! Mis õigusega ta end uhkeks

peab! Ka meie köögilävi ja kaevupink jäid temast kulutamata. Vaab asus elama keskuse teisele korrusele, Tari tuppa. Autoga toodi talle linnast diivan ja hirmus palju raamatuid. Laupäeviti sõitis tema juurde üks naine. «Lits, või kes siis muu,» kinnitas Taali pühalikult. Toreda palitu, kleidi ja kübara järgi hinnates võis Taali sõnades kahelda. Aga see naine kandis tumedaid prille, mis juba oli ka minu silmis kahtlane. Nad käisid Vaabiga üheskoos saunas. Niisugust kommet meie külas ei tuntud.

Suu ees ei iitsatatud Niglas Vaabile ühtki paha sõna, seda panin ma üsna pea tähele. Taalist polnud midagi imestada, aga isegi vana Saarik kahmas juba eemalt oma lagunenud nokaga lodu pihku. Ja alles siis, kui Niglas oli läinud ja tema hobuse kappamise kajagi külavaheteel kadunud, tõmbus Oolupi suu virilaks. «Opman,» osatas ta. Mis on veel lihtsam kui teise inimese mustamine! Tõrv ja valge vaap kujundavad võrdse eduga avalikku arvamust, sest omad arvamised sarnanevad ristikuseemnega: ühel kevadel külvatakse, aga asja saab alles järgmisel suvel.

Hakkasin Vaabi väga pelgama. Kord tuli ta meile, emmu kodus ei olnud. Ei julgenud mina talle ust avada. Pugesin laua alla ja ootasin, kuni ta minema läks. Kõige hullem oli, et emm märkas seda, noomis mind ja nimetas mu ülalpidamist pentsikuks. Mu hirm oli nii suur, et tihti uneski Vaabi eest plagasin.

Meie metsakolkas oldi harjutud aeglase, sujuva eluga. Üksnes heinaaegne piksepilv sundis inimesed ülejala tõttama. Niglas Vaab hakkas uut, kiiremat jooksu peale pressima. Oolup pidas igal nädalal paar purjutamispäeva. Need sõltusid külarahva saapataldadest ja sellest, kui ohtralt oli Saarikul raha, mida Otilie ei teadnud. Kes jõudis Saarikuga iga lõnksu pärast kakelda. Emm küll tõreles ja ohkas, ja sinna see asi jäi — kuni järgmise korrani. Vaab kutsus Oolupi kontorisse ja ta olevat talle seal peakooli ning lauakirikut pidanud. Tepan ja Volt käisid kolhoosi ning metsapunkti vahet, päev siin, teine seal, olenevalt palgast ja sellest, mis näkkas palga kõrvalt. Vaab andis neile valida, kas siia või sinna. Kahepaiksus ja karglemine passivat üksnes konnadele, oli ta töganud. See nii vihastas Taalit. Raak tõmbas päevade kaupa ringi veel lumevalus nurmedel. Tema oli Niglasega imelikul kombel ühel nõul. Kõik jõeäärsed maad taheti koplite alla võtta. «Aga

rahva heinamaad?» küsis tulitõrges Taali. «Ta ütles, et terve see kolhoos on rahva oma,» kostis emm Niglase eest. Ja lisas: «Einoh, elu näikse põllupidamise poole pööravat.» Ikka sagedamini ja teravamalt astus emm Niglas Vaabi eest välja. Ta jäi õhtuti kauaks keskusse. Koju tulles saatis Jaak teda meie väravani ja tuli vahetevahel tuppagi.

Emmu suu muutus jälle naeruhimuliseks. Kui ma videviku ajal aknal külitasin ja teda kannatamatult ootasin, ajas ilmastilmane ärevus mul südame täis. See oli otse piin. Ja see lõikas väga valusalt mu hinge. Emm ei tõtanud enam koju, ta astus viivitades ja Jaagu juttu kuulates. Kui nad teeotsal olid tükk aega vastamisi seisnud, tuldi värava taha ja seisatati sealgi. «Kontoris mõeldakse välja maailmaimesid, aga ilm on imedeta,» tõgas Saarik. Kuid ta ise tundis kõige vastu läbematut huvi. Iga päev tundus kahe päeva pikkune, nii palju sündmusi kuhjus üksteise otsa. Ma ei läbenud koolis olla. Mingi rahutus kiskus mind koju. Lõin käega laulukoorile: «Iluanum võib ise kõõrutada!» Kartsin, et Jaak ja Niglas võtavad mult ära ema ja kisuvad temagi alasti. Jõuetu enamaks, tagusin kooliteel Neemet, kuni see kavaluse appi võttis ja ootas Metsavahi Olevit, kes viimases klassis käis. Kahe kallale mu jõud ei küündinud. Taevas üleval oli hall, purre lirtsus juba jalge all. Jää hoidis jõge vangis ja ilm soojenes aeglaselt. Meegomäel algasid kevaded vareste jüripäevaga. Ka kaarnad kolisid kirikutornist ära metsa. Kuldnokad jõudsid alles künnivagudele, partide ja tildrite täpsemat tulekuaega ei teadnud keegi. Nende kohalolek avastati Lina Polla munapudruste lõugade kaudu. Taali tegi talle küll tuupi, aga Polla kannatas selle vaikselt ära ja käis ikka roostikus veelindude pesasid puistamas. Poistest ei olnud seltsi ja soo ümberringi oli liplapiline, vaevatud, troostitu. Olev küll lubas mulle tuttpüti pesa näidata. Aga võtku näpust! Ei tõmba need tuttpütid silti pesa kohale oksa. Roog palistas jõge mitme vakamaa laiuselt ja rägastikus läikis lahvavesi. Pakasel ei jätkunud ka kõige karmimal ajal jõudu Mustjõe täielikuks kaanetamiseks, nii palju allikaid mulksus pervedel.

«Näe, kasvuhoone korstnast tõuseb juba suitsu,» tähendas kord Neeme.

«Ära valeta!»

Ma ei vaevunud silmi pilutama. Pööni tagumises aias lösutasid küll neli kasvuhoonet kõrvuti, aga sinna käisid omal ajal Maanu ja Mauni asjale. Olin kuulnud, et muistse Pööni peremehe proua oli enne sõda töötava rahva vereimejatele roose kasvatanud. Loll mis loll! Nüüd enam verekaane ei olnud. Milleks siis neid kasvuhooneid köetakse?

«Kolhoos hakkab salatit, redist ja rohelist sibulat kasvatama,» kõneles ka emm ja kruttis sellega mu uudishimu üles. Igal turupäeval sõitis Taali linna. Volt vedas reega tema pambud Pilpasse, kust käis autobuss. Linad tegid tõtates oma sibulakoormad rahaks. Nad kartsid, et Vaab võtab ette ühistamise, ja seda suurem oli kirumine, kui kartus osutus asjatuks, koguni jaburaks, nagu emm lõbusalt tähendas.

«Kas ma siis sellepärast!» pomises nüüd Taali.

Volt ootas, et teda kutsutakse kärneriks. «Triiphoones oleks olnud hea soe ots,» arvas ka Taali. Linad lasksid piskuks ajaks Vaabi hammaste vahelt välja. Ainsana külas kasvatasid nad palju aiakraami ja sellepärast nõudsid Linad täie õigusega oma haridusele vastavat tööd. Taali pesi juba Voldi linast pintsakut, sest kasvuhooned vajasid kergemat riietust. Või mis seal siis teha oligi. Kiita ahjud ära, viska end truubi kõrvale laatsakile ja suigata unne. Vahetevahel piserda taimedele iiskannust veidike vett, näpuotsaga kunstväetist ka, ja mida's sibulale enamat vaja. Küll muld talle palved loeb ja jumal kasvatab. Ennast pakkuma Volt just ei läinud, aga ta rääkis nii suure hoolega redisest, salatist, sibulast, et sisemised mõtted ulatusid väljapoole. Suureks paisus pettumus, kui kasvumajad anti Raagu haigete jalgadega ema hoolde. Ei kergendanud vimma seegi, et aiandusbrigadiri palk polnud suurem asi. Küll juba Volt oleks osanud puhast teha! Tema pea jagas. Aga ta ei kannatanud, et teda ennast talli ja põllu vahel jaotati. Inimesi oli vähe ja igaühele sokutati mitu ametit kaela.

«Kannika jõudsime pihus hoida, küll nüüd leiva ka tagasi saame,» lohutas emm.

Taali sähvas talle pahasti vastu ja viibutas oma mõsipaku juures tõlva.

Kõik järgnevad päevad puistati rahutust täis nagu märtsitaevas pilvi. Emm muutus kärsituks nagu mõrsja. Õhtuti

viskas ta küll oma luud-kondid sängi, aga silmad viirastasid korraks ja terve tema uni oligi magatud. Poole öö ajal oli emmul tingimata vaja vasikaid vaatama minna. Mõnikord tuli ta tagasi alles hommikul mind kooli saatma. Ma ei märganud, et emm oleks olnud väsinud või roidunud. Talituse vaheajal müttas ta soos. Tepan raius roovikuid. Emm kandis oksad kokku ja vedas tulevaste karjaaedade taramaterjali mäele, kus nad Jaaguga kahekesi piire maha märkisid.

Tepan püüdis emmuga naljatada, kuid ta hääl oli täis vimma. Otsest põhjust pahanduseks ei olnud, aga Värni vihkas ju tervet maailma, kus «kuri istub kuradi kukil ja headust ei olegi». Kasestik oli veel haljuseta, aga mätas lõhnas juba õige tugevasti.

«Oled sa kuulnud, et Niglasele pannakse kah sulg sappa?» uuris Tepan.

«Kes seda plära ajab?»

«Kõik!» puikles Tepan otsesest vastusest.

«Kes kõik?» ei jätnud emm järele.

«Ta olevat võltsinud ja varjanud.»

«Ei tea mida?»

«Isa-ema ja elulugu.»

«No mis on selles võltsida või varjata?»

Mändide all kidusid mahatallatud palukavarred. Igal pool oli märgata eelmise sügise marjuliste jälgi. Tepan kohendas oma lotakil pükse. Ta sülitas sitkuse pihku ja tõstis kirve kahe käega kõrgele.

Laastud lendasid, puu langes.

MEELEST VÕETUD

Tiplasin koolist koju ja Vaab sõitis kaarikul mulle järele. Ta peatas hobuse.

«Tule peale,» kutsus Vaab.

Jäin nagu tulp tee äärde seisma.

«Tule, tule.» Ta astus vankrist maha ja sirutas koguni käe.

«Nüüd tapab,» mõtlesin ma. «Nüüd ta kisub mu alasti või siis hakkab kusagil pimedas augus mindki varjama.»

«Ei tohi!» karjusin kogu jõust ja hüppasin talle küün-

tega näkku. Niipaljukest kui jõud lubas, püüdsin end kaitsta.

«Laps on haige,» ütles emm loost kuuldes.

Nutsin häbi pärast. Kooli ma ei tahtnud enam minna. Käidi minuga arsti juureski ja apteegist osteti mitu pudelit rohtu. Taali soovitas ussivett. Ta tuletas meelde, et olin suvel mustlaste pool käinud. «Järsku on ära kahetatud,» hoiatas Taali emmu. Iga päev katsuti mu konte ja kurdeti kõhnumise üle. Lõpuks kraaditi välja ka palavik ja oodati sarlakeid. Aga need ei märganud tulla. Säng tõmmati igaks juhuks ahju äärde, jalad vastu truupi, villased sukad jalga ja kuumad pudelid külje alla.

Linda kutsus punase risti autoga linnaarsti. Emmul käskis ta küll muretsemise jätta, ise aga istus minu sängi veeres ja tahtis koguni muinasjutte rääkida. Olin vist tema meelest ikka veel tita, keda «Punamütsike» või «Seitse kitsetalle» lõbustada suudab. «Küll see Kaisu terveks saab, ta ju on tugev laps,» ütles Linda. Ja see kinnitus vanema õe suust rahustas mind nagu suhkruvesi suure ehmatuse puhul. Kuid ma ei tahtnud olla üksinda. Mida rohkem inimesi majas oli, seda kindlamaks muutus enesetunne.

Ma ei saanudki teada, mis arst mul viga leidis. Olin vahepeal magama jäänud ja ärkasin üles kõnekõmina peale.

Linda ja Niglas vaidlesid meie tagatoas. Tõmbasin teki hirmunult üle pea, aga ma ei suutnud kuigi pikalt higiste sängilinade umbsust kannatada. Upitasin pea jälle padjale. Kõrvad läksid kikki. Suitsud tossamas, istusid Linda ja Niglas teine teisel pool ümmargust tagatoa lauda. Köögist kuuldus pangede kolinat, tuba lehkas hapukalt. Emm tampis Roosikule sulpi. Nihutasin enda kõrgemale, et paremini kuulata. Imelikul kombel ma ei peljanudki enam Niglast.

Niglas kõneles pikalt-laialt kolhoositööst, seda tootmiseks nimetades. Linda kuulas, pea viltu. Nägu oli Lindal hallikas, nina paistis nagu naaskel ja pea rippus kampsuni kaeluse otsas. Iga aastaga jäi mu vanem õde kõhnemaks ja kiitsakamaks. Üksnes nägu muutus tal järjest tähtsamaks.

«Laske mul töötada!» palus Niglas Lindat tungival häälel.

«Aga loomulikult!»

«Ei, te ei lase töötada. Muudkui käib üks urgitsemine.»

«Uurimine,» parandas Linda. «Tulevad avaldused ja me uurime, mis seal õigust on.»

«Tunamullust lund ajate taga.»

«Me peame teadma, kes on kes.»

«Heakene küll, kes ma siis teie arvates olen?»

«Ärge ärrituge!»

«Ilus tervis, või ära ärritu! Parteikomitee instruktor käib perest peresse ja võtab kolhoosi esimehe kohta kirjalikke seletusi . . .»

Lindale ei meeldinud see ütlemine. Ta niheles toolil.

«Mis eesmärgil teie minu kohta andmeid kogute ja mis andmed need on?» nõudis Niglas.

«Ma täidan käsku. See on kõik,» oli Linda vastus.

«Kellele ma jälle ette puutun?»

«Seda peate ise teadma.»

Niglas Vaab puhkes naerma. Tema suu tõmbus kentsakalt kõveraks.

«Mu vanakesed elavad oma kodukülas. Isa istus sakslaste ajal kolm aastat laagris. Minu pärast. Kuidas ma teda varjan? Ja nüüd ei lasta mul ühegi koha peal töötada! Isa pärast. Et tal enne sõda see poeputka oli. Leidsid kapitalisti! Ma ei saa aru, milleks niisugune norimine vajalik on!» Ta tõusis püsti ja jalutas paar korda üle toa. Niglas oli vihane. See, mis ta kõneles, jäi mulle taipamatuks, ehkki vahtisin silmad pungi — ja järsku hakkas ta mulle meeldima.

«Ma ei tea midagi,» kordas Linda jonnakalt.

«Öelge otsekohesełt, kes teil käskis Linadelt minu kohta kirjalikud tunnistused võtta? See asi puudutab mind. Mul on õigus teada.»

«Küsimus tuleb büroole.»

«Jälle?»

«Eelmine kord jäi asi pooleli.»

«No teate, mind teie maha ei lööl» põristas nüüd Niglas. Ma tõusin sängis istukile.

«Aga mida te siis kardate?» küsis Linda irooniliselt.

«Vastik on. Sa pead elama päevast päeva uue hoobi ootel.»

«Teid kasvatatakse.»

Niglas irvitas. Siis lükkas ta tooli vastu lauda, toetas

rusikad seljatoele ja jäi Lindat jõllitades vaatama. «Nüüd kargab kallale,» mõtlesin ma. Aga ei ühtigi. Ta toksis vaid saapaninaga pinki.

«Närve näritakse. Noh, seda meest te ei tapa. On ikka mitmest kaevust vett joodud. Kui vaja, jõuan ka turvast visata.» Seda öeldes sirgus Niglas nagu pikemaks.

«Kas ma võin Linade tunnistusi oma silmaga näha?»

«Bürool kuulete.»

«Ja praegu mitte?»

«Ei.»

«Millal on büroo?»

«Seda ma ei tea.»

«Teie valmistate küsimuse ette, jah?»

«On mulle ülesandeks tehtud.»

«Kas Linad rääkisid, et olen alasti tüdrukut maalinud? See on õige. Aga lisage juurde, et ta on praegu minu naine. Ja pilt oli kunstinäitusel. Tol korral solvus kõige enam preester . . .» Niglas naeris. Nähtavasti tõusis tal tuju. Nägin teda muutuvat, oma säärikutest, kalifeepükstest ja jopist nagu välja lendavat. «Kapitaalne jama!» kuulsin teda veel ütlevat, enne kui ukselink lõksatas.

«Oodake!» hõikas Linda ärritudes. «Tulge tagasi! Mis on «kapitaalne jama»?»

«Niisugune järamine.»

«Teie ei tunnista oma süüd?»

«Kas teate, ei tunnista jah. Maalisin oma naist. Riides või riieteta, see pole teiste asi. Isal oli jah pood.»

«Ankeedis te seda ei näita.»

«Naise maalimise kohta ju küsimust ei ole!»

«Mis tüli siin nüüd lahti on?» kõlas äkki emmu hääl. Ta oli märkamatult tuppa tulnud.

«Küll sa juba kah tead,» sähvas Niglas.

«Taali ütles jah, et . . .»

«No näete, kodune kõmu juba kõliseb. Ja minult nõuate sellel laadal edukat tööd?»

«Ei kõlba see asi,» lausus emm Lindale. «Ise sa tead nii Taalit kui Volti. Ja tead ka seda, kunas neid võid uskuda ning millal mitte. Ega ma Linasidki muidu laida. Tööd teevad mõlemad ja hoolsad on nad kah. Aga kas nad just tunnistajateks kõlbavad . . .»

«Kohtulaua ette kõlbab igaüks, kes mõistab sääsest elevanti teha,» salvas Niglas.

Emmu lähedus mõjus mulle rahustavalt.

Linda näis hädas olevat. Ega ta andeks paluma hakanud, aga end õigeks kõnelda ei suutnud ta ka. Suu kinni ja silmad pungil, istus õde akna all nagu õpetaja laua taga. Nägu läks aina laigulisemaks.

«Sihuke üksteise alailma puremine ei kõlba kuhugi. Meie regi hakkab just natuke mäe poole tõusma. Kui neist sibulatest raha tuleb ja kui sead peekoniks lähevad — siis ikka on tulevane aasta tänavusest rikkam,» kõneles emm Lindale. Ma sain aru küll, et nõnda kiidab ta Niglast.

Niglas ise lisas:

«Me saime igalt emiselt kuusteist põrsast.»

«Mis õige, see õige,» heitis emm Niglase nõusse.

«Hakkame tootma vähemalt viis tuhat peekonit aastas.»

«Raak arvas ka, et see just udujutt ei ole,» lisas emm.

«Laske mul töötada! Jätke mind rahule.»

«Kas sellest Taali ja Voldi lobast siis nii suurt numbrit tehaksegi?» kahtles emm.

Linda ei mõistnud neile kahele midagi vastu ütelda. Ta istus kössis ja vahtis sõnatult lage. Aeg-ajalt liigutas ta pead ja kohendas ühe käega juukseid silme eest eemale. Minu arust oleks ta pidanud andeks paluma ja lubama, et enam Taali juurde tühja juttu kuulama ei lähe. Isegi mina ei käinud seal, aga ega Linad minuga suuremat ei rääkinudki.

Pärast Niglase äraminekut sõnelesid emm ja Linda omavahel poole ööni. Nende juttu ma hästi ei kuulnud ja ega ma kõigest aru ka ei saanud. Seda suuremat poolehoidu hakkasin ma aga Vaabi vastu tundma.

Kui emm juba norskas sügavaş unes ja Linda vilistas läbi nina tema kõrval, seinapoolsel küljel, asusin ma tegutsema. Lambitahi keerasin alla, nii et tuba oli hämar. Toolil kleitide all paistis Linda portfell, kus võisid olla varjul salajased paberid Vaabi kohta. Tõusin üles ja tõin portfelli enda kõrvale sängi. Näppu sattus Linda rahakott, pass ja palgaraamat, nagu emm oleks ütelnud. Siis õngitsesin välja rasked papist kaaned ja veerisin pealkirja: «Niglas Vaab, toimik.» Kaante vahel oli õige mitu lehte. Ma ei näinud lugeda, mis seal kirjutatud oli. Kiskusin kõik lehed ühekaupa välja ja pooleks ning veel kord pooleks. Mis seal veel hoida! Minu meelest olid need kõik pahad. Mis edasi teha? Kööki pliidi alla? Köögiukse ette

olid nad muidugi mõista riivi lükanud ja see käis suure kolinaga kinni-lahti. Aga meil ju on toas ahi, meenus mulle. Läksin kikivarvul üle põranda ja puistasin paberitükid pihust koldesse hommikuseks tuleläiteks.

Kus hommikul tõusis suur kisa!

«See tüdruk tuleb maha lüüa,» oigas ehmatusest oimetu Linda.

«Mis sa ometi tegid?» ahhetas ka emm. Aga Lindat manitses ta haige lapse juures suud koomal hoidma. «Ega see karjumine su pabereid kokku kleebi,» ütles emm.

«Mind lastakse kohalt lahti,» nuuksus Linda.

«Tuled koju. Siin on tööd küllalt.»

«Siia põrgusse ma ei tule.»

Nii sain ma esmakordselt kuulda, et mu vanem õde peab kodupaika põrguks. Hiljem laienes see mõiste tervele tema elule, sest kes on kord elavate põrgust läbi lohistatud, sellele läheb taevas igavesti kaduma.

Proovisin ära surra ja taevariiki minna. Taali ütles, et seal on ainuke rahupaik. No muidugi. Ei seal ole Lindat ega ka Linasid kaebusi susimas. Nad müttavad maa peal. Hoidsin isegi natuke aega hinge kinni. Päriselt hingamata olla ei olnud aga kuidagimoodi võimalik isegi nina näppude vahele pigistades. Siis ajasin end sirgu, aga mu jäsemed ei kangestunud. Elu ei läinud välja, kuigi ma aevastasin ja sügavalt sülitasingi.

Ema ahastas, sest palavik oli palju tõusnud.

Jäin tookord hulgaks ajaks sängi. Kooli pääsesin alles jäämineku ajal, siis kui väljas nirisesid ojad. Mustjõgi paisutas kaane pealt ja Volt seadis õngeriistu. Ühel päeval unustas ta oma värgid meie sauna taha. Ma tegin tema püünised tükkideks ja lasksin siis kiiresti-kiiresti jalga.

Arvati, et ma jään klassi teiseks aastaks, aga järele jõudsin teistele.

«Kaisul on hea pea, aga halb iseloom,» ütles Linda.

Volt aurutas meie karjaköögis preester Lüpsikule puskarit. Kiriku ümbruses tohlasid nüüd igasugused pealepassijad. Lüpsik ei saanud seal ise riistu üles seada. Ka olid tal, nagu ta kurtis, mitmete peitmiste järel mõned torud kaduma läinud ja viinaaparaat ei olnud enam täielik. Emm ei tahtnud algul meie pool pruulimist lubada, et hakka nende tagant hiljem koristama. Alles siis jäi ta

nõusse, kui nad talle kaks pooltoopi kangemat üüriks pakkusid. Ees seisid lihavõtted ja ka esimene mai. Viina oli väga vaja. Teiseks kartis emm, et ma jään jälle haigeks, ja muretses juba ette rohtude pärast. Taali soovitas tal soost ühe ussi, kes pole veel kesta ajanud, pudelisse otsida. Sedasi pidi maailma kõige parema rohu saama.

Voldile ei meeldinud, et Lüpsik tema tööd pealt vaatama tuli. «Eks papp tunne oma voonakesi,» naeratas emm vaikselt. Lüpsik teadis, et Volt hakkab juba meskit mekkima ja setvertnoi on tal naljaasi õhtu jooksul ära juua. Siis hammustab ta paar heeringat ja kausitäie hapukurki vahele ning väike pudel läheb tagantjärele. Räägiti, et viinaajamise alal olevat Lüpsik Voldiga võrdne meistrimees, ja kraami ei olnud tal laialt käes. Taali näitas Ritsiku kiriku papile väga lahket nägu. Isegi uue villase kleidi oli ta selga tõmmanud ja käis ringi nagu kirikuline.

Istusin lauda peal augu ääres, raamat süles ja jalad rippu, ning tundsin end suurena. Enam ei kartnud ma keda kuraditki. Saatanad ja paharetid olid kõik olemas, aga neist saab jagu. Seda ma olin just parajasti ennemuistsete juttude raamatust teada saanud. Kurat mõtles iseenda ise välja. Inimesed aga mõtlesid välja nõksud tema kottiajamiseks!

Tsilk, tsilk, silk, tsilk — jumalavili sai viinaks.

Lüpsiku jalas lotendasid tondinahksed püksid. Särk tolknes tal pükste peal ja rihm hoidis koos küljekonte. Äripäevane Lüpsik sarnanes tavalise inimesega, pühapäeviti, kõik kurinad ümber, vaatasid teda nagu tsaar Ivan Hirmsa pilti Linda vanas ajalooraamatus.

Volt ei lasknud Lüpsikut «vabriku» juurde, vaid tõrjus tahapoole õlesületäiele istuma. Taali tõi meestele värsket leiba. Küll see lõhnas! Mehed võtsid viina proovi. Taalile anti ka punnsuutäis.

«See ju teil juba põletab,» kiitis Taali. «Mekk ei ole veel päris puhas. Peate kolm korda läbi laskma. Kolm on kohtu seadus.»

Mehed vastasid nagu ühest suust, et seda nad teavad ja nii teevadki.

«Sinu terviseks, Voldemar,» sõnas Lüpsik kruusi tõstes.

«Teist teile, teist teile,» soovis Volt vastu.

«Õnnistust sinu majale!»

«Kust sa seda praegusel ajal võtad?» kurtis Volt õle-

kõrrega hambaid torkides. «Näh, kalavõrkki lõhuti puruks . . .»

Tõmbasin oma jalad ruttu üles istumise alla ja kuulatasin hinge kinni pidades.

«See on poisikeste temp,» arvas Lüpsik. «Lapsed on nüüd väga pahad. Nad õpivad elust ainult halba.»

«Head meil praegu polegi.»

«Õigus, Voldemar. Aga vaat vanasti, kui meie noored olime . . .»

«Kas mäletad, kuidas sai katoliku saborist küünlajalg ära toodud? Tahtsime üles sulatada. Aga ei sulanud, raisk.»

«Miks ei mäleta!»

«Eh, ei lasknud nad mul seda vaimulikku seminari ära lõpetada,» ohkas Volt. «Diakoniks oleksin saanud. Seda ametit oleksin ma võinud isegi praegu pidada.»

«Ise oled süüdi, Voldemar,» noomis Lüpsik. «Mäletad, kuidas sa palve ajal vinisesid jumalasõna viisil üht väga nurjatut laulu?»

Nad ümisesid üheskoos ja naersid ja Voldi vats vappus. Lüpsikul kõhtu ees ei olnud, see oli selgroo külge kuivanud. Ta paastus väga palju. Ja Otilie kahtles, et tal on mõni muu viga ka küljes.

«Jumal annab kõik andeks, aga inimesed ei midagi,» ohkas Volt südame põhjast.

«Tema on jumal, Voldemar.»

«Keda kuraditki!»

«Ära vannu! Sa toppisid igal pühapäeval poole korjandusest oma taskusse. Seda veel teada ei saadudki.»

«Kus ta sul pool!»

«Rohkem, Voldemar? Olid ikka masuurikas! Viin ja preilid peale selle. Siis pidid sa Anastasia ära võtma. Aga jätsid tema maha ja tegid Nataliele lapsukese.»

«Kurat teab, võib-olla oleksid pidanud sina Annuška kosima?»

«Ära tee pattu, Voldemar. Viina juues ja kirikus olles ei tohi jumalasulane valetada. Seda meie issand andeks ei anna.»

Volt sirutas oma keha ja ohkas.

«Ma ise ei tahtnudki preestriks saada. Mu vanamehelt nõuti kirikule annetuseks tuhat krooni. Siis nad oleksid mu seminari edasi jätnud. See raha oli olemas. Aga kadu-

nud ema kergitas diakonile seelikusaba. Kasigu, ja nõnda edasi... Vot, siis nad ostsid selle raha eest talu...»

«Sina müüsid selle maha, Voldemar.»

«Ostsin uue.»

«Ja müüsid jälle maha.»

«Sain suurema asemele.»

«Sina, Voldemar, oled alati kasudega kaubelnud.»

«Jumala abiga, Timofei.»

«Proosit!»

«Võtame jah veel.»

Järsku kuuldusid sammud.

«Volt, sind otsitakse.» See oli emmu hääl.

Ma hüppasin püsti ja sikutasin sõrmedega katuselaastud kahele poole, nii et tekkis väikene pilu. Oli ju vaja täpipealt näha, kes Volti otsis.

Õu paistis ülevalt vaadates lame ja kitsuke, maja maadligi surutud. Aia ääres vohasid nõgesed. Kaevurakked olid ühelt poolt veel märjad, teiselt poolt aga juba tuulest tahendatud. Üle männilatvade paistsid niidud. Ja küll meie Mustjõgi mustendas.

Väravas seisis Niglas Vaab.

«Tulin sind, Voldemar Lina, jumalaga jätma,» ütles ta. «Sain uue koha.»

«Nojah, või sedaviisi,» kohmetus Volt. «Soovin kõike head, korrat...»

«Vara rõõmustad. Ehk kohtume elus veel.»

«Milleks ähvardada? Mina ei ole süüdi...»

«Tean kõik.»

«Mul ükstapuha.»

«Vaata, vennas, minul ei ole. Sa oled laisk ja sellepärast ma sulle paremaid töid ei andnud. Peale selle varastad ka veel üle igasuguse piiri.»

Möödus veidi aega, karjaköögis ei juhtunud midagi. Lüpsik koogutas. Volt näris õlekõrt. Nähtavasti meenutasid nad kumbki omaette oma noorusaega. Mina jõudsin läbi lugeda kuradi kottiajamise loo. Küll on need paharetid rumalad, mõtlesin suure rahuldustundega.

Seal tõugati lauda uks robinal valla. All algas arusaamatu möll. Emm veeretas tõrre nurka. Taali loopis õlgi peale. Vabrik löödi kokku, riistad topiti kotti. Poolvalmis laar valati piimakannudesse, esimene ja teine sort segamini, pära kõigele otsa. Volt ähkis ja Lüpsik oigas: «Oh sa-

nurjatu eesti rahvas! Jumalasulane Voldemar ja jumalasulane Nikifor . . .» Kui nad said mahti hinge tõmmata, kõneles Taali lõõtsutades: «Küll see oli õnn, et ma juhtusin keskuse köögis olema, kui ta, peletis, linna miilitsasse helistas.» Volt lisas, et tema süda oli midagi nihukest ette aimanud. Ei tulnud Vaab jumalaga jätma, vaid nuuskima.

Aga miilits ei ilmunud ei tol ega ka järgmisel päeval. Ta jäigi tulemata. See tegi Linad pahaseks. Nad ei mõistnud, mis niisugune asi tähendab. Taali küsis: «Mida see Vaab veel välja mõtleb?» Ja ta oli surmkindel, et Niglas peab neile paha plaanitsema. Võitjad pelgavad alati võidetuid, sest Linad ju ei kaotanud midagi. Puskarilaar oli preester Lüpsiku oma. Lõpuks Raak teadis rääkida, et Vaab oli Taali narrimiseks tühja telefoniga kõnelnud. Voldil oli parajasti käsil kevadine põrsaste lõikamine. Ta ihus väitse ja ähvardas tagaselja ka Vaabi.

«Said ta siit minema. Su süda peaks nüüd rahul olema,» sähvas emm.

«Korrat! Jälle läks esimeheks. Nagu poleks sihukeste jaoks turbarabas kohta!»

«Sealne töö laabub sinu käes,» jätkas emm sõnavahetust. «On see elu ikka naljakas küll. Rumalad inimesed kadestavad alati targemaid ja laisad veavad virgematega vingu.»

«Jumala loodud voonakesed eksivad alati,» lepitas Lüpsik, kes käis Meegol oma viinalaari taga nutmas.

Volt ei tahtnud enam asja ette võtta. Emm pakkis riistad õlgedesse ja peitis aida põranda alla. Papi puskarijant oli teda tüüdanud ja ükspäinis Voldi nägemine tõmbas emmu otsaesise kurdu. Ei tulnud kõne allagi, et ta oleks veel kord meie karjakööki uisapäisa välja üürinud. Tühja sellest tasust! «Seal, kus tuba juba põleb, pole mõistlik kasukat soojendada,» otsustas emm. «Parem aegsasti ette vaadata kui hiljem kahetseda.»

Lüpsik aga aina pomises:

«Jumalasulane Voldemar ja jumalasulane Nikifor keerasid mul terve pajatäie puskarit untsu. Õnnistegija ei kaitse kadeda karja, nõnda hoiatan ma teid . . .»

«Viha vintskus väntsutab vihkajaid endid. Hoidku jumal, et vihkamine verre ei läheks,» ohkas emm. Lüpsiku ja Voldi tüli temasse ei puutunud, aga kuivõrd asi sai alguse meie karjaköögist, põhjas ka emm Niglase tembu-

tamist. Oli tal, täismehel, vaja kergatsi vempu visata ja rumalaid marru ajada. Vaab võis küll teises maakonnas pihku naerda, aga Volt istus jälle õhtuti kirjatöö kallal ja Taali laskis «vakte» kogudes usinalt ringi. Omast arust iõid Linad õigust maa peale. Nad ei teadnud, kui raske on tõe jälile saada, sest õigus vahetab iga päev ja iga tund nägu inimeses eneses, mis siis veel teistest kõnelda. «Tuulepüüdjate käed lähevad kärna, huuled ohatavad,» hoiatas emm Taalit. Ta soovitas Linadel rahule jääda ja kas või saabunud kevadest mõtelda.

Soojemad iilid pidasid Mustmere metsas juba aset. Tee oli niisugune, et läbi ei pääsenud ree ega vankriga. Kooli turnisime igal hommikul üle purde. Metsavahi Olev ootas jõe ääres väiksemaid ja aitas kõik kordamööda Pilpa kaldale. Tepan kolksis aedu püsti. Koplid võtsid rohelise kohu peale.

Ühel niisugusel lõunatuulisel päeval löödi kõik talud Pöönilt kuni Keskmeni elevile.

Juhannes Pupu jälitas kahe miilitsa saatel metsapunkti kaduma läinud varandust. Temal pidanud paberite järgi olema Soeojas kümme kuhja. Ja igaühes kõige vähemalt kümme korralikku hobusekoormat esimese sordi aruheina. Järele olevat jäetud näpuotsatäis pealmisi ja oksad. Mis kõige kahtlasem: varas polevat käinud saabastega, vaid sukis. Pupu kärkis nagu kuningas, kellele kurjus kõlbab, aga kes samal ajal rahva poolehoidu noolides ka saba liputab. Ta teadis vist, et heal on oma iga ja kurjal oma surmgi.

Meie õues istus Pupu-Juku kaevupingile. Emm seisis tema ees, käed puusas. Miilitsad tohlasid lakas, aidas, küünis, laudas — ülearuse agaruseta, nagu sääsekurnajad, pikka nina ette aimates. Nad olid mehed, kes ka teisi meesteks pidasid. Urvad olid juba puus, esimesed vaod nurmedel ja lehmad kõik heina läbi mälunud. Kust neid kuhje veel võtta? Meegoküla inimesed ei olnud nii sandid kanad, kes oma pesa ise üles kaagutavad.

«Kord on kord ja seadus on seadus,» ütles Pupu.

«Olgu ometigi! Ei vaidle sulle vastu.»

«Nõnna? See veel puuduks!» Ta laotas paberid põlvele ja vedas näpuga ridu: «Vaata, siin on kirjutatud, et Oolup Saarik niitis, kaarutas, kuivatas ja pani kuhja nii- ja niipalju heina. Temale maksti selle eest nii- ja niipalju raha.

Hein võeti arvele, kanti inventuuri. Kõik klapib, aga heina ei ole. Kuhu kõndisid metsapunkti kuhjad?»

«Mustlased söötsid oma hobustele.»

«Jäta nemad rahule! Poolteist setukat nii palju nahka panna ei jõudnudki.»

Emm kehitas õlgu. Tema rahu pani minu imestama. Vahtisin hirmust pärani silmil miilitsaid, ette kindel, et meie pool lõpetades asutakse kolhoosi laudapealse kallale. Tõsi küll, seal seda heina enam kuigipalju järel ei olnudki. Saarik jõudis Soeojast vaid niipaljukest ette vedada, kui emm veistele ära söötis. Viimase lumega käisid nad kahekesi nelja hobusega. Aga need kuhjad ei olnud kümnekoormased. Pupu liialdas. Kogu päeva olin ma väga ärevil. Siis aga tulid imelikud mõtted. Ma ei saanud aru, miks emm põrmugi tõtt ei kõnelnud ja aina vastu ajas.

«Milleks sulle heina vaja on?» küsis emm. «Punktil ei ole hobust!»

«Vot uudis!» kõrgenes Pupu hääl. «Kas sa tead, mis praegu üks kuhi maksab? Selle eest saab terve hobuse vahetada.»

«Ei tea kust?»

«Iga targa kolhoosiesimehe käest. Nõnna! Kuidas sina loomasöödaga välja tulid?»

«Eks ikka ka kuidagi. Sa ju muretsesid õlikooke.»

Pupu patsutas oma rinda. «Igatahes,» ütles ta. «Üks cinanäss pisteks ja pool vagunit linaseemnepliini minu arvele. Nõnna see elu käib. Kartsid asjata lehmade sõnnikule-jäämist.»

«Sai ikka peo all hoitud,» noogutas emm.

«Pensuga on praegu pagana raske,» jätkas Pupu. «Selle heina eest oleksin ma emtejoti meestelt nii bensiini kui ka õli saanud. Neil on hobused.»

«Jajah. Üks kappab ringi, kangesti meie kolhoosi oma moodi look peal.»

Pupu kohendas mütsi pöidlaga kuklasse. Ta laskis emmu torke kõrvust mööda. Kus inimesi koos, sinna tuleb neid juurde. Saarik jäi aia taha seisma ja Taali leidis paraja aja põrsapaha taga kohmitsemiseks. Mingit õiget tegevust seal ei olnud, aga õue kaevu juurde tulla ta ei julgenud, vaid kiikas eemalt.

«Elu on sihuke. Mis sa, kurask, ära teed. Alles see sõda, sant, lõppes. Ühel ei ole looka, teisel võtab naeltepuudus

silmanägemise ära. Teil on praegu naeltega kõik ladna. Põrutate aedu, et kolhoos paugub käes. Nõnna! Seda looka muidugist enam üles ei leia. Ma ei leia oma heinugi . . .»

«Ega vist!»

«Mis siis tühjast loogast taga nutta!»

«Leid ka! Ja ohjad, nagu ma mäletan.»

«Peotäis nööri ja nahka. Kus ka asi! Aga kümme kuhja heina . . .»

«Sellel autojuhil, kes Pilpasse kive veab, oleks justkui meie kaevu pang.»

«Sohvri! peab pang olema. Tema selleta läbi ei saa. Kivid lähevad sinu lapse uue koolimaja seinaks. Nõnna.»

Miilitsad olid oma tööga küla koerad haukuma hirmutanud. Emm neelas hullemad sõnad alla. Ta rääkis madala häälega ja kaebas, kuidas kõik tema lehmad on kevatanud. «Aga ei tulnud murdu muile puile, saati siis veel minu kadakaile,» ütles emm. «Sa olid mõnes suhtes ikka ka hoolikas esimees!»

«Ah olin või?» küsis Pupu uskmatult. «Aga sina armastad viriseda.»

«Naisterahva asi. Eks me muutu kõik vanemaks saades kiuslikeks.»

«Ära sa mind peta! Ei sa ole vana. Mitut meest pead õnges. Nõnna!»

«Ega elu minulgi veel mööda külgi maha jookse. Õige naine proovib isegi surmatunnil viimast võtta. Mul veel liha kontidel. Minu vaareidel oli vanatüdrukust õde. Tollal, kui see juhtus, nii umbes kaheksakümnene. Sealt Lina talust läinud tütar mehele ja pulmarong hakanud mäest alla, Ritsiku kiriku poole sõitma. Tudike toetanud väravale ja ohanud: «Eks see tee tule kord kõigil ära käia.»»

Emm ei armastanud loriseda ja naistejutte tõugata, aga nüüd oli ta nagu ümber sündinud. Sugu rumaladki sõnad ei tähendanud talle enam midagi erilist. Ma ei kuulnud, mis nad rääkisid. Aga on üksikuid liigutusi ja ilmevarjundeid, mis lubavad inimesi mõista. Esimest korda nägin, et mu ema mässib kedagi ümber sõrme. No küll ajas südame täis. Emm ei sallinud minu valesid, nüüd aga pahandas tema kavaldamine mind. Pidasin emmu alati teistest külanaistest paremaks, ilusamaks, õilsamaks. Aga nüüd siin Juku Pupuga mehkeldama! Tahes-tahtmata läksid mu käed rusikasse. Nagu kassid, mõtlesin endamisi. Pupu oli

ka va tohman. Ta ju pidi teadma, et Soeoja heinad söödeti kolhoosi lehmadele. Või siis arvas ta tõesti, et hallitanud ölikoogid loomadel hinge ületalve hoidsid? Milleks ja kellele seda kometit mängiti?

Vahepeal olid miilitsad mitu paberilehte täis kirjutanud. Kõik, ka emm, andsid kordamööda oma allkirja. Ma ei saanud asjast midagi aru. Aga kui Pupu lahkus, pumpas emm vett künasse ja laapas mõlema kamaluga näkku. Ta pures huuli ja nuttis, näol solvatud, umbusklik ilme.

Emm käratas Saarikule:

«Kasi lauta! Kanna märg turvas tuule kätte tahenema. See muutub meil enne lehma külje alla jõudmist sõnnikuks.»

«Ja mis sina siin passid?» sai ka Taali oma jao. «Ise tööl ei viitsi käia! Su maiam tegemine on tühjad jutud. Et su keel kord ka villi ei jää!»

Veelgi kurjemalt kohtles ta Raaku, kes lähenes emmule naerul näoga, käedki ette sirutatud, nagu tahaks ta emmu kaisutada. Mu süda puperdas. Mis nüüd saab? Ja siis ma taipasin esmakordselt, et emmu ja Jaaku seob mingi tugev side. «Tüdruk!» ütles Jaak Raak.

«Sina veel puudud siin!» vastas emm. Aga tema silmad pilkusid heldelt.

See oli niisama üllatuslik nagu esimese nurmenuku avastamine varakevadisel vainul.

SÕIDETAKSE PIITSAGA

Võttis seletamist, aga tagajärgi ei olnud. Emm tahtis, et Jaak Raak saaks kolhoosi esimeheks. Ta luges näppudel üles kõik tema mõistmised, oskused ja voorused. Puudusi ei olnudki. Linda proovis algul emmuga vaielda, kuid hiljem raputas üksnes nukralt pead. Oma vanemat õde pidasin ma suureks ja mõjuvõimsaks, seal aga selgus, kui paljust tema ramm üle ei käi. Arutamist oli laudas, kaevul ja karjatanumal, juhatus istus õhtuti Pöönil koos ja Martsepp «mõtles» linnas, aga ei targemat midagi. Noor hobune ei pea ohjata teed ja ajutist kutsariametit hakkas Jaak siiski olude sunnil pidama. Seniks, kuni Martsepp oma «mõtlemistega» maha saab. Enam ei kogunetud hommikuti kontorisse. Raak saatis igasse peresse

paberid, kus seisid peal mitme päeva töökäsud. Aga üks asi on käskida. Sellega ei saa veel kuhjasid üles. Iga pere ruttas oma heinaga. Kes otsapidi kätte juhtus, see näitas end moepärast ka kolhoosi luhas. Kõik tegid näo, nagu kuulaksid nad Raagu sõna, kuid ruttasid seletama, vabandama, kõrvale põiklema. Mida ladusamalt Jaak Raak rahvaga läbi saada proovis, seda vähem teda arvestati. Ei aidanud seegi, et ta ise istus masinale ja käristas paari vakamaa jagu ristikut maha. Rõukupanijaid ei tulnud. Väärt hein sai vihma selga ja tõmbus halliks.

«No on kuradid,» pragas Jaak ja lisas samas: «Igaüks mõtleb, kuidas elatud saab. Nagunii ei laeku kolhoosist soolarahagi. On hea, kui me saame põllult normivilja ja emtejoti tasu kätte. Rukis on hõre. Üle kümne seemne välja ei tule. Nisust ei maksa kõneldagi. Lina? Kes kitkub? See lina jääb meil põllule!»

«Sa pead käredamat häält tegema,» soovitas emm.

«Nagunii olen ma kirjas kui kahe peaga vasikas, kõigest kolm jalga all. Sammu käia ei saa, hüpeldes komistad ninali.»

«Pupu kõrval mõistsid alati head nõu anda,» ütles emm etteheitvalt.

«See oli teine asi.»

«Kuidas nii?»

«Ma olen vanal paganaajal igal pool olnud, kõike teinud, mitmed väljamaad läbi käinud. Nii palju teenisin raha, et ostsin talugi. Ime veel, et mind pole tahetud kulakuks teha.»

«Kes seda sõna julgeb sinu kohta ütelda!»

«Ära ole lihtsameelne! Mõtle, kuhu ma lähen, kui talust välja aetakse? Must mees ei tohi tuliseid süsi pea kohale koguda.»

«Minu juurde tuled. Sel juhul tuled siia, minu juurde.»

«Tänan, tüdruk!»

Jaak püüdis küll seda öeldes naerul nägu teha, kuid ma taipasin juba, et vahel võidakse mõelda muud. Mind torgati nagu oraga. Mingi hinna eest ei tahtnud ma Raagu rahvast Meegole. Paljas mõtegi sellest rikkus mu tuju.

«Üksnes heaga sa läbi ei saa,» arvas emm.

«Nii eluvõõras ma ka ei ole.»

«Siis võta ometi midagi ette! Ära karda, ütlen ma sulle!»

Nüüd pöördus kolhoos paheldi. Jaak Raak korjas väevõimuga kõik perede valmisheina Pööni lauda peale ja Pilpa suurde viljapeksuküüni, kus vanasti olevat prnsimeeste pidusid peetud ja väljanäitusigi korraldatud. Vastutasuks mõõtis ta Soeojast ja Mustjõe luhast terveid vakamaid, aga sealt ka saak pooleks. Paistis, et kära ehmatab Raagu tummaks ja kurdiks. Eks ta ikka natuke pelgas ka. Kolhoosi õue kogunes palju risu, aga salved sellest ei täitunud, vaid kummitasid tühjaksjäämisega. Silma ees oldi Jaaguga libedad, seljataga kibedad. Otseseid kaebusi kuulda ei olnud, välja arvatud Raagu enese ilmast ilma torisemine. Ta otsis isegi uibuaiast hunti ja nägi karu kanepis. Inimesi manitses ta tööle heaga ja hirmutas laiskust näljaga, mille mekk hakkas end meelde tuletama. Meiegi emmuga teadsime juba, paljuke ostuleib ette lööb. Ma käisin varakevadest saadik ülepäeviti Pilpas leivasabas, üks kott ees ja teine nööriga üle õla. Emm ei lubanud paunu käe otsas kanda. Ta kartis, et mu käed välja venivad. Korra või kaks vurisesid «Willised» linnast Pöönile. Linda rahustas emmu. Küll uus esimees leitakse! Ei jää tulemata! Meego elul polevat väga vigagi. Mujal minevat hullemini. Seda Linda seisukohta jagasin täpipealt minagi, kuigi kõik teised kolhoosnikud alailma nurisesid. Lautadest viidi kõik vanemad elajad tapamajja lihanormiks ja karjatamine muutus mulle hulga lihtsamaks, sest ka Pusule tehti koplisse omaette aed. Jaak ei leidnud rahva hulgas nii suurt poolehoidu, nagu emm oma mõttes hellitas. Ei saanud ta hakkama ka mingi imega, sest maailmaimed juhtuvad ülalpool igapäevast ilma. Põllud olid talle nagu muu seas, lina kuivas kõrrel. Jaak aga istus nagu tinutatult oma koplite küljes. Ta vahtis heinakamarat, suurendas katselappe ja muretses aas-rebasesaba, keraheina ja luste seemnesaagi pärast. Lapsed aeti koplitesse võililli ühekaupa välja kitkuma, aga loomapeet uppus maltsa ja vesiheina. Emmgi pidas seda napakuseks. Olgugi et heinaaeg möödus hallilt ja jahedalt, kogunesid laudapealsed täis.

«Võim hakkab Raagule pähe, uhkeks läheb,» nurises Taali.

Sügisel algas pereheitmine.

Tepan lahkus kolhoosist Pilpasse puuroomakeseks.

Taali tütrel sündis tütar ja Taali sõitis lapsehoidjaks. Esimesena nõudis metsavahi vanamemm oma lehma ühiskarjast koju. Kolhoosi oli ta astunud pojast eraldi ja soovis nüüd ka üksinda tagasi tõmbuda. Kes maad, põlde ja loomi nõnda armastab nagu tema, ei suutvat pealt vaadata söötide sündi ja karja kadumist. Hambad pidid valust krigisema. Aga Metsavahi vanaema suu oli tühi. Ta ju oli hambutu.

Metsatalude peremehed külvasid salaja eravilja ega teadnud, kuidas saak kõrrelt aita saadakse. Volt jäi puskaripruulimise peale. Pudeli hinnaks kujundas nõudmine kümme pätsi leiba. «Tasuv ots,» arvas Taali, «aga käib närvidele.» Tepani Hilda võttis Pilpaküla söögimajja koha ja kandis sealt ülepäeviti oma perele hapukapsasuppi. Paar korda kutsuti mind ka sööma. Kibe leem kõrvetas suulae õhkuma. Hilda aga vabandas, nagu oleksid pipraportsud direktori poolt kinnitatud ja ka loorberilehti peab ettekirjutatud koguses patta panema. Nii seaduseaustaja nagu ta oli, ei julgenud Hilda Tepan normidest kõrvale kalduda. Oma perele tõi ta põhjast paksemat ja lisas kodus leemele vett juurde. Nõnda kavaldas Hilda ülevürtsitatud määrusi omakorda üle.

Palk oli küll orastel, aga emm kupatas mu igal hommikul kolhoosi elajatega suurde metsa. Saarik nimetas mind voonakeseks, keda ohvriks võetakse. Karjalapse pastel peab alati peremehe poolt olema. Mina aga pidin tröõpama oma koolikängitsaid. Emm ei teinud sellest numbrit. Küll ikka kuidagi uued saab, rahustas ta. Ühesõnaga, ainuke, kellel kolhoosist pääsu ei paistnud, olin mina, kes ma polnud kolhoosi liigegi, kuid kuulusin sünnipäralt Meegokülale. Nõnda sain ma tundma sõltuvuse ja kuuluvuse seaduspärasust, ja matsin maha pääsemiseigatsused. Metsatööliseks mind ei võetud, lapsi mul hoida ei olnud, puskarit ajada ei mõistnud. Jäi üle üksnes kolhoosi lehmade karjatamine kui paratamatus, mida tahad selle tõttu, et muud tahta ei ole. Jõude ringi hulkuda emm ei lubanud. See pidi lapsed hukka ajama, ja mina ei tahtnudki hukka minna. Lühidalt, mu emm päästis seda kolhoosi, millesse ta enam ei uskunud ja millele teisedki olid käega löönud, ja mina tõin end rõõmsa meelega ohvriks, hinges üksainuke salasoov: saaks ometi hommikuti natuke kauem magada. Suvi läks ja sügis ligines. Vihma valas, pilved vinasid, kuhje,

rõuke ja põlluveeri tuli hoida. Kari aeti välja iga ilmaga. Need, kes karjalast kuningaks ja suure valla valitsejaks nimetavad, ei ole ise karjas käinudki. Taevas on su pea kohal, aga kuniks pilvi sihid, silkavad lehmad vilja. Mets mühiseb ümberringi, aga loomad kaovad metsa ära, ja katsu sa neid sealt hiljem kätte saada.

Tänu Netile valitses mu riigis kord. Ja korralagedust me ei sallinud. Lehmi ma ei armastanud ega armasta ka tänase päevani. Aga nad on vajalikud. Kust mujalt piima saadakse! Sellepärast söötsin ma karja hoolega, neile priskemaid ninaesiseid otsides. Karjaskäimine aheldas mind, kuid andis vastu senitundmatud võimukad vabadused. Mul olid alluvad. Nad pidid kuulama minu sõna. Kui heaga ei saanud, võtsin kasutusele kurjuse. Teadsin, mis tohib, ja karja tahtmist ei saanud arvestada. Teada puha, milline ahnus istus sarvilistes peades! Muudkui kiini, muudkui vilja! Keeldu kuulatakse haruharva. Hoia ikka vemmal püsti, siis püsib iga seadus au sees.

Õhtuti käis Raak laudas emmu juures juttu ajamas, peamiselt küll nõu pidamas, kuidas see eluke elatud saab. «Kadakamarjad taariks ja pihlamarjad silmailuks ei ole talumehe elu,» ohkas emm. Peopesad pidid adrakurgesid taga nutma. Inimene olevat murepidaja, kuid nüüd võtvat südamevalu mõistuse mullima nagu muda koolmekohal, kui vankrirattad üle veerevad.

Emm näputas ja kraasis õhtuti villu. Ta tahtis ajatäiteks niingi kanga üles panna, kuid ei teadnud veel, mis materjal välja annab. Vabrikuketrusele villu raisata ei olnud. Kaks utte meil oli ja mõlemal paaris talledki. Aga ketruse pealt võeti nii kõrge norm, et see viimist ei tasunudki. Tõime voki pööningult alla. Kedrata proovisin minagi. Algul oli see põnev ja omajagu huvitav, aga õige varsti muutus laudade tallamine vastikult tüütavaks.

Taali tuli linnast koju tagasi ja tahtis lauta tööle. Ta ei saanud väimehega läbi. Aga Saarik ja emm ei võtnud teda enam. Metsavahilt kolis Pöönile Olevi vanem õde Liisi. Ta õppis põllutöökoolis ja pidi ise kõrvalt raha teenima. Neid oli kuus last, kes kõik kooli tikkusid. Et metsavahi palk nii suurele väljaminekule vastu ei pidanud, hakati varakult tööotsadest kinni. Solvatud Taalile jäi üle kirikukoor ja oma lehm seapõrsaga. Ta kahetses nüüd kodus ka Voldi patte.

Võib vastu vaielda, aga riie teeb siiski mõnikord inimese. Lüpsik tõusis oma karratud ja kullatud labrukates otsekohe kirikulistest pea võrra kõrgemale. Sellele oleks maksnud mõelda Jaagulgi. Kes teab, kui tal oleks olnud vaid kettidel rippuv topsikki ametimärgiks, küll seegi oleks olnud jõud, et Volti välistöödele saada. Ta tahtis talli. Aga Raak ei jätnud oma jonni. Linad käisid linnas kaebamas, et neid kiusatakse taga. See oli aga esimene kord, kus nende juttu kuulda ei võetud. Volt oli vihast lõhki minemas ja nad ähvardasid Meegokülast jäädavalt lahkuda. See jäi aga niisama jutuks: «Oma südamevalu kannatavad nemadki,» ütles emm. «Mis seal hurjutada või hukka mõista!»

Lüpsik polnud preestrirüüs enam see Lüpsik, kelle maja asus Pilpa piiril ja kes suviti ketitas tee ääres lehma. Üldiselt sai ta kõigiga ladusalt läbi, tegi oma tööd ja teenis, nagu ta ise ütles, palehigis leiba, täites äripäeviti inimeste ja pühapäeviti jumala kümmet käsku. Ei ta varastanud, ei ta valetanud ja üksnes vahetevahel harva vandus Voldile natukene kurja, sest head ju keegi ei vannu. Aga leivaauto ajal palusid naised alati Lüpsiku järjekorra ette. Nii palju pidasid nad temast lugu. Suviti kandis Ritsiku papp linasest riidest kuube, talvel käis kandadeni ulatuvas kasukas. Niikaua kui ma mäletan, kuulus Lüpsik Pööni ja Pilpa juurde, nagu tema Ritsiku kirik ja surnuaedki.

Jordanile kogunes sel aastal palju rahvast. Tol korral oli ka emmul pudel taskus. Temagi oli tähele pannud, et Lüpsiku pühitsetud vesi seisab aasta otsa värske ja aitab päris hästi põrsastel kõhtu korda seada. Meil küll enam põrsaid ei olnud, aga emm pistis pudeli vanast harjumusest taskusse.

Jordani rongkäiku andis alati ammuli sui vaadata.

Taali sammus just Lüpsiku kannul, hoides pilti kõrgel, ja võttis oma hääle heledusega üle teiste. «Kui sind Jordani jões ristiti, oh issand, langes vaim tuvikese näol su peale . . .»

Lüpsik ise oli augu jäässe raiunud. Ta oli tallanud ka raja jõele ja torkinud kuuseoksad tähiseks, et kõik oleks kaunimal kombel pühalik.

Mis tuju Volti taga ajas, ei saanud isegi Taali aru. Aga Volt tõmbas oma tilu pükstest ja leidis jordani augu juu-

res paraja koha, kuhu soristada. Sellest veel ei aidanud. «Issand, heida armu, halli kassi karvu,» laulis Volt, vaba käega mütsi kõrgel pea kohal hoides. Me kõik tarretusime esimese ehmatusega paigale ja keegi ei julgenud isegi naerda. Kulus mitu minutit, enne kui Lüpsik märkas naised ümber pöörata ja kirikusse tagasi viia. Oleks ju võinud pealepoole vett uue läppe täkkida, aga Timofei pidas kogu jõge rüvetatuks ja alla kolme päeva ei jõudvat vood end sellest suurest patust puhastada. Uus jordani vesi kanti nüüd apteegi kaevust ja õnnistati ära kirikus. Lüpsiku enda vihmaveetõrres, kuid see polnud enam see ja ka emm heitis käega ega läinudki pudelit täitma.

Taali laulis kirikukupli kummid sirgu ja ta oleks ilmtingimata Voldi ennekuulmatu patu andeks saanud, kui asjasse poleks end seganud Himma. Töökoht ammuilma linnas, käis ta pidevalt maal «poliitilist taset tõstmas», nagu Himma ise mitut puhku meile seletas. Ta oli nüüd lektor. Tol päeval proovis Himma Pilpa klubis jõulupühade pidamisele surmahoopi anda. Algul arvas emm, et Himma hakkab Volti kiitma ja leiab talle ehk kusagilt mõne preemiagi. Aga võta näpust!

«Usk on meil riigist lahus,» seletas Himma rangelt, «kuid niisugust usu otsest teotamist seadused ei luba. Propaganda pole mõnitamine, vaid pidev ning põhjalik selgitustöö.»

Oli naeru, oli pragamist ja Volt ise seletas, et tema tahtnud sudakut ligi meelitada. Seesamune trikk olevat suur kalamehe tarkus. Nagu kuradi endaga kambas, sai ta tõepoolest veel samal päeval paar purikat kätte ja kõndis nendega poe juures justkui erilise aurahaga.

«Võta,» pakkunud Volt Lüpsikule kalu.

Timofei pööranud selja ja läinud minema.

Himma noomis Volti, et tal polevat mingit moraalset palet.

«Kas ütlen, kus sinu moraali pale on?» küsis Volt vastu. «Sina keerasid terve kolhoosi auku. Ma õiendasin augu juures ainult oma väikest häda.»

Kurjaks saades muutus Volt hirmsaks. Räägiti, et ta olnud noorelt laatadel kõva löömamees. Käsitsi Himma kallale minna Volt muidugi ei julgenud, seda enam pruukis ta suud.

Himma tegutses tagaselja. Ta andis linnas kaebekirja

sisse ja Volt sai õige pea kohtukutse. Lüpsik läks tunnistajaks. Taali käis teda küll põlvili palumas, kuid tulemusteta. Himmalt tuge saanud, muutus Timofei kõrgilt ligipääsmatuks ja isegi nuumatud hani ei suutnud tema südant pehmendada. Preester Lüpsik oli niigi õnnetule Taalile paar jutlust ette lugenud. Ta oli hoiatanud, et niisuguse mehe naist vaevalt küll igavene õndsus ootab. Ja kohtulaua ees tunnistas Lüpsik, et kaebealune saatnud talle altkäemaksu.

Voldile määrati viissada rubla trahvi.

Emm noomis Himmat.

«Ära sina Linasid kaitse! Nad on teada, kes nad on,» nähvas Himma.

«Taali läks juba sealauta tööle. Seal on väga raske.»

«Kolhoos ei ole enam minu ministeerium.»

«Linadel ei ole raha. Nad on kehvad.»

«Usu sina neid. Varastavad mis hirmus.»

«Mida ja kust kohast? Mis on siin varastada? Egas igapäevase leiva võtmist saa varguseks tembeldada.»

«Jätame selle jutu!»

Siis tuli ka Jaak Raak emmule appi.

«Sa, suurproua, võiksid selle asja küll nii seada, et Taalil ei tuleks Voldi viimast püksipaari maha müüa.»

«Ta peab omal nahal võimu tundma. Kord peab olema!»

«Tuleb aru saada, et purjus peaga . . .»

«Ahaa — joomiseks raha jätkub!»

«Jõuluks ajasid ise . . .»

«Samakalaari? Mõtleks . . .»

Ja ta saatis Linadele läbiotsijad kui topeltkaristuse kaela. Nii loll Volt ei olnud, et tema juurest oleks midagi leitud. Selle eest hoolitses juba Taali. Ja emm kah aitas. Aga puistamine lõi terve küla kihevile.

Taali tuli emmu juurde raha võlgu paluma, et saaks kord juba sellele skandaalile punkti panna.

Meil ei olnud ka raha, aga emm lubas siiski Taalit aidata. Suure paastu ajal tõigi Taali ootamatu sõna — trahv juba tasa, Lüpsikuga lepitud ja hinge põrgussesminek niisama hästi kui välditud. Tema teinud kringli ja kera kodust juustu ning läinud ise Timofei juurde. Volt olnud algul ukse taga, kummaski püksitaskus kolmveerandik kõige kangemat. Jumalal pidi eksinud voonakese leidmisest ja kadunud poja tagasitulekust hea meel olema.

Volt ja Timofei leppinud ära ja Volt lubanud Jeesus Kristuse kuju ümber kiriku kandmiseks uue aluse teha. Kui Timofei annaks vaid lauad, punase ja sinise värvi paneks ta omalt poolt.

«See ei olnudki Lüpsiku süü,» ütles Taali. «Puha Himma kius. Sa näed nüüd, kui paha inimene ta on. Keegi teadis rääkida, et Pupu vedavat ka Himmale küttepuid. Puha kõlisevad kased. Ütle siis, kas meie Voldiga oleme halvad? Kas Himma ei ole veelgi halvem?»

Emm ei vastanud. Ta segas sepikujuuretist. See oli meie viimane jahunatuke.

«Tondi tallipoiss on Himma!» pröökas Taali.

Emm vaikis. Ka paha sõsar jääb su oma õeks.

Nüüd ma tean, et nende vahel miskit keelatut ei juhtunud, sest mis siis ongi tervete, igatsevate, jõuliste inimeste vahel keelatud! Meie aita Jaagu jalg ei saanud, keegi midagi ei näinud. Raak muutus lahkemaks, emm mahenes. Aga ka Oolup sai tegemist juurde. Ta hakkas emmu peale passima. Milleks oli tal vaja oma koormat kõrgendada, ei teadnud Saarik isegi. Märkasin alati tema jälgivaid pilke ja kentsakat eputamist. Lauda taha hageriku ette puistas Oolup jahu. Ta tahtis näha, kas sinna ilmuvad reetlikud jäljed. Ei ilmunud.

Himma tuli küsima, kuidas emm esimehe ajutise kohusetäitjaga läbi saab.

«Mis mõttes?»

«Jälle liiguvad kuuldused.»

Ämbrid käe otsas, käised üles keeratud, kitlihõlmad vöö vahel ja tugevad päevitunud sääred põlvini paistmas, nii seisatas emm lävel ja muhatas natuke naeratada. Tükike päikest tungis uksest lauta. Tihe tolm tantsis õhus. Emm läks tagasi vaatamata edasi ja tühjendas silo-sulbipanged künadesse. Himma uuris elajaid. Ta hüppas üle virtsarenni, kenad kriuksuga kingad jalas. Emm naeris pupsudes ja läks uute pangetäite järele.

«Raagul on haige naine,» ütles Himma.

«Isa ja ema ka põevad.»

«Mõtleks, kui kurb.»

«Egas sellepärast saa ära surra. Elama peab.»

«Mis sa sellega mõtled? Ütle välja, mis sa mõtled?»

«Kuidas uuel kevadel hakkama saame?»

«Ma ei tulnud siia seda arutama.»
«Jäta nuhkimine!»
«Aasa, sa võiksid häbeneda.»
«Ei tea, mida siis?»
«Sinu eas... Su lapsed on juba suured. Ma oleksin pigem maa alla vajunud.»
«Kes see keelab!»
«Ja ülbe ka veel! Sa ei mõtlegi oma viga tunnistada.»
Emmu õlad kerkisid hääletus naerus, mis kiskus tema silmad vidukile. Ta kuivatas higist otsaesist.
«Ei ole ju mingit viga. Kõik on normaalne.»
«Mõtleks. Sa siis ei peagi seda inetuks? Vaata aga, et kibe jälle kätte ei tule,» hammustas Himma teravalt.
«Iga laps tuleb oma õnnega. Mina aga kardan, et mu täie naise ajad on pooltühjalt ära läinud. Sellest on kahju. Mis ma oma elus näinud olen? Hirm, häda, surm, matused, südamevalu. Aga egas sellepärast veel saa elusalt hauda pugeda ja terve eluaeg musta rätti kanda. Sa ära käi siin vanapagana moodi siga niitmas: kisa suur, aga villu vähe.»

Uueks kevadeks oli meid juba kolm karjalast. Niipalju oli kari siiski kasvanud. Olev ja Neeme said lehmad. Mulle anti jälle õhvakesed. Kopleid võeti juba otsast käsile. Aga seal turgutati vaid lüpsikarja. Mina tallasin endist viisi soos ja Mustmere metsas.
Närepa poisid tõid tol kevadel oma uue, tont teab mis tähtsat tõugu hundikoera maale. Nad jäid linnas temaga hädasse. Tsapik läinud tänaval inimestele kallale. Närepa nänn kolis ka Pöönile ja Tsapik aitas tal aeda valvata, kuigi maasikad alles õitsesid ja õunapuude otsast ei paistnud nuttigi. Nänn armastas lilli. Ta istutas roose, pujenge, astreid ja nelke kokku terve lilleaia täie. Peale selle pidas ta ka kassi ja põrsast. Kui koolivaheaeg tuli, saabusid nunnudki Pöönile värsket õhku hingama. Kuni nende tulekuni kuulas Tsapik mu sõna. Tal oli halb komme karja sekka karata, aga ma sain tast jagu. Nagu kõik penid, austas ta malka ja armastas konti. Mu karjatee käis otse Pööni uibuaia tagant, teise serva piiriks Raagu seemneristikheinapõld. Tara oli nigel, lagunenud. Kuni ma veel koolis käisin, kõnnitati õhvakesi tundi paar päevas. Neeme ja emm tulid alati appi loomi lahti laskma ja kinni ajama.

Siis said Meego koplid otsa, lehmad viidi Pööni alla. Ma jäin üksi. «Ole aga tragi. Mis see kakskümmend õhva sul karjatada on. Ise pead kõik tegema. Ära taha potitamist ja ära virise!» rääkis emm heaga ja kurjaga.

Nunnud olid talve jooksul pikaks sirgunud. Nende tarkust aga andis kuulata. Mõlemad käisid spordikoolis ja muusikatunnis. Allan oli ühe luuletuse kirjutanud ja lasteajaleht oli selle ära trükkinud. Nüüd arvas ta kaljukindlalt, et temast saab poeet. Allan ja Loit tahtsid kangesti karja tulla, aga nänn ei lubanud. Himma oli ümber maja ringi vedanud ja sellest ei tohtinud nunnud sammugi üle astuda. Teadagi vaevlesid nad vangi-igavuses. Endi lõbustamiseks ässitati Tsapik minu karja kallale. Koeranäru nagu ootaski seda. Kui olin loomadega hädas, naersid nunnud, suud kõrvuni. Toika eest mõistis Tsapik kõrvale hoida ja Allan kui suur loomade sõber ähvardas mulle peni löömise eest verist kättemaksu. Mu süda oli nii täis, et nägin nunnusid ja Tsapikut uneski. Nädalapäevad ajasin karja hommikul metsa ja päeval lõunale lauda tagant põldudevahelist teed pidi. Siis aga tärkasid nurmedel orased ja ükski imevägi poleks jõudnud mullikaid tarastamata teel hoida. Vanalehmadega võrreldes on nad ju kihu täis ja võhlurid. Söödamaad olid üle kõõmitud. Paljuke see soo ja metsaalune seda värsket rohtu kasvatada jõudiski. Ka talihaljas pandi nahka. «Kevadine puuraag annab looma virgale keelele sedasama, mis sügisene suur sööm,» kinnitas emm. Olgu kuidas tahes, kuid lojused ei jõudnud metsas kõhtusid üle selja süüa. Sellepärast nuuskisid nad koduteelgi iga rohututti. Nunnud tegid minu kiusamisest huvitava mängu. Nad varitsesid karja tulekut. «Võta!» öeldi Tsapikule. Ja Tsapik juba võttis!

Jaanilaupäeval olin kella kuuest õhtule lubatud. Metsavahil oli juba tõrvatünn püsti ja ka pillimees kutsutud. Jätsin karja perve alla söödile. Lauakella mähkisin käterätikusse ja võtsin ühes, et aeg mitte üks minut üle ei läheks. Saarik tõi vasikaaedikusse peksu timutit. Emmu arm ja heldus ei vaielnud vastu.

Nagu kari Pööni aia juurde jõudis, kõlas vägev ja võimukas «võta!». Tsapik sööstis nagu vibu üle heki, esijalad ligi kõrvu, tagumised sirged, lõuad vahul.

Üks jahmunud elajas põikas jalgväravast sisse. Just Närepate iluaeda. Ta trampis segi kõik roosipõõsad,

pujengid ja nelgid. Peenrale istutatud kallad murdusid maha. Egas õhv nimme tahtnud kurja teha. Ta ju pole inimene. Hirm naha vahel võttis aru tema peast, sest õhvakesel on arukust muidu üleliiagi. Himma ähvardas, et ta laseb mu taguotsa kirjata niisama auklikuks kui nende lilleaed. Oleks veel, et õhv üksinda tallas, aga seal olevat ka minu jalajäljed. Tore küll, kuidas ma selle õhvakese nende aiast siis pidin välja saama?! Kutsumise peale ta ei tulnud. Loit ja Allan itsitasid rõduaknal. Mulle ei meeldinud nende hõkerdamine, ei meeldinud siis, ei meeldi praegu ega hakka ka mitte kunagi meeldima.

Himma tuli lauta. Emm vaatas mind etteheitvalt ja kahtlustavalt. Kuigi ma tundsin, et mul on tuline õigus, puges hirm naha vahele. Pööni-tädi rääkis kaua ja ta ei karjunud, nagu ma olin arvanud. Himma haletses emmu, kes peab niisuguse lapsega vatti nägema. Tädi silmad nõristasid märga, suu vajus löödult allapoole, lõug värises. Lilli ja peenraid ei võetud jutukski. Kõne all oli üksnes minu ülalpidamine ja mis minust sedasi saab.

«Loit ja Allan ässitasid koera karja kallale,» pahvatasin ma kannatamatult.

«Sa valetad ka?!» hüüatas Himma.

«Ei! Võtatasid jah. Iga päev muudkui varitsevad.»

«Ja sul ei ole häbi petta?»

«Tsapik tahtis õhvakest maha murda, paaritatud õhva!»

«Mis-mis?»

«Maasik viskab vasika ära. Küll näete. Ta sai aia vahel häda.»

«Mida kõike üks laps küll suust välja ajab!» Himma pööras pea väärikuse märgiks kõrvale ega tahtnud enam minu peale vaadata, nii suur tähtsus tõstis tema tiibu. Ta lausus etteheitvalt emmule: «Ma ütlesin sulle! Sai hoiatatud! Käbi ei kuku kännust kaugele. Niisugusel isal ei saagi teistsugust järglast olla. Kas sa tead, et mu poisid õpivad pioneeride tervitust? Nad lähevad konverentsi tervitama. Kas saad aru, kui suur au see on?» Üle õla mind põlastavalt vaadates jätkas ta: «Aga missugune tulevik niisugust ootab? Neli klassi läbi — ja kõige mustem töö. Kaugemale kooli ei võeta. Halb iseloomustus jõuab ette. Ärgem öelgem, et takistuseks kujuneb ainuüksi isapoolne päritolu. Ei, ei!»

Mu silmad kuivasid, suu kirvendas ja hambad plagise-

sid hirmust. Jaaniõhtu läks mokka. Metsavahile sai seitsekaheksa kilomeetrit. Poisid olid ära läinud, minu maha unustanud. Pugesin lakka ja viskusin kummuli. Küljealused latid muljusid kõhtu ja kintse. Lamasin liikumatult, süda peksles sees. Ma ei tundnud putukate hammustusi. Alles järgmisel hommikul märkasin muhke ja sain aru, et nemadki olid mu kallal olnud.

Sõnal «armastus» on kõikuv hind. Täna kuld, homme muld. Hakkasin oma isa vihkama. Inimestest, isegi emmust hoidsin eemale. Mul oli häbi koolis käia. Peas keerlesid hullud mõtted. Ihusin väitse ja tahtsin oma isa ära tappa. Ta ju oli põlatud vaenlane. Sellepärast ei näinud ma mõrva, vaid kangelastegu, mis oleks toonud lunastuse. Teadmine, et üle nelja klassi koolis käia ei lasta, just eriti hinge ei vaevanud. Kooliski ju olin kärnane koer. Arvasin, et sellesamuse Kaspari pärast anti mulle eesti keele suvetöögi. Etteütlustega sain hakkama, aga Iluanum ei olnud mu ümberjutustustega rahul. Kartsin klassi ette vastama minekut. Keel ei kuulanud sõna, hakkasin kogelema. Iluanum riputas tahvlile pildid ja nende järgi tuli kirjutada jutukesi. Pealtnäha oli lugu lihtne, tegelikult kukkusid alati sisse. Sina mõtlesid üht, tema aga alati teist.

Suvetöös pidin kirjeldama oma kodukolhoosi. Ma oleksin hea meelega kolmandasse klassi sisse jäänud, aga emm ei lubanud sellest kõssatagi. Kirjandi norm oli neli lehekülge. Mis asja sa talle sellest kolhoosist nii palju kirjutad? Pildilt, mis mulle koju kaasa anti, paistsid punaste katustega majad ja hobusesilmadega lehmad. Siniste kleitidega puped mängisid palli. Ruun kappas piimaveoki ees, aga vanker oli tagalauata. Ka emm vaatas pilti ja raputas nõutult pead. Siis läks ta ise minu eest karja ja lubas õhtuks ka kooke küpsetada. Nähtavasti läks mu töö seekord paremini, sest neljandasse klassi mind viidi. Olin selle ümberjutustuse ammu unustanud. Seal tuli Linda koju ja tormas kohe mu koolikoti kallale ümberjutustust otsima.

«Mis suppi selle lapse arvel siin keedetakse?» kurjustas ta emmuga. Linda tõmbas mu põlvede vahele. Tuline juga käis läbi keha. Vajusin peksu ootel kössi. «Nüüd siis tehakse lõpp peale,» mõtlesin ma.

«Kaisukene, kes sulle kõneles, et kolhoosis surrakse varsti nälga?» uuris Linda.

«Kõik räägivad nii.»

Ta sõnad olid nagu mesi, kuhu nimme piprateri puistatud. Ma ei saanud aru, mis minust õieti tahetakse. Karjalaudas, meie kaevupingil, külas, igal pool kurdeti varjamatult. Neil päevil, kui leivaauto Pilpas ei käinud, sõime õhtuti kartulipätsi. Volt kolkis kootidega ahet. Emm surus uhmris kruupe. Kolhoosil olid riiklikud viljanormid täitmata. Seda tera, mis igaüks endale ise võttis, ei juletud veskisse viia. Ja varumisagent poleks jahvatamiseks lubagi andnud. Olukord ei olnud Lindale mingiks uudiseks. Ta ju ise istus sügisel peksumasina juures. Nagu kotid täis said, nii tõsteti need autosse ja viidi varumispunkti. Õhtuti kallas Linda ise tagatoas taskud ja säärikudki tühjaks. «Tegu leiba käes,» sosistas ta. Kõige rohkem kardad piksepilve eemalt, kui sa ei tea, kui tugevad kärgatused sind ähvardavad. Ma ei saanud aru, mis halba ma Lindale olin teinud.

«Kes sul käskis nii kirjutada?»

«Kuidas?»

«Kes ütles, et vasikad surevad?»

«Ise nägin.»

«Tunnista ausalt üles,» sundis Linda.

Nutsin vaikselt omaette.

«See pole lapse jutt. Need ei ole lapse sõnad. Siin on mängus kuri käsi. Keegi tahab kolhoosikorda laimata,» sattus Linda ärevusse mu ümberjutustuste kaustikuga ema nina all vehkides.

Mida enam ta ärritus, seda tugevamalt hakkas Linda hääl kähisema. Pikapeale taipasin, et ka temal on millegipärast hirm. Mõtlesin omaette: igapidi kole on see maailma elu. Kõik lapsed jälgivad maast-madalast täiskasvanuid. Nad taipavad sageli ka neid mõtteid, mida ei avaldata. Inimeste näod kõnelevad enam kui suu. Sõna on nagu lõustjas tuul, puistama vali, aga vilja ja villa ei kasvata. Ja sõnu võib anda, tagasi võtta, valjult hõigata ja sosistada. Sellepärast ma sõnu ei karda ega kartnudki. Peaasi, et käsi ja kaigast tegevusse ei rakendata!

«Ütle, Kaisukene, ütle, palun, ausalt, kes sulle need sõnad ette kirjutas? Me ju teame, et see pole sinu süü. Ja õpetaja Pajusi arvab ka, et sa ei oskagi nõnda ladusasti

jutustada. Aga ta kiitis su kuulmist. Õigekeelsuses oled tugev.»

«Pupu-Juku,» valetasin enda päästmiseks.

«Ei või olla! Kas tõesti tema?»

«Jäta Kaisu rahule,» sõnas emm. «Valu väljas! Kas keegi tõesti kusagil mõtleb, nagu liugleksime me siin Meegomäel lepase reega?»

«See on iseasi. See on viga, mis parandatakse.»

Emm naeris kilavalt: «Sa ka usud seda?»

«Sellest me praegu ei räägi! Küsimus on muus. Ma pean välja selgitama, kes siin lapsi, noorsugu rikub? Kaja on ärevuses. Ta kardab, et teda süüdistatakse. Himma omakorda kardab, et Kaspar tembeldatakse ka tema sugulaseks. See ju määriks nende perekonda . . .» Linda vaikis. Emm läks kööki õiendama. Ta murdis hagu, süütas pliidi alla tule ja tõstis laudilt tainakausi. Pilpas ei olnud jälle leivaautopäeva. Õhtuks oli oodata kartulipätsi, mis tegelikult maitses paremini kui soolane linnaleib. Konutasin laua ääres nagu patukahetseja, peas jalgalaskmise mõtted. Kuid jäin siiski tuppa kuulama, mis veel räägitakse. Kartsin, et viimaks minnakse Pupu-Juku juurde küsima, ja siis poleks enam pääsu loota, siis see asi niisama ei lõpeks. Nüüd ma tean, et tülid tulevad, tülid vaibuvad ja nälja-hädä on ainus häda, mis laisad liikuma paneb.

«Ma tõin teile jälle leiba,» ütles Linda ja tõstis seljakotist kümme muljutud pätsi lauale.

Sellest ajast alates hakkasin ma ka iseennast pelgama. Olin kindel, et minus on mingi riivatus varjul. Igatahes õige laps ei ole ma mitte ja sellest tuleneb isegi kolhoosi viljanappus. Koolis püüdsin vait olla ja võimalikult vähem välja paista. Vastama ma enam ise ei kippunud. Laulutunnis ajasin nimme valejoru, et ka laulmisest lahti rabelda. Mingi hinna eest ei tahtnud ma enam ilusti lugeda. Tunnid muutusid vastikuks. Olin võtnud pähe, et hästi minuga asjad ei lõpe ja varsti on nagunii elul ots. «Kui ilusti valetada ei mõista, siis rumala tõega pea mokk maas,» õpetas vana Saarik rohkem küll iseennast kui mind. Aga mu kõrvad panid kõik tarkused tallele, sest see sobis meeleolu juurde, oli küll valus, aga parajalt vajalik enesekaitseks. Ja seda enam kuulatasin ma nüüd salaja täiskasvanute jutte, südames soov kas või kogemata teada

saada, mis minuga õieti lahti on või kuidas ma niisuguseks olen saanud. Mõnda aega arvasin, et kõik vead, mis teised minus aina avastasid, on Kasparilt. Koolis nuriseti, et olen liiga vaikne. Emm nurises, et ma hiilin ringi ja norutan. Laps peab olema rõõmus. «Aga kui su isaks on kõverus, kust võtab siis laps selle, mida ta pole kaasa saanudki,» tähendas kord Lina Taali Tari poiste ulakustest rääkides. Ma ei mäleta enam, kuidas ja kus kohal need Tari lapsed Taalile ette puutusid, meeles on, et hakkasin vaikselt ja järjekindla jonniga kõiki oma süütegusid isa kaela ajama. Nõnda hakkasid mu taevas pilved liikuma, mille elektrilaengud eralduvad isegi praegustes tunnetes.

Sügis tuli ilus. Vaid harvadel päevadel sõitsid vanad nõiad Mustmere metsa latvadel. Soo kirendas värviküllus-es. Pööni ja Meegoküla tühjenesid hoogsamalt inimestest kui eelmistel sügistel. Linad vedasid lehmaheinad ja lehma linna. Volt naelutas maja aknadki kinni. Ta oli saanud tänavapühkija koha. Suureks õnneks seda ei peetud, aga parem ikka kui mitte midagi. Tepani Värni sokutas Hilda haigemajja, et saab seal tervise tagasi ja talve ka kergemini üle elatud. Ise jäi ta kolhoosi. Paljuke see üks inimene üles võtab ja omad seapõrsad ning lehmad toovad ka natuke sisse. Turupäeviti sõitis emmgi linna vahet, mannergud-pambud kaasas. Soola ja lambiõli raha tuli kõhu kõrvalt teha.

Tolle sügise põnevamaks sündmuseks kujunesid preester Lüpsiku matused. Surnuaeda kogunes terve laadajagu rahvast. Iluanum hoidis koolilapsed paar tundi kinni. Ta kartis, et me usutalitust pealt vaadates kohe usklikeks saame. Läbi akna nägime, et matuserong liikus pikkamisi mäest üles kabeliaeda. Eriti huvitas meid katusega vanker ja mustad tutid hobuste päitsetel. Pukis istus isegi kutsar. See oli endine kiriku kellalööja, kes ka saapaid paigata oskas, selles osas Saarikuga konkureerides, ja suurema pala kingsepatöölt teenis. Sündmus tekitas uudishimu ja seda vastikumaks muutus õpetaja võimukas omavoli. Koolimaja juurest sai kabeliaeda kilomeeter, aga ma lidusin siiski pärast koolimajast pääsemist vaatama, mismoodi Lüpsiku kääbas välja näeb. Päike rippus madalal Soeoja lõhendiku kohal ja kalm oli nagu kalmud ikka, ainult et värsked potililled peal. Mis aga tähelepanu äratas, oli vastu loojangut helkiv plekist nimesilt, pealtpoolt üle kul-

latud. Oli tunda mahariputatud kuuseokste tuttavat lõhna ja tuulehood noppisid ükshaaval vahtralehti. Teisel pool jõge klähvisid koerad. Karja aeti koplist koju.

«Kus sa nii kaua olid?» tõreles emm kodus.

«Koolis peeti kinni.»

«Miks?»

«Lüpsiku matuste pärast.»

Laua juurest kostis naeru. Seal istus Jaak, särgiväel, nagu oleks meie tare ka tema jagu. Emm õiendas ahjusuu juures ja Raak sortis õnneliku ja tähtsa näoga katselappidelt kogutud seemneid. Et ka emm seda Jaak Raagu heinandust austas ja tähtsaks pidas, olin ma sellest vastupidisel arvamisel. Heitsin lauale vastumeelse pilgu ja viskasin koolikoti sängile. Nina nuhutas õhku. Mis süüa antakse? Soe ahjukülg hõõgus. Toas oli hämar, aga aken valgustas veel küllaldaselt Jaaku ja lauda. Jaak puistas seemneid pihust pihku ja puhus sõklaid minema. Kollakas puru lendles natuke aega õhus ning vajus siis laua alla. Emm sai köögis oma õiendamistega valmis, asetas lambi lauale ja käskis mul kapist taldrikud tuua.

Neti teadustas haukumisega võõra tulekut.

Emm läks lävele koera keelama ja tuli tuppa tagasi koos Martsepaga.

«See siin oli ainuke valgustatud aken,» ütles Martsepp mütsi varna riputades, nagu kavatseks ta öömajale paluda või pikemaks ajaks külla jääda. Tema silmad heitsid iseäralikke pilke Raagule ja see vastas samaga, pikemalt sõnu raiskamata.

«Mulle kõneldi, et Meego on täitsa tühi.»

«Mina ei liigu enne, kui viiakse,» vastas emm.

«Mis see äraminemine aitab,» mühatas Jaak Raak.

Lauale tõsteti liuatäis küpsekaalikaid. Istusin ettevaatlikult toolile ja püüdsin olla võimalikult viisakas. Aga emm, Jaak ja Martsepp olid mu juuresoleku täiesti unustanud. Niipalju kui ma nende jutust aru sain, oli Martsepp kolhoosi uueks esimeheks saadetud. Üsna õhinal ta just tulla ei tahtnud. Aga käsi südame peal, siia ta jääb. Olin oma kaalikasöömisega lõpule jõudnud ja ootasin pudruliuda, kui mind märgati.

«Mis su nimi oligi?» küsis Martsepp.

«Õpilane Vaskne.»

«Kas sa oled ka hea õpilane?»

«Ei tea!»
See küsimus äratas vaenu. Ma ei mõistnud tollal veel vastata, et ahmin endasse kogu ümbritsevat elu, nii sõnakuulmist kui ka sõnakuulmatust.

*

Emmust räägitakse nukrusehõnguga. Ta ei ole jumalamuidu elanud. Mu süda oli pakil. Ka Taali meenutab haletsedes ja kurdab tagasipöördumatuid aegu. Hall nagu mure, omajagu solvunud, et köögis kamandab Otilie, püüdis ta end saalis asiseks teha, emmu ainsa ustava naabrina näidata. Suured peied meeldivad Taalile. Aga ta näib kohmetu. Võib-olla mõtleb ta ajale, mil temagi auks süüaksejuuakse ja kõnesid peetakse. Elus on ta vähe kiitust kuulnud. Teadmine, et hulgakesi pidulikult hauale tullakse, pole küll kes teab mis lohutus, aga enesetunne tõuseb sellestki veidi. Tema längus õlad võbisesid. Taskurätik käis silmade vahet. Taali püüdis hoiduda võimalikult minu lähedusse. Ta tahab, et ma kuuleksin, kui suur on tema kurbus.
«Nii noor inimene oli,» ohkab Taali.
Vastused kõlavad läbisegi.
«Jah. Tuleval kevadel oleks alles kuuskümmend üks täis saanud. Aga Aasa nägi palju noorem välja. Viimasel ajal olid tal alati nii kenad rõivad.»
«Jalavalu ikka kaebas.»
«Ristluid ka kurtis.»
«Aga liigset hädaldamist temalt ei kuulnud.»
«Kõrge vererõhk.»
«Ei see olnud tal midagi kõrge. Sada kaheksakümmend. Minul viskab üle kahesaja,» alustas Taali pikka arstiteaduslikku arutelu.
«Püha jumal! Jah, inimene rabandati püstijalalt maha. Hakka või ise ka iga päev surma pelgama.»
«Ilmatoeks ei jää meist keegi.»
«Kõik me paneme kord küüned õhtule.»
«Mis ikka. Lapsed tal juba omas leivas.»
«Eks ta ikka vaeva nägi.»
«Kes meist on elult hõlpu saanud?»
Kõik ootavad, et minagi sõnakese lisaksin. Tunnen, et peaksin kõnelema. Kas või sündsuse pärast. Aga ma ei saa häält üle huulte. Meist läheb mööda Himma, paberi-

leht järelehüüdjate nimedega näpus. Pööni-tädi liigub kergelt, aga väärikalt. Tema elujõudu annab kadestada. Himma hoiab saatusel omamoodi sarvist. Ta ei taha Juhannes Puput enam kõnelema lasta. Juba haual rikkus Pupu ära pühalikkuse ja hakkas Martsepaga pragama söödaveokäru pärast, nagu oleks ühe väärt naisterahva enneaegne haudaminek sellesamuse piinariista tegu. Pupu laskis üle poole tunni, kuni nad ta hõlmapidi emmu kääpa jalutsist ära tõmbasid. Nüüd käib teine klubis mornilt ringi, ühe graafiku juurest teise manu, taskuraamatusse märkmeid tehes, kibestunud suukolkades kogu Meegomäe ja Pilpa kriitika ning enesekriitika. Ära ajada teda ei saa. Ka tema on oma. Viimaseil aastail on meie kaevupink Juku Pupu palverännakute koht olnud. Ta muidugi sai aru, et teised ei pidanud temast nii suurt lugu, nagu ta ise oleks soovinud. Sellepärast asus tema elus tähtsale kohale tagantjärele oma aja ja au eest võitlemine. Emm kujunes selleks margapuuks, kelle kaudu Juku Pupu oma kaalu ja tähtsust hindas. Mõnikord, kui ta oli koolis või naaberkolhoosis «tänapäeva noortes traditsioonide kasvatamise» loenguga maha saanud, tõi Pupu lilled, mis talle viisakusest anti, emmule, ise õnnelik nagu leeripoiss uue lipsuga. Pupu elas minevikku läbi kümme korda jõulisemalt, kui need möödunud elupäevad tal ehk olnud olidki. Ta kujutles oma elu vallutusretkena, elamusena, mille valgus ulatub igavikku, kui niisugune koht olemas peaks olema. Noores eas oli Pupu oma ihusilmaga ja päris lähedalt näinud kas Kirovit või Kalininit või Krupskajat. Nii ta ise väitis. Martsepp ei uskunud Puput. Emm, vastupidi, pidas seda täiesti võimalikuks. Miks mitte? «Kuulsuse nägemine ei tee veel kedagi kuulsamaks,» arvas emm. Meie kolhoosis Pupul suud lahti teha ei lastud, sellepärast kasutas ta kaevupinki nagu tribüüni ja emmu heatahtliku auditooriumina. Mõnikord pakkus ema talle isegi küpsekaalikaid. Täiskõht tegi Pupu alati õnnelikuks.

Pikemale jutule saab Pupu Tepaniga, kes on tulnud linnast üht kohtuprotsessi kuulamast. Saan kuulda, kui õiglane on uus kohtunik. Ei olevat enam Närepa aeg. Arutusel olevat olnud mingi väiksem petmiselugu. Paar poemeest mänginud kokku ja müünud odavat kompotti esimese sordi pähe. Karistus olnud küll tingimisi, aga ikkagi karistus. Oma päevi lõbustabki Tepan nüüd sellega, et käib linnas

kohtuprotsesse pealt kuulamas, lõunaleib Ristjani vanas narmendavas portfellis. Emm kõneles kunagi, et ta käivat veel ikka oma maja aset taga leinamas. Kolhoosi tööle ei tule ta isegi kuldraha eest mitte, vaid teeb uue metsavahi juures heakorrakontorile luudasid ja vihtu. Tepani suust kostab vandesõna Martsepa pihta. Pupu noogutab nõusolevalt. Martsepp on teema, mis vanu vihaseid mehi lähendab ja ühendab. Kõik Pilpa ja Meegomäe raskused, õnnetused, möödalaskmised, loomakahjud ja rahest rabatud põlludki panevad nad temast olenema.

«... Niisugused mõistavad ujuda ...»

«... Või siis nüüd läheb personaalpinsile ...»

«... Kinni oleks vaja panna. See oleks õige ...»

«... Saab kolmetoalise korteri, telefongi sees ...»

«... Ah, et tema on haige? Terve nagu härg ...»

«... Vigurivärk! Niipea kui pinss käes, võtab ta mõne uue juhatajakoha. Raha hakkab kahelt rennilt jooksma ...»

Vanad vihased mehed ohkavad solvunult.

Klubi saal lõhnas värnitsast ja vorstivürtsidest. Võimla poolel tehakse remonti. Teisele korrusele, kolhoosi kontori ruumidesse viivad laiad tammiste käsipuudega trepid. Vastasseinas joonistasid omasepitsetud valgustid kaameid, nukravõitu varje, sest kontoritütarlapsed olid armatuurid mustast krepist lintidega katnud. Taali tuleb jälle minu juurde. Ta surub end ettevaatlikult vahtkummist polstriga tugitooli. Kui ma tahtsin püsti tõusta ja ära minna, tõmbas ta mind käisest ja kummardas pea allapoole.

«Ärge te rumalad olge, et linnakorteri ära annate,» sosistas Taali. «Sinul ju laps tulemas ja varsti läheb ta kooli. Ajad lähevad ruttu, oi, kui ruttu! Ammu's sa ise väike olid. Nüüd juba kõik koolid lõpetatud ja mehelegi jõudnud. Jah, küllap su emake oleks ka ütelnud, et jätke korter linnas alles. Ninaotsa näed peeglist, aga elukäiku ei mõista sulle õieti kuulutada ei kaardid ega mustlane. Täna valiti Olev kolhoosi esimeheks, aga homme võidakse mõni teine valida. Kuhu te siis lähete? Maaelu ei ole noorte inimeste jaoks. Siin jääte kultuurist maha. Egas Olevgi heaga siia tulla tahtnud? Seda võib juba arvata. Sina kui noor koolitatud inimene sured siin igavuse kätte.»

Ma noogutasin, sest asjatu oleks temaga vaielda. Vaidlustest ei kooru ühtki tõde, saati siis veel elutõde. Kas Taali mõistaks, kui ma talle ütleksin, et me põgeneme oma

linnakorterist. Alumisel korrusel üürgab raadio, üleval keksivad lapsed, kõrval riidleb abielupaar, kelle iseloomud lähevad lahku. Ja tänaval mürisevad bussid, sest peatus on «meile mugavalt» just magamistoa akna all. Veel ei ole me jõudnud nii tuimaks nüristuda, et kõrvad oleksid kurdid. Oli viimane aeg.

«Linnas on praegu palgad väiksemad, aga maal kulub ka raha robinal käest,» jätkas Taali nõuandmist. «Ega siingi enam suuri saamisi ole. Inimesed on kadedaks läinud ja passivad peale. Näe, Martsepp ei julgenud endale linna putkat ehitada. Alguses oli tal küll igasuguseid võimalusi odavat materjali võtta. Minu lapsed on tarekesed oma kätetööga üles löönud. Niipalju neil abi oli, et meie Voldiga püüdsime söögikraami anda. Kommunaalkorter on ikka hulga etem. Aialappi küll ei ole, aga selle-eest ei ole ka uulitsapühkimist ja lumerookimist. Ma ütlesin mitu korda sinu emale, et ehitagu ka ometi ühelegi tütrele oma pesake. Näe, taevalinnudki ehitavad. Aga tema käis Kaukaasias ja Krimmimaal ekskursioonil. Nojah, sai natuke maailma vaadata. Olevil oli ju maailmatu hea koht. Muudkui täida korraldusi ja ei mingisugust vastutust. Siin tuleb piits peale. Rahvas ei ole meil hea.»

Jäi üle uuesti noogutada.

Taali istus kössis. Ta kohendas aeg-ajalt musta lavsaanist kleiti, mis pigistas kandjat kaenla alt. Üks kahest, kas oli Otilie rõiva ära rikkunud või siis kandis Taali oma kokkuhoidlikkuses tütre vanu. Et peiel peenemana paista, oli Taali vist poole «Ellada» pudelit oma kleidile ja kätele kallanud. Ta vaikis ja soovis nähtavasti jutujärge minule üle anda.

No mis ma mõistsin talle vastata? Jah, Olevi palk polnud kõige halvem. Aga ta põgenes just «korralduste täitja» tõntsist osast. Inimmõistus mõtles välja paberi ja paberi veniv kannatus tapab selle eest inimmõistust järjekindlalt ja pikkamööda, küll uputades, maha lüües või närve tuksu keerates. Mida rohkem agaraid käsutäitjaid, seda vähem käskusid täppi läheb. Ei oota me siit Meegomäelt ja Pöönilt ja Pilpastki piiramatut iseseisvust. Aga me saame vabamalt õhku hingata, ja see on rikkus, mille vastu vahetad hea meelega uue maja lämmu ja vannitoaga ühestükkis kemmergu. Küll hiljem aeg näitab, mis me võitsime, mis kaotasime. Mõnda on nähtud, viimne veel nägemata.

Taali peaks edevaks kelkimiseks, kui talle ütleksin, et asfaldil käimine ja nii kaunid kapronist tallaga kingad tekitavad juba kolmekümneaastaste jalgade veresoontesse enneaegseid laiendeid. Talle oleks kohatu kurta, kuidas me vahetevahel igatsesime taga mulla ja kailu lõhna, lumeminekujärgset karget värskust.

«Ärge te Martsepa korterit küll võtke,» jätkas Taali veidi aja järel. «Seal on tapeedid lõhutud, kraanikauss katki. Epp on lohakas inimene.»

«Tal on neli last ja ta on kogu aeg töötanud.»

«Mis sellest. Minul oli Voldiga kokku kuus. Kas ma olen rüpeskäsi istunud?»

Trepist tuli aeglaselt alla Epp, tumedad juuksed sorakil. Taali tegi vastumeelselt mujale asja. Epul oli seljas villane kittelkleit, ruudulistes sukkades põlved välgatasid käies. Kella kuld soonis rannet. Naised teretasid teda ja Epp vastas sügavate nõksatustega, mokaotsast mõnusalt naeratades. Ta tuli otsemat teed minu juurde ja tõukas jalaga tugitooli. Ette kindel, et ta end sinna ei mahuta, tõmbas Epp seina äärest pika pingi ja vajus ohates istuma.

«Ma ei jõua enam käia. Omateada peaks veel paar kuud aega olema, aga ammu on tunne, et varsti pudenen ära. Tüdrukul tulevad hambad, väiksem poiss lõi jala puruks, aga need vanemad on niisugused, et pea või eraldi puurides. Mäletad, ma rääkisin ükskord, kuidas nad mõlemad sünnipäevaks väikest titat tahtsid? Aga nüüd pakuvad venda ja õde igale külalisele. Kuidas sina end tunned? Esimene laps on romantika, kõik teised loomusunniline kohustus, ehk rahvusliku iibeplaani täitmine, nagu ma hiljuti lehest Martsepale ette lugesin. Me oleme temaga vähemalt sel alal eesrindlased. Peaksid nad nüüd mõne suurema preemia või palgalisa ka välja mõtlema. Saapaid kulub kole palju.» Epp tegi pausi ja ohkas. «Kas te tahate kohe korterit kätte?» küsis ta siis.

«Ei. Me jääme Meegole elama.»

«Nojah. Olevil on ju omal auto.»

«Ta hakkab jala üle purde käima.»

«See on alguses. Hiljem keerab ajahäda rattad alla.»

Jaak tuli väljast ja sammus jalgu järel vedades trepist üles.

Naised pistsid pead kokku. Nähtavasti võeti jutuks Jaak,

ja seda kõneainet püüavad kõik väärikad leinajad seinte ning ka minu eest saladuses hoida. Seltsimatu on Raak alati olnud ja praegu ei vastanud ta isegi tervitustele. Oli kuulda raadiosõlme ukse paukumist ja varsti kostis reproduktorist kähisev hääl. Raak kutsus Pilpa osakonda. Ta nurises paari vedeleva looreha pärast, käskis utiili tingimata homme ära saata ja tahtis teada, kas metsa ääres põllul oras juba punetab.

«Kas sa tead, et ta läheb ka ära?»

See oli mulle uudis.

«Jah.» Epp noogutas ja silmitses mind uurivalt.

«Neeme juurde?»

«Ei. Sordiaretusjaama. Sind soovitatakse siia tema asemele.»

«Mind siis?»

«Ta ise rääkis Martsepale. Ma kuulsin oma kõrvaga. Sinu diplomitöö ju olnud rohumaade alalt.»

«Nad mõlemad emmuga käisid peale. Ma kasutasin hulganisti Raagu katseid.»

«Pane sa tähele. Neemest saab kord minister. Ta on kohutav moraalijutlustaja. Isegi naist pole veel võtnud.»

«Õnn kaasa!»

Sulen viivuks silmad ja tuletan meelde sellesamuse klubi avamispäeva. Emm vihtus Jaaguga marupolkat. Neeme tantsida ei osanud, ma käisin põrandal Oleviga. Pimedas koridoris andis Neeme selle eest Olevile vastu kõrvu ja viis mu ära. Meie poole.

Kaspar plõmmis tagatoas pilli.

Hiljem proovis emm mind Neemele mehele panna. Ta pühendas ka Jaagu asjasse. Ma ei ole sellest Olevile sõnakestki kõnelnud, aga Neeme ise loopis talle kõik raevukalt näkku ...

Jutuvadin voogas linaluuplaatidest lae all nagu Mustjõgi toona, kui ma veel väga noor olin.

Närepa poisid ei ole enam nunnud. Loit on kroonus ära käinud ja seal meheks tehtud. Ta töötab nüüd tulemusrikkal ja tasuval tööl ning ehitab rahvuslikus stiilis kooperatiivkorterit «Standardi» näidismööbli ja tšehhi tualettruumisisseseadega. Aeg ja ehitusmured ülendavad tema tuju, nii suurt rahulolu pakub talle saamisrõõm. Tema papa-mamma on võidelnud ja laps lõikab võiduvilja. Loidul on isegi aianduskrunt suvemajakese ja kaminaga, sest ta armastab

loodust ja kannab selle märgiks tammelehte kuuereväärii. Temaga tunnen nüüd mõistatuslikku tülpimust, nagu poleks me kunagi erutavalt kakelnudki. Mulle tundub, et Loitu iseloomustab täiuslik rahulolu, künka otsa jõudmise vaimustus. Soliidsus ei luba tal sealt mõnuga alla sülitada. Loit kutsub kummardusega teisi endale järgnema. Tuleb tunnistada tema head reputatsiooni. Muidugi võib temaga rääkida maailmapoliitikast ja meie oma kõmutekitanud raamatutest ka siis, kui Loit on lugenud viimastest üksnes retsensioone. Ühesõnaga, eesrindlik noor inimene on end, rind ees, oma aega sisse seadnud.

Allan, vastupidi, põeb maailmavalu ja tuhnib mineviku pahnast tuleviku elumõtet. Tema suletöid trükitakse ajakirjades, teda kiidetakse «oma näo» eest ja hurjutatakse lõnde traditsioonide näksamise pärast, mis võib-olla laiemas laastus tavadeks ei ole saanud ega saa saamagi. Meie vahel on ikka norivad suhted. Allan peab end minust targemaks — ja kellele see meeldib! Võib-olla olen ma tema andekuse pärast kade, aga käib alati vastukarva, kui ta trammis musutab ja oma tegelastel nagu koertel avalikes kohtades paarida laseb, selles vabaduse põhimõõtu nähes. Allan lõhub usinalt vanu dogmasid, ise käsist-jalust uutes dogmades. Ta küll ülistab vaimu, aga igatseb võimu. Kõnesse loobib ta targutades võõrsõnu ja võõrkeelseid termineid. Temaga juttu ajades võta leksikon näppu. Ma ei kannata, et Allan kirjutab «maa hingusest» või «lõhnavate meiude laastamisest». Seegi hakkab mulle vastu nagu vaht supi peal. Ise on ta kaht puhku lahutatud, parajasti kolmanda otsimise tuhinas. Oma esimesi naisi süüdistas Allan lastetuses, aga nähtavasti nõudis ta neilt üksnes liiderdamist ega osanud veel ise eostada. Kuid Allanil ei paista olevat paadunud seisupunkti, millel elada. Ta otsib oma kohta. Ometi tunnen ma temaga sugulust, ta ei muutu igavaks ja ma tean, et ta sigitab uut elu, vaimset, lihalikku, rahulolematut, meieaegset ja tulevikulist, ettemõeldavat ja ettemõeldamatut. Allanis tunnen ma nimelt seda aja reaalsust, mis sarvi maha ei jookse ja munana veerema ei hakka. Eilset eitav, tänasega noriv, homse suhtes õhuliste lootusteta — nõnda astutakse kõige pikemad sammud tulevikku. Haarata tuleb tõepoolest kõike — midagi ikka jääb pihku.

Epp naljatleb Närepa poistega ja Loit omakorda hüpitab

Epu jõngermanne. Allan uurib torude roostet, üle õla vette sülitades. Ei saa öelda, et talle niisugune uus kolhoosiklubi ei meeldiks, aga Allan otsib ju maailmaimet. Mis see olema peab, seda ta vaevalt isegi teab. Suits hõljub üleval, konisid kustutatakse talla all. Taalil on raske hingata. Ta neelas salaja tableti ja lükkab siis mõlemad välisuksed ristseliti. Maja nurga tagant pääseb paistma Otilie pitsidega põll. Noored perenaise õpilased vispeldavad magusrooga. Vahupritsmeid lendab tuulde, kus juba ees tiirleb sügise langevaid lehti.

Kabeliaia meeleolu on lahtumas. Inimesed kasutavad kokkutulekut omavaheliste asjade õiendamiseks. Meie pool on vanaks kombeks, et taga nutetakse seni, kuni koolnu ise veel majas viibib. Hiljem nõuab ta rahu. Liigne vesistamine häirib allilma elu ja võib kodukäimist põhjustada. Mehed kogunevad ümber vana ja uue esimehe. Martsepp mõistab oma meeleolu parajuse piirides hoida. Tema südametunnistus on talle pikkade Pööni-aastate vältel kõike lubanud. Paratamatult ei lase katkised otsad end kokku sõlmida isegi aastate vaheteki taga. Sellepärast soovitatigi Martsepal pensionile minna ja ta ise on küllalt tark sellest võimalusest kinni haarama.

Millest kõigest ümberringi ei räägita: puuraielabadest ja -normidest, Pilpa viinapoe agarast müüjast (no küll on hatt!), meestest, kes pead ei pea, naistest, kes farme turjal tassivad, aga traktoristidest vähem palka saavad. Kus on õigus? Ei ole veel õigust! Himma käib ühe rühma juurest teise juurde, kuulatades, nõustudes või siis mõõdukalt vaieldes. Jalutusruumi basseini vesi helkis õliselt. Loid kilpkonn kössitas kiratsevate kaktusepottide vahel.

«Kuhu see Linda kadus?» küsib Himma kärsitult. «Varsti istutakse lauda. Teda peab alati ootama.»

Ma ei jõudnud vastata, et Linda siia ei tulegi. Peielisi saabus järjest juurde. Enamik paistsid paremate riiete tõttu võõrad, nooremad kenakesti tähtsust täis. Traktoristid proovisid salamahti kontoritüdrukuid kiusata ja said vastu tõredaid sõnu. Tepan nuhutas isukalt laudadele kantavate roogade lõhnu. Otilie kraakles köögiuksel Oolupiga. Ei tea, mis talle tema juures jällegi ei meeldinud.

Himma oli saalile ringi peale teinud ja jõudis minu ette tagasi.

«Ei ole veel Lindat? Sa ära istu ka nagu võõras! Inimestel jääb mulje, et tütred ema ei leinagi.»

«Linda jäi koju.»

«Mõtleks! Mis ta õige mõtleb! Isegi Närepa tuli juba.»

Pööni-tädi hääl ei hoia tagasi vihavimma.

«Loit, palun sind siia! Ole kohe nii hea ja aja masin ette. Sõidame Meegole Linda järele. Ma tulen kaasa.»

Nad tulid tühjalt tagasi.

MUUTUV MÄLESTUS

Minu seitsmenda klassi kevadeks oli Martsepp kätte võitnud «suure valla valitseja» krooni. Neli väiksemat ümberkaudset kolhoosi olid Pööniga liitunud. Keskus viidi Pilpasse, brigaadi kontor jäi Pöönile. Algul kõneldi Martsepastki vihaselt ja ähvardavalt, aga mida enam kolhoosielu lahedamaks muutus, seda rohkem teda hinnati. Südamepõhjas tunnistas igaüks palga paranemist. Ja kopikas ei jookse kellelgi mööda külgi maha. Pilpa koolimaja sai valmis, laste keskkoolist läbikoolitamine käe-jala juures. Seegi tähendas midagi. Niisugust toredust poleks meie metsakolkasse mitte mõistnud loota ega oodata, märkisid pereemad ilmse uhkusega. Aga Martsepa sirgjoonelisus oleks olnud kiita omadus siis, kui ta ise samal sirgel oleks seisnud. Eks märgatud tema juures varsti, et ta omaenese käskudest suurt ei pea ja neist ise koguni mõnuga üle astub. Sellegipärast leiti, et kasulikumat esimeest vaevalt olemas ongi. Kui Martsepp tärklisevabriku ja hõberebasefarmi rajas, kogunes sealt iga pere kukrupõhja puhaskasurublasid. Volt ja Taali tulid kolhoosi tagasi, nõus algul iga tööga, kui aga kuhugi löögile pääseks. Raagu rohumaad käisid ära näitusel. Martsepp kõneles koplitest erilise uhkusega. Kõik tundsid ühist au ja kergitasid ivake õlgu. Metsakolgas ei olnud enam pärapõrgu ja paganamaa. Veidi puudutas see mindki, kes ma just-just ema põllepaeltest end valla rebisin.

Ühel maipäeval tulin nagu tavaliselt ringi uidates ja aega viites koolist. Eelviimasesse klassi jõudnud Neeme jäeti jälle kinni. Kaja Pajusi oli laste õpetamise eest kiita saanud ja väga nõudlikuks muutunud. Neeme elu tegi ta päris põrguks. Poiss tahtis õppimisele käega lüüa ja tööle

minna. Aga Raak ei lasknud teda sellest rääkidagi. «Keskkool tuleb lõpetada,» käratas ta. «Vaadake, kuidas mina omal ajal hariduse poole püüdsin . . .» Kodune surve ei teinud Neeme koolielu hõlpsamaks. Mida enam sind tuuseldatakse, seda vähem õpetusi su pea kinni hoiab. Ma tundsin Neemele vaistlikult kaasa. Eks olnud meil ühine vastane — Iluanum. Minu emakeel hakkas küll vastu ootusikartusi korralikke hindeid tooma, aga ma ei suutnud unustada omaaegset suvetööd ja sellega seoses üleelatud hingepiina.

Viimaks ometi paistis mäelt vaene vangikene, raamatud põues ja käed püksitaskus.

«Kartsin, et nad su võhma välja pigistavad,» ütlesin ma kaastundlikult.

«Varsti läheb jah vaja pärjaraha,» urises Neeme.

«Tahad, ma kirjutan sinu eest selle vastiku kodutöö ära?»

«Mõga.»

«Miks?»

«Ei ole vaja. Juba narritaksegi.»

«Mis siis sellest. Mina ei karda.»

Olin ise tüdrukutele lobisenud, et peigmeheks võtan Neeme. Tal on oina aru ja hobuse kannatus. Väga hea iseloom. See jutt viis meie klassi tüdrukud eksiteele. Nad, lollikesed, arvasid, et tõgan Neemet. Kuid ta meeldis mulle tõepoolest nii väga, et oleksin tahtnud temaga päevad otsa üheskoos olla. Neeme oli tugev. Tema musu ajal jooksid judinad juustesse. Ma teadsin, et meheleminekuni on veel vähemalt kümme aastat. Aga peigmees tuleb aegsasti valmis vaadata. Mehi ju vähem kui naisi. Ja mis ma sain teha, kui mu rinnad olid juba tärganud ja lapseaastad kiirustades ära lennanud. Rinnus pakitses nimetu igatsus, juturaamatutest ahmisin teatavaid kohti ja inimesed avanesid hoopistükkis uutest külgedest. Räägitakse, et esimesed tunded on sihirajajad. Murdsin oma teed. Neeme tuimus pahandas mind. Kuid ma võtsin teda sellisena, nagu ta oli, suurema ümberkasvatamise lootuseta.

Toogi kord ei tulnud ta minuga pajupuhma alla istuma, vaid läks Mustmere oja purret lõhkuma.

«Mis sa, püstihull, nüüd teed?» kisasin jahmunult.

Ta urises nagu karu, kuigi ma karu urisemist ei olnud kunagi kuulnud.

Sillalauad tulid kerge vaevaga pealt, käsipuu lendas uppi. Neeme vedas talad kaugele-kaugele võpsikusse.

«Ma talle kuradile näitan!» ähvardas Neeme omaette.

«Kellele sa näitad?»

«Hingaku igal hommikul kevadeõhku — kuus kilti Pööni kaudu ringi.»

Pajusid elasid juba teist aastat suviti Mustmere «looduse rüpes», vastikust masinate mürast pisut eemal, nagu Kaja vabandavalt ohkas. Kandikese mustlaste lobudiku asemele oli kerkinud kaunis suvemaja, kus tihtipeale peeti pillerkaari. Mustmere ja Pilpa jalgrada olevat «maailma maalilisem jalgrada», kiitis Iluanum. Seda sai natuke vähem kui kilomeeter ühest mäest alla, üle purde ja Pilpa pervest üles, noor kasemets tarana mõlemal pool teed. «Ma otse ahmin seda ainulaadset õhku. Silm puhkab igal looduse detailil nagu unikaalsel kunstiteosel,» kõneles Kaja. Taali oli proosalisem. «Pajusitel on hea metsas sohki varjata. Kaja pole kõrralik naisterahvas. Mina oma lapselapsi siia kooli ei pane.»

Neeme puistas ka purde ümbruse paheldi.

«Sul võib kehvasti minna!» hoiatasin tõsises hirmus.

«Sina ole kuss!»

«Ära aja rumalust. Nagunii uuritakse, kes siitkaudu käivad. Ja sees oleme mõlemad.»

Oma tormitsevas vihas ei võtnud Neeme hoiatust kuulda. Ta töötas nii ajuga, et tükki ei jäänud tüki peale.

«Lähme minema. Keegi võib tulla ja siis . . .»

Mäel kutsusin Neemet tuppa, kuid temal polnud iialgi kahekesiolekuks aega.

«Vasikaheinad on vedada. Isa paneb oma kartuleid.» Ta peatus hetkeks ja tundis huvi, kas meil on nad juba maas.

«Ei veel.»

«Viivitada ei tohi, ütles minu vanaema. Palju te tänavu panete?»

«Tolle laraka seal,» näitasin meie kartulimaad.

«Viis sajandikku,» arvutas Neeme asjatundlikult. «Teile jätkub. Sigu te ei nuuma. Meie vanaisa sööb palju kartulit. Vanaema tahab tänavu emist ületalve jätta ja põrsastest uue kalli raadio raha teha. Nad ju ei jõua enam üle läve astuda. Vanaisal tudiseb pea. Kinnominek ei tule kõne allagi. Kurnast põrsastest saab poole nodi. Teiseks pooleks müüakse vana lehm, sest õhv tuleb juba sügisel lüpsma.»

Niisugune ta oli! Neeme ei mõistnud õrnematest asjadest juttu ajada. Kui ma temalt küsisin, mida ta maailmas kõige enam armastab, käskis Neeme mul oma edevusega põrgusse kerida. Ja ta ei märganud end sinnagi kaaslaseks pakkuda, sest vasikaheinad olid vedada või ratas parandada või siis ripatas parajasti kolhoosist mõni tulus ots. Olev oli hoopistükkis teistsugune poiss. Aga ta oli juba liiga täiskasvanud, et teda võõrisklemata armastada.

Järgmisel päeval hilines õpetaja Pajusi tundi. Meil oli lillepidu.

Kuid purre tekkis samasse paika tagasi. Nad tõid uued, vägevamad vaiad. Saarik higistas elu eest, nagu ta ise lauda juures suurustas. Aga egas Neeme alla vandunud. Ma kartsin kurbi tagajärgi, aga hasart vemmeldas minugi veres. Rohkem kui süüa ja magada või Neemet suudelda tahtsin minagi seda purret lõhkuda. Asjatu oli loota jäädavat võitu, aga ajutine põnev üleolek tasus küllaldaselt.

Neljandal päeval sain käsu direktori ette ilmuda. Uurimine algas minust.

Kaja Pajusi seisis seal rohelises siidkleidis, kõrge kontsaga kingad jalas, kaks pärlirida kaelas ja hambad huulde surutud. Ta näis väga erutatud ja rahustas end suitsetamisega. Tuhatoos direktori laual oli kuhjaga konisid täis. Meie õpetajad, kes suitsetamise pärast poistel käitumisehinded maha võtsid, olid ise kirglikud suitsumehed.

Direktor koputas pliiatsiotsaga lauale. Ta oli tõsine nagu tunniplaan. Tema tahtis ju meist uue elu ehitajaid kasvatada, nüüd aga lõhutakse purded ära. Kust seesugused kombed on võetud?

«Keda sa eile koju minnes niidul nägid?» alustas direktor.

«Rääkige tõtt,» hoiatas Iluanum. Ta teietas õpilasi.

«Oolup vedas all soos hagu,» vastasin põigeldes.

Kuid koolidirektor ei teadnud kolhoosnikute eesnimesid ja kortsutas kulmu.

«Kes ta on?»

«See mees, kes purret parandab.»

Minu vastus ei rahuldanud direktorit.

«Keda sa veel nägid?»

«Neeme . . . Raaku . . .»

«Mis tema seal tegi?»

«Neeme käib iga päev üle niidu koju.»

«Kas läksite koos?»

«Ei. Tema oli juba üleval mäel, kui mina kooliaia tagant alla jooksin. Ma vahetasin kogus raamatuid.» See oli õige. Olgu aga head ja kontrolligu.

«Kas sa lõhutud purret märkasid?» küsis direktor.

«Ei märganud. Me ju käime teist jalgteed, Meego ja Pööni vahelt mäest üles. Põõsad on ees, purret ei paistagi.»

«Tuletage meelde!» sundis Iluanum allasurutud vihas.

Mis seal tuletada. Ma vaikisin nagu haud.

Neeme ootas mind meie sauna esikus. Oma töö purde kallal oli ta ka kolmandat korda ära teinud, enda mudaga määrinud ning sellepärast vihast lõhkemas. Vaiad olnud seekord mitu meetrit turbasse põrutatud. Ta oli ojaperve nii sogale tampinud, et sinna enam paari tunniga uut purret peale ei saa panna.

«Otsigu uued talad,» parastas Neeme. «Vanad nei! enam ei kõlba. Saagisin pooleks.»

«Kui nad su kätte saavad! Oi, oi . . .»

«Tuleb sellele koolile kriips peale tõmmata,» otsustas ta.

«Miks?»

«Papaks sõimatakse. Ja kasu ei mingisugust. Mis maksab haridus!? Keskkooliga või ilma, palk ikka ühesugune.» Neeme ohkas. «Mu vanal on ülikoolipaberid lauasahtlis. Mis kasu need toovad? Martsepp saab oma kõrgema algkooliga rohkem peo peale.»

«Isa ei luba sul kooli pooleli jätta,» arvasin omakorda.

Sel hetkel kisti saunaesiku uks valla ja vana Saariku hääl tänitas: «Ohoo!» Kuid ta lükkas ukse kohe jalaga koomale ja porises kellegagi üle õla: «Tahm ja nõgi ja vana viht. See on kõik, mis ma siin näen. Kus nad teil nii lollid on, et ise vabatahtlikult mõrda sitsivad. Kui koolipoisid ongi kurjategijad, nagu teie prouhjen mõtleb, pelgavad nad kõvasti seda kasvatusteadust ehk taguotsa kuumaksküt-mist.»

Keegi kohmas Saariku jutu sekka: «Aga ma nägin. Poiss ja tüdruk . . . Poiss läks enne sauna . . . Siis tüdruk tagantjärele . . .»

«Valesti vaatasid. Siin soos käivad vaimud, kas tead . . .»

Pugesime kerise ja tünni vahele lava alla. Neeme nihu-

tas külmaveeanumat ettepoole. Kuumad judinad jooksid üle mu selja.

«Poe, masajalg,» kõhistas Neeme.

Ka mina tundsin Pajusi põriseva hääle ära. Kes seda Pilpas ei tunneks! «Otsige parras raha. Minul metalli tagasi anda ei ole . . .» Pajusi oli ilmast ilma kopikatepuuduses.

Jäin pingsalt väljast kostvat juttu kuulatama. Purre oli unustatud. Oolup Saarik ajas loba. Oma paarsada oli tal kindlasti hinge all. Kaupmees poetas sõnu üksnes mokaotsast, aga see-eest sähvas ta väga vägevasti. Küll neil meestel olid ütlemised! Poolest ei saanud veel arugi Ja me olime sunnitud kuulama. Oleksin tahtnud olla üksipäini. Neeme nohises. Laudas pruukis Saarik oma keelt tagasihoidlikult. Karjanaistel olid alailma mõned väikesed lapsed kaasas, ja niipea kui Saarik liiale läks, ähvardati tal suumuik kinni kittida. Kõige enam pelgas Oolup Taalit, kelle kolmeaastane pojapoeg kuulnud esimese «kuladi» just tema suust. Sest kus mujal võis see laps ometi riivatusele sattuda, kui Linad ise tema juuresolekul inglikeeli rääkisid.

Saarik suurustas poemehele, keda kõiki ta meie saunas näinud oli. Vale! Ptüi! Häbi hakkas.

Kaupmees omakorda kurtis, et õpetajad on tuimad naised ja iga mehesem meesterahvas on sunnitud kooliõpetaja kõrval elades lisa vaatama.

Mul hakkas vastik. Oleksin hea meelega mõlemale lehmakoogi suu pihta visanud. Puresin kleidikäise hammaste vahele ja kuumasin üle terve keha nagu palavikus.

«Pudel viiekümnekuuelist, kui sa suli kinni püüad. Otsi üles. Seda asja niimoodi jätta ei tohi. Noorsugu tuleb kasvatada.»

«Viska «äriline» avansiks,» mangus Saarik.

«Olgu! Aumeeste mäng. Kaja viib ise sulle homme koolist tulles kätte.»

«Ärgu ta lauta tulgu.»

«Koju?»

Saarik ümises omaette lauluviisi. Nähtavasti pidas ta aru. Tema Otilie muutus aina rangemaks ja liikusid kuuldused, nagu oleks nende omavaheline läbisaamine väga halb.

«Topsaku pudel siia haoriida vahele,» otsustas Saarik.

Ta seletas, et tahab selle sehvti isegi naise eest salajas hoida.

Aumehed vaarusid kõrvuti Mustmere jalgteed mööda oja poole. Ära minnes nägime, kuidas Saarik kandis toikaid ja hagu ning tagus mademed roovikutega pealt kinni.

Õhtuks oligi «Moskva eriline» sauna taga haokubu all. Neeme kallas viina kraavi, keeras selja minu poole ja soristas pudeli täis.

«Sakusmenti tõstku pilpaga,» nohises ta.

Otilie tuli üle hulga aja meid külastama. Kuigi tal enam sugugi aega ei olevat, võttis ta siiski niipaljuke mahti. «Ammu ei ole käinud,» vabandas Otilie. «Nõnda võivad omad inimesed võõraks jääda.» Tal oli nüüd rahandusosakonnast luba õmblemiseks. Otilie maksis isegi tulumaksu ja oli sellevõrra tähtsamaks muutunud. Kõik Pööni ja Pilpaküla naiste hilbud olid tema näputöö. Kurdeti küll, et Otilie narrib riiet. Aga kust sa paremat meistrit võtad, või kes see iga sitskleidi pärast linna sõidab.

Emm küpsetas haruldase külalise auks pannkooke. Ta tahtis Otiliega head suhted luua. Minu kleitide pärast. Olin vanadest välja kasvanud ja uusi oli hädasti vaja. Viimane murakamoosipurk tehti lahti. Soo oli tol aastal hoolega õitsenud ja võis loota uut head marjasaaki.

Siis küsis Otilie emmult, kas ta on kuulnud, millega tänapäeva koolilapsed hakkama saavad? Kõik teed ja sillad olevat hädaohus.

«Ei usu,» naeratas emm. «Niisuguse purde juures läheb vähemalt mehejõudu vaja. Poistel muudki tegevust. See on vanade eneste temp.»

«Kaupmees Pajusi arvab, et poisid maksavad proua Kajale kätte kahtede eest. Mõelge ometi, nad narrivad teda Iluanumaks. Proua Kajal on tõepoolest nii kena keha. Mulle nii vallib talle õmmelda . . .» Otilie sõi suu tühjaks ja loputas piimalonksuga hambaid. «Eks õpetajatele andsime meiegi omal ajal hüüdnimesid. Aga Iluanum on ju nii tõgav nimi. Me panime kaunimaid. Üks õpetaja oli näiteks Mops.»

Emm vaikis. Ta pööras noaga kooki ümber. Tuline rasv pritsis rõngastele. Siis kohendas ta tuld pliidi all ja kuulas kannatlikult Otilie pikka tarka arutelu. Lõpuks tõi emm kapist sitsriided ja küsis, mis Otilie neist arvab.

«Kaisu on juba suur tüdruk. Talle lähevad päris noore preili vassongid.»

«Ajame veel läbi tütarlapse omadega,» arvas emm. «Täiskasvanu saab küllalt olla.»

«Räägitakse, et Kaisul on juba austajad . . .»

«Mis lora see olgu . . .»

«Ja-jaa . . .» naeris Otilie.

Nad jäid hiirvaikseks, sest ma lükkasin tagatoa ukse lahti. Emmu silmad pildusid välke, Otilie surus huuled kokku ja kohendas oma istumist mugavamalt toolile. Mul oli piinlik, et ma neid segasin, aga segamata jätta ei olnud võimalik.

«Kaisu, kas sa kooki tahad?» küsis emm rahunedes.

«Ei taha.»

«Aga need on head koogid, mina pole ammu nii häid saanud. Tule, Kaisuke, istu siia! Peame plaani, missugused moed sulle passida võiksid.»

«Ei tule! Pole neid kleite vaja.»

Otilie silmad vahtisid mind nagu imetegu. Püüdsin tema pilgu välja kannatada ja väärikaks jääda. Mis on tema asi minu austajad! Nad tõmbasid ühtepuhku ka emmu tagaselja. Kõige rohkem vaevas Otiliet ja Taalit see, et nad võisid emmu ja Jaagu vahekorda üksnes aimata. Emm ei olnud kergemeelne, ta meel oli raske. Ta vajas teist inimest, kellele temagi oleks toeks. Nüüd siis alustatakse minuga, mõtlesin vihaga ennast kaitstes ja sellega ka emmu eest seistes.

«Kaisu, kas sa ei tea, kes purret lõhub?» uuris Otilie mesiselt

«Esivanemate vaimud!»

«No küll on ütlemine! Või esivanemate vaimud? Kas proua Kaja on hea õpetaja? Kas ta paneb palju kahtesid?»

«Mulle ei pane.»

«Aga kes sulle poistest kõige enam meeldib? Kellega sa sõber oled?»

Emm sai pahaseks. «Mis poistega sõber olija tema juba on!» Mind aga vaatas ta kurjalt.

«Na-naa . . .» ähvardas Otilie näpuga ja tegi minekut.

Vaevalt oli Otilie perve alla kadunud, kui üle köögiläve astus Taali.

«Mis õmblejanna siit tahtis?» küsiti pahaselt.

«Muudkui keerutas seda purdelugu,» vastas emm.

«Mis see temasse puutub? Ega Saarikud seda teed tarvita.»

«Oolup olevat pudeli purde juurde unustanud. Keegi olevat viina maha kallanud ja asemele kusnud . . .»

Minugi suu tõmbus muigele. Tol hetkel tundus Neeme mulle tõelise kangelasena. Lahendasin tagatoas matemaatika ülesandeid. Vastuseid sain kümme, aga järelkontrollimisel ei klappinud neist ükski. Taalile jäid üle ka vist mõned koogid ja lusikatäis moosi. Ta kiitis jahu. «Küll on valge. Martsepp tõstab kolhoosi järjele,» ütles ta. «Kui nii edasi läheb, hakkame mõne aasta pärast rikkalt elama.»

«Mina tean, kes purret lõhub,» ütles lõpuks Taali.

See vast oli pomm. Hüppasin püsti ja hoidsin hinge kinni.

«Kes?» küsis emm.

«Va Oolup ise. Justament. Poe-Pajusi tasub talle iga uue silla eest pudeliga. Saarik pressib kavalusega viina välja. Loll, kes maksab.»

Emm nõustus kohe Taaliga.

«Minu Volt ütleb, et Oolupi vigurid peaksid sedaaegu tervel külal teada olema. Tola, kes teda veel usub!»

«Sihukesele asjale peaks lõpp tehtama,» arvas emm. «Lapsi ei tohi tühja süüdistada. Ja et me ise oleme inglikesed, aga ilmale tõime paharetid, see muidugi on liig.»

«Saarikud on võltsid inimesed. Mina olen seda alati ütelnud.»

«Oolup ise käib nüüd üsna korralikult tööl. Ta pole enam pikka aega päris purjus olnudki,» kaitses emm, sest tema pidi alati nende eest seisma, keda parajasti materdati.

Taali jäi kõigutamatuks ja koguni vihastas emmu peale.

«Sina ära neid kaitse,» ütles ta ja alandas hääle sosinaks. «Saarik lorises Voldile, et tema oli sattunud sinu tüdrukule ja Raagu poisile saunas peale. No kas see on mõni mehe jutt? Kaisu ja Neeme ju alles lapsed. Va Oolup ütles, et tema oleks võinud tüdruku lasta koolist välja visata.»

Taali peatus, nagu emmule vastamiseks aega andes. Aga oli kuulda üksnes emmu kähisevat hingamist.

Ma tõusin püsti, nagu oleks mind tulise oraga torgatud, ja tahtsin eestuppa end kaitsma tormata. Kuid jalad ei liikunud paigast. Ma ei tihanud märku anda, et neid kuulasin. Kuumad judinad jooksid jälle üle selja. Kui

väga ma oleksin tahtnud ka vastu karjuda, ometi jäi suu kinni.

Miks emm talle midagi vastu ei ütle? Mis ta mõtleb? Miks ta vaikib? Ma sain aru üksnes Oolupist, kelle suu iseenesest patras. Aga mis läksin ma korda Otiliele ja Taalile, et nad jooksid mu ema juurde keelt kandma? Hakkasin neid põlgama. Ma ei puutunud kellelegi ette. Paremal juhul oleksid nad võinud vait olla, halvemal juhul aga minu endaga õiendada. Siis taipasin, miks nad minust halba kõneldes otsekui õnnelikumaks said. Niisugune jutt ülendas Otilie ja Taali hinge. Üks rõõmustas, et temal pole enam lapsi, ja teine tundis head meelt, et tema omadest ei ole nii noorelt säärast tükki teada saadud. Oma au pärast ma ei peljanud. Mul oli kahju emmust, kelle silmad järsku nukraks muutusid. Pärast seda märkasin, et ta mind salaja jälgis. Jah, isegi tema ei julgenud minuga avameelselt rääkida. Nii kauged on head emad oma tütardest.

Ent rüvetatuna ma ennast ei tundnud. Mulle meeldis jah Neeme. Keegi peab ju meeldima. Teisi poisse käepärast ei olnud. Ta polnud nii häbematu, nagu temast arvati. Halb õppimine pole põlgamise põhjuseks. Ta ju oleks tahtnud ka viisi saada, kuigi kukkus teisiti välja. Aga ta mõistis juba hobusega niita ja vikatit luisata, hobust ette rakendada, jalgrattakumme täis pumbata ja ei kartnud pimedat, tulvavett ega jääminekut. Neeme seltsis muutusin minagi julgemaks ja olin alati kindel, et sisse ta ei kuku. Mul oli valus, et Neemele tehakse rohkem liiga kui minule. Tema isa oli vali mees. Ema ei saanud enam rääkida, nii kaugele oli arenenud halvatus. Teda söödeti lusikaga. Hommikuti enne kooliminekut aitas Neeme isal ema aseme kasida. Vanaema ei jõudnud enam haige eest hoolitseda, sest ta vajas juba ise kõrvalt tuge. Ja lugu oli ju sedaviisi, et mina jooksin Neeme järel, aga tema ei teinud minust suuremat väljagi, vaid hoidus koolimajas alati eemale. Kui ma juhtusin vahetunni ajal Neeme kõrvale, ütles ta kohe tingimata midagi, mis mu eemale peletas. Et ma küla keelepeksu olin maast-madalast tähele pannud, et see hõlmas alati poisse ja tüdrukuid, mehi ja naisi, siis see mind eriti ei puudutanudki. Vastupidi, muutusin iseenese silmis tähtsamaks. «Inimene on juba inimene,» mõtlesin ma. «Temast ei käida nagu titast mööda. Ja see tüdruk ei jää teil seinaehteks, vaid temast saab keskpõrandal keerutaja.»

Taali ise kelkis, kuidas vanakurat olevat enne tema mehelesaamist seitse paari pastlaid läbi kulutanud. Kui niiviisi, siis oli paganal paras aeg minu pärast jooksma hakata.

Hämariku ajal jooksin Raagu aia taha Neemet välja vilistama. Tema aga istus juba pajupõõsa all põndakul ja pusis midagi teha. Mingid läikivad asjad paistsid Neeme sülest. Algul ei tahtnud ta mulle näidata, mis need on, sest Neeme oli oma saladustes ülbelt isekas ja kade.

«Proovi sa veel purret puutuda,» ütlesin vihaselt. «Sellesamuse janditamise pärast on terve küla pea peale pööratud. Jätad kohe järele!»

«Kama kõik! Kes neil loll on, et lõksu jookseb,» naeris Neeme heatujuliselt.

«Edaspidi tuleme koolist koju üle teie heinamaa.»

«Sina tule, kust tahad!»

«Aga sina pead seda tahtma, mis minagi! Kas kuuled! Noh! Tead sa, mis ma sulle veel ütlen . . .»

«Mjahh!»

«Ma ei taha seda purdepaika enam mingi hinna eest näha.»

«Tee on tee, peaasi, et pärale saab.»

«Mis sul süles on?»

«Landid.»

«Mis landid? Näita!»

«Hauge hakkan jõest välja võtma.»

«Kust sa need said?»

«Praegu ise teen.»

Sirutasin end pikemaks, et paremini näha.

«Näita kohe, millest?»

«Ära sega,» urises Neeme. «Avastamata reservid, noh.»

Ta süles olid surnuaia ristidelt mahavõetud plaadid. Ühe pealt võis selgesti lugeda Lüpsiku nime.

«Oled sa hulluks läinud?»

«Küll oli tegemist, enne kui kätte sain.»

«Selle eest pannakse sind istuma!»

«Need ju vanad klikeaegsed . . . Igavene usukultuse värk kah.»

«Ei ole. Lüpsik on meieaegne. Ammu's ta siis suri . . .»

«Sina jah tead kõike! Kebi minema!»

Ta kattis oma landid kadedalt kuuehõlmaga. Mõni minut silmitsesin Neemet jahmunult. See temp oli ju hulga hul-

lem kui jordani vee äratsurkimine, mille eest Voldile viissada rubla trahvi mõisteti. Mu süda kripeldas. Nüüd on kõik otsas! Varsti olin sunnitud nukrad mõtted sinnapaika jätma, sest Neeme naeris ja pilgutas silma, sedasi väga armsaks muutudes.

Tepani Hilda võttis kätte ja läks ära teise ilma, nagu Värni väga süüdistavalt kurtis. Kahjuks ei olnud nende lapsed korralikult kahasse, vaid ainuüksi Hilda omad. Omal ajal palju kõmu tekitanud abielulahutuse unustas Meegoküla õige pea ja Tepanit peeti Hilda omaks ning Hildat Tepani Hildaks, kuni matuste järel ilmus linnast või laanest Värni võõraspoeg autoga ja viis parema majakraami minema. Nüüd jooksis Värni ringi tunnistajaid otsides, et päästa, mis veel päästa annab. Viimasel ajal nad kahte lehma enam ei pidanudki ja nagu õnnetuseks viinud Värni ise lihakombinaati just selle, mis oli kogu aeg kirjades tema nimel seisnud.

«Paljaks röövivad,» ohkis Tepan. Ta otsis teistelt inimestelt kaastundmust ja abi, ega teadnud, kui lootusetu see on. Aga hädas olev inimene on alati kõige kergemeelsem inimene.

Olin parajasti Otilie juures kleiti proovimas, kui Värni järjega sinna jõudis.

«Jah, sinule teevad küll liiga . . .» haletses Otilie.

Tepan toetus pakutud toolile. Oma mütsilotti keerutas ta alandlikult pihus.

«Üks nõks on olemas,» ütles Värni.

«On või? Eks siis kasuta ära!»

«Sa võid aidata.»

Otilie lõi käedki imestusest kokku.

«Kes seda ütles?»

«Sina jah!» Tepan naeratas virilalt.

«Mina?» Otilie raputas pead.

«Lahutamine on vaja viktiivseks tunnistada.»

«Kuidamoodi?»

«Kohtulikult.»

«Aga sa ju oled päris ametlikult lahutatud.»

«See'p see suur pahandus ongi. Hiljem saime ise Hildaga oma veast aru. Leppisime ära ja klappisime surmatunnini. Seda tunnistust lähebki vaja. Et me hiljem uuesti üht peret elasime . . .»

Otilie niheles. Oli näha, et talle ei meeldinud see jutt. Mina kükitasin poolpaljalt sirmi taga. Passimine jäi Tepani tulles pooleli.

«Ma annan asja kohtusse ja nõuan abikaasa õiguste taastamist. Sa tuled tunnistama!» kõneles Tepan kogeldes.

Otilie tammus jalalt jalale.

«Nojah!» kinnitas Tepan juba julgemini ja sundivalt. «Sina ju tead, kuidas kõik oli. Ütled niiviisi ja naaviisi, et Hilda kahtlustas tol ajal tühja, nagu see ju oligi... Ma ei taha muud, kui et sa õigust kõneleksid.»

Otilie näis kimbatuses olevat. Tepani soov oli talle vastumeelt.

«Nii palju aega on mööda läinud,» ütles Otilie.

«Seda parem,» kinnitas aga Tepan.

Otilie elavnes. Ta ristas käed selja taha, mis tema ümmarguse kogu juures kaunikesti pingutust nõudis.

«Teile pole ma jalga viinud. Küsitakse, kust ma tean nii täpselt, kuidamoodi elasite?»

«Terve kolhoos nägi...»

«Terve kolhoos teab jah. Milleks siis veel mina? Sa kutsu keegi teine. Terve kolhoos võib sulle tunnistada. Ma ei ole kolhoosi liige.»

«Egas ma muud taha, aga sina tead, kuidas tol korral oli...»

«Nad panevad su tagantjärele makse maksma. Kaht maad kasutasite, kahed loomad pidasite. Kas sa sellele ka mõtled?»

«Ei pane. Ise parandasime selle vea ära. Juba kaks aastat tagasi, kui Hildal need seesmised valud tugevaks läksid.»

«Ma küsin, mis Oolup arvab. Tule homme uuesti. Siis räägime lõplikult. Aga praegu on mul töö pooleli. Näed ise, kunde ootab sirmi taga...»

Kui Tepan nördinult lahkus, sattus Otilie raevu. Algul said vatti külalise jalajäljed esikus. Seal pidi olema krusatäis sõnnikut, tegelikult polnud aga peotäit liivagi. Pärast võttis Otilie läbi terve Värni suguseltsi. Inimesed või midagi! Nende ahnusel polevat piire. Aga elada nad ei mõista ja edasi ei jõua. Varastavad mis hirmus ja kraabivad aga varandust kokku, aga alati põlevad omadega läbi. Otilie oli seda ägedam, et mina vaikisin. Võib-olla soovis ta minu poolt mingisugust toetust.

«Mis sina mõtled?» küsis Otilie viimaks. «Oled juba suur tüdruk.»

«Ei midagi.»

«Nojah. Niisuguste asjade jaoks oled sa veel noor.»

Ta takseeris mu kleiti ja hakkas küljeõmblusi parajamaks traageldama.

Siis tuli Oolup laudast ja istus kööki laua äärde sööma. Otilie jättis minu sinnapaika. «Oota,» ütles ta.

Vana Saarik arvas oma vanadusetarkuses, et Otilie võiks küll hea raha eest Tepanile tunnistama minna. Seal kohtus on ju ennegi käidud. See üks kord ei lõika uut tükki küljest. Kuid jootraha olgu enne peo peale laotud, sest kui soodsat otsust ei tehta, pole Tepanilt kopikatki oodata.

«Mine ise,» kähvas Otilie.

«Ega mina siis ka käinud.»

«Pea kohe suu! Kes minuga kauples . . .»

«Tead, ei ole enam meeles.»

«Aga kohtuprotokollid on alles?»

«Ju vist.»

«Need võetakse välja ja loetakse ette.»

Otilie tõstis Oolupile sousti. Lihaga ta just helde ei olnud. Selle-eest anti kartuleid kuhjaga, aga jällegi pudruks lagunenud, sest kust võttis Otilie paja passimiseks aja. Omainimene sööb kõik ära, temal ei ole õigust nuriseda. Oolup lurpis isuga, ajuti hinge tagasi tõmmates. Otilie ju sudis oma vanameest tagant kolhoosi tööle. Ta ei kannatanud, et mees kodus vedeleb ja kundesid segab.

«Sul ju aega on?» küsis Otilie minult ja tõstis ka endale sööki ette.

«Pole just palju.»

«Ma lõpetan kohe,» lubas ta ja lükkas köögiukse koomale.

Nüüd oli köögist vaiksemini kuulda Otilie kähisevat kärsimatut häält.

«Mina ei taha Tepani supi sisse nina toppida,» otsustas ta.

«Ta annab su nagunii tunnistajaks üles ja kohus kutsub välja.»

«Ütlen, et ei mäleta.»

Mõne aja kartuli-soustiga ametis olnud, sai Oolup kausi tühjaks. Mul polnud igavusest muud teha kui kööki vahtida.

«Veel tahad?» küsis Otilie.
«Vedelat peale juua ei ole?»
«Piima või kisselli?»
«Ükskõik.»
Otilie valas liitrise purgi rabarbrikisselli täis ja Oolup luristas aegamööda, toidule allaminekumahti andes, nõu tühjaks. Siis limpsis ta nagu kass vurre. Ligemalt vaadatuna ei olnud teine nii vastik ja paha, nagu ma juba pikka aega arvasin. Just ümberpöördult. Oolup näis saamatu, otsustusvõimetu, arg ja väga, väga väsinud.
«Ega tal sellest asjast tuhkagi välja tule,» ütles Oolup.
«Arvad?» küsis Otilie.
«Lahutus on lahutus. Kes tal selle tagantjärele enam ümber lükkab. Leppigu ise Hilda lastega kokku,» kõneles Saarik «Priimat» süüdates.
«Keera suu ukse poole. Ära kibedat suitsu kööki aja! Vuih!» kantseldas kohe Otilie. «Mul käivad siin kunded. Pluhvt peab värske olema. Martsepp ise tõi täna kaks triiksärki õmmelda.»
Otilie oli oma arvamustes täisringi paremale teinud. Omal ajal ennustas ta meie köögis, et paari aasta pärast sureb terve Meego nälga, majad lagunevad ära, teed upuvad porri, heinamaad kasvavad võssa, loomad kärvavad ja terve Pööni rahvas kaob jäädavalt maa pealt. Kuri tähtpäev oli täitumist nägemata möödunud. Mis aga kõige kummalisem — Otiliel polnud neist oma mõtetest enam mälestuse raasugi. Samasugune lugu oli Martsepaga, keda ta omal ajal eesti rahva verivaenlaseks kutsus. Neid viimaseid sõnu kasutas ka Martsepp tol ajal ohtrasti ja mulle paistab, et kumbki pool tegi seda sõna sisusse tungimata. Mis parata, et mälestused künnavad pahupidi seesmist poolt? Meenub, kuidas Himma Taride väljatõstmise ajal Pööni õuest põgenes. Ja Otiliet mäletan ma Tepanite lahutuse päeval. Kui õhetav, salapärane ja kaval ta oli! Kuigi ma nüüd püüaksin vastupidist väita, ei vii ükski jõud neid meenutusi minema. Võime muljeid salvestada on nagu needus inimkonna kaelas. Ja unustus jääb muinasjutuks, mida me armastame, kuid ei usu.

Tepan laotas oma eluloo nagu ajalehe kogu külale lugeda. Ta käis ühe ja sama jutuga perest peresse kaastundmust kerjamas. Kõik nägid, et ta elas üle rahutuid päevi ja öid. Lehma ajas ta tanumaotsa nagu ennegi, seapõrsas aga sai moldi sagusemat lõrpi ja Värni näitas talle varsti väitse. Niipea aga, kui singid olid soola jõudnud, tuli Jalmar Suurkask Keskmele, miilits kaasas, ja viis liha tükkis tünniga minema. «Nüüd on mu ema varanduse laiutamisega siitmaalt! Lehma järele tulen homme. Ja ma hoiatan, et vahepeal midagi ei juhtuks! Sest siis . . .» oli ta ähvardanud. Nägin Jalmari tulekut ja minekut. Nii morni meest nagu tema kohtab elus harva. Väga pikk ja kasvuraskustest natuke vimmas, paistis see rahandusosakonna vaneminspektor nagu kõrgepingepost, näol kiri «Ettevaatust, elukardetav!». «Kas seadust ei olegi enam olemas?» oli Värni hädaldades küsinud. Ja Suurkask vastanud: «Mina olen seadus!» Tepan küll suurustas, et ta Jalmarit ei karda, aga need olid ainult sõnad. Kõik nägid tema hädist mööda küla uitamist, paljud tundsid kaasa, aga paljud muigasid haletsedes. Omad vitsad peksavad kõige valusamini, ehkki lapsikus oli loota, et tarkus sellest taguotsast üles tõuseb. Väliselt langes Tepan väga ära. Ta kas nohises või siis räuskas ähvardada ja sõimata.

Oma arust oli Värni ise see maailma kõige ausam inimene, sest kui ausad need inimesed meie ajal olla suudavad! Ja ta pidas end töökamaks kui terve Lina Voldi pere kokku, kes olid Setumaalt või Saaremaalt, tont teab kust, siia Meegoküla siginenud. Kuigi Tepan ise ka polnud elupõline meie kandi mees, olid tema vanemad siiski Pilpa mõisa kandikesed ja kirik ning kihelkond ju olnud vanasti ühised.

Mis hoolib uus aeg vanast! Linad olid nüüd omadega mäel. Nende noorem poeg leppis naisega ära ja Taali lootis, et nad kasvatavad ise oma lapse korralikuks inimeseks. Nii väga kui ta pojapoega ka armastas, väsisid käed ja jalad lapsehoidmisest. Metsavahi Liisi viidi mehele. Taali sai lauta alalisele tööle. «Peab veel rügama. Tervis on küll paha, aga kust kohast sa leivaraha võtad,» vabandas õnnelik Taali. Lapsed neid toetada ei suutnud. Kõigil elu alguse asi ja pesakeste punumine. Anna veel juurde! Turul tõu-

sid toiduainete hinnad. Aga sellest hoolimata elati paremini kui varemalt.

Tepani häda lähendas teda imelikul kombel minule. Selles mängis mälestus oma saatuslikku rolli. Ainsa inimesena terves külas kõneles vaid tema kiitvalt mu isast. Isegi emm vaikis. Ma teadsin, et ta sai aeg-ajalt kirju. Millal aga pakkide saatmine lõppes, seda ei pannud ma tähelegi. Liigset avameelsust polnud minu ja ema vahel eales. Kasparilt saime iga paari kuu tagant rahakaardi. Tema karistus oli kustutatud. Aga ta tahtis kaugel Põhjas ränka raha kokku ajada ja alles siis kodumaile priipõlve peale tulla. Algul seisis saadetistel emmu nimi, hiljem olid need mulle adresseeritud. See oli üsna kena, kuigi emm viis alati raha minu nimele hoiukassasse.

«Kasvad suureks, koolid seisavad alles ees. Praegu on sul riie seljas ja söök laual. Liigne uhkuseajamine edendab laiskust ja maiust. Käi suvi otsa korralikult rohtu kitkumas ja heinal, siis teenid ise sügiseks uued suusad ja need kallid suusasaapadki . . .»

Ta ei märganud, kui valusalt see mind puudutas. Või märkas ega teinud sihilikult väljagi. Emm mõistis alati mu suured soovid väiksemaks viilida, koguni naljakasse valgusesse seada. Küll ajas ta vahetevahel südame täis. Aga emm ei kartnud mu hammaste näitamist. Ta ütles paar kõva sõna ja lõpetas sellega ülevõimukalt mu need tahtmised, mida ta kiusuks pidas. Sa vahtisid maha ja neelatasid alla tusa, nõus olles või mitte.

Kohtasin Tepanit kord suurel söödil. Ta kõksis kirvega kraavist lepavitsu, puhastades põlluveert. Martsepp lubanud talle haod töötasuks. Kõik nende talu pikad kasepuuriidad oli Jalmar koos Hilda muu kraamiga ära vedanud. «No kas naisterahvas sae ja kirvega metsas käis?» karjus Tepan raevukalt. «Ega küll mitte! Terves kolhoosis ei leidu enam võimu, kes oleks vahele astunud,» oigas ta. «Iga inimene võib eksida. Liiatigi veel niisugustel keerulistel aegadel, nagu need pärastsõjaaegsed aastad olid. Kas siis nüüd alustatakse jälle teistpidi tampimist?» Tepan vandus jumalakeeli, et nad tegid Hildaga selle lahutamisetembu Hilda laste huvides, keda nad tahtsid heade, jõukate inimestena maailma saata. Kadunud Hilda oli pöörane iluarmastaja olnud. Mehest pidas ta end targemaks. Ja kui-

das ta rippus maa ning marjaaia küljes! Värni ise poleks oma aruga seda lahutust ette võtnudki. Aga Hilda tahtis elu üle kavaldada ja nüüd kavaldasid Hilda lapsed Tepani üle.

Närudes, kriim ja kühmas, särk kes teab mis ajast pesemata, meenutas Tepan kotimeest, kelle kott on tühi. Säärikuid raatsis ta oma elu häil päevil üksnes Hilda kõrval rahvamajja minnes jalga panna. Nüüd kandis Värni kummikalosse, auk augu kõrval, õletuust kannast paistmas.

«Kas sa oma isa koju ootad?» päris Värni minult.

«Ei tea.»

Mis ma oskasin mõelda isast, keda ma poleks vastu tulles äragi tundnud. Aga Värni küsimus ajas mu ärevile. Mulle polnud enam teadmata, kuidas emmule omal ajal soovitatud mind Linda isa omaks tembeldada. Aga emm öelnud, et ta sai lapse elava mehega ega mõtlegi meelega tehtud tegu surnu passi peale panna. Emmust järeleandmatumat inimest naljalt leidub. Mis ta kord pähe võttis, see seal ka istus. Kasina jutuga, aga kord öeldud sõna ta üle ei lappinud. Algul oli see isaasi mulle ükstapuha. Paljudel minu klassi õpilastel oli isa või vend kinni või välja saadetud. Me ei arutanud, kas nad olid süüdi või mitte. Mis või kes on «kultus», seda mu pea ei jaganud. Mõtlen alati konkreetselt ja umbisikuline «kultus» rippus minu meelest õhus.

Ka Linda kirus kodus käies «kultust» ja mulle jäi mulje, nagu poleks ta just sellepärast mehele saanudki. Minu teada tunnistas ta ainult üht võtjat. Aga see üks oli oma ei-sõna öelnud. Martsepp lõõpis alatihti kolhoosi naistega. Aga niipea kui emm sattus ligilähedusse, oli Martsepa lori iukus ja tõsisemad jutud platsis. Võib-olla häbenes ta sõnamurdmist, kes teda sissepoole nägi. Lindast kõneles Martsepp viimasel ajal nukra lugupidamisega. Ta ei laskunud enam kunagi nalja viskama nagu vanasti.

Et Närepa valiti järsku uueks rajoonikomitee sekretäriks, muutus Himma eriti tähtsaks. Ta tõrvas kultust nagu «Meie Mats» vanasti kuud. Himma kõndis mõõdetud sammul mööda kolhoosi, kõike tähele pannes, igaühega lahkemat sõna vahetades. Ta manitses isegi oma ämma mõõdukuse piiridesse, kuigi mõõdukusel on üsna hajuvad piirjooned. Vanaemand Närepa esitas kolhoosile järjest suuremaid nõudmisi. Neid polnud kerge täita. Martsepp oleks

tema korteri remontinud, aga juhatus ütles kindlalt ära. Mutt võib ise sukasäärt kergendada. Iga kuu toodi talle kõva personaalpension koju kätte. Ei aidanud minia püüd ämma meelt muuta, aga Himma oli vähemalt näidanud, mis tema sellest asjast mõtleb. Ja see paistiski olevat peamine eesmärk, millega Himma mõtted «kultuse avastamisel» tegelesid. Muret oli Pööni-tädil kuhjaga. Loit ja Allan hakkasid vastu ootusi halvasti õppima. Ka krutstükkide alal ei olnud nad enam väljapaistmatud. Iseenesest mõista jõudsid nunnud klassist klassi, kuid seesuguste tunnistustega, mis kõrgemasse kooli astumise mõtted kahtluse alla seadsid. Õpetajad suhtusid nunnudesse küll soosivalt, aga nemadki ei tahtnud enam kolmesid viiteks ümber teha. Nii muutunud oli juba aeg, rääkis Linda ilmse heameelega, Himma äpardusi kahjurõõmsalt nautides. Sõnavahetustel nende vahel oli küll Närepa parteikomiteesse asumisega järsk lõpp, aga Linda tusatses veel tugevamalt, külm, üksik ja kannatav. Oma mõtteis tõmbasin ma Linda ja Tepani vahele nähtamatu võrdsusmärgi. Nad ei sarnanenud teineteisega, aga olid ometi kuidagimoodi taolised, ühtemoodi nälgijad ning õnnetud. Mis aga kõige raskem — keegi ei suutnud neid aidata.

Tepani huuled võbelesid ja ma ei saanud aru, kas ta nuttis või irvitas kurja maailma üle. Mulle jättis ta ängistava mulje, otsekui oleks Värni olnud nii suur sugulane, kellest ma väga palju hoolisin.

«Sa vist ei tunne oma isa enam äragi?» küsis Tepan.

«Ei tea,» vastasin kurvaks muutudes.

Tepan nohistas nina ja tõstis kirve. Võsa vajus juurelt maha.

Ilm näis muutunud ja udune. Taipasin järsku, kui palju on mu ümber sellist, millest ei suuda õige otsa peale saada. Iga inimene mõtleb omamoodi ja igaüks arvab endal õiguse olevat. Minul oma kivinenud seisukohti ei olnud, kuid tundmusi ei suutnud minagi juhtida. Just ümberpöördult, nemad valitsesid minu südames.

«Ma ju kah olen selle kuradi neetud kultuse ohver,» susistas Tepan läbi hammaste.

Ta asus hagu kubudesse köitma.

Kolhoosi sõitis uurija. Oma «töötoa» lõi ta lahti meie Linda tuppa. Tepan oli asja siiski kohtukulli ette viinud,

nagu ta ise uhkusega teatas. Nüüd siis taheti tõde välja selgitada, sest seaduse ees on kõik võrdsed, nii Värni Tepan kui ka tema kadunud abikaasa ja viimase saagiahned pojadki.

Otilie närveeris meie köögis. Ta tuli ise minu kleiti passima, et kas või poole kõrvaga tunnistajate seletusi pealt kuulata. Mind kui last, kelle aru veel suurte inimeste elu ei jaga, lasti vabalt sisse ja välja käia.

See prokurör, Valev Võrm või kes ta oligi, meeldis mulle. Siis, kui tal aega üle jäi, arutasime kahekesi maailma elu keerulisi küsimusi.

«Istu siia,» ütles Valev Võrm minule ja vaatas soojalt silma. Ta meenutas kodulooma, kes mõistab lipitseda. «Sind ma usun kõige enam, sest sa esindad uut, õnnelikku põlvkonda. Iseenesest mõista ei ole ka ma ise enam kammitsas põlvkond. Proovigu keegi mind köidikuisse panna. Puruks rebin... Aga ma pean ikkagi väga paljut arvestama. Sind ma ei hakka üle kuulama. Aga ajame niisama juttu.»

Ma ei saanud aru, mis ta mõtles ja kas tal oma mõtteid oligi. Aga tähelepanu kergitas mu tähtsust. Soodsalt mõjus uurija soosing ka õmblustöö hinnale. Otilie lubas ühe kleidi õmmelda ilma tasuta, kui ma talle kõik, mis ma Valevilt kuulen, ära räägin. Ma panin isegi omalt poolt mõne sõna juurde, lootuses, et uus koolikleit tehakse moekam.

«Küll on tragikomöödia!» ohkas uurija ja palus külmemat vett. Ma tõin talle kopsikuga kaevult juua.

«Mis tähendab «tragikomöödia»?»

«Sa pole seda veel koolis õppinud?»

«Ei ole.»

«See on, kuidas sulle seletada? Noh, halenaljakas...»

Nüüd ma sain aru. Tepan paistis tõepoolest võrdselt kurb ja haledalt naljakas.

«Kas sa mäletad, kuidas see lahutus neil toimus? Olid siis juba üsna suur tüdruk. Ehk on midagi meeles?»

«Miks ei mäleta!» laususin tuhinaga.

«Kas Värni Tepan sagedasti topsitas?»

«Alati, kui puskarit tehti.»

«Kas ta siis nahutas oma lapsi?»

«Nojah, kui lapsed kurja tegid.»

Uurija pupsus naerda. Ma ei saanud aru, mis talle lõbu pakkus.

«Kas sa mõnikord nägid päris ligidalt, kuidas vits välkus?»

«Ükskord pidin ise ka saama . . .»

Ma läksin natuke ähmi täis. Kord sügisel ründasime Neemega Tepani õunaaeda. Meil ju ei olnud tema pabulaid vaja. Aga ma ei tea ka, miks me läbi plangu trügisime. Sellest ometi ei tohtinud ma uurijale piiksatadagi. Kohkusin koledasti ja vaikisin poolelt sõnalt.

«Miks sa vakka jäid?» nõudis Valev Võrm. «Jutusta aga julgesti.»

Puresin suud. Keel kipitas, süda puperdas. Sel minutil ma tundsin, et sõna pole paljas sõna, vaid neis on ka vastutustunnet.

«Sa ikka käisid vahel Tepanite pool?»

«Ei!» ütlesin ma, ja see oli vale. Tõde kõneles minu vastu, tõest pidin vaikima.

«Kas puutusid kokku ka nende pere lastega?»

Eitasin, ja seegi ei olnud õige.

Taali tuli nagu teine prokurör, tähtsalt, tormakalt, tõsiselt. Ta palus, et kohus Tepani meie külast välja tõstaks.

Uurija kehitas õlgu.

«Mul ei ole nii suurt võimu,» kurtis ta.

«Sihuke paha eeskuju andev inimene!»

«Ega niisugune eeskuju jah kiita ole.»

«Vot kes panevadki kõik meie noored nahka!»

«Oletame, et teil on õigus.»

«Häbi kõnelda, kui saamahimulised võivad inimesed olla. Terve see inetu jant oli ühe lehmakondi ja poole hektari maa pärast. Ma ütlesin juba siis, et niisugust häbiasja ei peaks külarahvas kannatama. Aga kes hoolis? Nüüd siis on vesi ahjus. Rumal inimene teeb alati iseenesele kahju. Aga egas see olnud Värni tarkus. Hilda tahtis samuti. Küllap neil oli nõuandjaid, kes ei tohi nüüd ka karistusest ilma jääda. Teie peate tõe maa peale tooma.»

Uurija laiutas käsi.

Küll oli Taali enese üles löönud, nagu ta ise uute riiete selgapanemist nimetas. Eest mustriline kampsun tundus küll kuuma päeva jaoks natuke palju olevat, aga Taali kandis ka poevillast kleiti ja siidsalligi kaelas ning kum-

meeritud vihmamantel oli veel käe peal. Selge ja pilvitu ilm ei ähvardanud ootamatustega, aga kus mujal pidi ta oma jõukust näitama. Üle küla piiri tema jalad suurt ei ulatunud. Karjanaised ju olid oma lehmade külge aheldatud. Nad ei saanud puhkepäevigi. Kas kari pühapäeviti söögivahet peab? Martsepp kinnitas igale naisele omad lehmad. Kes tahtis linna minna, pidi kas või karja kaasa võtma.

Himma tuli uurija juurde omal algatusel. Eks alanud Tepani «lugu» tema valitsemisajal. Ta ju ise tunnistas nad siis pikemalt mõtlemata kaheks perekonnaks. Värni pandi kolhoosi kirjadesse kui Hilda üüriline, kes üüriraha eest natuke perenaist aitab.

Käed risti rindade all, jumestatud suu nagu süda, juuksed kõrvalt kuklasse lükatud, istus Himma Valevi vastas. Tema ilusad sõnad tundusid hämmastavad. Nii leplikuna nägin ja kuulsin teda esmakordselt. Pööni-tädi armastas alati teisi õpetada. Ta tahtis, et temal peab alati olema õigus. Nüüd aga kõneles tädi umbkaudu, segas sõnu ja õigustas üheaegselt mõlemat vaidlevat poolt. Õigus olevat Tepanil ja temal olevat Tepanist tõsiselt kahju. Ja õigus olevat ka Jalmaril, keda kuidagi ei saavat hukka mõista.

Valev Võrm ja Pööni-tädi tõmbasid sigaretti. Nad vaikisid ja näisid kumbki omaette õiguseprobleemi üle mõtisklevat.

«Mida oskan mina teile ütelda?» ohkas Himma. Ta kehitas õlgu ja lisas: «Küll oleks hea, kui nad omavahel kokku lepiksid. Kodusõda hävitab kodukolded. Inimesed ei tohi minevikku pahasti meenutada. Sellega rikutakse tuleviku ilu. Me ju teame, mis meie elus on juhtunud, ja kritiseerime julgesti möödunud aegade vigu. Aga elu läks edasi. Elu ei seisatanud. Ükskõik, oli see abielulahutus tõsine või fiktiivne, aga selles peres kasvatati ja koolitati lapsi, mis on omaette saavutus. Sellepärast peaksime küsimuse vaikselt lõpetama. Me peame leidma kuldse kesktee, arvan ma.»

Uurija nähtavasti ei uskunud, et Meegoküla auklik tee oleks ülekullatav. Ta noogutas Himmaga nõus olles, aga jäi samal ajal oma arvamuse juurde. Tal oli vaja teada, kas Hilda ja Värni abielulahutus oli tõeline või näilik.

«Kes normipäevade tasu järel käis?» küsis ta.

Himma kehitas õlgu: «Vist mõlemad.»
«Kas nad olid üks leibkond?»
«Ei tea.»
«Või kaks leibkonda?»
«Kah ei tea. Kõik võis olla ja mitte olla.»
Ma nägin ja kuulsin, kuidas kõneldakse tõtt seaduse palge ees ja südametunnistusega sülitsi koos olles. Elus ei klapi iialgi üks arvamine teisega ja ometi paneb elu kõik arvamised klappima. Ühest ei saanud ma aru: milleks lavastati nii pikad, viljatud ja igavad jutud?

Otilie ei tahtnud tunnistama tulla, aga samas kartis ta, et teda ei kutsuta.
«Kas Hilda Tepani lapsed omastasid kasuisa isiklikke asju?» küsis uurija temalt.
«Ei tea.»
«Või nad viisid ära vaid oma ema päranduse?»
«Ka ei tea.»
«Mis kuulus Värni Tepanile?»
«Ei tea.»
«Millise toa kraam oli Hilda Tepani oma?»
«Ei mina tea.»
Otilie kallutas pea ühele küljele. Ta ei teadnud enam mitte midagi.

Vaene Tepan aimas, et vaekauss kaldub tema kahjuks. Küll ta nägu oli sünge. Silmad kadusid karvadesse. Habetunud lõug värises. Selle asemel et enda eest võidelda, hakkas Tepan nüüd oma oletatavaid vaenlasi mustama. Vastaseks number üks sai Martsepp, kes oli teda «läbikukkunud koduväiks» nimetanud. Aga kes see Martsepp ise on? Mille eest teda ülistatakse? Või kas seisab kolhoos nii kõrgel järjel, nagu kiidetakse? Mingu uurija sigala taha ja visaku seal — põhuvirnast kümme sammu paremale — labidaga õige natuke maad üles! Siis ta näeb terve kuhja põrsaraipeid. Kui Tepan ei eksi, siis kolm kurna.
«Küll on kurat,» õhetas Otilie Tepani kaebusest ärevusse sattudes.
Paljastamine aga jätkus.
«Las ma seletan! Kuigi ma olen puupaljaks tehtud ja kerjama pandud, ei saa minult sõnaõigust ära võtta. Seda ei saa keegi teha ... Kolhoosi suur pull sõi enda ristiku-

ädalal lõhki. Loom tõmmati vaikselt maha ja liha jaotati omavahel ära.»

«Tepan on mahalöömise väärt,» sisistas Otilie. Pulli õnnetus puudutas Oolupit. Martsepp ähvardas mitu aega kahju Saarikutelt kinni pidada. Siis aga hakkasid kolhoosnikud Saariku eest seisma. Nad said odavat liha ja emmgi tähendas, et suurt karja pidades olevat väikesed kahjud möödapääsmatud.

«Maa lastakse võssa kasvada,» jätkas Tepan. «Vaadake siit aknast välja. Kümme aastat tagasi ulatusid nurmed tolle suure puuni seal noore kuusiku sees. Nüüd on põlluäär tubli kümne vakamaa võrra kodu poole nihkunud.»

«Kas te esitate Martsepa peale kaebuse?» küsis segadusse aetud uurija.

«Ükskord ometi peab temast tõtt kõnelema!»

«Keda te veel süüdistate?»

«Kõiki.»

«Kes mattis põrsad?»

«Mina.»

«Teie ise?»

«Kästi. Ja egas raipeid saa maa peale vedelema jätta.» Tepan lõi endale rusikaga vastu rinda. «Kõik, mis sai öeldud, on õigus. Valet ei ole ma eluilmas sallinud. Martsepp pani pärast põrsaste aukuajamist pudeli lauale ja manitses suud pidama. Ta ise kartis, et see värk võib kohtu alla minna.»

«Kas te jõite pudeli tühjaks?»

«Kuidas siis... Kolm tervet hobust tõmmati rebaste lihaks. Normipäevi rehkendatakse näo järgi... Põld on siin moepärast. Kolhoosi nime õigustamiseks. Musta äri aetakse. Ei ole vigurit, mida siin ei tehta.»

«Miks te, kulla inimene, siiani vaikisite?» küsis lõpuks uurija.

«Aga nüüd võtan kõik asjad üles. Nad tunnevad mind. Sellepärast tahetaksegi külast välja süüa. Just nimelt sellepärast.»

Tepan vajus sootuks kössi ja nuttis hääletult. Sisemuses pidi ta pöörast valu tundma. Aga keegi ei püüdnudki teda aidata. Just vastupidi, ta tõmbas poole kolhoosi viha enda peale.

Lehes ilmus Keskme talu hoonete müümise kuulutus. Äravedamiseks. Räägiti, et Martsepp ka ootas ostja

ilmumist, et saaks platsi lagedaks ja jõepoolsed nurmed ühte tükki künda. See soov oli minu arust ilmne kiusamine.

Ei, Tepan ei valetanud ega laimanud, kuigi ta tembeldati pahatahtlikuks virisejaks.

Mets tungis tõesti kolhoosi maadele peale. Veel hiljaaegu ulatus meie karjamaa Kuuraoja kaldani. Sealt nõost aga niitis emm igal aastal kuhjajao heina. Ka kannistikku juurisime siis jõudumööda lagedamaks. Kolhoosimineku kevadel haljendas pruunikaspunaseks põletatud tulimullavakamaadel esimene leivaviljaoras. See jäigi lõikamata. Suurema osa võtsid anniks taevalinnud. Pikkadel pimedatel septembriöödel käisime seal emmuga tuules murdunud kõrsi kogumas. Salaja. Emm põimas sirbiga ja mina köitsin peotäied põhurõivaisse. Siis tulime kuuvalgel koju. Mina ees ja emm järel, seljatäie all küürus. Nüüd olid kuivenduskraavid umbe kasvanud, Kuuraoja perved ligased ja meie kunagine alemaa kasvatas peaaegu et inimkõrgust unilille, angervaksa ja määrdunud lehtedega võsanõgeseid. Mustmere tagamaad ei kandnud traktorit ja hobustega ei tahetud nii kaugel jahtida. Kord ma kuulsin, kuidas emm siiski küsis Kärdilt seda nurme endale, kas või labidaga harida. Vastus tuli järsult eitav. Mis veel välja ei mõelda! Ei ole luba kolhoosi ühismaad lagastada. See on keelatud. Nüüd tuletas mu emm vahetevahel marjul olles nukralt meelde, kuidas ta siin ise rukist külvas ja kuidas mina olin tema kannul paterdanud. Küsisin endalt, kas Tepanil oli õigus või mitte? Emm ütles väga tihti, et õige põllumees valutab maa pärast südant, ja kelle süda külmaks jääb, see on nagu kurg adra taga, korjab ussid nokka ja laseb tänutäheks sortsu vakku ning kaerakeerud ja odrakandid ei ole tema asigi.

Tepan kummardus uurija kõrva juurde.

«Martsepp laskis isegi surnuaia ristidelt plaadid maha võtta. Võib arvata, et vanametalli kogumise plaani ületamiseks. Sealt ehk paistab ka mõni preemia.»

Supipada hakkas köögis üle ajama. Ma kargasin püsti ja püüdsin pajast väljatikkuvat leent päästa.

Tepan ei aimanud, et pealekaebamine tõmbab alati suure õnnetuse ka kaebaja peale. Oma kimbatuses otsis ta üksnes tuge ega tahtnud kellegi kaela otsest karistust ajada.

Tema vihapurse oli küll äge, aga see polnud parastav, ja kord juba pahaseks tehtud, ei jõudnud ta sõnadevoolule prunti ette lükata enne, kui paisutagune oli tühi. Uurija kirjutas kümme lehte tihedat kirja täis. Ta punetas nagu vähk pärast keetmist. Nähtavasti taipas viimaks Värnigi, et keel käis liiga vabalt, aga tehtut enam kergesti tegematuks ei tee ja ta pani oma nime igale paberilehekülje vastumeelselt alla. Kumu uuest kaebusest jõudis kolhoosi keskusesse kohemaid, sest Valev Võrm läks ja luges Martsepale süüdistusakti ette. Suvine Meegomägi lõödi korrapealt elevile. Seatalitajad, kes kartsid, et nende palga kallale tullakse, ähvardasid Tepaniga hirmsaid asju korda saata, kui ta seda laimu silmapilk tagasi ei võta. Aga see polnud ju kriidiga tahvlile kirjutatud!

Igalt poolt kuuldus vihast kirumist.

Põrsaste haud leiti tühi ja keegi ei suutnud kindlaks teha, kas neid seal oli olnudki. Nüüd ristiti Tepan põrsaste preestriks ja Saarik tõgas, nagu oleksid põrsaste preestrid alati napakad olnud, selle töö peale õige aruga inimene ei passivatki. Paljudele meeldis, et Tepan Martsepa peale kaebas, ja paljudele ei meeldinud ka. Teisi mustates ei jää keegi ise puhtaks ka siis, kui neil teistel ei ole valget täppigi ihu peal. Nõnda kurvalt käisid ka Värni Tepani käbarad.

Linda tuli üle hulga aja koju käima. Tal muidugi oli seegi kord, nagu alati, komandeering ja ta pidi oma äratundmise järgi vaagima Martsepa «moraalset palet».

«Kõhnaks oled jäänud,» nurises emm. «Tee endale korralikult süüa.»

«Tervis on hea, aga ma ju olen pidevalt liikvel.»

Kuigi emm teadis, miks Linda tuli, küsis ta norivalt:

«Mis sa siit tahad?»

«Teid aidata. Enam ei kannatata, et Martsepp sigatseb.»

«Ikka ja jälle torgid sa teist inimest. Muud tööd sul ei olegi?»

«Teie ise ei saa oma vigadest aru,» vastas Linda. «Olete hakanud Martseppa üleliia jumaldama. See aga kasu ei too.»

Emm tassis toitu lauale. Üle kõige armastas Linda klimbisuppi, kas või külma, aga just nimelt juudi klimpidega ja natuke kaneeli maitseks.

«Mis ajast sina enam Martseppa ei kannata? Vanasti ta meeldis sulle,» küsis emm.

«Millal?» imestas Linda ja kehitas õlgu.

Ta õngitses kausipõhjast paksu ja rüüpas lusikast vedelat peale, kitsad huuled ettepoole torus. Ning õrn-õrn jumekus valgus üle Linda näo, ja silmad peaaegu et naeratasid.

«Martsepp on põhjalikult muutunud,» ütles Linda ettehoitvalt. «Ei ole enam see sirge ja printsipiaalne mees, kes ta parteikomitees oli. Praegu ma veel ei tea, mis temast mõtelda. Otsuse langetab Närepa. Mina aga püüan ikka oma ülesandeid ausalt täita.»

«Arvad, et Martsepp on halvaks muutunud? Või koguni suliks?»

«Kui nüüd arvesse võtta minu seisukohti ja tema seisukohti, siis vaevalt küll, et saan teda õigustada. Aususel on üks ots.»

«Vähemalt kümme,» naeris emm.

«Vale seisukoht. Koguni hukatuslik.»

«Sa ise ka ei ela oma sõnade järgi, tütar.»

«Mis mõttes?» imestas Linda.

«Ammu's see oli, kui sa ajalehes Martseppa kiitsid?»

«Noh, mul oli lihtsalt positiivset kuju vaja.»

«Miks sa temas praegu vastupidist tuhnid?»

Linda sai ägedaks, aga pidas paremaks vaikida. Viimasel ajal püsis jutu jäme ots alati emmu käes. Ta tundis üleolekut ja Linda omakorda jalgealuse kõikumist. Sellepärast ei rääkinudki Linda enam nagu raamatust, kuid kord kombeks võetud tugeva sõna toonist ta päriselt taganeda ei suutnud.

«Teie kolhoos pole nii hea, nagu räägitakse,» süüdistas Linda.

«Ta on suurmajapidamine. Ei rohkem ega vähem. Ja kõik ei saa kunagi korras olla. Nihuke mõtegi oleks kurjast, kas tead,» kaitses emm kolhoosi.

«No ära ikka räägi. On olemas musterkolhoosid.»

«Näita mulle mõnda.»

«Sa ei usu?»

«Ei, tütar.»

«Üksiktalu oleks etem olnud?» pilkas Linda.

«Mine'nd tea! Aga niisugust kerget kolhoosipõlve, nagu sa omal ajal lubasid, ei tulnud ega saanudki tulla. Ära

kõnele kunagi sellest, mida sa ise ei tea. Ammu's sa käisid Stalini auaadressile allkirju kogumas. Siis tulid tema pilte kokku korjama. Heakene küll, sa leiad, et Martsepp ka enam ei kõlba, ja lased ta lahti ...»

«Soovitan teil lahti lasta.»

«Uue tood sina ja soovitad ka. Aga kui kauaks?»

«Sina, emm, oled hakanud suureks vaidlejaks.»

«Eks mina ka õpi. Oleme laudas hulgakesi koos. Hommikust õhtuni peetakse poliitkooli.»

«Mis te seal siis selgeks saate?» muigas Linda.

«Kõik läheb segasemaks. Parem mitte mõeldagi. Aga mõtlema peab.»

«Arvad, et minul raskusi pole?»

«Ei arva. Aga sinu omad on teistsugused. Kardad ehk, et sind nüüd vallandatakse?»

«Kes seda kõneles?» võpatas Linda.

«Himma.»

«Tema juttudel on kindel eesmärk. Nad tahaksid jah must lahti saada, aga näpud jäävad lühikeseks.»

«Minagi tahan, et sa ära koju tuleksid. Sind ju ei usuta enam. Või siis peetakse papagoiks. Võta ja vaata nüüd seda Tepani lugugi. Naeruväärne. Tepan tahtis oma arust küll tark olla, ja on nüüd nagu mõlemat jalga lonkav sant.»

«Mind tema lugu ei huvita. See on eraasi. Ütle, mitu põrsast tänavu suri ja miks?»

«Kas sa mäletad, kuidas meil läksid kord ka kahe emise põrsad aia taha?»

«Millal?»

«Olid siis kümneaastane, teist talve koolis.»

Linda ei kavatsenudki seda minevikku enam meelde tuletada.

«Mitu kolhoosi põrsast lauda taha auku aeti?» päris ta teravalt.

«Ei ühtegi.»

Nüüd sai Linda aru, et emm veab teda alt ja kodu on see kõige viimane koht, kus ta midagi kuuleb. Kolhoosiaastad olid emmu iseloomu muutnud. Siis, kui Linda fašistide koonduslaagris oli, mõtles ta üksnes tema saatusele, nõus kas või oma lapse eest vangis istuma. Emm ei kartnud kunagi võitlust ja ta ei vandunud taganedeski alla.

«Paistab, et sa hoiad Martsepa poole, ema,» uuris Linda.

«Tead küll, kuidas see on.»
«Miks mitte!»
«Ta on nüüd mu ülemus. Peab hästi läbi saama.»

Õhtul tuli Martsepp meile. Algul jutlesid nad köögis emmuga. Siis astus ta üle läve tuppa ja seisatas Linda ees.
«Noh?» küsis Martsepp.
«Nimelt?» küsis omakorda Linda.
«Mis uudist?»
«Sedasama küsin sinult.»
«Mehele pole veel läinud?» nöökas Martsepp.
Ma sain aru, et Martsepp ei tulnud Lindat tõgama, aga ta proovis juttu lõbusamalt sisse juhatada. Emm otsis väljas tegemist. Minul kästi kähku tagumise toa uks kinni panna. Linda püüdis natuke naeratada. Küllap leidis ta tõsisema solvumise kohatu olevat. Martsepp kõhatas. Õuest paistis mahedat suvist valgust. Nägin oma üllatuseks terashallide juustega pead ega suutnud uskuda, et see on Martsepa oma. Millal temaga niisugune muutus toimus ja kus mina tol ajal olin? Isegi suviti kandis Martsepp luitunud sonimütsi. Ta ei edvistanud rõivastega. Ja ta oli neid mehi, keda nähakse riietest hoolimata. Keegi ei kõnelnud kunagi Martsepa ülikondadest või palitust, alati olid aga jutuaineks esimehe tegemised, ütlemised, ka möödalaskmised ja ebaõnned.
Tuba muutus aegamisi hämaramaks. Linda ja Martsepp istusid teine teisel pool lauda.
«Ma saan aru, et Tepan on sinu meele kibedaks teinud,» alustas Linda kärsitult. «Aga ta on siiski tõtt kõnelnud. Kui sul jätkuks jõudu ümberlükkamiseks, aga ma ei näe ka niisugust võimalust. Igatahes mina ei hakka valetama. Saavutused ei vabanda puudusi välja. Asi ei ole küll tähelepanuväärne, aga tähele seda pannakse. Kirjuta ise seletus . . .»
«Ei kirjuta!»
«Seda halvem sinule.»
«Vili on maha tehtud, hein poole peal. Koristagu saak keegi teine.»
«Kas sa ähvardad?»
«Ei, kulla-kallikesed-kaunikesed!»
Martsepa äärmiselt külm hääletoon sundis Linda vai-

kima. Minagi sain aru, kui vähe Martsepp teda arvestas. kui suureline oli tema hoiak.

«Ma täidan mulle antud ülesannet. Muu pole minu tegu,» ütles Linda end kogudes.

«Et sa ka just selle ülesande võtsid!»

Martsepa käsi nihkus lauale ja jäi Linda omale peatuma. Ja Linda ei virutanudki talle vastu vahtimist.

«Mina pean ülemuse iga käsu täitma. Olen alluv.»

«Kas Närepa mind veel oma eidega kahtlustab?»

«Kust mina seda tean!»

«Oli ta väga õel?»

«Kirjas pidi olema kõigest kümnendik sinu pattudest.»

«Siis on selge. Sa ütle talle, et vaadaku siia uus esimees. Ütle, et ma tunnetan oma süü suurust ja lähen ise vabatahtlikult minema. Kolhoos on korras ja Pupu kõlbaks esimeheks tagasi. Mineval nädalal nägin neid Närepaga Pilpas. Pole raske arvata, et «üheksa kümnendikku» pattudest läks sedakaudu suusõnal juba ette. Pupu ei suuda unustada, et teda Pilpa brigaadi brigadiriks ei võetud. Ta ju tahtis metsapunkti kus seda ja teist jätta. Aga ma ütlesin, et rahvas ei taha neid läbikukkunud esimehi isegi brigaadides heaks võtta.»

Martsepa jutt oli muretu ja hoolimatu, omajagu noriv ja pilkavgi. Ta oli veendunud, et tema patud ei olnud surmapatud.

«Lõpetuseks võid Närepale edasi öelda, mis Tepan temast kõneleb. See on üks sihuke väga peenike jutt. Küllap Ristjan teab ise kõige paremini, miks ta metsa plagas. Muidugi, ajad olid karmid. Heaga läbi ei saadud. On iseasi, kas me seda tahame tagantjärele suure kella külge riputada. Tepan tuleks igatahes oma juttude pärast vastutusele võtta.»

Linda süütas sigareti. Tema sõrmed värisesid.

«Võid linnas igaks juhuks hoiatada, et vanametalli plaani täidan surnuaia väravatega,» irvitas Martsepp.

«Need ju puust.»

«Seda suurem oleks kunsttükk raua pähe minema sokutada.»

«Oled väga muutunud. Kolhoos on surmanud selle peenetundelisuse, mis sinus oli pärast sõda komitees.»

«Sa ei tundnud minu õiget iseloomu. Nii et ära väga kahetse...» Seda ütles ta naljatoonil, aga muutus siis

kohe tõsiseks. «Küllap oled kibestunud, aga usu mind, nii oli õigem ja ... ausam mõlemale. Kuigi mul on veel praegugi piinlik ...» Martsepp vaikis jälle. Nähtavasti kuivasid tema sõnad kurku kinni, sest ta maigutas mitu korda tühjalt suud.

Linda püüdis rahulikuks jääda. Nagu alati, kiskus ta meeleheitlikult sigaretti. See aitas erutust alla suruda.

Emm tuli ukse peale. Ta võttis seinalt lambi, torkis tahti ja pani tule põlema.

«Mis te siis siin valmis nuputasite?» küsis emm kohmetult naeratades. «Ei saa rahu ilma peale! Seda ei maksa tahtagi. Tepanil oleks kõige mõistlikum Meegolt mujale minna. Ega tal siin enam elu ole. Unustamine võtab harilikult väga kaua aega, nii tal enesel kui teistelgi ...» Emm toetas käed vastu truupi ja jätkas madalal häälel, pooleldi sosistades: «Ärgu ta seda Ristjanit nüüd püüdku üles upitada. Tehti talle mis tehti, aga ei olnud ta ise ka paitaja poiss. Mäletan nagu tänast päeva seda Kaspari kinniviimist. Kaisu häll oli tagatoas truubi juures. Laps tõsteti põrandale ja aluskotist soputati põhk välja. Mida sealt otsida? Kirpugi ei olnud. Minule aeti käpad külge. Ristjan arvas, et minek on mõlemal. Vastasel korral oleks ta oma tahtmisi enam taltsutanud. Nagu marus elajas ... Ja ... Värni pidas nädalapäevad enne seda meie maja ümber vahti. Kõik ju oli aru saada. Metsa vahel paugutati bandiitide hirmutamiseks. Hobune hakkas kartma ja lõhkuma. Sinnasamasse plagas Ristjan õige varsti ise redutama ...» Veel kord pidas ema pika pausi. Ma ei näinud hämaruses tema nägu. Lambituli valgustas pihta ja põlle. «Närepast usun ma kõike. Tema viha ei jahtugi. Ma ise olen ka kaunis pika meelespidamisega. Mis kord pähe võetud, seda naljalt ümber ei mõtle. Suusõnal võid andeks anda, aga südames nead ikkagi. Mis siin veel nii palju arutada ja kallist aega raisata. Missuguseid aegu on üle elatud, kui palju vara raisku lastud! Nüüd siis tehakse nendest põrsakonnadest lauakirikutäis lärmi! Mu mõistus ütleb selle asja juures üles. Hein on teha, aga inimesi kistakse töö juurest eemale.»

Martsepp tõusis üles ja surus mütsi pähe. Tema ennistine lõbusus oli nagu käega pühitud. Ta astus natuke kummargil peaga ukse poole. Linda surus käed näo ette.

Nurmedel uitas juunikuine põldhiire karva hämu. Kuivad ilmad kõrvetasid maakamarat. Oraste tõusmine venis pikale. Maikuus kevadkülv küll lõpetati, aga maismaa mustas, hirmutades ikaldusega. Raak külvas väljadele mingit uut moodi sodist segu. Ta lubas ohakatele ja põldsinepile otsa teha. Taali ennustas, et mais on ka kahju saanud ja läheb jällegi tervènisti untsu. Oodati vihma, aga tuulehood üksnes edvistasid üleval. Autod keerutasid üles tolmu, mis levis teepervedelt aedadesse ja isegi oru jalgradadele.

Mööda Kuuraoja kallast kuni meie tanumani kasvav rukis oli jõudnud põuda pelgamata üle mehe pea sirguda. Ja et terad juba piimatasid, kaardus terve väli kergelt kummargile. Kõrred tõmbusid pealtpoolt kõvaks, lõid õlge, nagu emm oli jõudnud märgata. Hea nähtus see ei olnud. Tera ähvardas jääda peeneks. Juurte juures säbrutas lapiti õrnroheline loor, kevadel külvatud ja nigelalt tõusev ristikhein. Mis teha? Ega sa saa peoga idusid mullast välja koukida. Nad ise peavad rammu koguma. Sõnnik oli kolhoosniku käest, kastmine täiesti vanajumala võimuvallas.

Päike oli tüki maad allapoole veerenud. Õhtupoolne taevaserv punetas põletushaavana. Pimedust oodata polnudki. Majad seisid nagu kastid, risti-rästi või otsakuti kinni. Meie korsten suitses. Emm tegi arvatavasti õhtuks soustikartuleid, et jääks teiseks päevakski. Oleksin võinud emmule nimetada, et lähen jõe äärde. Aga ma armastasin salamisi toast minema pageda. Emm ei keelanud mind küll enam kuhugi. Aga ma lihtsalt ei saanud talle iga pisemat asja ära rääkida, sest tema samuti pidas väga palju endas ja ainult enesele.

Vilistasin Raagu aia taga põsed punni, vastust saamata. Siis läksin jõe äärde ja vilistasin seal uuesti. Kus võis see Neeme küll olla, et teda sedaaegu veel kodumail polnud? Pidin ta kätte saama. Meid ju ähvardas suur oht. Nagunii uuritakse see plaatide lugu välja ja Neeme on kadunud poiss. Ma ei kujutanud ette, mis talle võidakse teha. Aga head oodata ei olnud. Ja minust ei lähe ka karikas mööda, sest ma olin kaasteadja.

Neeme kodus olin sageli käinud, aga viimasel ajal ei julgenud ma enam nende väravat avada. Mingi nähtamatu vägi sundis mind juba õunaaia äärest tagasi pöörama. Raagul oldi veel üleval. Köögiaknast paistis lambi-

valgus. Laudauks kääksus. Keegi ronis vist lakka magama.

Viimaks ometi. Neeme tuli läbi aia.

«Kus sa nii kaua olid?» riidlesin temaga.

«Sõin.»

«Ja teine peab sind ootama! Vii terved plaadid täna öösel surnuaeda tagasi. Lõpeta see jant ära. Pese oma käed puhtaks.»

«Süljega kleebin külge või? Kas sa mõistad, kui raske oli maha kangutada. Tagasi ei saa sugugi. Peaks tinutama. Aga tina mul ei ole!»

«Tuleb otsida. Ma aitan sind,» lubasin ruttu.

Tol hetkel paiskusid alumiselt teelt üles meie poole mootorratta tuled. Haarasin Neemel käest ja me lidusime üle põllusiilu. Võsa oli liiga kaugel, viljaredelite virn sealsamas, aga nagu meie kiusuks alt kärbiseid ja roovikuid täis topitud. Neeme vinnas enda virna otsa ja ma ronisin kärmelt ta kõrvale.

Mootorratas jäi meie teeotsal rukkipõllu ääres peatuma.

Martsepp laskis Himma tagaistmelt maha ja astus iseratta kõrvale, jalg pedaalil. Paistis, et Martsepp kaalus, kas edasi sõita või siis ots ümber pöörata ja tuldud teed tagasi kihutada. Himma seisis paigal, kohevil ja kaunis, sarnanedes rukkihakiga, käedki rindade alla ristatud. Tal oli jakk üle õlgade heidetud, ja oma üllatuseks märkasin, et see polnudki Himma jakk, vaid Martsepa kuub.

Siis lükkas Martsepp ratta teelt kõrvale ja tõmbas Himma rukkisse. Himma oli ta käes nagu pajuvits, painuta, palju meeldib. Kõrred vajusid üle nende kahisedes kokku. Kuu tõusis jõe tagant. Metsaladvad mustasid. Ülemisel teel mürises üks täistuledega veoauto. Küllap Pilpaküla oma. Keegi tegi vist eraotsa. Nähtavasti pandi mõni süld puid hakkama. Inimesed pruugivad iga jumalapäev raha ja Pilpa mehed võtsid kõrvalt, mis jaksasid, sest palk neil ette ei löönud.

Neeme pigistas nagu hull mu pihta ja tema hingamine muutus väljakannatamatuks nohinaks. Surusin peo ta suule. Olgu ometi vaiksemalt. Ma pelgasin enam kui surma, et Himma ja Martsepp märkavad meid redelivirna otsas.

Kõik oleks jäänud ilusaks, kuid Martsepp rikkus ära tolle õhtu. Himma jooksis mäest üles, hetkeks teekäänul

seisatades ja lehvitades. Martsepp andis talle au, kätt mütsi juures hoides. Siis aga ajas ta mootorratta redelivirna juurde ja kohendas oma rõivaid, ise sealjuures lorilaulu vilistades. Midagi inetumat oli raske ette kujutada.

Neeme ei pidanud enam piiri. Ta andis esimest korda oma kätele minu kallal voli.

«Nägid!»

«Midagi ma ei näinud. Sa vii hauaplaadid tagasi!»

«Küll ma viin,» lubas Neeme rutakalt.

«Ära käperda, öeldakse sulle. Astusid mu jala peale . . .»

«Näita, kus kohal?»

Ta kummardus alla ja puudutas kätega mu põlvi.

«No, tead sa . . . Ma virutan su nina selja taha!»

«Eks ma ikka tea ka . . .»

Jälle sama varjatult nohisev ebamäärane toon. Ta keeras pead siia-sinna, nuhutas õhku ega mõistnud endaga midagi peale hakata. Siis sülitas Neeme üle õla ja lonkis minema.

Jooksin ruttu kodu poole.

Emmul oli juba söök laual. Linda kallas parajasti kannust piima. Läbi avatud akna paistsid teravad küünarnukid. Tema põsesarnad olid ahtad ja kahel pool suud jooksid tugevad tõsiduse- või kurjusejooned. Tookord pehmendas naeratus Linda nägu ja tema rind tõusis sissehingamise ajal kaunis kõrgele. Põial ja nimetissõrm hoidsid edevalt tassi.

«Kuhu see tüdruk nõnda kauaks jääb?» kostis Linda hääl läbi avatud akna. «Sa lased tal liiga omapead hulkuda. Ei ole hea.»

«Nüüdsama oli siin. Võib-olla jooksis jõe äärde pesema.»

«Nii hilja? Sa pead tema järele rohkem vaatama, soovitan mina.»

«Ära otsi igalt poolt kõlvatust. See on rumal komme.»

«Peab ette vaatama,» manitses Linda.

Hiilisin akna tagant aeda tagasi ja plõksatasin jalgvärava uuesti hooga lahti-kinni. Köögiukse taga pühkisin isegi jalgu, mis oli üsna mõttetu toiming. Muldpõrand mulda ei karda ja õhtune kaste oli ju mu paljad jalatallad puhtaks pesnud.

«Viimaks ometi,» lausus Linda etteheitvalt.

«Kus sa käisid?» küsis ka emm.

«Ei kusagil.»
Linda tahtis teada, kus kohas asuvat minu «ei kusagil».
«Jõe ääres.»
«Seda ma arvasin. Aga kas tead, et sinu eas on kasulik varakult magama minna?»
«Istu sööma, Kaisu. Ma toon sulle pajast kuumi kartuleid,» ütles emm.
«Ei taha.»
«Miks sul isu ei ole?» tahtis Linda tingimata teada.

Kobasin asemeriided sülle ja ronisin lakka mullustele heintele. Linda soovis magada aidas. Seal pidi olema «ainulaadne lõhn». Kopitanud viljapeotäied salvepõhjas, lambanahkade hallitus ja tibatillukesed hiirepabulad — seal oli terve see ainulaadsus. Kui kask päitsisse tuua, muutub ait üsna meeldivaks. Aga me murdsime meiusid üksnes laupäevaõhtuti, et pühapäevale paremat maiku anda. Emm käis veel korraks Netiga tõrelemas. Koeral oli tüütav komme möödasõitvaid autosid haukuda. Ta lidus justkui arulage masina kõrval ja püüdis ratast pureda. Kus on selle targa looma aru! Päeval laskis Neti veoautod enam-vähem ükskõikselt mööda, aga öösiti ärritas ta alati kõik küla penid klähvima.
Uni ei ole omast käest võtta. Tõmbasin teki kõrvuni ja vahtisin sarikate vahele topitud linaharja, kolhoosieelsetest aegadest pärit, kupradki veel kammipiide vahel. Sealsamas kõrval vedeles murdunud jalaga kolgits. Jõe poolt kostis nagu lindude soigumine — koovitaja vestis vist juttu juba pesal istuva pardiemandaga. Temal endal kõigest üks muna munetud ja aega küllalt.
Ma ei tahtnud kunagi mõtelda, kuid mu mõtted tegid alati minuga, mis nad ise heaks arvasid. Enamasti lasksid nad mul magama jääda ja jätkusid unenägudena. «Maailm on vastik,» mõtlesin ma. Kuid ometi tahtsin selles maailmas elada ja ootasin elevusega saabuvaid päevi. «Inimesed on hirmsad,» ründas teine mõte. Aga igas inimeses leidus mingi huvitav joon, vahel nukker ja vahetevahel naljakas. Oma unetutel öödel võtsin ükshaaval läbi kõik sugulased ja tuttavad, emmust alustades ja Tepaniga lõpetades.
Emm ootas viimasel ajal kedagi. Bussi tuleku ajal muutus ta ärevaks ja vahtis üksisilmi suurele teele. Sagedamini

kui varem küüris ta tubasidki. Tegemata aseme eest sain ma kõvasti pragada. Linda oli omadega nässus. Keegi seesugust naiseks ei võta. Miks Linda sellest ise aru ei saa? Nii tark — ja nii rumal! Me pole Lindaga sõbrad ega saa vist iialgi lähedasteks. Tema juuresolekul kardan teda, ja nii kui ta väravast välja läheb, unustan kohe ära, nagu poleks mul õde olemaski. Küll räägitakse palju sõprusest ja muudest selletaolistest kindla piirjooneta nähtustest. Tõenäoliselt mingi sõprus olemas ongi, kuid raskesti tuntav ja tabamatu. Õelust võid seevastu käega katsuda. Tepan näiteks. Martsepp ka. Kuidas ta võis nõndamoodi vilistada? Miks Neeme ahvis Martseppa? No ärgu mõelgu, et olen mõni Himma, keda rukkisse veetakse. Ometi olin ma valmis Neemele andestama, kui ta paluks. Seda aga loota polnud. Mis siis saab, kui need plaadid kätte saadakse ja Neeme kohtu alla antakse? Seda ma ei soovinud. Kõike muud, aga seda viimast küll mitte.

Olin jäänud magama, aga Neti lõrin lõhkus une jälle ära. Silmitsesin läbi katuseaugu uduvines uibuaeda. Üks vares tõusis häiritult lendu. Aidauks liikus. Arvasin, et Lindal on õue asja. Ei, see polnud tema. Martsepp tuli meie aidast. Ta hiilis nagu kõuts üle õue ja peagi kostis ülemiselt teelt kaugenev mootorratta põrin.

Aida uksel paistis Linda valge kuju.

Suviti käisin harva Pilpa poes, sest kauplusauto sõitis ülepäeviti Pööni õue, aga suuremad ostud tegi alati emm ise. Viimaste nädalate komisjonitamised ja uurimised tegid ema närviliseks ja pahaseks. Ta muutus kannatamatuks, tikkus tülitsema ja kõige rohkem sain mina tema käest võtta. Muidki pahandusi juhtus, sest need armastavad alati koos käia. Keegi oli Raagu emale nimetanud, nagu igatseks emm talle uueks miniaks, niipea kui vana ometi kord silmad igaveseks suleb. Igatahes koperdas hädine vanainimene suure pingutusega meie aia taha ja ähvardas sealt kepiga. Tagasi minnes kukkus ta mäe all käpuli maha ega suutnud omal jõul enam tõusta. Kahtlus langes Kaja Pajusile, tema viis ülepäeviti Raagu poolt piima ja vahel ka koort ja kanamune, sest mujal olid need kallimad. Jaagul oli tegemist, enne kui eit sängi saadi. Pilpaküla helises juttudest. Ka selle eest näis kombeline Kaja hoolitsenud olevat. Sellepärast ei tahtnud emm isegi

poemehele näkku vaadata. Mine tea, mis sõnad võivad suhu tulla. Vastu harjunud tavasid saatis ta minu Pilpasse lambiklaasi tooma. Elektripost oli meil tol ajal küll juba keset õue, aga traadid alles tuppa toomata. Emm käskis vaadata ka mõned paarid pesu, kui midagi ilusamat on.

Oli laupäeva õhtupoolik ja poe nurga taga lällati laulu. Seal pühitsesid metsapunkti mehed palgapäeva. Mina neid purjutajaid ei sallinud. Niisuguses tujus kiputi alati rõvetsema. Üldse oli sellel poetagusel puhmastikul kahtlane kuulsus. Üks ja teine naine käis sageli oma vanameest või päris noort meest seal otsimas ja koju tassimas. Räägiti, et õllekioski müüja, must, põskedeni värvitud suuga ja kõrvarõngastega hagask, koorinud sealsamas võpsikus ühe ja sama õhtuga mitu meest poole kuu palgast paljaks.

Pajusi seisis poeuksel. Ta muheles omaette, üks huulenurk teisest peenem ja pikem. Mind nähes püüdis ta end nagu pikemaks sirutada ja väga viisakas olla. Tundus seegi naljakas, et ta avas ise ukse ja laskis mul enne sisse astuda ning ütles koguni: «Palun! Õlge lahked! Väga meeldiv!» Poest lõi vastu kompveki ja soolasilgu lõhna. Siis lonkas Pajusi leti taha ja jäi mulle oma paistetanud silmadega otse suu sisse vahtima.

«Pesu vajatakse? Tead sa, mul on seal tagapool imeilusat. Just-just sain. Ei ole veel jõudnud lahti pakkida ja letile tuua. Läheksime vaatama?»

Kitsukeses koridoris olid mõlemal pool karamelli- ja prääniku kastide virnad, «Kalevi» sildid külje peal. Ukse taga seisis lasu harke, labidaid ja muid aiatööriistu. Kätepesunõu kohal rippus valge rätik. Toas, kuhu me astusime, nähtavasti magati. Mööbliks oli riidekapp, peegel ja lai, paljude patjadega diivan. Poemees jäi mu ette seisma, toppis käed taskusse ja venitas oma pükse ettepoole. Tõmblukk surtsatas valla, aga sellest ei tehtud väljagi. Pajusi võttis rühika hoiaku.

«Õieti mõtlesin ma juba ammu sinule. Tahtsin siia kutsuda. Kui hea, et ise tulema juhtusid. Vaata — mul läheb kioskimüüja ära. Tema peale on kaebekirju ja ta ei taha oodata, kuni vallandatakse. Sa oled hakkaja vaimuga. Kas ei taha asemele tulla? Esialgu prooviksid suvel. Siis aga võiksid õhtukoolis õppida.»

Võtsin pakkumist tõsiselt.

«Ei oska ju.»

«Küll ma su välja õpetan!»
«Peab emaga kõnelema.»
«Sinusugune tüdruk peab veel emaga nõu?»
«Ikka! Kus need pesud teil on? Näidake, palun!»
«Kaeme, mihukest sina praegust kannad?... Ai, kurram...» Ta silitas kohe oma rannet ja uuris sealt küünejälgi.
«Sa ära nii äge ole! Saame hästi läbi!»
«Ma ei kannata käperdamist.»
«See mulle meeldib. Sa oled hirmus ilus tüdruk.» Ta läks ja keeras ukse lukku. «Poeaeg on läbi. Siia ei tule enam keegi.»
Olin nõutu ja hakkasin alateadvuses paha aimama. Piinav häbitunne pigistas kurgu krampi. Meenus mitu-mitu raiskuaetud tüdrukute kohta kuuldud juttu. Aken avanes aeda. Sealt välja hüpates oleksin sattunud purjutajatele kaela. Ma ei teadnud, kuidas olla või mida teha, ja jäin äraootavale seisukohale, poemeest valvsalt silmas pidades. Pajusi liikus nagu vedrudel. Lauale ilmusid paberiga kompvekid ja veinipudelgi.
«Sa ei ole ju enam plikake, ega? Küll ma tean! Na-naa! Aga see on tore! Me hakkame sinuga väga hästi läbi saama. Kioskis teenid palju raha ja paned enese nagu pupe riidesse. Küll mina juba hoolitsen, et sa laost kõik riigihinnaga kätte saad... Nõus? Ole aga heaga nõus! Ma ei taha rabelda... Ilusti, kenasti... Võta ise kleit maha ja pane sealt see roosidega kittel selga. Siidist... Sinu põskede ja ümmarguse pepu manu nagu loodud... Hi-hi-hii... No ära nii kartlikku last mängi... Poisikestega peab pelgama... Täismehed mõistavad lõbusalt, aga hädaohutult asja ajada... Sul ei tarvitse häbeneda...»
Ega ma häbenenudki. Püüdsin rahulikuks jääda, aga või see siis oma teha oli. Peast käisid läbi ägedad mõtted. Nagu ta mulle sammu ligemale astus, kargasin talle küünte ja hammastega kallale. Lõin, kuhu juhtus. Kus mul seal aega oligi paika valida. Ta püüdis ühte- ja teistmoodi vastu hakata. Pajusi lehkas nagu tema kompvekid ja heeringad, natuke imalalt ja natuke hapukalt. Siis panin talle jala taha. Masajalg prantsatas vaibale. Kummardusin tema kohale.
«Võtmed siia!» Ma keesin ja kobrutasin võimsas vihas. Kõik kõige halvemad sõnad, mis ma iganes olin kuulnud,

paiskasin talle näkku. Niipea kui võtmekimbu oma kätte sain ja poodi tagasi jõudsin, süttisin veel suuremas tegutsemishimus. Kõik kompvekikastid said silgutünni kallatud. Neid seal jumal teab kui rohkesti ei olnudki. Prääniku pildusin põrandale ja trampisin jalgadega veel puruks ka. Enamaks aega ei jätkunud. Tagumise toa uks klõpsatas kahtlaselt ja oli ülim aeg jalgadele valu anda.

Perve all laulsid metsapunkti mehed armuvalulaulu.

KULDSED AJAD, MULDSED AJAD

Loit ja Allan patseerisid Pööni külavaheteel, lipsud ees ja viikidega püksid jalas. Nad näisid nagu peened linnapoisid kunagi. Küll olid nad mõistnud pikaks venida. Himma ise suurustas, et tema nunnud on juba osjad. Minu arust sarnanesid nad hundinuiavartega, juuksed krässus ja sassis. Kuidas need kondid neil küll koos püsisid?! Mõlemad olid hirmus kõhnad. Nende kitsukesed keskkohad võinuksid sügisese suurema tuulega murduda. Aga nad kõndisid sirgelt. Nende kehad olid saanud tugevat trenni, nagu nad ise väsimatult rõhutasid. Vahel võttis Loit ette ja viskas keset teed paar hundiratast. Seejärel vahtis ta tähtsalt ringi, kiitust ja imetlemist oodates. Neeme proovis ka korra ennast ratastringi visata, aga kukkus iga katse juures potsti pikali. Minu proovid läksid natuke paremini korda. Aga ma ei tihanud poiste ees oma võimetega lagedale tulla. Undruk läks üle pea. Treeningpükse mul polnud. Poes korra müüdi, aga sinna ei julgenud ma enam oma nägu näidata.

Himma ei lubanud Loitu ja Allanit küla vainule aega surnuks lööma. Nad pidid täitma oma päevaprogrammi, mis oli hullem kui kolhoosi lehmalauda graafik. Ema sundis nunnusid koguni hommikuti raadio järgi võimlema. Ise veel voodis, lõi ta Loidule ja Allanile sängist takti. Närepa oli sõitnud lõunasse sanatooriumi tervist parandama, aga Himma puhkas Pöönil, «kallistel kodunurmedel». «Ma olen praegu erainimene. Kolhoosi elu mind ei huvita,» tõendas Himma igaühele, kuigi keegi selles ei kahelnudki.

Mind kutsuti Pöönile külla ja ma võtsin Neeme kaasa. Õieti küll tahtis ta ise tulla Närepate spordiriistu ligemalt vaatama. Aga võta näpust. Loidu ja Allani ema ei näida-

nud meile midagi. Läbi rõduakna paistis üksnes pommi sang. Himma istus pidevalt meie juures ja kõneles isamaa-armastusest ning et Pööni küla ja Sahhalini saart tuleb ühtviisi kalliks kodupaigaks pidada ja viimast koguni esimesest palavamalt armastada. Lapsed pidavat jumaldama «kodunurmede ainulaadset hingust». Himma mahe jutt pani Loidu ja Allani nina kirtsutama.

«Kas siin kolhoosis sporti ka tehakse?» küsis Allan, kui ema korraks toast välja läks.

«Mina uisutan ja õpin tennist,» teatas kohe Loit läbematult.

Miski hinna eest ei tahtnud ma alla jääda.

«Ma hüppan kõrgust,» laususin küllalt isekalt.

«Kui palju?» nõudis Loit.

«Kaks ja pool meetrit.»

«Lollilt luiskad,» kisasid poisid. «Siin kolhoosis ei ole spordiväljakut. Kus kohas sa treenid?»

Loit sattus päris marru:

«Tema hüppab kaks ja pool meetrit? Tola! Kas sa ka tead, kui suur on maailmarekord? Ha-ha-haa. Sedagi sa ei tea! Muudkui kelgid. Igavene kehkenpüks!»

Neist maailmarekorditest ei olnud mul veel tõepoolest õrna aimugi. Neeme teadis veelgi vähem. Vutti ta tagus kooli võistkonnas, aga meie kool ei pääsenud isegi oma rajooni võistlustele. Kuid mulle ei meeldinud, et mind tolatatakse ja luiskajaks tembeldatakse. Kas nüüd alati saakski tõtt kõnelda, aga valeliku nime nina alla hõõrumine mõjub alandavalt.

Neeme pööras jutu kalapüügile ja me rahunesime maha.

Siis saime Himmalt loa suplema minna.

«Vaadake jah jõge. See on teie kodujõgi. Kaisu näitab,» ütles Himma ja hoiatas samas: «Aga pidage meeles, et pervel ei tohi üksteist tõugata. Jalutage suure purdeni ja tagasi. Päris sügavasse kohta ärge ujuma minge. Kullerkupud vist õitsevad praegu veel? Korjake oma emadele lilli. Neeme, kuidas su memmekese tervis on?»

«Nagu ikka!»

Neeme tõi õngitsemisriistad. Varsti oli tal latikapirakas juba kätte saadud. See tuli tookord nagu tellitud ja linnapoiste ees kelkimiseks.

Nunnud loopisid rõivad seljast ja lõid vee otsekohe vahutama.

«Kaisu, tule siia!» hõikasid nad.

Varem ujusime Neemega kahekesi, aga selle suure kamba sekka ma ei söandanud minna. Midagi hakkas vastu. Läksin üle kaldaäärse loime, kus kalad suurvee ajal mängisid ja mis nüüd head heina kasvatas.

Kõrvalkäänus sukeldusin, pea ees, ja ujusin piki jõge üksinda allapoole.

Nii nagu Loit ja Allan vähegi said, panid nad kodunt ajama ehk viskasid pikalt varvast, nagu nad ise suurustasid. Näis, et eesrindlikuks inimeseks kasvamine ei huvita kumbagi. Kõva kodune kord lausa sundis neid petma ja kavalust appi võtma. Jõe äärde minekuks loa saamine oli ausal teel niisama hea kui võimatu. Just tol ajal ilmusid Mustmere rabasse esimesed kraaviadrad ja buldooserid. Kogu see soo taheti ära kuivendada, terve Meegoküla jagu uut maad juurde teha, kuigi olemasolevaid põlde jäeti alatasa metsa äärest sööti. Maaparandamine aga oli meile seninägematu, põnev asi. Algul tõmmati risti läbi raba peakraav, otsaga jõkke. Kuivendustöid vaatama minna oli Pööni-tädi oma nunnudele rangelt ja vembla ähvardusel ära keelanud. Himma kartis, et traktor ajab tema poisid alla või siis langeb kopp koos mudaga neile tingimata pähe. Ei aidanud ükski palve ega minu emmu hurjutaminegi. «Ära sa mu lapsi üles kihuta,» põrutas Himma vastu. «Soos ei ole nende ministeerium. Õppigu! Nad peavad iga minuti õppimiseks kasutama. Ja ma palun sind väga, ära luba ka Kaisut hulkuma. Solidaarsuse mõttes. Ta ei ole sul viiemees.» Emm lõi käega ja läks minema, minu suhtes keeldu rakendamata. Mis pidid tegema Loit ja Allan? Kaua sa tita moodi maja õues jalgrattaga tiirutad või mis lõbu pakub nendes raamatutes tuhnimine, mida alles järgmisel aastal koolis vaja läheb? Kõike, mida heaga ei saa, võetakse alati kurjaga, sest oma tahtmine seisab sul alati kõige kõvemini meeles. «Kurjad mõtted käivad karjaga,» tähendas vahetevahel emm. Kuid meie mõtted ei olnud kurjad, pigem olid need uudishimulikud.

Soo hingas kõrbenult. Uudsemuld on väga magusa lõhnaga.

Neeme teenis hommikupoolikuti endale raha. Ta käis metsas vaigutamas. Poisid tikkusid kaasa, aga jälle ei lubatud. Himma kartis äraeksimist ja usse. Mina ei kuju-

tanud ette, kuidas saab metsas ära eksida, kui ühel pool on nurmed ja teisel pool raba, kust nagunii pöörad tagasi. Usse meie metsas oli, aga kallale nad just ei karanud. Mätastele astumisega tuli olla ettevaatlik. Räägiti veel ilvesest, keda Mustmere taga nähtud. Rebaseauke teadsin ma küll, Neeme näitas, aga ilvesest üksnes lorati. Selle loo mõtles välja Taali. Seal olid tema palukakohad ja oma kadeduses püüdis ta lapsi lihtsalt eemale hirmutada. Himma armastas pärastlõunati kolhoosi kontoris ajalehti lugemas käia. Ta ootas lõunast kirja, mis ei tulnud ega tulnud. Igavuse peletamiseks aeti seal Martsepaga lora. Loit ja Allan kasutasid seda aega kodunt kadumiseks. Kuid oma jälgi nad peita ei mõistnud ja jäid ilmast ilma vahele. Alatihti püüdsid nad minu selja taha pugeda. «Kaisu palus» ees ja «Kaisu kutsus» taga, ning Pööni-tädi käis muudkui lauda vahet emmuga õiendamas.

Mu mõõt sai varsti täis.

«Korjake oma kompsud kokku ja sõitke ära linna,» karjusin kord Allani peale.

Nad olid jälle suplemas käinud ja minu kampa luisanud. Kuid mul endal polnud sellest aimugi. Ujumas me kunagi koos ei käinudki. Poistel oma ja minul oma koht, kolm kääru ja mehest kõrgemad pajupõõsad vahepiiriks.

Rohisin porgandipeenraid. See oli tüütu töö ning tegi meele alati pahaks. Allan tuli ja kükitas vao vahele. Ta nuias, et ma läheksin Pöönile nende emaga kõnelema. See tähendas, et ma pidin neid nahaparkimisest välja valetama. Jälle olid nad kusagil olnud, midagi korda saatnud ja emale oli vaja usutavalt luisata.

«Mis see sul maksab?» nuias Allan.

«Mis lapsehoidjat te vajate?»

«Ega küll . . . Aga niisama.»

«Kuidas niisama? Mina käin igal pool ja sellest ei tõuse kunagi mingit kisa. Emm ei teagi, kus ma alati olen. Mõnikord ütlen ja teinekord läheb endalgi meelest. Aga nagu teie jala üle teeristi tõstate, on küla hädakella täis. Kui ei lubata, istuge kodus.»

«Sa ei olegi siis seltsimees!»

«Mismoodi ei ole?»

«Sa ei aita teist hädas.»

«Kasi minema. Ma teen tööd. Praegu ei ole aega sinu eest lunima minna. Õpi ise eesrindlik valetamine ära ja jäta teised rahule.»

«Me tahame õhtul kalale saada, noh ... Kas sa saad aru? Kui ütleme, et juba olime luhas, eluilmas enam ei lubata. Sa ütle, et siin aias ... noh, ütleme, et aitasime sul kitkuda ...» Ta kükitas vao vahel, kohev nagu seljatäis varakevadist muruheina. Allani mokad värisesid, silmad sõõrutasid pisaraid, selg tõmbus kühmu. Aeg-ajalt maigutas ta suud ja nuuksatas. Päike kõrvetas üleval, kärbsenäpid säutsusid õunapuu okstel. Polnud vähimatki tuuleõhku, taevas ei ainustki pilve. Niisugune lämbe päev teeb mu alati pahuraks.

«Kalale minna ei saagi. Lanti ei ole. Egas haug ussiga võta.»

«Ostame poest.»

«Seal nad jah ootavad sind ...»

«Neemel ehk leidub? Maksaksin kinni. Mul on oma raha ...»

«Aga mina tean, kust saab niisuguse landi, et iga raksuga tuleb nihuke purikas otsa ...»

Allan sattus vaimustusse. Ma lasksin tal tükk aega piinelda. Närisin hernelesta ja tundsin suus pisut magusat maiku. Siis rääkisin hauaplaatidest. Ütlesin, et neist saavad võlulandid, mis jõe suuremad kalad õnge meelitavad. Pärast lisasin veel, et hauaplaatide mahakiskumise eest pannakse vangi. Sellega tuleb ettevaatlik olla. Allani silmad särasid ja minu tuju paranes. Alati, kui mul mõni vemp õnnestus, tekkis rinda lõbus tundmus. Eluilmas poleks ma uskunud, et ka Loit ja Allan saavad kabeliaias niisuguse tööga hakkama. Selleks olid nad minu meelest täitsa nannipunnid. Allanit narrisin ma niisama naljapärast, oma tuju tõstmiseks.

Et emm mu enamasti kuue paiku üles äratas, tahtsin alati pärastlõunati magada. Lauda peal oli meil natuke mullust ristikut, aga mutikaid täis ja kopitanud lõhngi küljes. Sellepärast otsisin aeda põõsa alla varjulisema koha ja keerasin pahaaimamatult põõnama.

Järgmisel päeval oli emmul käsil pesupesemine. Mina tirisin talle alt loigust pehmemat vett. Korraga sööstis Pööni-tädi nagu püssipauk meie väravast sisse, nägu punane peas ja silmad ärritusest ümmargused.

«Need leidsin ma oma laste taskutest!» ütles Himma, ilma et ta enne oleks teretanudki.

«Hauaplaadid . . .» Emm viskas põgusa pilgu Himma pihku. «On teistest küla peal juba kella löödud. Või see sinulgi kuulmata. Martsepp pidavat nendega vanametalli plaani täitma. Niisugune süüdistus on jõudnud linnagi. Su poisid löövad ka varumiskampaaniale kaasa.»

«Nad ütlevad, et said need Kaisu käest.» Tädi mõõtis mind tigeda pilguga. «Kes seda surnuaeda nii hoolega rüüstab ja kust Kaisu need omakorda sai . . . uskumatu? Nõuan kohemaid täit selgust!»

Vastata ma ei suutnud. Mis sa ikka alati valetad! Ära tüütab. Aga tõtt jälle kõnelda ei tohi. Ei lähe läbi, ei usuta. Ausalt öelda, ei tulnud tol momendil minulgi seda mõtet, et Loit ja Allan oskavad rauasaagi kasutada. «Küllap nad Neeme järelt hiivasid,» vilksatas mu peas. Kes valetab, see ka varastab, ja nunnud valetasid igal sammul.

Himma ohkas, pisaradki silmis.

«See on nii kole, et judinad jooksevad üle ihu.»

«Ära seelikust välja hüppa,» naeris emm.

«Õigusta jah sina seesugust . . .»

«Ära arva, et ma pooldan!»

«Kaisu, ootan sinu ülestunnistust! Täitsa ausalt!»

Emmule ei meeldinud tädi tänitamine. Ta ei sallinud, et Himma tikkus oma ninaga meie asjadesse, ega kannatanud kunagi, et ta mind kantseldas. Kes teab, võib-olla süüdistas ta Pööni-tädi Linda eluõnne rikkumises. Vahel läks jutuks, et enne Himma mängutulekut olnud Martsepa ja Linda suhted hoopistükkis teistsugused. Millised nimelt, ma siis otsale ei jõudnud. Valus oli, et emm alalõpmata ohkas. Martsepal polnud õiget naist ega Lindal õiget meest ja mõlemast jahvatati jutte, mille mõistmiseni ma tänaseni ei ole jõudnud.

Himma nuttis tagasihoitult, suursuguselt.

«Jäta oma ägamine,» keelas emm.

«Mõtleks! Või ägamine! Ma ei lase oma lapsi pilgukski silmast, aga ikka kistakse nad kampadesse. Teada puha, mis siin taotletakse. Süütud lapsukesed tehti räpase kavalusega kaassüüdlasteks . . . Kas sa julged ütelda, mis eesmärgil? Te arvate, et sedaviisi panete Närepa käed kammitsasse? Noh, ei tunne teie teda . . .»

Kasutasin hetke, mil Himma tähelepanu oli tervenisti

emmule pühendatud, ja lasksin märkamatult varvast. Närepate uus kutsikas, keda poisid kodus kiusasid, sai mulle sauna juures järele ja silkas natuke aega kannul. Ta tüdis üsna pea või lõi kaugust kartma ning viskas enese põõsa alla pikali, mind mõistmatul pilgul saates. Päike praadis, jalgade all kõrvetas tuline soomuld. Tõmbasin riided seljast ja kastsin enese korraks vette. Särg lõi roos lupsu, kiilid kiikusid lainetusel. Magistraalkraavi pragunenud perved mustasid nagu haavad.

Seal siis oli see kodunurmede hingus...

Minu vändad viisid mu õhtul iseenesest Raagu aia taha vilistama. Sealt hõikas Neeme isa, et jäetagu juba see koerte narritamine. Neemet pole hommikust saadik kodus nähtud. Kui poiss nüüd ise laanes mõne hundi nahka ei nüli, siis on tõelised soed tema viimaks ometi vaeseomaks võtnud. Lonkisin nõutult alla jõe äärde, pea mõtetest segane. Himma juba ei jäta. Nüüd viib ta need plekitükid otsemat teed Ülemnõukogu Presiidiumi või mõne ajalehe toimetusse. Prokuratuuris juba teatakse, seal arvatavasti enam vastu ei võeta. Aga mine sa tea neidki. Järsku on mõnel uurijal vaba aega ja ta alustab otsast peale. Niisugune kahtlus lõhkus seda enam pead, et Martsepp oli jällegi Tepani pärast linna kutsutud ja ta oli veel pärastlõunaks tagasi tulemata. Küllap tehti nüüd ka Martsepa naiste ülevaatust. Tõenäoliselt olid nad nüüd kõik sinna kokku kutsutud, arvasin ma. Püha jumal, mis ütleb Linda?

See päev oli kogu kolhoosis väga segane päev.

Otilie vahtis lõunast saadik maanteele ja kuulatas asjatult juhuslike autode mürinat. Saarik oli hommikul turule sõitnud ja oma kolhoosi autost maha jäänud. Keskuse aiast pääsesid putku kaks mesilastesülemit ja kätte ei saadud neidki. Pereheitmist märgati alles siis, kui lahkujad üle õunapuude sumisesid. Aeti küll taga, aga mets tuli vastu ja mesilased lendasid üle metsa.

Meie saunast kuuldus kahtlasi hääli. Esialgu tahtsin kauges kaares mööda minna. Kraavimeeste juures käis hommikul palgalaev ja niisugusel päeval timmisid nad üle hulga klapitud pudeleid, paar pooleliitrist mehe peale, nagu Taali teadis rääkida. See saun ju oli meil nii paha koha peal, et igaüks, kes mööda läks, astus sisse, ja Taali ei saanud aru, kuidas emm seesugust üldse kütta julgeski. Mina neid kraavimehi väga ei kartnud. Nad ju proovisid

iga inimese kallal hammast, aga taga aeti üksnes neid, kes ise kiljudes ees lidusid. Ma neile seda lõbu ei valmistanud. See jõgi ja see heinamaa ja soo ning raba olid minu omad, mu kodu. Nemad olid ajutine nähtus Mustjõel. Sellepärast pidagu end ka vastavalt ülal. Siiski — hääled tundusid kraavimeeste jaoks liiga piiksuvad ja lorilaule ei jorutatud ka. Ma läksin ringiga üle põndaku sauna taha kuulatama. Ja siis tõmbasin ukse hooga lahti.

Loit ja Allan külitasid kõrvuti õlgedel.

«Aga nüüd te mu käest saate!» hüüdsin vihaga ja kaalusin mõttes, kummast alustada. Ma ei teadnud, mis nendega ette võtta, aga niisama seda asja jätta ei saanud.

«Topi oma käed taskusse, või muidu saad ise ka . . .»

See oli Neeme.

Vägitükk, millega tädi nunnud nüüd hakkama olid saanud, tõmbas minu mokad jahmunult pärani. Sellal, kui nende ema pailaste au ja hea nime eest võitles, olid poisid vastu võtnud otsuse — kodunt jäädavalt lahkuda. Seal nad nüüd istusidki kõrvuti nagu teivasjaamas rongi ootel, komps kahe vahel, palitud üle õla. Otsuse täideviimine oli alanud. Loit tahtis ükskõik kuhu tööle minna ja siis vaatab, mis edasi saab. Allanit kohutas kodutus natuke. Aga ta ei tahtnud end kehva mehena näidata. Meil oli kusagil üks vanatädi, kes pidi olema iseloomult jõuluingel, kui viimaseid on üldse kunagi olemas olnud. Aga keegi meist ei teadnud selle inglist vanatädi aadressi. Neeme kiitis metsapunkti teenimisvõimalusi. «Vallalistele antakse ühiselamus voodikoht ja voodipesugi,» ütles ta. Loit ja Allan ju olid praegu vallalised. Kuni kinni püütakse.

Loit valas oma kodu ja kõigi kodude peale sappi välja. Ta ütles end lahti isast ja emast, kes olevat vangivalvurid. Etteheited kõlasid seda kibedamalt, et Allan sealsamas kõrval vaikset kiuslikku pilli tõnnis, aeg-ajalt käeseljaga nina kuivatades.

Oma suures südamevalus ja kasvatusteaduse hea tundjana oli Himma mõlemad poisid sahvrisse kutsunud ning nii läbi parkinud, et teistkordset löömise kohta enam ei olevatki. Loidu tagumendi luud pidid katki olema. Ta külitaski ettevaatuse mõttes vaid ühel puusal ja keeras väga ettevaatlikult teist. Nad ju oleksid jõudnud emale vastu vilada, aga vanaema oli sealsamas seisnud, ja kahest nende

kahe jõud üle ei käinud. Oma ema kohta tarvitasid poisid näotuid sõnu. Loit sülitas välja, et «mutt» käib teistega restodes, terve linn teab ja nemad ka teavad. Iss ja ema käsivad neil endist eeskuju võtta, aga niisugusteks nad küll ei taha saada.

«Aitab plämast!» keelas Neeme. «Ükskord peate nagunii koju tagasi minema. Kust süüa saate?»

«Ei!»

«Mitte iialgi!»

Nunnud kinnitasid nii tormakalt oma otsust, et Neeme kehitas õlgu ja viskas enda nurka pikali, õlekõrs mõtlemiseks hambus.

«Kas väljas magada kardate?»

«Ei karda!»

«Kuid meil pole tekki ja linasid ja patju,» kohmetus Allan.

«Päh, kus ka asjad!» kuraasitas Loit.

Teerajal läks inimesi mööda. Ma kartsin, et Pööni-tädi on miilitsad ja kõik tuletõrjujad välja helistanud.

«Siia te jääda ei saa,» otsustas Neeme. «Ma tean üht kohta, kus võib esialgu redutada.»

«Kus nimelt?» küsis Allan õhinal. «Ütle ruttu-ruttu!»

«Kas kaugel?» tahtis ka Loit teada.

«Küll teid sunnitakse vangitapiga koju tagasi!»

«Seadus ei ole niisugune — Kaisu pidagu mokk maas,» sai Allan ägedaks. «Kuueteistkümneselt antakse pass kätte ja siis võib igaüks ära tööle minna. Mis puutub kooli, siis milleks — ptüi! — on olemas need mittestatsionaarid?»

Allanil ja ka Loidul oli kuueteistkümne aastani terve tükk teed.

Ma ei saanud vait jääda:

«Otsima hakatakse teid nagunii!»

«Me läheme siit ära nii kaugele, et keegi ei saa kätte. Küll ära elab! Meie maal on ju kõik teed lahti. Isegi iss ütleb iga päev nõndaviisi. Jah!»

«Need kalalandid sokutage kuidagi tagasi,» palus Loit hädiselt.

«Küll saab . . .»

«Kes teil käskis maha kiskuda! Igavesed vedru-villemid.» Mu hääl tõusis tahtmatult õelaks. «Ütelge, kas te oma koerustükid alati teiste kaela ajate?»

«Ausõna, ei ajanud,» vandusid nunnud nagu ühest suust. «Ema ise leiutas, et süüdi pead olema sina.»

«Kui näkselda mõtled, kasi minema,» kähvas Neeme minule. «Nad ei ole süüdi. Ma ise näitasin neile, kuidas plaadid ristidelt maha vupsatavad.»

«Jah! Saag alla ja — nõks-nõks-nõks . . .» kinnitas Loit lõbusalt. «Oleks saanud nii palju lante . . .»

«Mis lante? Sa ütlesid, et on maru sügisel koolis poistele näidata,» parandas Allan. «Sa tahtsid hauaplaate koguma hakata, sest niisugust kollektsiooni pole kellelgi.»

«Mis neist tühjadest koguda,» laitis Neeme.

«Kombe pärast. Kultuurne tegevus. See on ajalugu.»

«Teie istumisekoht tehti ajalooliseks.»

Keretäit, mis nad said, ma patuks ei pidanud. Aga kõhe hakkas siiski.

Videviku ajal leppisime kokku, et Loit ja Allan kõlivad esialgu Mustmere vanasse sauna. See oli Pajusi majale küllalt lähedal, et end inimeste ligiduses tunda. Aga teerada sinna läks läbi metsa, uks ojapoolses küljes, ja kaupmehe akendest ei paistnud sauna katustki. Nii vilets see suitsusaun ei olevatki, et seal elada ei saaks, teadis Neeme. Katus on terve ja kõva saad kuivi heinu põrandal. Poemehe linnatuttavad olid hiljaaegu saunas ööd maganud ja ojast forelle õngitsenud. Neeme kõneles, et tema peab seal heintel külitades alatasa lõunatunde.

Et Loit ja Allan olid oma saatuse minu ja Neeme kaela määrinud, pidime neid aitama.

Kui ma koju jõudsin, ootas emm kaevu juures. Märkasin juba eemalt tema karmi, tõsist nägu. Aga ma olin andnud vande vaikida. Neeme lubas mu nagu konnapoja maha lüüa, kui ma kas või poole sõnaga julgen poiste redupaiga välja plärada. Et emmu kahtlusi hajutada, ütlesin, et käisin jõe ääres.

«Kas sa seal Loitu ja Allanit ka nägid?» küsis emm.

«Ei. Neeme õngitses. Aga ta läks ka juba koju. Kala ei võtnud täna.»

«Kuhu need pagana poisid küll kadusid?» ohkas emm, nagu valutaks ka tema selle asja pärast südant.

«Kes?» küsisin süütult.

«Himma-tädi läheb hulluks. Ta ju kardab jõge. Loitu ja Allanit pole lõunast saadik näha olnud.»

«Sel ajal kui meie all olime, nad küll ära ei uppunud.»

«Mis juttu sa räägid,» tõreles emm. «Issand jumal! Küll võivad lapsed julma suuga olla!» ohkas ta.

Asi võttis väga tõsise tooni.

Himma tuli Mustmere purde poolt ja mudis sõrmi.

«Käisin postkontoris,» kõneles ta murduval häälel. «Aga ei julgenud Närepale veel telegrammi saata. Üks rabandus teisel juba olnud. Ta võib infarkti saada. Linnakorterisse helistasin. Ämm oli sea! ja ütles, et ei ole jälgegi . . .» Ta tahtis veel rääkida, aga õhupuudus lämmatas sõnad. Hing paistis kinni jäävat, suu seisis paokil.

«Oota nüüd pimedani. Vahest läksid nad natuke hulkuma ja jäid pahatahtmatult hilja peale.»

«Mitte iialgi! Minu lapsed ei astu mulle ütlemata sammugi. Ma tean neist absoluutselt kõik . . . Inspektsiooni helistasin. Mingit liiklusõnnetust ei ole olnud . . . Jääb üle üksnes jõgi . . .»

«Neid pole jõe ääres nähtud.»

«Aga ma küsisin maaparanduse meestelt. Nemad just olid märganud . . . Välimuse kirjeldus läheb kokku, kuigi mu poisid ei longi, nagu nad ütlesid.»

«Jäta nüüd töinamine. Oled ise ka nagu laps!»

«Mis Närepa ütleb? Kuidas ta ei tahtnud, et me Pöönile tulime! Aga linnas on praegu võimatult palav. Meie maja ees tehakse asfalti. Lämbu või ära. Lapsed ise ka kippusid siia. Nad ju on mul nii tundliku ja rikka siseeluga. Neile meeldivad metsad, lilled, loomad. Ma varisen nüüdsama siiasamasse kokku . . . Ma ei saa uskuda, et nad minu näägutamiseks või väljapressimiseks sihilikult kuhugi kõrvale toimetati. Vaat seda ma küll veel uskuda ei suuda . . .»

«Ah või selliseid mõtteid haud! Einoh, sinu pea jagab.» Himma kahtlustus tegi emmu pahaseks. «Olgu mis on, aga sina pead alati mõne totruse välja mõtlema.» Ta küsis varjamatu pilkega: «Kas sa märgid mind või Martseppa? Ta tuli just linnast ja kuulis loost samuti alles praegu.»

«Kellelt? Kes talle juba rääkis?»

«Oi sa püha jumal! Terve kolhoos heliseb, ja sina küsid, kes juba rääkis?»

Kaevurakke juures lakkus Neti januselt vett. Siis istus ta sinnasamasse maha ja nuhutas õhtust õhku.

Hommikul sõitis Himma esimese bussiga linna.

Ei uskunud meie, et terve kolhoos tõuseb Loidu ja Allani pärast jalule. Kui sa mõistaksid tulevikku ette kujutada, jätaksid hirmuga kõik ettevõtmised sinnapaika. Kuigi aimasime sissekukkumist, pidime hoolega tegutsema. Neeme hiivas kodunt pätsi leiba ja mina kallasin kilumannergusse head põrsaste lõssi. Lõikasin isegi käntsaka suitsuliha. Lõunaks koju jooksnud, teatas Neeme, et piimleib läinud korda, aga rasvast liha poisid ei söö, tahavad taisemat. Oi peletised, kust ma seda neile võtsin, kui olin ise juba ammu kõik parema liha nahka pannud, üksnes nirvendused pekipoolte juures järel.

«Ja paluti ka limonaadi . . .»

Või limonaadi? Ma valasin piimakannu kalja — ja olgu kuss! Kauplusautost ostsime Neeme raha eest kaks keerusaia, kuid ühe nosisime ise pinu taga pooleks. Suu jooksis vett ja neelud surusid peale, ei olnud parata. Lõssi veeti ülepäeviti, sellepärast pidin kilumannergu täitma piimasupiga, mis oli küll juba veidi hapukas, aga maitses veel üsna hea. Neeme toppis taskud kartuleid täis. Ta arvas, et nunnud võiksid metsas lõket teha ja maamunade küpsetamisega aega lühendada. Me kartsime, et nad lähevad hulkuma ja kaovad meil käest. Siis mine küll ärevusest päris arust ära, sest kahe nunnu eest hoolitsemine hoidis mu närvid nagunii pingul.

Õhtupoolikul tikkusid Loit ja Allan Neemega ühes vaigutama. Ja räpakad, nagu nad olid, lõikas Allan pöidla puruks. Neeme tahtnud haava puhta männihelmega ära paigata, aga nunnu ikka nunnu, pistnud tõnnima, et kardab mürgitust. Õhtul rebisin oma vana särgi ribadeks, kallasin plaskust ussipiiritust ja läksin Allanit tohterdama. Ja veel ütlesin ma temale ülimalt tõsiselt: «Sa mine sinna puu taha ja sorista natuke katkise koha peale. Taali teeb alati niiviisi. See on kõige kindlam rohi ega lase haaval umbe ajada. Ma ise ka ükskord proovisin, kas tead.» Ussipiiritust Allan pruukida ei riskinud, aga puu taga käis ta siiski ära.

Erariides miilits käis Pöönil ja ka Pilpas perest peresse ja palus andmeid. Taali hääl puhus sekka nagu sulgi tuule kätte. Terve meie küla tegi hoolega mäe otsa jõge. Poiste kadumise lugu levis nagu päevakaja. Isegi Tepan loivas ringi, pannal pihus või siis kadakast keppi viibutades. Ta

nagu ei osanudki enam löömariistata liikuda, nii suureks oli paisunud tema sõjakus. Emmust läks Värni kange kaelaga mööda, sõna lausumata ja teretamata. Taalile öelnud ta, et Himma olevat niru emissiga, kes ise oma pojad ära söönud. Mu hing läks tinaraskeks. Oi kui vastik oli. Tepani rõvetu jutu kahin pinises kõrvus. Pöönil ja Meegomäel oldi küll alati sõnale teravad ja keeled ka kõigil õige koha peal. Kuid Tepan lausa hammustas. Ma hakkasin teda kartma. Nutsin aias marjapõõsaste all mitu peatäit ja mõtlesin, et elu on ikka hirmus küll ja kui hirmsaks ta veel muutuda võib. Taali sosistas kaevu juures emmuga. Soos tõusis ja vajus ekskavaatori kopp. Taali teadis täpipealt ja Otilie oli ka kinnitanud, et linnast tuuakse verekoerad, kes ristide juurest jäljed üles võtavad ja «need kabajantsikud» kätte juhatavad. Linal ja Saarikul polnud Ritsiku kabelimäel kääbast ega ka risti, plaatidest kõnelemata. Aga just nemad võtsid kõige agaramalt asjast osa.

Neeme pruunides silmades paistis pilklik helk, kui talle kõik päeval kuuldu õhtul ette kandsin. Asjaolu, et isa Neemet käsile ei võtnud, muutis poisi arutult ülbeks. Jaak Raak ei teinud juttudest väljagi ja võttis hoopis ette heinamaatükkide jaotamise. Vahepeal käis kolhoosis mitu ekskursiooni, kellele rohumaid ja karja näidati. Tundsin vaistlikult emmu Neeme isaga ühel nõul olevat nagu ikka. Nägin, et nad laudaotsa juures paar sõna vahetasid ja keskuse jalgrajal vastakuti juhtudes silmast silma muisklesid. Seejärel panin tähele, et emm läks õhtul hilja jõele pesema ja jäi liiga kauaks ära. Tema tagasituleku ajal haugatas ka Raagu peni paar korda ja jäi kohe niutsatades vait. Tähendab, ta tundis ära oma ja rõõmustas nagu meie Netigi peremehe kojutuleku üle. Nad ei jõudnud jõel oma otsatute juttudega ühele poole ja Raak tuli meie aia taha vilistama. Emm läks talle vastu käbeda sammuga, justkui varem kokkuräägitult. Ta nõjatus mõlema käega roovikaiale ja tema kohal leegitses maarjavalda läinud päikese viimane punetav jutt, emmu kummaliselt kaheks jaotades. Päevane räkatus oli järele jätnud umbsuse, mida Mustjõe suvine õrn udu ei jõudnud alla jahutada. Puud seisid liikumatult, päsarikud kuusejupstükid perve all paisusid suureks nagu unistused, mis ei peagi täituma. Tuulest murtud kasejorakad, mis Martsepp lubas küttepuudeks vedada, kerkisid haopinu juures maailmatu vallina või mäetipuna,

kuhu ikka annaks ronida. Neelatasin sibulasousti maiku suust minema, silmad kinni, imelik tunne terves kehas. Emm ja Jaak kolasid üles nagu vanapagan oma mooriga, kes valitsevad paikkonna üle.

Nunnud lõdisesid hirmust ja külmast. Nad olid Neeme juures olnud. Vahepeal oli äikesevihma hakanud sadama ja tagasiteel olid nad märjaks saanud. Puu alla varju minna ei juletud, sest välk võib ju puu pihta lajatada. Allan kurtis kõris valu ja istus norgus, kägaras. Juhuslikud metsaraginad hirmutasid nunnusid. Üks hunt olevat end Allanile unes ilmutanud. Loit pidas mehisemalt vastu. Ainus, millele nad ei mõelnud, oli kojuminek. Mulle käidi peale, et otsigu ma neile oma vanatädi aadress. No kust ma seda pidin võtma! Kogu see lugu oli mu ülepea ära tüüdanud. Esialgne põnevus jahtus kiiresti. Kõige suurem tegu oli söögiga. Hiili justkui varas. Igal pool pannakse tähele. Loit ja Allan istusid nagu linnupojad, nokad paokil. Oleksid nad ise märganud kas või Pajusi kasvuhoonest kurgikese võtta! Ei, kus nüüd seda! Ei olevat aus! Aga kui mina toomas käisin, kahmati kõik käest ja toojale jäid ainult näpud. Tüdinult otsisin olukorrast väljapääsu. Siis vilksatas peas, et nunnud tuleks ükskõik kuhu tööle sokutada. Hakaku ise endale ülalpidamist teenima. Eks või ju kuidagimoodi kõrvalt ka aidata. Neeme küll ütles, nagu oleksin ma puruloll, kes targaks ei saagi. Aga mina ei olnud ka tema taibukusest kes teab kui kõrgel arvamisel. Järgnes terav mõtete lahkuminek, mille ajal Neeme ütles:

«Hakaku kotimeesteks. Või metsavendadeks. Tähendab ... bandiitideks.»

«No see juba on häbematus, kas tead!»

«On nad su sugulased?»

«Eks ikka natuke.»

«Ei ole. Minu taat ütleb, et su emm pole Himma õde.»

«Mis jutt see on?!»

Niisugune ta oli. Nii muutuvad olid Neeme seisukohad.

Kõhklesin, aga läksin lõpuks viimases hädas siiski Pupu juurde Pilpasse. Me olime alati hästi läbi saanud. Nägin temas neid voorusi, mille suhtes emm oli pime. Pupu ajas minuga maailmast ja maast juttu. Ta kõneles nagu omasugusega tõsiselt, tõe sekka natuke nalja visates. Tugevat muljet avaldasid mulle Pupu uued head pealmised rõivad,

kuigi räägiti, et sängi all kohvris olevat tal kõigest üks paar kantud pesu. Taali võis nööri Meegolt üle jõe Pilpasse tõmmata ja Voldi aluspükse täis riputada. Kas Volt sellest paremaks muutus? Veel hõkerdasid nad tagaselja, nagu roniks Juku Pupu jalgadega veekemmergu fajansist poti otsa. Aga kas oli ilus sinna pealt passima minna?!

Istusin alandlikult Pupu logisevate põrandalaudadega kabinetis, mille seintel rippusid tähtsate isikute pildid ja ka metsloomade pildid. Ta ei saanud mu jutust esialgu aru ega otsa, sest ma ei julgenud kõike kohe välja pahvatada.

«Või nõnna?» küsis Pupu. «Ise tahad tootvale tööle tulla?»

«Tähendab, kohti on?»

«Ma võtan su sügisel kontorisse Me saame just-just uued koosseisud. Üks arvepidaja ongi vajaka.»

«Jah — see tähendab, päriselt ei. Vaata, nad võib-olla lähevad sügisel ikkagi kooli... On vaja nüüdsama suvel... ja kohe...»

Pupu niheles toolil ja näis tõsist huvi tundvat. Mul oli kõhe tunne. Tõuse või üles ja pane punuma! Aknast paistsid propsiriidad. Oli kuulda isekallutaja tõstehoova raginat. Liivakoormat puistati maha. Pupu ehitas jälle uut elumaja.

Juku Pupu silmad jälgisid ainiti mind. Ta haaras nagu tuulest tõe.

«Nõnna? Kus nad sul on?» küsis ta sosinal. «Räägi aga mulle kõik ära, usalda mind kui vanemat sõpra ja seltsimeest. Pioneeri ausõna, mitte kellelegi ei kõssa. Säh, võta viis selle kinnituseks pihku...»

Me pistsime isegi käed.

Ja mina, tola, uskusin üht pioneeri ausõna. Pettumus oli ränk. Veri kerkis pähe ja silmade ees lõi mustaks, südamesse sigis salaviha. Veel enne, kui koju jõudsin, oli kolhoosi «Willis» nunnud Mustmerelt ära toonud ja linna viinud. Pupu, sunnik, oli Martsepale helistanud, et Närepa ärajooksikud paluvad temalt «poliitilist varjupaika».

Ülejärgmisel päeval paikas Saarik Ritsiku surnuaial riste ja Taali kellas küla mööda, nagu oleksid kõik kääpad segamini aetud. Lüpsikul olnud vahtrapuu jalutsis, nüüd jäävat päitsisse. Ma ootasin, millal kibe vits alustab minust parema lapse tegemist. Aga emm näis olevat kaotanud lootuse, et mul tarkus pähe tulebki. Kui me õhtuti

kahekesi kodus olime, ajasime juttu kõigest muust. Emm käis nüüd Otilie juures kleite õmblemas. Ta tiirutas peegli ees ja proovis selga uusi hilpe. Midagi niisugust polnud ma tema juures varemalt näinud. Ja Jaak istus päris päise päeva ajal meie köögis, mugav nagu vihmauss, end emmul ümmardada lastes.

Meegomäe suur suvi pakatas kirevaid õisi.

TUULDE JOOSTUD

«Mine vii talle viletsakesele pala paremat,» ütles emm

Me sõime lõuna ajal hernesuppi ja liuatäis oli rohkem keedetud. Räägiti, et Tepan närib mulluseid loomapeete. Muud söömist tal ei olevat. Ootamatu kohtuotsus oli mehe päris maha murdnud. «Tõenäoliselt läheb Värni oma Hildale järele ja küll neil seal taevas saab kõva õiendamine olema,» arvas Otilie vagalt. Emm keelas mind: «Sa ei tohi talle kõssata, et mina suppi saatsin. Siis ta ei võta vastu. Rumal inimene on alati uhke. Ütle, et ise salaja võtsid. Ma tean, Värni on niisugune naljakas inimene.»

Tepan kössitas lävepakul ja vahtis tõntsilt taevast. Mind pidi ta juba eemalt nägema, kuid tema silmad ei liikunud paigast. Seal ta nüüd oli. Nagu pulstunud ja vigaseks pekstud peni, üksi oma segipaisatud eluga. Jah, väga keeruline oli Tepani olukord. Mis ta teeb, kuhu läheb? Pilpasse? Või linna? Ma ei julgenud küsida, aga teada saada oleksin tahtnud hea meelega. Omaenese südamerahuks. Mõistmatul kombel valutas mu hing tema pärast. Kahju oli.

Tepan toksis kotaninaga kruusa. Tallapraost paistis määrdunud varvas. Lahtisest uksest nägin kööki. Kuid mis ta seal oli teinud? Põrandal vedeles prahihunnik, seinas mustas mulk. Ei olnud enam pliiti ega truupi. Keset põrandat lösutas kott. Rauad, kritskad ja siibrid vahtisid kotisuust välja.

Ma unustasin teretada.

«Söök,» pomisesin suure vaevaga.

«Mis sa ütlesid?»

«Siin on suppi.»

Asetasin mannergu Värni kõrvale lävepakule.

Tepan ei tundnud toidu vastu vähimatki huvi, vaid kuk-

kus maailma elu manama. Nõnda, kuidas sülg suhu tõi, ajas ta välja sõnu. Polnud enam aru saada, keda ta sõimas.

«Ära mõtle, et see niisama jääb,» ähvardas Tepan. «Ära sa, ära sa mitte mõtlegi!»

«Ei mõtle,» ütlesin ma. «Aga söö nüüd ometigi.»

«Mis?»

«Ma tõin sulle süüa.»

«Kui ma siia tulin, elas Hilda seakuudis,» seletas Värni ägedalt. «Kaevgi oli kuiv ja kõik vankrikodarad logisesid.» Ta sirutas end ja ajas pea selga, nagu rõhutades: vaadake, millest see mees alustas. «Mina kaevasin uue kaevu, mina tõmbasin vee lauta ja kööki, mina parandasin uksed ja aknad, mina paikasin katused. Hilda ei olnud kunagi päris virk inimene. Ei oleks ta iialgi leidnud teist lolli, kes oleks teda võtnud. Kurradi kuurat — oma parema aja matsin siia maha. Vere kraapisin kopikaid kogudes küünte alla. Oi, küll sai hani oldud! Ma ostsin Hilda undrukule oma raha eest nööbid ette. Kõik minu higi ja vaev...» Viimaste sõnade juures tagus ta rusikaga vastu rinda.

«Siin on suitsulihagi sees,» püüdsin teda sööma meelitada.

«Kus?»

«Supi sees. Kas sul lusikat on?»

Tepan raputas pead.

«Ma lähen toon.»

«Oota'nd! Käib niisama.» Ta tõstis nõu suu juurde ja luristas supivedelat, aeg-ajalt huultega sagu püüdes.

Sel ajal kui Tepan mannergu kallal ametis oli, silmitsesin tema ussaeda. Kõik tarad olid üles kistud, uksed-aknad paokil või hingedelt maas. Aiamaal rohetasid malts ja vesihein. Hilda maeti viimase lumelödi aegu ja Värni oli jätnud porgandid-herned külvamata, kapsad kükitamata. See pärandustüli algas neil juba peiete ajal. Minia korjas kõik voodiriided ja käterätikud kokku ega jätnud isegi kardinaid akende ette.

Kaks liitrit leent kadus nagu niuhti ja kilo-osa leiba veel takkaotsa. Tepan pidi väga näljane olema. Ma ei näinud kusagil loomapeete. Tõenäoliselt olid needki juba otsa saanud. Ta ei küsinudki, kust ma suppi sain. Tepan arvas vist ise, et varastasin emmu tagant. Ta ohkas ja pani käedki kokku.

«Miks sa pliidi maha lõhkusid?» küsisin ettevaatlikult.
«Minu raha eest ostetud rauad. Selle kohta on olemas tunnistajad.» Tepan vaatas korraks vihkavalt üle õla ja ajas end siis püsti, takused kalsad pooles vinnas, viimne kui nööp eest hargnenud.

Millal Tari õue ilmus, ei näinud meist kumbki. Mina märkasin esimesena, et Ruut takseerib kaevu. Ta oli tulnud paljajalu läbi soo, sest säärikud olid nööriga kokku köidetud ja üle õla heidetud. Tari otsis vett mudaste jalgade pesemiseks. Vinna otsas tolknes köiejupp. Pange polnud. Ruut vaatas korraks alla. Ja veendunud, et sealt ikkagi peoga võtma ei küüni, nühkis ta oma tallaalused rohu sees puhtamaks.
«Sa ära siin lõhu,» käratas Ruut Tepanile iseäraliku peremehehäälega.
Imestasin natuke Tari kamandamist. Minagi teadsin, et Martsepp nõudis Tepani majaplatsi puhtakstegemist. Sinna kohta oli uus karjalaut planeeritud.
«Hmhh, jah,» mühatas Tepan.
«Midagi ei tohi puutuda. Ma ei mõtlegi valmistööd purustada ja hooneid Pilpasse vedada. Nemad mind seda tegema ei saa sundida. Ei lähe läbi.»
Tepan elavnes.
«Sa siis maja maha ei võta?» küsis ta.
«No ei! Mis siin viga? Niiskene ilus koht. See Pilpa on üks vargapesa. Seal ei peeta teise inimese sitta ka paigal. Minul on nii suur pere, et mul ju on õigus omaette elamisele.»
«Kas Martsepp teab sellest?»
«Mitte miskit ta ei tea veel. Mis on vaja temal teada! Ei tunnista ma niiskest natsalnikut. Kamandagu kolhoosnikuid. Mina olen riigipalgaline. Proletaarlane.»
Mingi mõistmatu haledus silus Tepani nägu.
«Kas sa arvad, et Martsepp annab alla?» küsis ta.
Tari ajas jalad harki ja naeris põlastavalt.
«Kes ta ise on? Kahju, et ma seda varem ei teadnud. No tema oleks siis enne läinud ja mina Pöönile jäänud. Eile juhuslikult istun teemajas ja juhuslikult tuleb üks natuke tuttav mees.» Tari silmad süttisid vihast. «Niiskene lontrus,» vandus ta. «Julgeb veel teisi puutuda, kui oma minevik mudamust. Tema... Ma talle veel näitan... Minu

naise pani ta ka hauda. Ja sinu eide. Vakt! Poleks olnud seda majast väljatõstmist, oleks Nonna elanud. Martsepp ei pea inimest elajakski.»

Tari jõllitas silmi. Ta käis õues edasi-tagasi. Seisin sealsamas, mannerg pihus ja uudishimu kammitsana jalus. Ma nii tahtsin teada, millega Martsepp jälle hakkama oli saanud. Sama soov näis ka Tepanit kõditavat.

«Tuleb üks väike pisma minema panna,» otsustas Tari.

«Kuhu nimelt?»

«Mitmele poole korraga.»

«Ah, ei see enam avita. Ma ju rääkisin sulatõtt, aga mis ma sest sain. Need ülemused on kõik ühes vees ristitud. Susi sutt ei murra.»

«Sinu viga oli, Värni, et sa rääkisid suusõnal.» Tari jäi oma juurde kindlaks. «Ettekanded peab kirjalikult tegema. Siis on dokument, millele juba tuleb käik anda. Aga muidu . . .» Käsi tegi põlastava liigutuse ja Ruut jättis jälle ütlemata, mis siis muidu on.

«Proovi, kas su hammas hakkab tema peale,» rõhutas Tepan ja silmitses räsu köögipõrandal. «Kuramuse kahju, et sa varem ei jõudnud. Mahatõmbamine ei ole suur kunsttükk. Pliidi ja truubi ülesladumine võtab kärmel mehel kaks pikka päeva. Ja see kõik on ühe kuradi maugu pärast, kes inimestel elada ei lase. Mida ta tahab? Mis ta minust tahab? Oi, oi, oi! Martsepa-sunnik kihutas üles Hilda lapsed. Ma võin selle peale mürki võtta.»

«Vaatame-vaatame . . . teda ennast.»

«Tahtsin toa põrandalauad üles kiskuda. Siis seda veel ei tee?»

«Mitte mingi hinna eest!»

Tepanil hakkas veri näkku tõusma, ta huuled vajusid irvakile.

«Kuule,» kutsus ta näpuga Tarit ligemale.

Nad tõrkisid suust suhu sõnu, millest ei olnud võimalik aru saada. Mõlemad mehed olid sõnadelt naljakad nagunii, seda sõgedam paistis eemalt nende tookordne kõnelemisviis. Ma ei uskunud, et nad Martseppa maha lüüa jõuavad. Emmgi tähendas, et teda ei saa pimedaks teha. Torkad ühed silmad välja, Martsepal taskus tagavara olemas. Sellepärast olevat ta kõige ettevaatlikum inimene, keda emm on oma eluajal kohanud. Minul muidugi oli oma eriarvamus, aga seda ei saanud ma mingi hinna eest

avaldada. Taaligi ütles, et maailmas ei leidu päris veatut inimest. Või kui tõesti peaks leiduma, siis selle panevad koerad nahka ja kassid aitavad jäägi ära lakkuda.

Valmistusin ära minema. Mis see kõik minusse puutub! Kuid päris jahedaks jääda ma ei suutnud. Eks olnud Tepan ja Tarigi oma küla inimesed, seega teatav nägematu osake sinust enesest. Kas sa tahad või ei, tunnistad või ei tunnista, ikka tegelevad mõtted nendega, kes sind ümbritsevad.

«Kaisu!» hüüdis Tepan. «Tule siia, Kaisu!»

Tagatoas oli auklikuks põletatud vakstuga laud ja Tari veeretas ligemale raiepaku. Siis võttis ta rahakotist ruudulise paberilehe, silus seda natuke ja pani mu ette. «Istu ja kirjuta veidike,» palus ta. Nähtavasti polnud nad kirjas kuigi tugevad, mis sellest, et mõlemad pidasid end oma aja kohta küllaldase koolihariduse meesteks. Tari maalis isegi nii keerulise konksuga allkirju, et sealt oli suur kunst nime välja lugeda. Pilpas narriti teda palgapäevil direktoriks. See meeldis Tarile ja ta laskis palgalehele alla nii suure kaarega, et tint pritsis kassapidaja valgele pluusile plekid. Viimasel ajal hoiti talle varuks keemilise pliiatsi jupp.

«Kirjuta üks kiri,» käskis Tari. «Aga see on saladus.»

«Vaata, et sa kellelegi ei hinga,» hoiatas Tepan.

«Suu nii kinni kui kliistriga,» ähvardas Tari.

«Ta ei ole lobamokk. Kaisu on oma isa tütar. Vaat oli alles mees . . .» kiitis Tepan mind ja minu isa.

Nad ajasid mu hinge täis ja ma tahtsin jalga lasta. Aga uudishimu hoidis tagasi. Tahtsin teada saada, kust otsast nad Martseppa jälle kõrvetada mõtlevad. Võtsin sulepea pihku ja kummardusin paberi kohale, endal süda vasarana pekslemas. Läks natuke aega, kuni Tari välja mõtles algusread. Tepan seisis laua otsa juures, ülemine huul töllakil.

Kiri oli mõeldud Ülemnõukogu Presiidiumile ja ärakirjad prokuratuurile ning rajooniajalehe toimetusele.

Martsepal pidi olema terve kari lapsi, kellele ta ei maksa alimente, kõik mööda ilma laiali. Ja oma lihast isa hoidvat ta riigi kulul vanadekodus ja ema surnud suurest häbist nälga.

«Naiste nimed peaksid ka kirjas olema,» arvas Tepan. «Ma ju tean nüüd seda kohtu-uurimise värki. Ja vanadekodu aadress ka . . .»

«Misjaoks? Küll ajaleht ja prokuratuur uurivad. See juba on nende töö ja Ülemnõukogu annab käsu,» põrutas Tari veendunult. «Ma ei tea, kas just isa, aga keegi sugulane on tal kindlasti vanadekodus.»

«Kui vakte ei ole, visatakse su kiri paberikorvi. Ma tean. Võta või see surnuaia plaatide lugu. Maha need kisti. See oli ometi vakt. Martsepp aga keerutas, et võib-olla omaksed ise, võib-olla tahtsid nad uut ning ajakohasemat mälestustahvlit panna. Kas sa nüüd kuuled — ja usuti teda. Kahjukannatajat ei ole. Kahju hüvitati, ütles uurija minule. Aga need surnud seal kääpa all? Ja möödakäijate sündsusetunne?» Tepan hammustas huult. Siis sai ta äkki vihaseks ning põrutas terve karja kuradeid.

Tari kobistas kirja oma taskusse.

«Vaata, et sa suu pead,» hoiatas ta mind veel kord õige kurjalt.

Värni koperdas uibuaeda. Nähtavasti ei uskunud ta Tarit ega tema kirja.

«Kui on läinud püksid, mingu ka perse,» kuulsin Tepani sünget pominat.

Möödaminejad leidsid õhtul Tepani õunapuuoksast. Aga elukübe oli veel sees, nii vintske oli tema hing.

Punase risti auto kihutas huilates läbi küla.

Varsti hakkas Meegomäe päevade vaikust lõhestama mootorite undamine, mis kuulutas elule uut põnevust. Meie küüni tehti segusõlm.

Martsepp oli ostnud uue roosidega särgi, mida kandis pükste peal. Ta liikus ringi nagu bukett, piip suus ja nähtamatu piits peos. Tari kiri jäi närvilise marjanaise tühjaks huikeks Mustmere laanes. Ootasin küll tüdimuseni järjekordset käredat komisjoni, sest tahtsin teada, kus need Martsepa lapsed paljajalu ringi hulguvad. Tema liignaistest oli juba varemalt palju juttu olnud, aga lastest ei teadnud isegi Taali kui küla kõige erksam naisterahvas. Suvetööd sulasid sügisesteks. Kaasik lõi märkamatult kollendama. Teedel liikusid juba viljakoormad.

Ja Jaak Raak hakkas järjest enam au lõikama. Ta ise jäi selleks, kes oli seni olnud. Isa kuulsus hakkas aga kroonima poega. Kaja Pajusi kiitis Neemet igal võimalikul juhul. Poiss võttis sellest vedu ja ajas nina selga. Nad valisid Neeme koolikomitee esimeheks. Ning see, kes varem

ise nurkmisi teid kooserdas, hakkas nüüd usinalt teisi omasuguseid ahju tagant välja tirima. Ta ei teinud isegi minu suhtes järeleandmisi. Aga meie vahekord muutus päevpäevalt aina kummalisemaks. Olgugi et Neeme püüdis olla külm ja ametlik, ei kannatanud ta teisi poisse minu lähikonnas. Niipea kui keegi mulle ligines, leidis Neeme temaga arveteõiendamiseks mingi ettekääande. Aga ise hoidis ta enese nii vaos, et musu maik ununes ära, ja üsna harva ning enamasti väevõimuga sain ta suudlema. Mõnikord käis Neeme meie pool. Siis oli ta emmuga viisakas, aga jahe, kummardas teretades ja kummardas jumalagajätukski.

Sügisest jagu algasid Pöönil suured askeldused. Kahte otsmisse tuppa, kus Närepad koli hoidsid, hakati tegema sööklat. Isegi habemeajaja lubati kohapeale tuua. Ja teele veeti nii paksult kruusa, et see tõusis tublisti kõrgemaks. Sajud tõid küll sodiaega, aga nad ei suutnud enam Meegot maailmast ära lõigata. Looduse võimust saab jagu. See on järeleandlikum inimese võimuaplusest. Kui söökla valmis sai, kartis Taali, et kodune söögikeetmine keelatakse ehk hoopis ära. Tol sügisel mõõdeti kolhoosiperede õueaiamaad mitut kanti üle. Ka lehmade ja lammaste lugemine tekitas kõmu. Siis aga otsiti söökla kööki kokka. Ja Taali lõi rinna ette ning oli kohe minemas. Üsna varsti tõmbus tal nina kirtsu ja ta lausus põlastades:

«Mina ei oleks küll nii viletsa tasu eest nõus olnudki.»

«Üldkoosolek rohkem ei lubanud. Söök tuleb nagunii juurde,» sõnas emm.

«Üldkoosolek... üldkoosolek...» osatas Taali. «Kus sul praegu see üldkoosolek on?»

«Ise võtsid osa!»

«Paljalt käetõstmisega.» Taali vahtis ringi. Ta kartis pealtkuulajaid. «Pupu ajal oli üldkoosolek... Kärdi ajal ka oli... Kõige rohkem oli üldkoosolekut tunda Raagu ajal... Aga nüüd?... Martsepp käsutab rahva kokku, loeb oma lugemised ette ja küsib, kes on vastu. Vastu hääletada ei juleta. Tähendab, kõik on poolt, loril lõpp ja üldkoosolek läbi. Igaüks mingu kähku oma töö juurde tagasi. Nihukesed on nüüd need üldkoosolekud. Mujal aga kuulukse olevat muudmoodi. Üks teise valla naine rääkis mulle, et neid koguni mangutakse sõna võtma.»

Niipea kui lähenes mõni kuulaja, muutus Taali tagasi-

hoidlikuks, või siis kukkus koguni Martseppa kiitma. Pupu ja Tari käinud Taali juures mingisugust allkirja nuiamas: Et Martsepp ei hooli inimestest ja ajab omavoli... Aga nad läinud tühjalt tagasi. Linad lõid järsult Pilpa pundist lahku. Ja Volt põletas oma käega ära puskaririistad. Nad tegid nüüd koduveini, mis pidi hulga etem olema. Vahetevahel, aga väga harva, levisid Lina köögis liikvalõhnad: Voldi pojanaine oli apteeki koristajakoha saanud.

Kui aga Otiliest sai kokk, läks Taali pööraseks.

«Vaat sihukest ülekohut ma ei salli,» põrutas ta. «Otilie ei ole kolhoosi liigegi.»

Emm suhtus Otiliesse sallivamalt.

«Ei ole mõtet vihastada. Sa ei tahtnud... Tema tahtis...» keelas ta Taalit.

«Nõelapiinaja...»

«Ta mõistab ka keeta On isegi vanasti lühikest aega jahimeeste seltsi puhvetit pidanud.»

«See oli kõrts... Või koguni pordumaja...»

«Mis sa nüüd!»

«Tõtt ka ei või ütelda?! Muudkui kõneldakse ja kirjutatakse sõnavabadusest. Aga tegelikkuses ei ole iitsatamiselubagi. Sinuga ei saa ka enam avalik olla. Lähed patrad Jaagule ja Jaak paotab Martsepale. Volt on praegu kuivatises... Aga võidakse ju lüüa põllule rõuguredeleid kokku vedama. Minul kaob sootuks kindlusetunne. Lõikasid ära selle maatüki meie kartulimaa kõrvalt... Aga mis kasu nad sellest said? Ütle mulle, jumal tunnismeheks, mis kasu sellest kuradi pihta saadi? Mitte kassisittagi... Nõges ja malts võivad kasvada, kartul on patt. Sa ei tea, määndsed säädused ja määrused sulle homme selga määritakse.»

Emm ei kostnud musta ega valget. Ja kuigi ta oleks Jaagule kõik ära kõnelnud, poleks sellest Voldile pahandust tulnud. Sest Jaagule ei meeldinud aiamaadega jukerdamine ega ka lehmade loendus. Ta tahtis, et kõik inimesed korralikult tööl käiksid, aga ülejäänu olgu nende eneste asi. Raak vaatas paljust, mis kolhoosis tollal toimus, lihtsalt mööda. Ametilt peaagronoom, ei seganud ta Martsepa ettevõtmisi senikaua, kui teise aasta ristikupõlde ümber künda taheti. Martsepal polnud kusagilt mujalt maisimaad võtta. Siis sai Jaak põhjalikult vihaseks. Hiljem tundis Martsepp oma tolleaegsest järeleandlikkusest uhkustki. «Meie pole põlde narrinud,» märkis ta iseteadlikult. Ja

seda kiitlemist ei saa talle keegi tagantjärele pahaks panna.

Tepani taluhooned lükati kokku. Sinna hakati ehitama uut karjalauta.

«Millal meie kätte järg tuleb?» küsis süngeks muutunud Taali.

Närepa tuli lauta. Tema ise! Ikka ja igavesti salapärane, sõitis ta nüüd usinalt kolhoose pidi, oma kõnelemisi lehes ära trükkida lastes. Jäi mulje, nagu elaks ta nüüdsest peale rahvalikku, avalikku elu ja on muutunud suureks asjatundjaks isegi kaalikate kasvatamise alal. Pööni laudas silmitses Närepa hindavalt elajaid. Ta esitas küsimuse küsimuse otsa, ei oodanud kostmist, vaid vastas ise. Niisugune järsk ülevoolav jutukus sundis emmu muigama. Varematel aastatel kõnniti ju meie majast kaarega ringi.

Taali ruttas tulijat esimesena tervitama.

«Õige haruldane külaline. Oleks teadnud, oleksime ka puhtamad kitlid selga tõmmanud,» vabandas ta.

«Mjah! Soovin jõudu töös ja ... õnne isiklikus elus!»

«Jõudu tarvis!» vastas emm.

«On vaja väga tähtsas küsimuses teiega nõu pidada,» ühmas Närepa.

«Meiega?»

«Just täpselt ... teiega kui eesliini ... lüliga ... Mjah ...»

«Ei tea küll, mis nõu meie siin anda mõistame,» ohkas Taali kohe edevalt. Juba ta oli jõudnud piimakambrisse lipata, teise kitli selga tõmmata ja silus käega hõlma kortse vähemaks.

«Nagu te kindlasti juba kõik teate, toimuvad tänapäev meie maal suured ümberkorraldused. Põllumajandus ei ole veel nii võimsal järjel, nagu rahvas, ka teie ise ... meilt, juhtidelt, täiesti õige õigusega nõuate. Me tunnistame praegu varjamatult, et Ameerikamaa on meist veel mõnes punktis ees. Aga on ju vaja järele jõuda ja ilmtingimata mööda minna. Just nimelt sellepärast ongi vastu võetud uus väga hea põllumajanduse produktide suurendamise otsus, mille täitmisele peame asuma kohemaid, viivitamatult ...» kõneles Närepa poolpidulikult.

Ma ei tea, miks, aga mulle meenusid Lüpsiku jõulukõned. Nii üks kui ka teine püüdis inimese südant hellast kohast

puudutada. Ja mõlemad uskusid, et neid usutakse. Lai ja õnnistatud pikkusega Närepa maine mina kaldus raskuse survel jalalt teisele. Ta oli hädas ka kätega. Taskusse toppimine polnud kombekas, lauda sein nõjatumiseks aga kahtlaselt paakunud. Egas ta saanud ka lehmalt tuge otsida nagu emm, kes seisis astmete vahel. Sellepärast paistis Närepa suure eksinud linnuna, kes küll maa peal ei karda, aga parema meelega siiski pilvede alla tõuseks.

Laudaesisel möllas tolle aasta esimene kimar lumi. Maa oli juba sugu kahutanud, kased paljad, tammed leheräsus.

«Et lehmalt võib poole rohkem piima saada, seda ma usun. Aga see peaks siis ka hoopis paremat tõugu elajas olema,» lausus emm.

«Ülesanded on projekteeritud olemasoleval baasil. Peab olema realist. Aga karja me parandame ilmtingimata. See ju ka on määruses sees. Oleks vaja, et teie laut lubaks väljalüpsi vähemalt kolmekordseks tõsta. Siin on nende... koplite... näol rajooni parim söödabaas. Maa vajab piima ja liha. Me peame vähemalt mõnes lõigus Ameerikast mööda tõttama. Lehm lüpsab suust, nagu ka te ise väga hästi teate... sellepärast... Mjah...»

Mida lihtsamalt Närepa kõnelda püüdis, seda enam takerdus ta omaenese sõnade vastuoludesse. Emm teadis ja Taali teadis ja kõik karjanaised teadsid ega olnud teadmata minulgi, kuivõrd tõsiselt üht niisugust nõupidamist võis võtta. Väga kaunis jutuajamine hinge hetkeliseks ülendamiseks, ja varsti meelest pühitud. Millegipärast pakkus naistele lõbu hardunult kuulata. Taali küsis alati kurnalappe. Emm valetas oma lehmade piimaliitreid vähemaks ja pressis välja lisajõusööta. Hiljem omavahele jäädes pilgati maia suuga ülemuste asjatundmatust, nõmedust. Kõik karjanaised võistlesid sotsialistlikult. Sellega oli harjutud nagu kummisäärikutega, mille läige kulus virtsa sees ruttu maha. Laudaseinale naelutati küll kohustuste, küll täitmise graafikuid. Kirjad käisid kirjaridu-pidi, elu läks omasoodu, vahel edasi, vahel ka tagasi. Tol Närepa laudaskäimise päeval kanti õled ja heinad seljas sõime. Noor karjamees vuristas ringi uue võrriga ja temalt oli just eelmisel hommikul purjus peaga kraaviskäimise tõttu load kuueks kuuks ära võetud. Poiss mängis solvunut. Ja ta ei mõistnudki hobust aiste vahele rakendada. Viimasel minutil selgus veel, et keegi sunnik oli plaan-

vankri aisad kuhugi mujale paika pannud. Nii jäid üle turjad kui karjanaistele kõige ustavamad mehhanismid.

Naised ootasid, et Närepa kiiremini lõpetaks. Talitus oli pooleli. Aga Pilpas näidati tol õhtul ilusat filmi, suure armastuse ning magusate haledate pisaratega. Taali tahtis pilti vaadates natuke nutta. Emmugi silmad ei olnud tuima ja kuiva paiga peal. Sellepärast kuulatigi Närepat näilise tähelepanuga, nagu oleksid laudas kahekordsed lehmad: ühed naiste nimel ja teised, Närepa omad, imetegude tarbeks. Seal ta nüüd oli ja käis oma lüpsikuga kolm korda ühe lehma all ning meiereisse voolas tema piimgi, aga kohustustena, aruannetena, emmu lehmade sügisese naerimaigulise piimaga segunemata. Ei tihatud vastu vaielda. Sõnad tundusid kohatud. Võis üksnes pead noogutada. Närepa jutt oli tõeks liiga ilus, aga jamaks lausa kohutav.

Järgmisest ajalehenumbrist loeti täht-tähelt, milline nõu Pööni laudas maha peetud. Emm heitis käega. «Ei ole see esimene äratrükitud loba ega jää ka arvatavasti viimaseks,» sõnas ta ärritunud Taalile. Ameerika elajatega võidujooksmist võeti naljana, mille kulul võis keelt teritada. Kui aga Linda tuli koju sellesama jutuga, saatis emm ta otsemat teed sikusohu mullustele palukatele, mis enam lume alt ei paistnudki. Aga vaidlused Lindaga kulgesid kahes erisuguses maailmas — üks tegelik, teine ilustatud ja igapidi ümbertehtav. Kõneldi üksteisest üle ja mööda, aru saades, aga siiski aru saamata.

Linda käis tol talvel tihti kodus ja istus Martsepa vastas kontoris. Aga seal ei vaieldud, sest sääraste lahkuminevate mõtete vahetused ei kuulunud kontori õhkkonda, kus kirjutusmasin, arvemasin ja arvelaud hämarikust hämarikuni saavutusi nööri järgi lükkisid. Enne keskusesse minekut tegi Linda end peegli ees korda. Ta vahetas kleidi ja kingad. Minnes tundus ta alati rõõmus olevat, tagasitulekud juhtusid vahetevahel nukrad olema. Ma sain aru, et Linda ootab midagi, aga tema lootus ei taha täituda. Martsepp suhtus temasse hellitavalt. Õige tihti tulid nad kahekesi Meegole. Need korrad noorendasid Linda üsna kenaks. Kadusid tema kandilised õlad, palged läksid prunti, suu punetas naerust, lohukesed põskedes süvenesid. Mõnikord käis Linda enne Pilpasse minekut juuksuri juurest läbi. «Tolle tühja asja pärast ei jäta ükski õige mees naist võt-

mata,» arvas ka Taali. Aga see oli teema, millest emmu suu püsis lukus. Oletati, nagu oleksid arstid osanud Linda tervise päriselt ära parandada. Siis, kui Taali juhtis jutu sellele, ühmas emm vaenulikult: «Nad kuradid on ta hulluks ajanud. Jookseb nagu meeletu... Asja ees, teist taga...»

Kord, kui Linda end jälle minekule mukkis, ütles emm:

«Sa võta üks kasulaps...»

«Milleks?»

«Siis sul oleks keegi, kelle eest hoolitseda...»

«Aga töö? Ei, ema... Nõnda, nagu ma end praegu tööle pühendan...»

«Oletame, et saad mehele ja saad ka lapse? Mis siis?»

«Talle ei meeldi lapsed.»

«Lori!»

«Ta on ideede-inimene. Aimasin alati... Ja nüüd usun...»

Linda sattus tuhinasse. Ta kõneles taevalikust armastusest, millel pole asja maa peal. Emm vaikis tükk aega jõuetult. Siis aga pahvatas ta:

«Tütar, sa oled hull!»

Tepan lasti närvihaiglast alles järgmisel kevadel tulema. Aga tolleks ajaks olid autod tema ussaia kive ja palke täis kuhjanud. Kraana kriuksatas, tõstuk vinnas mörti müürile.

Üsna varsti selgus, kui vähe laudas ja terves kolhoosis kolmekordsete plaanide täitmisega tegeldi. Hangeldati küll lehmadega, neid edasi-tagasi müües. Aga keegi ei vaevunud selle mõttesse või mõttetusse tungima. Hommikul mindi, nagu alati, tööle.

Elu läks nii ja naa — kuni tuli habemeajaja. See mees oli kinni istunud. Räägiti, et lõugade pärast. Ta olevat Närepat rängalt sõimanud ja selle tõttu riigivaenlaseks kuulutatud. Et mees, nimega Anton, elanud varemalt Pilpas ja et tema isamaja oli maha lõhutud, andis Martsepp talle — tea, kelle käsul — Pööni saunakambri eluasemeks. Saun oli korstnaga ja seisis tühjalt. Anton ostis kohe tooli ja peegli tuppa ning äri läks lahti. Keskusesse ilmus kuulutus: «Juuksuritööstus. Meeste osakond. Avatud kella kuuest seitsmeni hommikul ja kuuest kaheksani õhtul.» Sellest kirjutati isegi rajooniajalehes.

Salamahti tegi Anton ka naistele pikaajalisi lokke. Iga-

tahes olid Taali omad üsna õnnestunud. Emm pidas end uhkeks ja läks linna. Taali aga parastas, et niisugune edevus laksanud tervenisti pool hinda vastu pükse. Anton sulas ruttu külarahva hulka ega paistnud eriti silma välimuse ega ka jutukusega, mis oli nähtavasti vangipõlves vähemaks kulunud. Mingi haigus oli tema vasaku jala kronksu kiskunud. Ja see ei läinudki enam sirgu. Rõivad ning nägu olid teisel nagu inimeste näod ja ihukatted ikka, üsna siledad, korralikult paigatud.

Ma ei tea, kas Närepa läks edevast rahvalikkusest Antoni juurde või siis tahtis ta talle andeksandmist näidelda. Keegi ei uskunud ja mina ka ei uskunud, et Närepal oleks olnud habemega nii suur rutt rattal, et enam kuidagi ei kannata linna jõudmiseni. Tagasi tuli ta nagu koolja, nägu peas vahakollane. Üsna pea astusid kontoriuksest sisse ka Pupu ja Anton, viimasel käsi nartsuga kaela seotud ja põial verine.

«Ta hammustas mind,» näitas Anton näpuga Närepa peale.

«Mina sind?» Närepa sülgas taskurätikusse.

Martsepp läks kõhevile ja vaatas nõutult ühelt teisele.

«Mul on tunnistaja! Ja ma lasen teha ekspertiisi.»

«Need jäljed on tõepoolest hambajäljed,» arvas Pupu kindlameelselt. Aga ta vältis Närepa silmi. «Valetama ma enam ei hakka. Need ajad on möödas,» lisas Pupu ja pigistas huuled kõvasti kokku.

«Mul ei ole sõnu,» sai Närepa maruvihaseks. «Põialt teise inimese suhu toppida!? Seda võib välja mõelda üksnes pätt . . .»

«Te kuulsite? Sõimab ka!»

«Ei oleks sinust, Anton, niisugust tempu uskunud,» osatas Martsepp.

«Kuidas minust?» sai nüüd Anton omakorda vihaseks. «Tal on kortsus ja lõdvad põsed. Sealt ei saa habet kätte. Peab ju seestpoolt pingule lükkama. Ma olen kindraleid raseerinud. Ja keegi pole mind siiani hammustanud.»

«Ise veristasite end. Teate küll, mis eesmärgil,» puikles Närepa.

«Võis arvata, et asi sedasi pööratakse.»

«No ei lähe enam läbi. Nõnna!» kuraasitas Pupu.

«Mehed, jätke järele,» palus Martsepp. «Ei maksa kolhoosile nalja teha.»

«Esitagu maruvaba tõend. Vastasel korral annan kohtusse,» nõudis Anton.

Kaks ja kaks seisid vastamisi, kaotajaks jäi üks. See, kes end ninapidi teiste asjadesse toppis. Nimelt Pupu. Ei saadud aru, et ta oleks oma tõerääkimisega nii suur süüdlane olnud, et ei kõlvanud enam metsapunkti juhatama.

«Egas õigusega liialdada tohi,» arvas ka Taali kahetsevalt.

«Jah, ülemusi ei tohi sonkida. Sellest tulevad üksnes pahandused,» kinnitas omalt poolt Otilie.

Pupu saadeti pensionile. Ja Närepa ei näidanud enam Pöönile nägu, jäägu karjanaistel või Ameerikale järele jõudmata. Esmalt kardeti, et ta hakkab eemalt tulistama. Siis aga saabusid talle uued määrused, mis eelmised pahaks kuulutasid.

Tepan naeris vatsa valusaks. Ta otsis Antoni seltsi. Aga sest ei saanud suuremat sõprust. Nad läksid varsti omavahel kaklema. Nende tundmused ei klappinud. Mõlemad sõimasid teineteist vastastikku närukaelaks. Mõne aja pärast levisid kuuldused: Anton käinud linnas Närepalt andeks palumas. Ta ei olevat teadnud, et nõndamoodi siinmail ei toimita. Närepa ei olevat unustamisega viivitanudki. Ja ta püüdis jälle olla nagu peenike niit nõelasilmas.

Masinad mässasid rabas. Soorind taganes. Suvi tuli jälle suve ajal. Raagu Jaagule kinnitati koplite eest üks orden rinda.

KÄSI SÜDAMEL

Ma joonistasin tol päeval plaanide täitmise graafikuid. Käekiri muutus mul korralikuks ja nad kasutasid mind kontoris küll asendajana, küll kohusetäitjana. Inimesed hakkasid ekskursioonidel ja sanatooriumides käima. Ja Martsepp soodustas seda igati. Maksti mulle normipäev päevas ja emm pidas sihukest suurt töötasu ennekuulmatuks. Tema ajal ei olevat minuvanune tüdruk taolist palka uneski näinud.

Mul oli hea meel, et polnud enam emmu aeg ja oli saabunud juba minu aeg.

Juku Pupu hääl hakkas õuest tuppa kostma.

Martsepp mühatas naerda. Ta tundus üleolevalt põlastav. Pupu jalg jahtis ju igal sammul võõraid mättaid ja kive, mis talle nüüd ette puutusid.

«Ma võin aru saada ja ei pea sugugi mitte aru saama. Oleneb sellest, kuidas seadus nõuab,» püüdis kontoris platsi võtnud Juku Pupu end Martsepast üle vaielda. Nurgeline suu viltu, laiutas ta enese Raagu kirjutuslaua taha, aeg-ajalt kangestuvaid sääremarju triikides.

Isegi ajaleht ülistas pensionilemineku ajal Pupu elutööd. Raak koguni sahkas, et üks niisugune Pupu tuleb pensionil poole odavam ülal pidada, ja kinkis kolhoosi poolt õngitsemisriistad. Nõnda üleshõisatult ei mallanud Juhannes Pupu kalavetel istuda, vaid värbas enda kohalikuks aktivistiks, kes käib teiste tööd kontrollimas.

Martsepp muigas algul — Pupu nüüd mõni kontroll! —, kuid siis vihastas temagi. Kevadel käis üks nimekas laulja kolhoosis meile oma kunsti pakkumas ja Martsepp tasus kassast komandeeringu. Nüüd sattusid just need paberid Pupu näppu. Ta polnud rahul, et päevaraha oli antud kamaluga.

«Ma võin ju teada, et talle tuleb kõrgemat kategooriat maksta, aga kuni teil tema palgatõendit ei ole, pole minul miskit teada vaja. Tuleb aru saada, tuleb selgeks teha, et üks on, kuidas ta on, aga vaadatakse, kuidamoodi peab paistma. Vaktid, mu sõbrad ja seltsimehed, on vanemad kui meie ja vakt on pumaaga. Nõnna!»

Martsepp soovitas asja mõistusega võtta.

Pupu vedas näpuga «komandeerimistasu maksmise instruktsiooni» rida. Ta vihastas ja soovitas Martsepal mõistuse persse pista.

Seejärel paluti mul ivakeseks ajaks toast lahkuda. Jäin klaasukse taha istuma ja jälgisin loiu uudishimuga, kuidas Martsepp kõndis edasi-tagasi kirjutuslaudade, Pupu tugitooli ja akna vahelises vabas ruumis. Juku ei liigutanud end paigalt. Tema näpp püsis kirjareal.

Kallutasin pea vastu seina. Saatsin mõttes Martsepa tarkuse ja ka Pupu tarkuse ülepea põrgusse ja proovisin oma elust unistada. Ma mõtlesin uuest karjalaudast ja Neemest, kes nüüd igal õhtul ise lakka ronis. Ka meie vana laut oli lammutamise nimekirjas. Paari aasta pärast annab ta oma aseme maanteele, mida taheti teistvõrd laiemaks ehitada. Uues laudas valati põrandaid, soos lohistati

kände ja mättaid kokku. Mis käes, muutub tüütavaks, elu võlu on uue ootamise võlu.

Nagu Neeme oma luud-kondid õhtuti mu kõrvale hunnikusse viskas, algas norin ja sina karda, et orispaarid tõusevad paigalt. Ei aidanud ka ribide vahele togimine. Ta töötas koolivaheajal soos ja ajas enda kraaviadra peal oimetuks. Neeme teenis kõva kaks tuhat kuus. Aga seda andis ikka välja vinnata. Raak lubas omaltki poolt aidata ja nad tahtsid, et poiss saaks sügiseks uue mootorratta istme alla. Lubadega mees ta juba oli. Ülikool oli ju ees ja siis olevat laapsam Tartu vahet sõita. Neil oli nüüd väga-väga raske. Neeme ema jäi nii otsa, et teda keerati linade vahel küljelt küljele. Suve poole õnnestus Jaagul kibedamaks hooajaks ajutine põetaja leida — kuni mihklipäevani. Neeme ei tahtnud tolle tanutatud tantaga tuba jagada, kuigi sirm oli vahel. Ta häbenes oma kõlavat magamist. Mina olin temaga kuidagi kokku harjunud ja meiega ka oli harjutud. Ometi hiilis ta lakka nagu ettevaatlik varas, ise sealjuures totrat ähmi täis. Ma olin Neemega kahekesi olles alati üksinda ega saanud aru, kas see peabki niimoodi elulõpuni jääma.

Aeg-ajalt käis inimesi esikus. Nad kiikasid kontorisse ja keerasid tagasi. Õue saabus veoautosid. Buldooserijuht kirus mingit mõranenud polti ja laohoidjat, kes sööb muidu leiba. Martsepa ja Pupu vaidlus venis nagu villane lõng. Tuul keerutas õues tolmu üles ja see jupike taevast, mis suureks kasvanud õunapuude vahelt vilksatas, oli potisinist värvi. Volt roitis ümber majade. Ta valvas keskuse aitasid, taskud mahakukkunud ubinatest pungil. Muud tööd Volt ajutiselt teha ei saanud. Tema jalga käis kramp ja sõrmed kiskusid krõnksu.

Kavatsesin korraks koju lipata, kui ilmus Raak ja vaatas mulle juba uksel küsivalt otsa. Ta ei kannatanud käed rüpes lösutamist.

«Seal sees arutatakse salaasju, mind käsutati välja,» vabandasin ma.

«Kuradi kinniste uste kampaaniat siin jälle teete,» kirus Jaak Raak ja põrutas mõlemad uksepooled pärani. Neeme isa pead kroonisid kuluhallid juuksed. Keha sarnanes tal pealt murdunud ja kõrvalt kasve ajava tammetüvikuga Kuuraoja kaldal. Nii pruuniks põlenud meest nagu tema ei

olnud teist kolhoosis. Päike oli Raagu nõnda läbi parkinud, et igalaupäevane leil ei suutnud värvi maha võtta, vaid andis koguni puna juurde. Pupu tõrjuvast näost välja tegemata kallutas Raak enda toolile ja andis küünarnukiga paberivirnale müksu.

«Tüdruk peab täna graafikud valmis tegema,» ütles ta. «Kaisu, tule, lase näppudel noppesti käia.»

«Siin on tõsine jutt,» lausus Pupu.

«Egas sellepärast saa muud tööd seisma panna.»

Martsepp kobrutas vihaselt. Võõraste inimeste rumaluse kului armastas ta nalja heita, aga Pupu oli oma ja omade totrus viis teda meeleheitele, nagu ta sageli ohkas. Justkui rabelev härg, kelle silme ette seotakse klappe, seisis Martsepp seljaga vastu akent, käed risti, jalad risti, lihased pingul tuhmiks higistatud särgi käiste all. Ta ei paistnud sugugi vananevat, vaid hoopis noorenes. Martsepp oli neid mehi, kelle keskiga kestab surmatunnini ka siis, kui nad saja-aastaseks elavad. Temas oli parasjagu pikset ja palju põuda. Iga lehelanguse järel oli ta võimeline uuesti pungale pakatama. «Kel Martsepaga tegu, saab alati nahutada,» arvab emm. «Lähed villu ostma ja tagasi tuled niidetult.»

Muhe vaade silmis, hindas Raak vastaseid.

«Sa, ülemus, mine pea söömavahet,» soovitas ta Pupule. Soost tõi tuuletõmbus turbamulla lõhna. Ma asusin pliiatsit teritama.

Mis Pupu ütleb ja mis talle vastatakse, oli ju ette teada. Inimesed on pagana ühepalgelised ja sa aimad alati, kust otsast keegi särtsu annab.

Martsepp ei kartnud Juku Puput, aga teda Raagu moodi kontorist minema sokutada ta ka ei söandanud. Nendevaheline kõnelus tikkus alati kentsakalt tõsine olema. Jäi mulje, et Martsepp püüab Puput ümber hinnata, tema võimeid, jõudu, kaalu analüüsida, aga ta ei suuda uue arvamusega maha saada, nõnda tugevasti kitsendasid teda tunaeilsed päevad. Mulle meenus, kuidas Martsepp hindas inimesi kolhoosi alguseaastail. Varemalt jaotas ta nad mustadeks ja valgeteks, siis omadeks ja võõrasteks. Nüüd nägid tema silmad veoloomi ja pitshobuseid. Aga kõige paremaks iseloomuomaduseks pidas ta hoolsust. Ei olnud see Juku ka varna otsas tolkneja ja oma kerise pidas ta nüüd väga puhta. Aga kahjuks sõdis Pupu varestega, see

paistis kõigile silma. Martsepp nõudis, et Juku saaks aru olukorrast ja ajast. Ja ta ei tahtnud endale tunnistada, kui nõme see oli tema enese seisukohalt ja eriti Pupu suhtes.

«Ei, ma võtan teid veel pihku,» ähvardas Juku Pupu.

«Ää võta!» naljatas Raak.

«Esimees kirjutab mulle seletuskirja.»

«Ei!» käratas Martsepp.

«Ta seletab sulle suusõnal,» püüdis Raak olukorda pehmendada.

«Siin pole ma omal algatusel. Mind saadeti.»

Juku Pupu kujundas oma näole uut tähtsust. Esimehena leplik rahusobitaja, metsapunktis plaanide täitmise lõõmavend, võttis ta nüüd uued tuuled jalge alla. Talu oli teine, taru teine. Varemalt polnud Pupul kasulik kolhoosi esimehega viisku vedada, pensionil olles ei pruukinud ta teda arvestada ja nõudis ranget enese arvestamist. Tema hing põles väga heleda leegiga. Tuld silmades nägin minagi, aga ma ei osanud kütusele nime anda. Võib-olla ei saa ma Pupust praegugi aru, sest mälestused on üpris petlikud möödunud aegade tunnistajad, seda enam, et Juku Pupu ei olegi veel mälestus, teda tuleb ikka ja ikka heaks võtta ning kannatada. Igatahes Martsepal seisid tühja asja pärast ees tõsised raskused ja ma oletasin, et ta Puput oma põidla all ei purusta.

Olin jäänud liiga kauaks kontorisse graafikuid tegema ja Martsepp vaatas küsivalt minu poole. Kaua sel tüdrukul kümne tulba maalimisega aega läheb, uurisid tema teravad silmad. Suu triibuks pigistatud, mängis ta tumma teatrit ja püüdis Puput mitte tähele panna. Raak luges taskuraamatust ette päevase töö umbkaudset summat ja Martsepp noogutas heakskiitvalt. Kuuraojas lõpetati heinapressimine, kümnel haktaril varajasel odral pidi aeg täis olema, ei kannata enam põllul pidamist. Linakitkujad venivat. Nende taksi pidas Raak nigelaks. Näguri hinna eest keegi rabama ei hakkagi. Ta pani ette heinapallijatele normi lisada ja linapõllul vähendada. Mulle tegi nalja mõte, et Pupu tolkneb viienda rattana vankri all ja Martsepp peab seda kannatama. Ma ei suutnud Martseppa sallida. Mida vanemaks sain, seda vastumeelsemaks Martsepp mulle muutus. Märkamata, millal just, olin hakanud Lindat haletsema. Korra juba aidas käidud, arvasin, et Martsepp on kohustatud Linda ära kosima. Ja kui truu abikaasa ta

oleks saanud! Ma ju teadsin, et Lindas surmati naine juba enne täieks naiseks saamist. Aga kes ei tahaks saatust trotsida? Sellepärast püüdiski Linda enda ärarüvetamist enese ja teiste petteks vähendada. Nüüd tean veel, et Martsepp armastas Lindat ja haletseb ka praegugi. Aga ta tundis ennast ja teadis, mida armastus kaaslaselt nõuab. Sõjas saadud haavad ei parane kunagi päris terveks ja sõdinud põlvkonna elulahingud jätkuvad pärast surmagi.

«Mis sa naerad?» küsis Martsepp kurjalt.

Ma ei teadnudki, et olin naernud. Kummardasin pea madalale laua kohale. Sain aru, et mu juuresolek häiris teda. Ju tundis temagi, et ma teda ei salli. Ta jätkas kõndimist, käsivarred vaheliti, pea selga heidetud. Väljas krigises teeaukudesse veetud kruus lahkuva piimatsisterni kummide all. Üks kivi kopsatas vastu aknaklaasi. Oksad liikusid. Oli tõusnud tuul. Martsepp andis peaga märku aknad sulgeda. Keegi ei rutanud käsku täitma. Minul ammugi ei sobinud lipitseda. Häbenesin sõnakuulmist. Käske tähele panemata jättes tundusin enesele tähtsana. «Sülitan su peale, kole elu,» mõtlesin ma tollal kiusliku südamega. Tõmbasin valgele paberile jutte ja kuulatasin kõnelust nagu aja kaja. Taamal tallinurga juures rakendati hobust aiste vahele. Ka noor loom ei mõistnud sõna kuulata ja sai sapsule ohtralt vopse.

Puude varjud katsid õue.

Uksest astus sisse üks tüdruk, õigemini naine. Ta tuli koputamata. Jalas olid tal tõmblukkudega treeningud, avar jakk kireva pluusi peale tõmmatud. Tüdruk küsis esimeest ja püüdis rääkida aupaklikult. Tegelikult kõneles iga tema liigutus kärsimatust uudishimust.

Kõik kolm meest pöördusid tulija poole. Martsepp kustutas sigareti, mis oli juba hulga aega kustunult suunurgas tolknenud. Toas muutus valgemaks. Läänepoolsest aknast, kust avanes vaade põldudele kuni metsani, viskus sisse tolmu. Mootorratturid harjutasid enne mingit võistlust. Kuuraoja-poolsel kõrgendikul rohetas ristikheina äral.

«Mina olen Epp Kärt.»

«Ahaa . . . Vot-vot . . .» elavnes Martsepp. «Nõnda et ikka tulite? Kirjad on juba kevadest saadik kohal. Mõtlesime, et saite enda linna haiglasse või polikliinikusse mugeldada. Maakolka velskripunkt pole ju suur ots.»

«Kärt... Kärt...» küsis Pupu uurivalt. «Egas ometi Magnuse tütar?»

«Tema oma jah.»

«No mis sa küll ütled! Me ju oleme su isaga suured sõbrad ja vanad veteranid. Mis ta praegu teeb? Jagab noorematele kogemusi?»

«Ei.»

«Ikka tervise juures? Töötab?»

«Seda küll.»

«Mina pidin reservi minema.» Enesest kõneldes unustas Pupu äsjase õpetliku tooni. Kõik elu tagasivaated on enamasti halenaljakad. Mineviku meenutamisega kipub inimestele alati enesehaletsus peale. Või siis püütakse just selle kaudu end upitada ja pilpa peal püsida.

«Isa teeb juba ammu kingsepatööd. Mis te nii imestunult vaatate? Jaa-jaa! Ta teeb kingsepatööd ja mõistab kõige paremini pealseid panna.»

Noor naine kehitas turtsatades õlgu. Tema lydia-koidulajuuksed langesid raskelt seljale. Suur ning ablas suu paistis olevat saagiahne või näljane. Kõik jäid vait. Martsepp pakkus tüdrukule sigaretti. Vastu ei võetud ja ka kostitaja ise unustas enda oma süüdata. Pupu püüdis veel korduvalt alustada: «Siis, kui me sinu isaga siin sellele kolhoosile kindla põhja alla panime...», aga see kukkus välja nagu tühja klaasiga tervisejoomine.

Epp Kärt võttis pakutud tooli vastu, enne istumist jakki seljatoele riputades. Keskelt õli ta peenike nagu vits. Aga tema rinnad tikkusid väevõimuga kaelaväljalõikest paistma. Kõneldi velskripunktist ja et küll ikkagi leiab mõne vanema naise sanitariks. Epp Kärt kohendas alatasa kaelust. Ta toetas lõpuks lõua rusikale ja küünarnukid kirjutuslauale. Ei ta mõelnudki end oksjonile panna, nagu Taali mind näägutas, kui ma esimest korda lühikestes pükstes loole läksin. Viskasin aina kiiremini jooni paberile ja kirjutasin protsendid tulpade juurde. Aknaklaasid lõid peeglina helkima. Kärarikas õhtu tungis kontorisse. Kõik elas maanteelt kuni laudani, kus surisesid mootorid. Brigadirid poetasid end tuppa ja jäid vidukil silmi juttu kuulatama, et siis parajal paigal vahele rapsata või teiste naljade üle lõginal naerma pahvatada.

«Kus siin öömaja saaks?» küsis Epp Kärt.

Martsepp noogutas peaga minu poole.

«Palju tänu! Läki, tütarlaps! Ka teile peaks sedaaegu juba õhturahu antama.»

Jalgteed pidi Meegomäele sammudes vaikisime. Kiire käik pani põsed õhetama, südame pekslema.

«Tõepoolest, siin on ilus. Mu isa rääkis, aga ma ei uskunud. Mul on kombeks oma isas kahelda. Ta ütles veel, nagu oleks Pööni vaimselt pime kolgas. Ei usu ma sedagi. Aga järsku siiski? Järsku kõneleb isa niisugust tõde, mis vahel tõeks jääbki? Ah, ta jutlustab tüütuseni elu muutmisest, kuid ise hoiab kramplikult vanast kinni . . .»

Kätt silmile päikesevarjuks tõstes vahtis Epp Kärt Meego madalaid maju. Meie kaevu röötsakil kook ütles talle tere. Sellest ajast, kui elekter tuli, töötab see vana ustav joogiveekoht ühiskondlikel alustel, siis, kui jaam voolu ei anna või pikne kõrgepingesse põrutab.

«Ma siia kauaks küll ei jää.»

«Miks siis?»

«Siin ei saa mehele. Kõikjal vanad ätid või siis poisikesed. Minuealine jääb võtjate puudusel istuma. Töö tuleb, teadagi, nii kibe, et kaugemal tutvusi otsimas käia ei jõua.»

Ta sammus nisupõllu ja kivivirnade vahel. Teiselt poolt küla tõusis udutav öö heledana, mõne üksiku tähe ja kahvatu kuuga. Mustmere laane tume sakiline joon ahendas silmapiiri. Lõigati metsa ja lõigati, aga ikka elasime me tõepoolest tagamaal, mida ise ka kolkakülaks põhjasid.

Epp uuris ümbrust.

Emm tuli lüpsmast. Ka tema oli hilja peale jäänud. Ta tunnistas tulijat, ja kuulnud, kellega on tegemist, kostis tema suust järsk «ahah». Mingi terav valu pidi emmu sisemust puurima, sest huuled kiskusid kokku. Väga sirge käiguga, nagu ta alati oli, vajutas nüüd nagu nähtamatu raskus tema rühi madalamaks.

«Vikatimees jõudis kaarega lõppu,» ütles emm Raagu suunas noogutades. «Sa, Kaisu, mine kurna piim. Ma lähen neile appi.»

«Kes suri?» küsis Epp. «Ma ei sallì surma.»

Õhtu ööks edenemisel oli valmiva vilja lõhn teravaks muutunud. Majade ja teede jooned sulasid kokku, soo tohu-

tas terve uudismaa mäele pealetungivaks järveks. Peatusin ja võtsin emmu käest sõnatult lüpsiku. Ma aimasin, mis see kaarega lõppujõudmine talle võis tähendada. Süütasin toas tuled ja katsin laua. Köögis ja sahvris oli kõik pillapalla, korda tegemata, koorepurk uppunud kärbseid täis. Raak ei soovitanud elumaja ega ka lautu putukamürgiga pritsida. Ta käskis liimilinte üles riputada. Emm ju kuulas iga tema sõna.

Epp ajas end sirgu ja lükkas toidunõud eemale. Ta silmad olid suured ja niisked.

«Lähme ka sinna. Ma ju pean. Kuigi mulle oleks meeldinud enne sünde vastu võtta ja siis alles laudsit seada . . .»

Kui peietest kuu mööda sai ja Jaak ei kolinud meile ega emm tema juurde, äratas see kolhoosis tähelepanu. Minagi hakkasin kärsitust tundma. Neeme tegi ülikooli sisseastumise eksameid. Kaja kirjutas talle nii vägevad soovituskirjad, et vastuvõtmine näis ette kindel olevat. Aga poiss ise polnud päris muretu. Ta ei tahtnud, et isa talle kasuema võtaks. Üldse püüdis ta kogu väest emmu ja Jaagu tõelist vahekorda moonutada, olematuks salata. Aga Neeme ei saanud selleks väikeseks kiviks, kes oleks suutnud suure koorma kraavi ajada.

Saarik tuli ühel päeval linnast. Ta käis seal kõva kisa tõstmas. Martsepp virutas Oolupi laudast lõplikult välja ja tõi karjameheks tehnikumipoisi, kellel oli heatahtlik vasikanägu, aga kes oma aastaist hoolimata juba natuke vanduda ja palka välja pressida oskas. Oolup mängis alati välja selle, et talle ei leita asendajat. Nüüd siis oli jokk, nagu ta ise ütles. Muud tööd ta ei tahtnud, brigaadis töötamist pidas Oolup muidugi raskeks. Põld ja heinakaar ei luba viilida, see pole sul jootmata jäänud mullikas, kes ei mõista kaevata. Ja veest see tüli neil Martsepaga algaski. Kopli torustik lekkis, kaev jäi tühjaks, oja põua tõttu päris kuiv, ja Oolupil kästi elajate joogivesi vaadiga vedada. Et vaadilauad olid irvakile kuivanud, võttis Oolup vitsutamise enda peale ja pistis parandamistasu taskusse. See sinna pidama ei jäänud, vaid ringles Pajusi õllekioskisse. Saarik ise vahtis pilvi ja palus jeesukeselt vihma. Nad olid Tariga kahasse laari puskarit vaaritanud, jalutasid kaelastikku Pilpa tänavail ja sõimasid teineteise õhinal kõiki võimumehi, kellega neil pistmist oli olnud. Martsepa lubasid nad

maatasa teha, raskus seisis üksnes selles, kust otsast alustada.

Kuid Martsepp ei jäänud ootama. Ta alustas ise Oolupiga pihta.

Bussiliin käis nüüd meie lauda tagant. Algul tuli autobuss Kuuraoja sillani, aga Raak käskis Martsepal nõuda lõpp-peatuse Mustmerele. Juhtus mõnusam juht olema, kükitati sõitjaid iga talu õueväravas maha. Millegipärast laskis Saarik tol korral oma teeotsast mööda. Tema süda paistis väga raske olevat. «Nähtavasti ei leidnud ta avalduse vastuvõtjat,» mõtlesin mina.

Koorisin kaevupingil kartuleid. Oolup tõstis mu korvi maha, lükkas kausi kõrvale ega istunud ise asemele, vaid ohkas paar korda hinge kergemaks. Põuest paistis kutsika pea. Loomake niutsus ja püüdis vabadusse rabelda. Oolup silitas lontis kõrvakesi ja raputas penikese sügavamale kampsuni vahele.

«Lase ta jooksma,» palusin ma.

«Õppigu kannatama.»

Ta jäi vait ja küsis emmu.

«Ema on tööl.»

Minust välja tegemata kössitas Saarik seal pingil. Märkasin närvilisi värinaid tema kätes, mis aina otsisid paremat, mugavamat asendit. Oolupi randmed valutasid, see paistis silmaga. Ta pihk ja käeselja sooned olid pondunud ja sinetasid. Murdunud küünte alt ei saa kõike musta kätte isegi viimse võidmise eel, nii tugevasti oli sööda- ja sõnnikuvedu Saariku kätesse parkunud.

«Temal läheb ka raskeks . . .» ühmas Oolup omaette.

«Kellel?» Teadsin juba ette, et ta mõtleb Martseppa.

«Sinu emakesel. Hea inimene on. Teistest palju parem. Jumal ei õnnista neid kõige toredamaid. Ta vorbib oma taevainglid suurte kannatajate seast.»

Mulle tundus Oolupi jutt segane. Olin kausi täis saanud ja kandsin koored seakünasse. Oolup ei mõelnudki lahkuda. Kutsikas rabeles tema põuest välja ja lidus vingudes, händ jalge vahel, aida alla. Neti jooksis ärritunult haukuma, aga ta sulges paari korra järel suu ja sirutas enda jälle talli ette päikesepaistesse.

Taali kitkus oma aias peenraid ja tõreles eemalt Oolupiga. Läikiv siidrätik Taali peas kirendas nagu oaõis. Vaikses õhtupoolikus kostis järsku sireen ja kiirabiauto

vilksatas mööda. Pilpas pidi üks naine sünnitama. Talle toodi arsti. Epp paistis juhi kõrvalt. Ta jõudis minu kohal üle terve näo naerda ja isegi käega lehvitada.

Oolup meelitas kutsikat aida alt välja.

«Mis sa tast tirid. Kes nii nagu sina koera kasvatab!» riidles Taali.

«Sedaviisi just!»

«Noh, andku jumal sulle mõistust. Vana mees käib ringi nagu koeraimetaja. Oli ta sul linnas ka kaasas?»

«Justament.»

«Ei neid hulle maailma loodud. Nad kasvavad ise.»

Taali naeru tagant kostis terav pilge. Tema Volt pidas teist kuud kuiva seadust. Lõug vastu rinda surutud, nõjatas Taali ühe käe lattidele ja triikis teisega küürutamisest kangeid kintse. Purjus Saarik tegi talle nalja. Oolup urvitas neljakäpakil, et kutsikat tagasi meelitada. Oma linnaskäimise püksid kääris ta põlvini üles, kuub rippus vaagusevaja otsas. Oolup tõi reha abiks.

«Mine'nd hull! Peni lipsas juba ammu teiselt poolt välja ja on sedaaegu kodus. Ma ei saa aru, kuidas see viin meestel mõistuse ära viib. Ise võtan vahel ka tilga, aga mind küll läbi ei lööda. Sa ikka oled täna kopatäite kaupa sisse neelanud. Annaks jumal Otiliele sinuga kannatust. Võiksid viinaravil ära käia.»

«Mine ise.»

«Nüüd ütles. Ah sa mait, või mina! Kuule, kui ma siit rapsan nõgeseid ja vaatan, kas saad oma koju. Muudkui kooserdab võõraid ussaedu mööda.»

Majade vahel vilistas tuul järgmisteks päevadeks sadu. Panin tähele, et kõik küla korstnad suitsesid. Madalrõhkkond vajutas koonlad alla. Saariku säärikute pealmised õmblused irvitasid. Pistandi taga viibutas Taali rusikat.

«Himma on hiuksed ära värvinud,» ütles Oolup.

«Kas sa käisid tema juures? Noh, mis ta sulle ütles? Heldeke, või juuksed värvinud? Maailm läheb su oma silma all hulluks.»

«Roosa-lilla-kreemiks.»

«Roosa-lilla-kreemiks? Sa ajad jobu.»

«Kutsika hirmutas ära. Kutsikas sai krambid.»

«Ja sul oli peni linnas kaasas! Oi valuvägi!»

«Ametit õppimas. Õuepeni ametit.»

«Himma käest siis? Oi, taevane vägi, küll nüüd ütles! Või õuepeni ametit Himma käest?!»

Taali toetas kahe käega rindu ja kõverdus naeru käes.

Madalale laskunud pilved peatusid meie maja kohal. Tibutas udu, aga õiget vihma ei tulnud. Ma veendusin, et Oolup sai võtta ka Himma käest.

Emm ja Jaak tulid koju.

Oolup kurtis käheda häälega, et põliselt kolhoosi «veterinaarilt» võetakse ära sellesamuse rängalt saadava leivapala orjamise võimalus. Me kõik teadsime, et ta sõi oma maohaavade tõttu üksnes sepikukuivikuid, ja usin Otilie oli Oolupi ihutoidust laua pealt korjatud tükkidest ligemale aastajao ette varunud. Ning egas Oolup enam lauta himustanudki, vaid lauda öövalvuriks.

Oolup jauras meie õues õhtuni.

Emm läks aeda sõstraid korjama. Oolupi silmad seirasid teda.

Aitasin kutsikat otsida, et kärarikka külalise lahkumist kiirendada. Sest Oolup tüütas ka mind. Aga elukavalus, niipaljukest kui seda juba oli, ei lubanud tõelisi tundeid näidata. Mulle ei tähendanud Saarik ega tema purjusolek midagi. Aga Otilie käes olid mu uued kleidid õmmelda. Et Kaja Pajusi «suurepärased iseloomustused» oleksid Neeme peaaegu kõrge kooli ukse taha jätnud, tahtis emm minu linna keskkooli lõpetama saata. Pidin hakkama Linda juures elama. Ega tea sedagi, võib-olla igatses emm üksi jääda, et siis Jaaguga segamatult kahekesi olla. Raakude pool ta ei käinud. Seal rõgises tõrges vanamemm, must nagu muld, kurjusest kuhjas. Mina olin linnasaamisest väga vaimustatud. Mis seda rääkida! Unistused kergitasid tiibu. Tuju tõus ega ka langus ei lase end kunagi sõnadesse mahutada. Eriti veel siis, kui oled kuueteistkümneaastane ja tead juba elust isegi seda, mida ei olegi teada. Armastus ja vihkamine vahelduvad sinus, ilu seguneb ihkamisega. Ma olin rabe ja sõbralik, mahe ja nukker ning tahtsin samal ajal märatseda. Kodu tüütas mind, aga ühtlasi oli mul hirm eelseisva lahkumise pärast. Olin nii täiskasvanu, nagu üksnes lapsed olla mõistavad, kui nad midagi ei usu ja kõike usuvad. Ma armastasin paitusi, hellitusi, kuid ei tihanud ise enam Neemele hea olla, kartusest naeru alla sattuda. Moonid õitsesid sügisesse ja aed kasva-

tas tol aastal päratut õunasaaki. Kevad oli õitsemisega lausa möllanud, sellepärast võis sügis heldusega suurustada.

Kuuraoja sinetas latvadest. Alumine oksastik viskas juba sekka kollast värvi. Liblikaid lendles veel augustis. Mis sellest, et nende tants vältab alati kõigest ühe päeva. Mulle ei tähendanud nad lühikese ilutsemise sümbolit, sest liblikaid on alati nii palju, et ühe kadumist ei panda hulga sees tähele.

Kutsikat ei olnud. Ronisin aida alt välja ja kloppisin riided tolmust puhtaks. Penihakatis teadis vist ise koduteed.

Taali niitis oma lehmale ristikut.

«Sa vaata kuradit! Küll on roju!» sõimas Oolup. «Isegi koerad ei ole enam selle ilma ajal tänulikud. See aeg rikub ära ka penid.»

«Mine nüüd koju!» palusin Oolupit.

«Ei lähe. Sinu ema ootan.»

«Ta on ju siinsamas aias.»

«Nojah . . . Aias . . . Tepan on . . .»

«Surnud?»

«Seda nad ootavad jah, aga ilmaaegu. Ta sai Pilpasse platsivalvuriks.» Saariku silmad olid sügavale auku vajunud. Ta kohendas oma püksisääred alla ja kergitas trakse. Ulatasin talle kuue ja Saarik torkas ühe käe käisesse ning peatus, et sügavamalt hinge tõmmata.

Midagi näis tal südamel olevat ja keelel kibelevat. Oolup lõhnas kolmekordse odekolonni ja küüslaugu järele. Ta oli linnas habemeajajalgi käinud ja nautis nüüd oma siledat lõuga. Tõenäoliselt kadestas ta Tepanit ja ka rõõmustas, et tollel oli vedanud.

Sanitaarauto sõitis kõlava huilge saatel tagasi linna poole. Ei tea, kas nad saavad tüdruku või poisi? Vihm oli siiski nii palju kasu toonud, et tee ei tolmanud.

Oolup tänas mind kekatsi liigutusega abi eest ja kutsus veel ikka kutsikat. Tema põsed õhetasid. Tõenäoliselt tahtis ta tol hetkel igale poole minna ja olla seal, kus teda pole. Võib-olla kohutas Saariku-taati Otilie räme hääl ja käed, mis omavahel olles armu ei tundnud. Õhtu jäi vaikseks. Taali läks ära tuppa Voldile tanguputru keetma. Mustmere teel turtsus üks väike võrr. Pajusi sõitis koju, temal oli lühemateks otsadeks tillem masin. «Moskvitši»

ei tahetud lõhkuda. Kummide pärast. Neid ta küll sai, aga kumme oli kasulik teistele sahkerdada vahelt kopikat kaukasse kaotades. Et end veidike värskendada, pesi Saarik pumba all kämblaid, paar korda põskigi üle laabates.

Emm tuligi tõtates, marjakorv käevangus, sammud pikad, valge pearätt nagu lehvik paistmas. Tema kannule jäi piimatama lõikuskuu ämblikuvõrgune vine, kus kustusid lauda ning süttisid keskuse tuled. Jaak läks kontorisse normipäevi kokku märkima. Brigadirid helistasid hilisõhtuks andmeid, aga Martsepp nõudis juba hommikuks eelmise päeva ülevaadet. Meie noor Lillik jooksis risti üle muru sulbipange juurde. Tema täis udar latsus kahele poole. Taali hõikas oma Mirti, kes proovis igal õhtul jorjenilehti mekkida. Oolupit nähes tekkis emmu näole naeratus. Ta tundis kaasa ja ei tundnud ka. Emm ei leppinud Oolupiga, kuid teda vihata ta ka ei suutnud, nagu ta polnud võimeline kedagi vihkama. Kätt tõstes vastas emm eemalt Oolupi jumalagajätule ja läks Lillikut asemele ajama. Laudast hüüdis ta mind ja palus laterna tuua. Pimesi ei nägevat enam lüpsta.

Tol õhtul kandis emm trikoopluusi, mis tõmbus ümber tema raskete rindade pingule. Tõmmu suu ja palju tedretähti põskedel, käed suured, jalad toekad, sarnanes ta üksnes iseenesega.

Oolup seisis ja seisis . . .

«Su Otilie ootab sind,» hüüdis emm laudast.

Tanumavärav kääksatas ja mina ootasingi Otiliet, kes Oolupit alati valvsalt peale passis.

Aga tuli hoopis üks võhivõõras mees, kummagi käe otsas kohver ja seljakott üle õla. Pikkamisi ja ringi vahtides rühkis ta köögiukse poole. Emm seisatas tunnistama, Oolup aga tegi kähku minekut. Läksin kööki ja jäin ukse vahele kiikama. Jälle mõni üüriline? Süda läks täis. Võõraste meeste suhtes olin umbusklik, aga armastasin samal ajal tundmatuid metsi. Inimestes eksid ka ilmeksimatult, kuid metsas leiad alati päikese järgi õige tee.

«Noh, terre ka päiva, kuigi on õhtu ja algamas pimme öö,» hüüdis tulija emmule piduliku nukrusega.

Kohe sai selgeks, mis sõna Oolup pidi emmule ette tooma ja mis ei tulnud üle tema huulte.

Nüüd tagantjärele mõeldes muutub taevas selgemaks, ööd pikemaks ja inimesed niisugusteks, nagu nad olid

või ehk ei olnudki. Saarik, kes iseennast ja teisi olnud või olemata lugudega lõbustas, lõi kohkuma. Mind solvas, et emm mõndagi juba ette teadis ja minu ees salatses. Ta pidas mind nõrgaks, sellega oma last alandades.

Võõras mees raputas emmu kätt ja proovis tal ümbert kinni võtta. Taganesin kähku oma toa nurka ja seisin seal tükk aega. Algul kahtlesin, et tulija on Kaspar, minu isa, aga taipasin kohe, et teda on alles oodata ja ette tuli sõnatooja, maakuulaja. Kõik hakkas mõjuma rahutult. Ka emm, kes ise, mind appi kutsumata, lauda kattis. Ta pani kurgiliua ning soustikannu vahele pudeli.

«Kuhu te tema jätsite?» küsis emm talitamise vahele.

«Ei saanud masinat. Üks sõber võttis oma hoole alla.»

«Usu sa teid! Küllap ta arvas, et teda vastu ei võeta.»

«Eks mahuta inimese pea väga mitmesuguseid mõtteid...»

«Kas see teine siis halastust ei tundnud?»

«Siin on tütar, arvas ta ise...»

«Tütar...»

«Ja mina ka tulin siia... Me olime ja oleme kõige suuremad sõbrad... Kogu see aeg kõrvuti... Ma tõmbasingi ta puu alt välja... Ega seal süüdlast olnudki... Kõik me tahtsime rohkem teenida ja võimalikult palju kopikaid kord koju tuua... Kuigi tal oli see teine, mõtles ta alati sellest kohast nagu tõelisest kodust... Jah... Seda pead teadma... Perekond olid ikkagi sina... See näss, kellega viina viskasime, andis ju umbkaudu mõista, et sa... Nojah... Elu on... nagu ta on igavesest ajast igavesti...»

Emm oli süngelt mõtlik.

«Nüüd saate kolhoosist minema,» jätkas võõras mees õhinaga.

Ta palus end Jumpsiks kutsuda. Lihtsuse mõttes, nagu ta toonitas, sõnade lõppe naljakalt venitades. «Siia teil kasulik jääda ei ole. Ostate linna oma putkakese. Ma arvan, talle antakse masin. Ja — mis teil viga elada? Tüdruk kasvab, läheb mehele... Elu, nagu lehes kirjutatakse... Inimene oli hall hunt... Ja nüüd on pereisa... Ütle, kas sind ka tema pärast taga kiusati? Minu naine lahutas ära, aga teist siiski asemele ei võtnud. Salaja ehk pidas... He-hee, selle anname andeks... Ütle, kas su elu tehti põrguks?»

«Ega ma end suurt tuuseldada lasknud!»
«Aga tütar?»
«Tema kiusab ise teisi.»
«Ilma sünnib igasuguse jaksuga rahvast.»

HELDE MÄLESTUS

Jumps tõi välja külakosti ja kingitused. Ta ei väsinud kinnitamast, et suurem laadung tulevat järele. Raudteejaamas pidi kolm sumadani iluasju täis olema. Mida kõike küll need kaks kohvrit sisaldasid: peegleid, kamme, isegi lõhnaõli, kaks nööritäit klaashelmeid pealekauba. Jumps kiitles, kuidas ta oli igas jaamas putkasid ja müügipunkte rünnanud. Midagi mõistlikku ma neis kohvreis ei näinud. Ka emm vaikis, huuli triibuks pigistades. Ta ei kiitnud ega laitnud. Käed võtsid masinlikult asju vastu ja asetasid nurka taburetile. Aeg-ajalt vahtis ta akna poole, kust paistsid Raagu tuled ja meie lauda piirjooned. Mu peas sündisid ja surid segased mõtted. Olin õnnelik ja väga õnnetu. Ma rõõmustasin ja samas muutusin kurvaks. Kartsin, et minu isa ise jätab ema maha, või siis emm ei võta teda vastu ja kihutab tagasi. Ühelt poolt austasin Jaaku, teisest küljest surusid peale seni aimamata tunded. Olgu see isa milline tahes, ta on sulle ikkagi oma isa. Sa oled temast sündinud sellesse maailma, kus nii väga tahad olla ja elada. Aimasin, et Kaspariga ei ole kõik korras, vaid peab olema väga pahasti. See omakorda õhutas üles kaastundmuse. Emmu trotslik nägu muutus ajuti kalgiks ja kõrgiks. Mul ei jätkunud julgust midagi täpsemalt pärida. Ja või siis emm oleks vastanudki! Niipalju ma teda juba tundsin! Seda, et ka emmus möllasid segased mõtted, ei osanud ma siis aimata. Minu arust oli ta niisugune kõiketeadja, kes on elu iga pisiasjagi ette ära otsustanud. Igatahes äratas ema jäine hoiak kahtlust. Surusin maha nutu ja vahtisin ukse vahelt eestuppa.

Jumpsi uus ülikond paistis veider. Suurelilleline kaelaside ja valge taskurätik rõhutasid sobimatut edevust. Miks surus ta meile peale plaane ja mängis vahemeest? Ta oli vana ja kaval. Jumpsi nägu oli krimpsus, hambad kollaseks suitsetatud, kõrge otsmik ja lagipea kortsus. Kõrvad hoidusid peast eemale.

Raskus jalgades, pesin köögis nõusid. Kallasin Netile kopsikusse rõõska piima ja koer kaotas parema ninaesise tõttu aru. Iga väiksema kõbina puhul tõusid tema seljakarvad turri, nagu nähtamatu kallaletungi kartusel. Noore Neti iseloom polnud tema kuulsusrikkasse esiemasse. Või siis seletasid ta räpakat karakterit noorus ja elukogemuste nappus?

Köök oli jahe. Tuul tõmbas. Kärbseparv pirises laetalade taga. Emm oli mõlemad käed lõua alla toetanud ja kuulatas Jumpsi lõppematut vada, sõnagi vahele lausumata. Ma ei saanud aru, kas ja kui paljuke ta rõõmustas. Aga elevil oli ta küll. Jalad lõid laua all mingi seesmise, võib-olla kaebelaulu aeglast, venivat takti. Ma proovisin mõelda Kasparist kui isast. Seni kujutas ta kolmandat, nähtamatut lüli meie kaheliikmelises perekonnas.

Jumps poetas jutusse pisteid mingist suurest rahast ja ma hakkasin mõtlema Kasparist kui päratu rikkast mehest. Nagu kõik lapsed, seadsin enda sedamaid osaliseks. Kokkuhoidlik emm ei lasknud mul paljalt käia, aga ma oleksin tahtnud hulga ilusamaid rõivaid, rohkem kleite, kingi ja palituid. Kui emm ostis midagi sügiseks, siis selle arvestusega, et talvel ka kõlbab käia. Ja kõik kleidid tehti mulle kasvamisejaoga. Ega ma just olnud selline edev, kelle suu jäi kaupluse vitriinide ees ammuli, aga kõik mu unistusteasjad olid alati saamata jäänud. Nähtavasti potsatas nüüd õnn sülle. Emmu praktiline meel ei lubanud isegi kõrge kontsaga kingi. Ta ju kartis, et kontsad vajuvad porri ja sinna need jäävadki ning raha korrapealt niisama hästi kui metsa visatud. Himma tikk-konts murdus kord tõepoolest keskuse trepirestide vahel. Aga peab siis minulgi nii täbarasti minema! «Nüüd ehk ei haletseta enam iga kopikat,» mõtlesin ma ja lootsin tõepoolest, et see unistus läheb täide.

Öösel lakas magades ujusid mu silme ees kleidid, kingad ja uus portfell, palitu ja palju muud. Vaatlesin end eemalt. Oli tunne, et olen kaheks jagunenud. Üks pool eraldus teisest ja näitas eemalt keelt. See polnud mina, vaid äratatud vaim minus, nagu oma võimu ajav pooleteramees. Kujutlesin, kuidas mind linnakoolis vaadatakse. Uued asjad kisuvad alati teiste inimeste silmad pilukile. Mis Loit ja Allan ütlevad? Nende kadedus näis mulle nüüd

tohutult tähtis. Küll ma ka tiirutada mõistan. Himma uhkeldas alati, mida kõike ta oma poistele ostab. Foto-aparaadi ja filmikaamera, detailid, millest raadio saab ehitada ... Kui see Kaspar õige muretseks mulle ühe väikese mootorratta? Kallis see muidugi oli. Aga sel juhul võiks need kleidid kus seda ja teist saata. Oi, kuidas ma laseksin ühest kolhoosiservast teise! Hommikuti linna kooli ja koolist tagasi, poripilv üle pea või tolmujuga taga, rattad õhus, kurvid sirged. Loidule juba lubati vahetevahel Närepa mootorratast istmiku alla, aga Allani tagaistmele ronimise keelas Himma kategooriliselt ära, et kui uperkuuti lendab, siis murduvad ainult ühed kondid. Lubasid Loidul veel ei olnud, aga ta õppis juba liiklust ja pidi selle eksami nagu niuhti ära tegema. Kui ma ka ühe mootorratta saaksin! Selle mõtte pärast üksi juba tasus elada.

Tõusin istukile ja küünitasin taevast vahtima. Kui kaugel on juba öö ja kas varsti algab hommik? Inimese truu sõber külitas maja katusel. Tal oli veel tubli tükk tõusmisteed, et kesktaevas kumada ja enne agu Mustmere kuusiku kohal loojuda. Tuulepuhangud liigutasid põõsaid. Maja vari oli kaevukoogu ära neelanud.

Seal naksatas aidauks. Emm tuli õue, kuid pöördus vale-külge. Ta ei läinud kempsu ega ka kaevule külma vett jooma, vaid jõe jalgrajale. Liikus otsekui küürakil. Pea-aegu nagu haigeks jäänud kodukäija. Õige naljakaks muutunud! Emm tuias aias rahutult edasi-tagasi. Mingit kindlat sihti ei näinud tal olevat. Vahetevahel ta seisatas ja hõõrus peoga otsaesist. Netigi oli teda märganud ja seadis aia poole minema. Emm hõikas koera ja ajas temaga pobinal juttu. Neti klanis silitamist. Ta küünitas koonu emmu poole. Püüdsin ema mõtteid mõistatada, teadmata, et üks inimene ei suuda iialgi teise omasuguse tundmusi lahata. Loomast saad sa aru. Inimestel on selleks liiga suur lasu hingevõnkumisi, et nad ise või veelgi vähem teised suudaksid seal orienteeruda ja korda luua, sest hingeelu tormid see õige ja tugev elu ongi. Mida suurem möllamine, mida kõrgem lainetus, seda tugevam karastus jääb järele.

Mingi ähmane sätendus liikus emmu ees ja jäi temast ka maha. Ta oli riides nagu õhtulgi, käsivarred paljad, paksud palmikud kahel pool kõrvu. Aias või laudas pidi olema miski või keegi, kes teda tol ööl üle kõige huvitas.

Aga võib-olla otsis emm iseennast ja nägi vaeva leidmisega. Olin näinud oma ema igasugustes olukordades ja ta ise oli kujundanud mulje, et allaandmist ei ole. Teadsin, et tal oli sageli väga raske ja süda hüppas täis, hing valutas. Kuid ma ei mõistnud mõelda, mida ta tol ööl üle elas.

Elektripirn heitis tulba otsast ahtakest valgust lauda ette, kaevukooku mingi koletisliku elaja aplaks nokaks moondades. Tänav, kus tundsin iga jalatäit rada, tundus võõrana. Lehkas sõnniku järele, oli kuulda lehma ühtlast mäletsemist. Kett Lilliku kaelas kõlises õige tasa, aga siiski kuuldavalt.

Raak tuli oma aia poolt.

Emm keeras talle vastu.

Nad ei läinud põllupeenardele uitama, vaid istusid sinnasamasse kaevupingile. Vinnasin end ülespoole, et rohkem näha ja kas või mõne sõna kinni püüda. Õhukesed sindlid murdusid pihku. Sammaldunud katus oli pealtpoolt niiske, kuupaistene öö värvis emmu näo kollaseks. Ta hoidis mõlema käega pingiservast kinni. Pilved tulid jõe ja kuivendatud soo poolt ahtatena. Sealt ei olnud neil enam kuigi palju niiskust üles imeda. Maanteel põrises paar hilja peale jäänud mootorratast Pilpa poole või sealt edasi, kuhugi, kus neid nähtavasti oodati.

Hommikul käitus emm nagu rõõm ja rahulikkus ise, uje naeratus suunurkades. Nagu alati, oli ta juba tolgi hommikul varakult jalul, lüpsilt tagasi, kui mina lakast alla sain.

Jumps küüris end mõnuga kaevu juures. Ta lõmpsis ja pilkas nende saatust, kellest tema suutnud tugevam olla.

«Ma ootan kohakuti sattumist... Ma tahan näha, mis näoga mulle otsa vaadatakse,» korrutas ta tüütuseni, nimesid nimetamata. «Võitjad ei ole nemad, vaid mina... Kui jumal tervist annab, saavad arved natuke klaaritud... Süda on mul hea. Aga võlga on ju võimatu niisamuti jätta... Kaspar aitas mul hinge sees hoida. Naine ei julgenud üksvahe pakki saata... Täitsa õieti tegi... Laste pärast... Kaspar andis mulle ka neid nassvärke, mis teie talle saatsite...»

Isegi söögilauas ei püsinud Jumpsi suu kinni. Mulle ta

ei meeldinud. See lõputu vada häiris mind. Märkasin oma lohutuseks, et emm kuulas ka üksnes poole kõrvaga, hädapärase külalislahkuse piirides. Niipaljukest sain Jumpsi patramisest jagu, et endisel ajal olnud tema mingi küllaltki kõva võimuga asjamees, kellel sõnad vägevad ja seisukoht kõrge. Et enne-mind-ajad on mulle ja minuealistele ennemuistsed, siis paistis ta võimatu kelkijana. Söögu kõht täis ja mingu minema!

Panin end teises toas salamahti linnariidesse, täiesti kindel, et ma ei lase end koju jätta.

Väljas tibutas seenevihma. Taali vemmeldas teisel pool aeda linaseid lõngu, millest ta tahtis kardinakanga üles käärida. Karjakord oli Saarikute käes. Oolup ootas lehmi teelahkmel, märss üle õla, presentmantli kapuuts silmile tõmmatud.

Õue sõitis kolhoosi «Willis», Jaak Raak roolis. Ta viipas emmule peaga. Jumps ronis tema kõrvale.

«Kas meie ei lähegi?» küsisin ärevalt.

Emm raputas pead.

«Korja oma asjad kokku,» ütles ta tavalisel toimekal moel. «Kolime tagumise toa tühjaks. Sinu isa hakkab seal elama. Sa saad Linda toa endale. Neil puhkudel, kui ta koju tuleb, mahute sinna kahekesi.»

«Miks meie linna ei läinud?» küsisin jonnakalt.

«On sul siis linnas käimata,» vastas emm samuti ja andis mulle sundiva laksu õlale. «Sinu eas ei olnud mina külasimmanist kaugemale saanud. Teid on kool oma ekskursioonidega pool Eestimaad läbi vedanud ja need õiged käimiseajad seisavad kõik alles ees. Liiguta käsi! Ei tohi norutada! Nad on varsti tagasi. Ase peab valmis olema ja midagi söögiks ka tehtud. Martsepp ei saanud mulle vaba päeva anda. Pole, kes asendaks. Seal hakati hommikul siloauke täitma. Kõik laudarahvas käsutati kombaini juurde appi. Siis saab õhtuks valmis ja pole sellega kauem jukerdamist. Baromeeter tõuseb. Ilm pöörab põuale tagasi. Ma ju ise ka näen, et põllud pressivad peale... Kust ta saigi mulle vaba päeva anda...»

Jaak kandis päris jalutu Kaspari autost tarre. Emm tõstis kimpsud-kompsud tõtates järele. Ma seisin eemal. Suulakke kleepunud keel valutas. Hambad plagisesid kokku.

«Mine teretama! Mine ütle talle, et sa tundsid tema

järele igatsust, tundsid temast puudust ja ootasid teda,» sundis mind emm.

Mul läks aega nende paari sammu astumisega. Aru oli peast kadunud. Tundsin hirmu selle ees, mis nüüd tuleb.

«Mõtleks! Aga sul ei ole ainustki halli juust,» imestas Himma.

Kaspar istus sängis, alakeha ruudulise tekiga kaetud. Seljas oli tal mansettidega päevasärk, käed harjumuslikult risti üle rinna. Kaspari näol püsis — arvan, et merehädast randunud madruse ilme, kuigi ma ei ole ühtki merehädalist oma silmaga näinud, aga olin varmas kujutlema just nimelt nägematut.

Voodi juures toolil seisis veinipudel, selle kõrval kauss magusat. Emm puistas juba neljandat korda präänikuid juurde. Kaspar võttis ise hoolega, Himma mekkis igast sordist killukese. Magus ei mõjuvat talle enam soodsalt, vabandas ta. Emmu pilk ei varjanud sallimatust. Harilikult oli ta ülimalt külalislahke. Kõik, kes üle meie läve juhtusid, said mulje, et nad on oodatud. Aga Kasparil hakkas rohkem vaatajaid käima kui kahe peaga vasikal vana aja iaadal, nagu kusagil kuulnud olin. Enamik tuli, pistis käe pihku, soovis tervist ning laskis viisaka viie minuti möödudes jalga, emmule kaastundlikke ja julgustavaid pilke heites. Toas valitses puhas sumedus. Otse voodi vastas mustas suur tuhmunud peegel, mis pilti pettis. Kaspari pea, tegelikult sõõrik, paistis pikk ja peenike, väljavenitatud. Nõrk tuul liigutas kardinaid. Tool nagises, kui Himma oma istumist liigutas.

Mind ei peetud veel küllalt aruliseks ja sellepärast olin kööki tõrjutud. Ravitsesin hoolega oma kurenaeristest korpas sääri. Nädalane linapõllul rügamine ei saanud jagu mu seljast, aga jalad punetasid. Hapukoor mõjus hästi. Taevas leemetas kogu selle aja ja märjad ohakad on teadagi, mis nad on. Mu jalad kipitasid väga. Ja see lakkamatu inimeste voor... Tõsine viha vindus läbi kopsu ja maksa.

Himma venitas aega. Ta mõlgutas, arutas, pani heaks ja pahaks. Tema juttudel polnud otsa. Ta oli justkui päevane väljavaht, kes teeb vatramisega tundi lühemaks. Igatsesin kodunt minema. Seni polnud ma sellele nii väga mõelnud. Teadmine, et paari nädala pärast istungi bussi,

andis leevendust, aga ähmane tusk tegi sellest hoolimata rinna rahutuks. Ootus ei pakkunud enam mõnu. Linapõllult korjasin nädala ajaga virga kolhoosniku terve kuu rahapalga, aga päkk pannakse nagunii peale. Emm tahab, et ma tahaksin vaid sedasama, mis tema tahab.

Kogu meie elu keerles nüüd tagatoas. Seal turtsatati parajasti. Himma oli suutnud Kaspari naerma panna. Ma kallutasin kirnu. Koor venis pihku. Ukse pragust paistis tädi pitsist mansett. Emm tuli kööki Kasparile tatraputru keetma. Himma järgnes pliidisuu ette kintse paistma — ja tõmbas jutule teised keeled.

«Ma ei tea, kuidas sa hakkama saad. Ma ei kadesta sind.»

Emm kähvas põsist tulipunaseks.

«Laudas jääb ka hõredaks. Ühel karjanaisel algab dekreet,» ohkas ta.

«Teda tuleb haletseda ... Ei tohi põlata.»

Himma noogutas hea inimese moodi.

Väljas kanaaias tekkis sagimine. Neti hakkas ülespoole haukuma.

«Kull?» ehmus emm. «Varese-maidad,» hingas ta tagasi tulles kergendatult. «Tänavu sügisel säevad teised oma elamist õige aegsasti taluhoonete lähedusse. Ju vist tuleb varajane talv.»

«Ta võib sul veel kümme aastat elada. Süda näikse terve olevat. Ei joo, ei suitseta ja kasutab teadlikult arstiabi. Mõtleks, ta teab kõik rohtude nimed.»

«Jaagult tahetakse meie karjakoplite kohta päris teadusliku ülevaadet saada ...» rääkis emm hoopis muust.

«Mõtleks ... Neemel ka oli õnne. Lihtsalt kadesta, kuidas poisil vedas! Ta olnud vastuvõetuist kõige viimane. Ma panen Loidu tänavu eratunde võtma. Nii suur mure nende eksamitega. Me elame üle enam kui lapsed ise. Kas sa pudrule piima ei panegi? Oma tang? Siis ma küll proovin... Aitäh ... Ära palju tõsta. Tahab veel haududa!»

Himma käed kergitasid miidrit. Kust küll tema sai luuvalu, selle töörahva koeramoonaka?

«Ah, see elu on lihtsalt kole ...» jätkas Himma. «Igapidi ... Närepa on nüüd, tänu jumalale, muutunud. Mõnikord oleme isegi koos kinos käinud ... Oleksid ta võinud invaliidide kodusse paigutada ...»

«Raskel ajal oli kaaslane ...» vastas emm süngelt. «Hai-

gest peast ust näidata ... Ei, seda ma teha ei saa. Ta hakkab korve punuma ja harju tegema.»

«Pension on kõva?»

«Küllaldane!»

«Hea seegi ... Oi, sul läheb raskeks ... Raskeks ... Ta on ju abitu. Keegi peab alati tema juures olema. Tahad Kaisu koguni linnakooli saata? Linda oli käinud dokumente sisse viimas. Võib-olla mõtled järele ... Pilpas on ka keskkool. Ja Neeme ju lõpetas siinsamas ... Ütle mulle, mis Martsepast kuulukse?»

«Ei midagi!»

Tõmbusin nurka herneid kõdritsema.

«Kas ta ikka tõesti jäi puu alla? Või siis oli seal muud ka?»

«Sa arvad alati, et valetatakse ...» lausus emm täis vimma. Tema näost käis üle vari.

«Närepal on ka haav jälle lahti ... See, mille Ristjan pussiga lõi ... Oli lihtsalt õnnelik juhus, et nad mõlemad ei jäänud sinna sillale ...»

«Eks Närepa olnud siiski tugevam.»

«Aga tal oli käes tühi revolver.»

«Rusikad ka mõikavad ...»

Kui halliks muutus Himma ilme. Luusse ja lihasse tungis tema ohkamine. Seni olin arvanud, et ta mõistab ükskõnes kantseldada ja kamandada, teistel inimestel südant täis ajada. Oli kujuteldamatu, et Himmagi kannatas. Seal ta seisis ja keeras tule poole kord üht, kord teist külge, seinast kinni hoides, nagu kõiguks põrand tema jalge all.

«Linda võiks ära invaliidsuspensionile tulla. Tal on selleks täielik õigus.»

«Nii hädine ta veel ei ole.»

«Egas selles ole küsimus. Kõige õigem, mis sa praegusel juhul teha saad, on Kaisu maale jätta. Ta saaks sind natuke aidata.» Tädi selg oli minu poole. Tema säärtel paistsid sinised veenivorbid. «Vaata, Aasa,» sosistas ta väga murelikult, «mu jalad on õhtuti nagu pakud.»

Sain justkui kantsikuga mööda külgi. Hüüdsin vahele: «Ma ei jää koju!»

«Sa pead aru saama! Pead armastama ja austama oma isa ja ema! Nemad on sinule selle hea elu kätte võitnud. Loit ja Allan ei hakka mulle kunagi vastu.» Himma nihkus

pliidist kaugemale. Ta kummardus oma sukaõmblusi sirgu sättima.

Sel hetkel pistis Taali oma pea ukse vahelt sisse.

«Eks kae! Terege ka, linnaproua!»

«Kuidas Taali elab?»

«Kas sina tulid halli «Volgaga»? Ma mõtlesin, et tohter.»

Ema pööras Taali sisse astudes ümber, võttis sahtlist lusika ja hakkas putru kaussi tõstma.

«Sai see sul ka pehmeks?»

«Mis vajaka, jääb kõhu keeta.»

«Kõhu keeta? Küll on hea, kui seedimine normis püsib. Mina näen juba häda ja pean äärmiselt ette vaatama.»

Emm vahetas põlle ja võttis kapist laudariided.

«Kaisu,» ütles ta. «Epp lubas tulla kahe paiku. Anna talle ka putru. Sööge kas võiga või hapukoorega. Kui kirnul põhi peal, võta kannust.»

Himmagi seadis lahkuma.

«Vaja korraks keskusse ka põigata,» ütles ta.

Üksi jäädes istusin tükk aega tegevusetult. Olid minutid, mil midagi ei tunta, aga kõik sinus väriseb selle valu eelaimuses, mis on tuultel toomise peal ja mida silmavesi ei jõua ära vedada. Hinge taha kogunes asuhunnik. Ma ei saanud aru, miks Himma end meie asjadesse toppis. Olin küll muidu usin igasuguseid jälgi sompima. Aga tunnete varjamine ei edenenud mu käes ega ole elu mulle sel alal siiani suuremat õpetanud. «Terve päev on pagana enda ära tehtud,» mõtlesin ma. «Koju ei jää,» otsustasin tõrksalt ja küpselt. Ja mis kord on minus ahjukuumusest läbi käinud, seda ei tehta enam tooreks tagasi. Kasparit ma ei suutnud armastada. Ligidalt oli ta veel palju võõram kui eemalt. Näol alp lipitsus, proovis mu isa minu kätt pihus hoida. Tema puudutus mõjus võikalt. Me ei saanud pikemale jutule. Õnneks kestis veel suvi ja mul oli alati varuks ettekääne kas aeda või põllule lipata. Linda tuba asus loode pool. Tuul põrgitas öösiti rõdu-ust, kodukäijat meelde tuletades. Mis on austus? Mis on armastus? «Sinu püha kohus,» vastanuks Himma ja Saarik oleks ütelnud: «Teise inimese käsu peale kükitamine.»

Läksin oma tuppa ja loopisin juba pakitud kohvri tühjaks.

Epp söötis Kaspari kõhu täis. Ta tõstis ja kohendas teda nagu abitut last.

«Proua Himma on tiirane naine,» ütles ta köögis.
«Kust see välja paistab?»
«Mulle ta ei meeldi. Mitte üks mõhk sinu ema sarnane.»
«Sõõ!»
«Pane mulle hapupiima.»
«See on vasikate lõss.»
«Solgi surma pole keegi surnud, ja kui on, siis pole see õige solk olnud. Ära ole kitsi. Tõsta kaks kulbitäit.»
Tundus kadestusväärne, kui hea isuga rõõmus inimene süüa võib. Viimaste päevade magusauputus oli minu söögiisule kriipsu peale tõmmanud. Söögipala käis suus ringi. Kõik hakkas vastu. Ka külm rõõsk piim maitses läägelt läila. Epp naeratas söömise ajal. Tal oli seljas roheline pagunitega pluus, püksisääred poolde masti kääritud, kust välkusid paljad päevitunud jalad, ühtlaselt siledad ja puhtad, justkui iga päev leilitatud. Epp liikus ringi meeste jalgrattal.
«Ma tunnen su sugulast Loitu,» seletas Epp kergelt muiates. «Sada protsenti oma ema poeg. Ta meeldis mulle. Aga siis läks läilaks. Mind kasvatati kodus, peo all ja piits peal. Tehnikumi pääsedes pöörasin märatsema. Nagu lõa lõhkunud õhvake. Küll näed kord ise, mida intrites ette võetakse.»
«Ma vist jään Pilpasse edasi,» pomisesin vastumeelselt.
«Maru, kas tead. Siis oled kodus ja minul on sinust sutike seltsi. Viitsid kuulata? Ma pihin sulle veel natuke. Mäletad seda janti, kui tehnikumi aknad kividega puruks pilluti? Igast lehest käis läbi, ringhääling luges maha noomimisekõne. Tüdruk, kelle sängi alt kolm poissi leiti, olin mina, üks neist kolmest oli Loit. Minu taat ja Loidu isa panid rattad käima ja nimesid avalikkuse ette ei lastud. Aga koolis enam elu ei olnud. Õpetajad suhtusid minusse taadi tõttu viisakalt, kuid tüdrukud ei andnud hingetõmbe-aega, hammastega ühtepuhku kallal. Taat leidis mulle töökoha — ja ma lõpetasin kaugõppes. Ütle, kas ma sellepärast halvem olen? Kodus tehti küll põrgut, aga lõputunnistus oli hea ja taat leppis ära. Ta on mul kaunikesti eluvõõras. Mida vanemaks inimesed saavad, seda võõramad on nad elule. Arusaam ja aru ei vasta enam nõuetele.»
Pärast pudruliua tühjakssaamist käis Epp veel korraks Kasparit vaatamas. Ma läksin teda maanteele saatma.

Rohetavad põllud ei meenutanud sügise tulekut. Kased olid nii värsked, et tee või veel vihtu. Mustkattega teel läikisid vihmaveeloigud. Rukkipõllu kraavis õitsesid üksikud määrdunud karikakrad. Emm ja Raak seisid metsateel kopliväravas ligistikku, nagu kokku kasvanud. Seal anti karjale uut portsjonit kätte. Jaak ise oli sammudega platsi laiuse ette mõõtnud. Noor karjamees tikutas vaheaeda maasse. Rammusad loomad ahmisid rohtu. See pilt ei olnud enam looduspilt, vaid piki Mustjõe perve laiutatud plakat. Õnneks taipas Raak koplitesse kaski ja kuusesalku kasvama jätta. Vastasel korral oleks meie kunagine kullerkuppude aas puhtani nahka pandud. Tuul koolutas Mustmere latvu. Meie külas valitses vaikus. Midagi polnud muutunud, aga minu silmad seletasid kõike teisiti, riiakalt ning vastikult. Kõik mu hädad seisid pingereas ja neist oli võimatu aru saada. Valutab, ei valuta, väga valutab . . . Paagatanud ratastega niidumasin vedeles küüni taga. Olin saamist oodanud ega suutnud kaotusega leppida. Üks «NATI» piinas nõlvaku all, meie kunagise sauna kohal põldu. Ta proovis kõiki nurki ümber künda, sõna otseses mõttes traktori tagumise otsaga tirelit lüües.

Epp viskas jala üle leistangi, aga peatus veel hetkeks.

«Kas Martsepa naine sageli siin käib?»

«Kes?»

«Tema abikaasa. Ja ta ise seal?»

«Mhh! Tal ju ei ole õiget.»

«Tead, millega ma täna hakkama sain? Läksin Martsepaga riidu. Ei meeldi mulle tema piibutamine. Suits põhjustab kopsuvähki. Ise tõmbasin ka. Aasta salaja, teise avalikult. Sain mina maha jäetud, peab temagi suutma sellele sihilikule tervise rikkumisele lõpu peale teha.» Epp naeris ja lükkas ratta veerema.

Õhtul manitses emm mind seeliku proovile minema. Otilie oli kurtnud, et ta ei saavat vastasel korral mu rõivaid valmis. Marjade ja seente aeg kah käes, metsaski peab käima.

«Jõuab!»

«Milleks sa pead kõik viimase minuti peale jätma?»

«Kuidas viimase? Siin kodus ükspuha.»

«Kes seda räägib?»

Akendel punetasid loojuva päikese helgid. Aiast tuli valgeklaari lõhna. Emm kandis õhtusööki tagatuppa.

Kaspar oli palunud seinalt oma vana pilli ja timmis keeli.

Kisa kuuldus nii kange, et kõik ligiduses olijad tõttasid kokku, ühed appi, teistel uudishimu sulg sabas. Taali silkas nagu päris noor tüdruk meie uibuaiatagust jalgrada alla, tiidakil sitsrätik peas. Ta tõstis esiteks ühe, siis teise jala üle roovikute ja puges seelikut näpus hoides läbi mulgu. Tema valge pearätt helendas sügisese lapilise päikese käes.

Lõpetasin Kaspari lõunalaua koristamise, lasksin tal hädavajalikkused õiendada ja olin ka elevil, et märul ilma minuta maha peetakse. Pealelõunati tegi Kaspar uinakut. Meelelahutuseks tilistas ta enne suigatamist natuke aega oma balalaikat. Panin pilli tema kõhu peale, laapasin märja kaltsuga sängiesise puhtaks ja tõmbasin kardinad akna ette. Valgust Kaspar armastas, aga liiga palju värsket õhku panevat teda purju. Emm ei lubanud, et ta päevad otsa põõnab ja öösiti teistel magada ei lase. Haige inimese ööd venivad aeglaselt. Üks tund takistab teise loojaminekut. Minuga Kasparil peaaegu et juttu polnudki. Aga ta silmad seirasid mind alati erilise nukrusega ja kõrisõlm tegi neelamiseliigutusi. Püüdsin ikka võimalikult kiiresti tagatoas valmis saada ja lahkuda. Emm aga istus poolte tundide kaupa sängijalutsis ja nad kõnelesid peamiselt sellest, kui nad noored olid.

Masinate platsil paistis rahvasumm, inimest paarkümmend, enamikus karjanaised ja traktoristid. Martsepp istus sealsamas «Willises», pea ja üks küünarnukk aknast väljas. Jaak Raak oli just mingi pika ettekande või noomituskõne lõpetanud, rebis puhmast kasteheinakõrre ja torkis haiget hammast.

Tari tõmbas parajasti oma registrid valla. Maunu, kes oli mõistnud isast peajagu pikemaks venida, pilgutas emalt päritud silmi, paksuhuuline suu vireldi. Ta toetus kasetüvele ja pingutas aeg-ajalt taskusse topitud rusikaid. Poisi nägu punetas ja tunikede taskust ripnes alla õlise kaltsu ots. Kuigi lahinguväljalt näiliselt tagavarasse astunud, oli Maunu tülis peamise osa kandja. Raak oli saatnud ta koplisse käsitsi lämmastikku külvama ja hitsmete vedamisegi selgeks õpetanud. Et aga Maunu juba mõistis traktorile häält sisse teha, ei suvatsenud ta vana moodi

jahtida. Ruut ise karanud appi, väetis löödud külvikusse, masin väikese «Fordsoni» taha — ja läks lahti, tunni ajaga kõik valmis. Terve õhtupooliku veetnud Maunu Kuuraoja ääres keelualal vähke jahtides ja järgmisel hommikul nagu õige mees kunagi kontoris palka tahtmas. Sealt algas kõik. Raak ei kirjutanud töökäsule alla ja sõimas Maunu naha täis. Ta süüdistas poissi koplite tallamises. Oma rabistamisetuhinas ei viitsinud Maunu väetist peeneks tampida. «Küll vihm sulatab,» mõelnud ka Ruut. Jaak oli lasknud teise küla lastel juba samal õhtul koplid üle riisuda ja puudajao lämmastikutükke kotti tagasi korjata. Selle töö tasu võttis ta maha viljaredelite vedamise rahast, mis Maunul ka saada oli.

«Ükski kurat ei külva nüüdsel ajal enam käsitsi. Sina ajad lapsega vana saatana jonni,» kisendas Tari.

«Ma juba seletasin sulle, et rohukamar on noor. Masin lõhkus sodile heintaimede juured. Muld ei ole rauatükk, kus võib ilma armuta tampida.»

«Tahad tagasi vanaisade juurde? Tahad harkadra tarvitusele võtta?»

Raak kehitas põlastades õlgu.

«Nõndamoodi lapsesse suhtuda! Mis noorus meist mõtleb? Ta kaotab huvi töö vastu.»

«Sittamise vastu olgu jah huvi kadunud. Lõplikult — ja punkt.»

«Mis esimees ütleb? Või — sõidan linna tootmisvalitsusse?»

Martsepp vaikis, nagu poleks tal oma arvamist olemaski.

«Muld on elav organism,» sõnas veel Raak.

«Mis ta sul on?»

«Mullasse tuleb suhtuda nagu käimal naisesse.»

«Aga noorusesse?»

«Vastavalt tööle.»

«Võimu näitad? Kas sa ikka veel tahad töölise verd imeda? Kas on vahet mõisa ja kolhoosi vahel?»

«Laisal teomehel ei ole.»

«Lõpetage jutt,» hõikas nüüd Martsepp, kes ei sallinud sõnasõdasid. «Ei ole vaja nii suurt kella lüüa.»

«Las aga kõik kuulevad. Pole siin mingit varjamist. Vanasti ei pidanud õige peremees sulast, kellel polnud mõistust peas. Seda enam nõuavad meie päevad mõist-

mist.» Jaak Raak toksas näpuga otsaette. «Saad aru — mõistust.»

«Kondiauru,» näägutas Tari.

«Käsitsitöö ja kondiaur pole üks ja seesama. Sellel koplil on habras esimese aasta kamar.» Raak kohendas oma mootorratturiprille, astus paar sammu masina poole, aga jäi veel korraks seisma. «Mis pihta läheb, peab tulema õpetuseks!» ütles ta.

«Heakene küll. Las siis poiss teeb ümber,» taganes Tari.

«Ei tea mida?»

«Külvab käsitsi veel kord.»

«Ei lähe läbi. Ma lasen teisel teha.»

«Oma pojal?»

«Kaisul näiteks . . .»

«Oma armukese tütrel? Kuradi hooramaja on see kolhoos. Siit ei ole noorel tuhkagi õppida. Siin aetakse kõik enneaegu hukka. Siin kooritakse kümme nahka seljast. Minu naine vaevati hauda. Tepani naine aeti hauda. Tepan ise tõmmati oksa . . .»

Nägin Ruudu narmendavaid püksisääri sandaalide peal, nägin ta lüheldasi ratsamehesääri. Lehmad vehkisid taamal sabadega parme, kes ei raatsinud talvekorterit sisse võtta ja kasutasid suve viimast soojust. Tundsin südames tugevat tõuget, nii võimsat, et liikusin paigast. Ma kummardusin maha, kaapasin mõlema peoga vedelat lehmakooki ja paiskasin Tarile otse vastu vahtimist. Kohkusin kõvasti teise ilgeks muutunud, lõustast ega suutnud hetkeks uskuda, et see on minu kätetöö. Maunu tahtis mu kallale joosta, aga ma panin talle jala taha ja hüppasin eest, enne kui ta suutis üles tõusta. Natuke aega valitses ümberringi hämmeldunud vaikus. Martsepp vahtis mind ebamäärase pilguga, Jaak Raak silus peoga lõuga. Mulle tundus Tari räpasena. Tema määris sõnnikut, sõnnik ei suutnud teda mustata. Seisin, käed selja taga risti, teistest eemal, ega teadnud, mis teha — paigale jääda või sõnatult jalga lasta. Olin oma öelnud, muud enam lisada ei olnud. Kui ma pilgu karjaaia poole pöörasin, nägin emmu, lüpsikannud süles, selg meie poole, tööle minevat.

Tee ääres elektritraatidel istus paar kolima valmistuvaid rästaid, inimeste maapealsest kähmlusest ärritudes. Sügisene taevas sinetas uduselt ja ähmi täis olid mu silmadki. Ootasin. Mul polnud mingit erilist tunnet. Olin

maa külge kinni kasvanud ja võimatu oli lahkuda. Tundsin kümnete silmade pilke, kuid need ei torkinud, aga veel vähem olid nad paitavad. Esimesena pahvatas Oolup naerma. Raak muigas poole huulega. Epp trügis teiste vahelt esile ja asus asjalikult Tari juurde. Ta pühkis tal silmad puhtaks ja tõmbas saasta suunurkadest vähemaks. Epp lükkas sõrmedega Tari silmad lahti ja uuris neid vastu valget.

«Ei ole häda midagi. Kõik on korras,» ütles ta.

«Ma nõuan akti!» karjus Tari, kui oli ehmatusest üle saanud.

«Mis akti? Sa ei saanud viga.»

«Kuidas ei saanud? Kõik nägid ju pealt.»

Epp punetas, aga raputas kindlalt pead.

«Ma võin kirjutada, et Kaisu kaitses ennast.»

«Tema?»

«Jah. Sinu laimu eest.»

«Või niiviisi! Sina oled Martsepa hatt. Ta ajab terve kolhoosiga ringi.»

Tari hääl oli kriiskav. Ta tammus jalalt jalale ja vandus kättemaksu.

«Hoia ja keela!» pomises Taali ja tegi minekut, viieaastast pojapoega eemale tirides. Põngerjas tikkus ettepoole, suurte inimeste sõnu hoolega tähele pannes, et neid igaveseks meelde jätta. Maunu meenutas kõutsi, kelle händ on ukse vahele pigistatud, nii küürus oli ta, ja võttis hoogu, et plagama pista. Kolhoosist lootis ta fotoaparaadiraha kokku saada ja piltide tegemisega kõvasti teenida. Ruut oskas oma lastele varakogumiseks plaane teha. Koolis küsis Maunu pliiatsi teritamise eest alati kopika. Sellest jäi talle hüüdnimi «Kopik püksis».

Masinate plats asus künkal, kus vanasti seisis Tepani varjualusega küün. Oli väga hele. Päev pidas siin pikemalt vastu ja kõik kajad kaikusid kaugemale. Ümberringi mustasid värske künni vaod. Üksik pihlakas meie karjatee otsas laiutas mugavalt lehestikku. Mulle meenus, et olin selle puu ise istutanud, ja nüüd oli ta minust pikemaks kasvanud, mu kaugele taha jätnud.

Tari oli ränga otsuse teinud: «Ma lähen prokuratuuri,» ähvardas ta.

«Pesemata näoga? Miilits pistab su tsemendi peale.

Joonud oled ka. Suust tuleb viinalehka. Tulevikus ära enam keelega vallata,» hoiatas Epp.

«Sinuga ma ei räägi.»

«Räägi ikka!»

Mu südant ei vaevanud piinlikkustunne. Aga inimestele silma ma ei vaadanud. Ükspuha, mis öeldakse. Tükk on tehtud ja tagasi võtta ei tahagi. Martsepp vajutas gaasi. Raak lõi mootorrattale käigu sisse. Lüpsiplatsilt kuuldusid karjanaiste tõredad hääled. Epp võttis palgivirna najalt oma jalgratta. Pakiraamile köidetud korvist paistsid murelid. Hoidsin käed harali — teist üle sitates olin endagi käed üleni hukka ajanud. Härga tead, kust karta, inimesi ei aima iialgi. Sellepärast pidasin Tarit ja Maunut silmas. Poisi kimar otsaesine kiheles pusklema, saapakand tagus kärsitult puujuurikat.

«Sa oled nüüd tugevasti väetatud, võid kõrget saaki anda,» tõgas Oolup Tarit.

Pilpa-poolne taevas kogunes pilvi täis ja muutis kogu ümbruse hämaraks. Vanasti Tepani ajal oli siin kaks mäge. Buldooser ajas voored ühte juba hea unustamisejagu aega tagasi. Mägi sai mäega kokku, aga inimesed kisuvad aina lahku. Piimaauto sõitis karjaaia väravast välja, kannude kolin taga. Kombain sõelus maha põhusületäisi. Lehmad mäletsesid puude all. Tuul proovis puhanguti Pööni metsistunud vaarikapõõsaid puntrasse keerata, aga jõud ütles poolel teel üles, puhangutest ei olnud tuge. Neti niutsatas mu jalgade juures. Tema ootas mind kannatlikult. Aja parajakstegemisega oli ta nõuks võtnud kirpude laada oma turjakarvades lõpetada.

Ma vilistasin: «Läki, inimese ustavaim sõber!»

Nihkusin eemale ja lidusin jõe äärde. Ma küürisin oma kämblaid liivaga, hapukast lehast lahti saamata. Korjasin jalgraja äärest hiliseid kummelinutte ja puserdasin pihus lödiks. Kui ma seal niimoodi hinge valutasin, valmiski kindel otsus, et pärast kooli ei too mind ükski vägi siia metsakolkasse tagasi. Olin küll kuulnud, et hea on üksnes seal, kus meid ei ole, ja hädad jõuavad enne meid igale poole pärale. Aga kes sellele ette mõtleb.

Emm hüüdis mind.

«Kaisu, tule koju!»

«Jah!»

«Sa ära kuula iga lori. Lase kõrvust mööda. Mis nüüd tühja-tähja taga ajada!»

Ta võttis mul käest kinni nagu vanasti, kui ma olin väikene ja ei jõudnud temaga sammu pidada. Läksime mäele. Emm kõneles rahulikul häälel endast, aeg-ajalt kergelt ohates. Ta hingas ühtlaselt. Esimene meheleminek... Linda sündimine... Kui ilus laps ta olevat olnud... Sõda... Minu isaga ühteheitmine... Lapsena olevat ma olnud jonnakas, aga hea tervisega. Emmu silmis oli kummaline läige.

«Ükstapuha, mis su kõrvu ka ei satuks, ära tee lihtsalt kuulmagi. Jaak on tark ja kõva inimene. Elu ei määri kellegi leivale mett, ise lõikad käärud ja teed jõudumööda magusaks.»

Kodus õiendas emm tavalise rutakusega. Ta võttis vanast märsist, millega enne tema päevi mõisas teol käidud, sibulaid ja lõikas neid heeringatükkide vahele koore sisse tõmbuma. Mundris kartulite pada podises tulel. Tõin aidast võinapa ja hapupiimapoti.

Ma ei suutnud rahuneda. Puhu tusatsesin, teise olin närviline. Kaspar koolutas tagatoas uue korvi ribivitsu, balalaika sängi ees põrandal. Emm kohendas tema aset. Pea oli ta toas ja pea köögis, Kaspari juures lõbusavõitu, tagatoast väljudes tõsise näoga. Volt oli oina veristanud, Taali ajas kaevul soolikaid ja hõikas emmu. Vastuseks sai ta: «Oota!», aga Taali ootas asjata.

Emm korjas Kaspari sängi eest õhtusööginõud ja viis joogiveekruusi asemele.

Siis kääksatas köögiuks ja kohe kuuldus Taali hääl.

«Ma tõin su haigele natuke värsket. Sa pead tüdrukul undruku üle tuka tõmbama. Ükstapuha, mida suured inimesed ka ei ütleks, aga laps, ja veel tütarlaps, ei tohi vanemale inimesele lehmasitta näkku visata. Saad aru, väikesed võtavad sedamaid santi õppust. Anna talle nii, et kogu küla kuuleks.»

Emm sulges järsult vaheukse.

Kuigi kibelesin minema, oli mul kahju lahkuda. Kurepaari kaks äbarikku poega harjutasid lendu, noored oravad käisid õunapuudel, kartulivagude vahel kükitasid hallivatimütsakad, kõrvad kikkis ja silmad nagu sõduri püksinööbid. Mulle helises ka igasügisene kluu-kluu mihklikuu pilvede alt. Peas pahises nukker mõte, et sellest tuleb nüüd igavesti ilma jääda. Aed lõhnas sügisjoonikuist, kuldvihm kollendas ja Neti vahtis mu asjatuid edasitagasi hilpamisi uudishimulike, kuid mitte midagi mõistvate silmadega.

Kaspar äigas sada kulli teerahaks. Emm hüüatas kohkunult, et kuhu see laps nii palju raha paneb. Aga ta ei karanud jaole ega käskinud poolt mustadeks päevadeks koju kummuti ülemisse sahtlisse jätta. Keskuses palgasabas tuldi mu kätt raputama. Isegi Maunu pidas viisakaks head õppimisjaksu soovida. Kontoritoas tõmmati varrega suitsu ja sigarette. Martsepp jalutas ringi, peakotiga vihmamantel seljas, aga viigitatud püksid ja valge särk alt paistmas. Ka Raak oli pühapäevariides. Pahuverest tagasi jõudnud, pidi ta kohe kuhugi Viliveresse või Koliveresse nõupidamisele edasi sõitma. Esimehe lauale laotati projekt. Martsepp alustas Pilpasse «pilvelõhkuja» ehitamist. Neli korrust ja kolmkümmend kuus vannitoa ja eraldi kemmerguga korterit. Raak soovitas tungivalt taeva terveks jätta. Maa peal ei olevat ju veel ruumipuuduse pärast hirmu. Ja ülemisel korrusel olevat tuuletõmbuse tõttu tervisele ohtlik elada. Kuulasin enese tahtmata ahnelt. Mul oli kange soov teada saada, kust kohast nad pilvede kallale hakkavad tikkuma. Taali torises, et teda küll enne surma kasarmusse elama ei topita. Ja «setusama maja kolidori peal — fuih, siis on toad paha luhvti ilmast ilma täis». Jutusumin valjenes ja kassapidaja palus korduvalt vaikust. Luugi taga ninali pabereis, näitas ta joonlauaga rahasaajatele õiged allkirjakohad kätte. Kõik summad loeti kaks korda üle. Mehed sülitasid pihku. Nad peitsid peenikest naiste eest püksitaskusse. Oolup imes pika pitsiga plotskit ja õhutas lappijaid. Endal tal saada ei olnud, aga pudeli järele käimine maksvat ka midagi. Mootorrattaga Pilpasse kihutada ei juletud, kahel traktoristil olid eelmisel õhtul jälle load läinud.

Kui Epp välisukse lahti tõmbas ning lävel seisatas, katkes korraks naerulagin. Oli isegi püstitõusjaid ja kummardusega tervitajaid. Epp rajas teed telefoni juurde. Ta nõudis sünnitajale sanitaarautot. Tuhud käivat juba eelmisest õhtust alates. Jah, see olevat noor naine ja teine sünnitus.

«Esimene oli aasta tagasi,» selgitas ta.

Üks ulakas traktorist pani käe Epu pihale.

«Omavolitseja,» tõrjus Epp naerdes.

«Vabandage!»

«Võib-olla olen meelitatud.»

Martsepp pööras järsult pead ja kuulas tähelepanelikult.

Neeme ootas mind jõe ääres meie vanas kohtamispaigas, mis enam varju ei andnud. Silla juurest paistis eelmisel aastal istutatud puiestee. Muidu aga oli kuivendatud luht lage ja hale. Poiss oli kiiresti sõitnud. Mootorratas seisis teepervel. Neeme vaatles mind lõbusalt, nägu tõtust punane ja otsaesine higist leemendav.

«Istu peale. Teeme ühe ringi. Ütleme lapsepõlvele hüvasti!»

«Kuhu?»

«Läki päris taha laande. Sinna teeristile, kus ma tookord suvel vaiku kogusin.»

Puud kohisesid koduselt.

Metsas istusime samblale ja suudlesime teineteist üle väga hulga aja. Neeme vaatas tihniku poole, kuid õige läbipääsmatuid rägastikke ei olnudki enam, sest me olime ise suureks kasvanud ja mõistsime oksi eest kõrvale lükata. Mõneks hetkeks lõin kartma. Aga siis raugestasid mind metsa sahinad ja lõhnad. Tõmbasin Neemel käest ja me jooksime sihitult, ainuüksi kahekesiliikumise lõbuks. Metsaaluse varjudes valendasid Neeme hambad ja tõmmukas näonahk. Mind üllatas, et tema lõug kriipis mind. Neeme ajas siis juba habet? Millal ta sellega algust tegi?

«Taat rääkis, et ka sina lähed linna?»

«Oma arust olen sulle sellest juba kõnelnud.»

«Võib-olla ... Aga ei olnud aega meeles pidada. Kui sa teaksid ... Jõle press oli peal. Oi sa tont ... Üks eksamite vastuvõtjaid oli taadi omaaegne ühingukaaslane. Tead, kohe tundis näost ära, et ma olen Raagu poeg.»

«Sa polegi isa nägu.»

«Olen küll. Nad ütlesid ...»

Olgu ometigi! Ma ei viitsinud temaga vaielda ja vaikisin.

«Nad imestasid, et ma isa eriala ei valinud. Mulle aga meeldivad masinad . . .»

«Kuule, löö nüüd igale puule patsi ja sõidame tagasi!»

«Läki allikatele! Sealt algab tuleval aastal kuivendamine. Projekt on juba kinnitatud.»

«Siis lõhutakse ära Soeoja ja Kuuraoja . . .»

«Kultiveeritakse . . .»

«Pannakse moekleit selga . . .»

Metsarada laskus mändide vahelt heinamaale vanade linaligude juurde. Sealtsamast allikatest sai alguse Mustmere metsaoja. Umbsetes loikudes kasvasid hundinuiad ja kidurad metsikud kallad. Teisel pool niitu algas jälle mets, lepavõsastik ääres. Õhk oli siin magusam kui väljade vahel. «Mootorid rikuvad kõik ära,» nurises Taali ja küllap tal oli omajagu õigus. Inimesed pidid laisaks jääma, mainis vahetevahel ka emm. Liikumist on vähem ja paigalistumine loiustab, tapab erksuse. Ma vaatasin ümbrust ja tundsin Neeme kätt, mis hoidis mind ümbert õlgade. Aeg-ajalt kallutas ta mind tahapoole, ei suudelnud, vaid puuris tungivalt silma. Neemel ulatus ühest meelekohast teise kolm ja veerandik kurdu, sihilikult sügavaks krimpsutatud.

Toetusime teineteise vastu.

«Ma tulen sind linna vaatama.»

«Või ma sul nägemata olen!»

«Täiesti. Sai suvi otsa sinu kõrval magatud, ja piinlik mõelda, et olen tõepoolest vaid maganud.»

«Va kelkija! Sa norskad üle küla.»

«Sina ei maganud, kui mina magasin?» Ta vaatas mind imestunult.

«Ära jõllita, kas tead. Aitab juba. Läki heaga tagasi.»

«Kui sa lõpetad, tuled ka Tartusse. Siis oleme jälle koos. Ja meil on Toomemägi ning kõik muu, mis sinna juurde kuulub. Ära, kurat, nüüd naerma pista, aga ma mõtlesin terve eilse ja tänase päeva sinule. Tahtsin ütelda . . . Aga mida sunnikut? Kõik on nagunii klaar ja selge. Nii et vaata ette ja ära hakka linnas teistega ringi ajama. Maha löön, kui teada saan.»

«Kelle sa maha lööd?»

«Kõik!»
«Tohoo pele!»
Mõtlesin, et peaksin puiklema, vähemalt rabelema või vastu kõrvu väänama. Ta surus mu enda vastu teisiti kui varemalt ja ma jäin põnevil järgnevat ootama. Korraks uuris Neeme mu silmi. Võib olla, et ta just ootas eputamist. Murueit viis meid oma riiki, millest ilusamat olemas ei olevatki ... Aga vanaõelus passib iga värava varjus saaki. Olin ehmunud, pettunud. Neeme hingas pikalt, rahuldatult. Minus alles kõik algas ja tema oli juba lõpetanud. Linnud vidistasid pilkavalt. Nähtamatu kuma ülevalt lükkas sõnajalgade varjud liikuma. Minu ebamäärane raev otsis tüli põhjust. Taipasin kohkudes, et Neeme oli ehk varemaltki tüdrukutega õiendanud ja võttis kõike romantikata, elunõudena. Olin harjunud teda omaks pidama, ja järsku vilksatas peas, et pole teine teab mis aare ühtigi. Mul hakkas palav. Jooksin allikale ja panin pihuga vett põskedele. Jäin vist liiga kauaks, sest Neeme tuututas pikalt ja kärsitult. See torkas mu südant. Ja kui ma veel tähele panin, et ta tagasisõidul kasutas kõrvalist heinavedamise teed ja kartis vastutulijaid, segunes solvumine vimmaga. Olukord siiski ei lubanud tüli norida või jalga lasta. «Nagunii läheme juba homme lahku, kumbki ise kanti,» mõtlesin ma.

Õhtul tuli ta siiski videvikule. Käisime jõe ääres ja püüdsime leida kunagist purde lõhkumise paika. Jordani jalgtee ja murakaväljade kohal laiutasid õiselt tühjad, tarastatud rohumaad. Varesedki ei laskunud särtsulöövale traataiale.

Siis istusime tares. Emm tõi lauale soolaube ja tuhas küpsetatud kaalikaid. Läbi akna paistis suur väsinud kuuketas. Meie aias lõhnasid floksid ja tillid. Riiulil oli poolik purk kurkidega. Õngitsesin kaks tükki näpu vahele ja pakkusin üht Neemele. Emm raputas laitvalt pead ja käskis kapist taldriku võtta.

Väljast kuuldus tülihääli.

Taali oli tulnud kesikukuudi taha Volti parkima. Toas ei saanud ta temaga lapselapse tõttu õiendada. Ja «ülikaunis» läbisaamine oli vanamehe päris ära rikkunud. Kisa polnud küll suur, aga sõnad see-eest vägevad. Volt seisis nagu eemalviibija ja vastas üksnes nohisemisega.

Igatahes ei olnud tema suust eneseõigustust kuulda. Neeme muigas, ta oli Volti lõuna paiku Pilpa poe ees näinud. Jutlustanud teine tühja vaadi otsas ja lubanud kadunud Lüpsiku asemel papiks hakata. Ta ju oli esimese pensioni kätte saanud. «Elamiseks vähe, suremiseks palju, tööd tuleb edasi teha, jalgu seinale visata ei saa,» oli ta öelnud. Neid olnud seal hulk mehi ja Otilie oli Oolupi aegsasti koju kamandanud.

«Küll on head oad. Mis sort see on?» kiitis Neeme.

«Eks nad kasva seal teie aia ääres nõgeste taga,» vastasin ma.

«Suhkrukaalikas!»

«Lissid, maidad, sõid pealsed ära. Väikeseks jäävad. Kaisu tõmbas kolhoosi vagudel. Omad peenrad kasvasid rohtu,» osatas emm.

«Kui ma väike olin, keetis vanaema meile igaks õhtuks kärutädiputru. Isale praeti lihakilluke. Teised sõid piimaga,» tuletas Neeme meelde.

Viimase bussiga sõitis koju Linda. Ma mõtlesin, et ta ei jõudnud mind ära oodata ja ruttas vastu. Süda mahenes. Ema hakkas jälle toitu lauale kandma.

Rõhutud tujus keeldus Linda kõigest ja näksis üksnes sepikut kohupiimaga. Pea õlale kallutatud, vahtis ta rahutult ringi. Vaatlesin Linda kitsast nägu ja kõhna kaela. Paks treeningülikond ja kummisäärikud lasksid teda paista paariteistkümneaastase jõnglasena, pikkus välja veninud, aga paksus jääb maha.

«Kas siin teatakse, et Martsepp võttis täna naise?»

«Mis jutt see olgu!» imestas emm.

«Kes teile siia velskriks tuli?»

«Magnus Kärdi tütar.»

«Üheksateistkümneaastane? Martsepp on arulage.»

«Mina pidasin Eppu vähemalt kahekümne viieseks. Aga mis seal imestada. Üheksateistkümneselt tallasin ise sinu kätkilaudu.»

Linda lükkas järsult leivakorvi eemale. Teda ärritas, et uudis emmu ei rabanud.

«Kas arvad, et tüdruk läks Martsepale tema enese pärast? Esimehe palk ja oma auto ... See on kõik, mis ta temas näeb. Haneks võetud.»

Linda ei märganud meid Neemega. Ta oli harjunud

mind üsna vähe tähele panema, ise igal ajal keskpunktis seistes.

«Ma nägin neid ennist,» sõnas Neeme vahele. «Epp seisis teeotsal. Ratta oli ta peitnud Pilpa propsivirnade vahele. Martsepp peatus Pööni teenurgal ja võttis ta peale. Aga pulmariideid neil küll seljas ei olnud. Kui ma nüüd ei eksi, siis olid Martsepal kummikudki jalas ja Epul pikad püksid.»

«Tühi jutt. Isegi loor ja sõrmused olid olnud. Ja Kärt teadis, aga ei kõssanud kellelegi,» lõikas Linda teravalt.

«Eks nad tee siis joodud hiljem,» arvas emm. «Küll sa saad ka kutse.»

«Mitte selles ei seisa asi,» kostis Linda õõnes hääl.

Emm sai pahaseks. Ta pigistas huuled triibuks. Minul võttis seest kõhedaks.

«Lapsed, minge magama! Sa, Kaisu, roni tänaseks ööks lakka. Kasukad ja saanitekk on seal, võta linad ja padi kaenla alla. Neeme, ka sinu kodused ootavad sind juba.»

Toas oli riid tulemas. Linda rabeles laua taga. Ta muutus järjest sõjakamaks. Emm korjas söögiõud ja järelejäänud toidu kööki, pesi taldrikud puhtaks ja käskis mul möödaminnes piimakannu kaevu lasta. Siis sulges ta akna ja ukse.

Ärkasin äkki ega julgenud silmi päris lahti teha. Mu kõrvad olid erksad. Ripsmete alt nägin, et emm seisis redelil ja vahtis lakka. Neeme magas nagu kott, tema tavaline norin sahises sarikate all. Emm äigas paar korda kämblaga üle silmade. Mu hingamine jäi seisma. Oleksin võinud Neeme kasukate sisse peita, aga või see enam oleks aidanud. Olin, nagu olin, ja ma ei suutnud end paigalt liigutadagi. Tol ööl ei maganud ma sügavalt, pigem vajusin aeg-ajalt segasesse poolunne, ebamäärane rahuldamata rahutus üle terve keha laiali. Ootasin tugevamat elamust, hakkasin mõtlema metsas toimunu üle, ega suutnud midagi meelde tuletada. Juurdlesin tõenäolise pettumuse arvatava põhjuse kallal ja vahtisin kõrvalt unes huulimatsutavat Neemet. Emm kadus nagu ähvardus, et varjuna pea kohale rippuma jääda. Mõtlesin, et nägin und. Tõusin üles ja kiikasin katusepilu vahelt alla õue. Juba ammu polnud mul vaja end üles upitada, vaid ma pidin pea alla kum-

mardama. Nii pikaks olin kasvanud, aga paksust ei olnud küll veel parajat jagu. Ei, unenägu see ei olnud. Emm seisis õues kuupaiste kurvas valguses. Tema vaheliti pandud käed näisid suured ja tõsiseks tapluseks valmis. Emm paistis olevat vihane. Ma tundsin ennast väga halenaljakalt. Olin nagu süüdi, aga milles nimelt, seda polnud võimalik korrapealt taibata. «Ta on meiega hädas, teeme talle südamevalu,» mõtlesin ma. Linda ei suuda end valitseda ja satub oma lootusetu armastusega külarahva muiete alla. Mina vean enne õiget aega poissi lakka. No kas oli emmul vaja seda teada?!

Ma raputasin Neemet nagu notti.

«Uh, hea uni on. Lase magada.»

«Emm oli lakaluugil.»

«Kus?»

«Alla läks.»

«Nojah, las olla.» Ta vabastas enda ja tõmbus eemale.

«Mis nüüd saab? Miks sa ronisid siia?»

«Meil pole lakas heinu ega kasukaid.»

«Ma ei julge hommikul emmule silma vaadata.»

«Eks vannu, et siin midagi ei juhtunud. Võid tõendada, et kogu mineval suvel ei juhtunud siin midagi.» Neeme nohises, keeras teist külge ja tõstis rahulolevalt kasukahõlma üle pea.

«Ütle ise!»

«Ta on ju sinu ema.»

«Aga läheb su taadile kaebama.»

«Kas kohe praegu?»

Ma ei soovinud muud kui üksinda jääda.

Hommikul oli emm nagu tavaliselt tõttav ja rahulik. Liiga rahulik, et päris rahulikuna paista. Linda konutas voodijalutsis. Ta silmad punetasid nutust ja magamatusest. Emm seadis hommikusööki ja kiirustas Lindat küll pesema, küll iva võtma. Buss oli pool seitse meie peatuses. Ma kurnasin piima, ajasin lehma ristteele, toppisin hagu põrsapudru paja alla.

Kui seadsime laudaistumist, ütles emm nagu muu seas: «Mine, hõika seda Neemet ka — kärutädipudrule. Jaak sõitis juba poole nelja ajal minema. Martsepa masinaga. Jälle ministeeriumi. Enne ei peetud meest meheks. Nüüd pakutakse aina uusi kohti. See tuleb tal nüüd sel sügisel kolmas kord ära ütelda. Siin töö alles pooleli. Algus kõi-

gest paistab. Linda, lase hammastel käia. Kell käib seitsmel . . .»

Raagu väravas paistsid värsked rattajäljed. Ka Neeme oli ära sõitnud.

Bussipeatuses seisin nagu kevadine vasikas, kael õieli, ei tea, kuhupoole liduda. Kartsin, et midagi tuleb takistuseks, buss hilineb või jääb sõitmata. Taali oli tulnud oma aia taha lehvitama, valge taskurätt näpus. Emm kandis mu kohvrit, ise tillutasin kandekotti. Seisatasin kunagise autahvli kohal. Post oli alles, plakatid ja pildid maha võetud ning teeviidad asemele naelutatud. Algava päeva udu tagant kostsid tuttavad hääled. Autod sõitsid ristikut sisse vedama, lohisti roobitses teed, koerad klähvisid Kuuraoja niidul lambakarja peale. Uted määgisid hirmust. Neid oli küll palju, aga mis see argadele loeb, ikka pelgavad, aina pelgavad.

Päike kuivatas maad.

Mustmere metsa mändide ladvad hakkasid paistma.

Emm asetas kohvri kraavipervele.

«Ma ütlen sulle veel, et annaks jumal hästiminekut. Aga kui pahandusi juhtub, ära hakka siis peata kanana ringi jooksma ja lollustele lollusi otsa kuhjama. Tule alati koju. Oma ema leiab ikka mingi nõu.»

TÕEKS TULNUD

Kohe, kui me üle läve tuppa saime, jooksis Linda kirjutuslaua juurde, haaras sealt Martsepa pildi, rebis selle tükkideks, viskas põrandale ja trampis jalge alla. Ma ootasin köögis, julgemata talle läheneda. Linda kirus ja sajatas. See pidi kostma naaberkorterisse. Sealt kuuldus ukselõksatus ja kohe avati ettevaatlikult meie uks. Sisse astus pikk tõmmu naine. Ta läks ja haaras Linda otsemat teed oma käte vahele.

«Jäta järele! Katsu rahuneda!» manitses ta.

Lindat tabas krambihoog. See oli nii kohutav vaadata, ma kartsin, et ta sureb. Kui kiirabiauto oli Linda haiglasse toimetanud, tuli see naine, kes ennist nii kindlameelselt oli askeldanud, tagasi. Ta istus ohates diivanile ja tunnistas mind teraselt.

«Meie olime temaga koos laagris,» ütles ta ja jätkas kohe

teisel, tavalisemal toonil: «Ole nüüd tubli tüdruk ja tuuluta natuke neid tube. Ei usu, et nad teda seal kaua peavad. Egas see olnud esimest korda ... Nojah ... Ole siis tragi ... Haiglasse vaatama ei maksa minna. Emale ka, palun sind väga, ära midagi ütle. Küll ma ise õiendan Lindaga. Ta on mind ka aidanud, kui mul raske oli. Ühesugused hoiavad kokku ...»

Hakkasingi kraamimisega õiendama. Kaks väikest tuba lehkasid närbunud vaasililledest. Aknaid matsid punasest plüüšist eesriided, kohe pärast sõda teab kust saadud. Õhupuudus oli kohutav. Korjasin pihku Martsepa pildi tükid, pea ühes käes, rind ja jalad teises. Nii ma seisin ja mõtlesin Linda elust ning oma elust, mida ei saa suure kotinõelaga ära paigata. Olin juba nõndavõrd naine, et arvasin neid asju, millest ma praegu enam paljut aru ei saa, täielikult taipavat. Mõtlesin Neemele. Teist korda ma temaga enam metsas kolistada ei tahtnud. Kõik olnu paistis kauge ja moonutatud. Miski oli enne süttimist lõpuni põlenud, kustunud. Seisin, käed ripakil. Mu ilme võis olla narr. Siis kiskusin eelmisel aastal kinnikleebitud aknad lahti ja lükkasin kõik pooled pärani. Lapsed, kes õues kulli mängisid, vahtisid mind uudishimulikult. Hääli ja naeru kostis igalt poolt.

Aiast kanti korvidega õunu, mis tuul oli maha ajanud. Nukker naabrinaine tuli jälle paluma, et ma Linda uibupuude aluse puhtaks teeksin. «Ta küll jagas õunad alati maja lastele,» lisas ta ohates. «Nii hea inimene. Aga õnnetu ... Kes meist õnnelik on ... Ei tea ... Egas vaid töö saa iialgi inimese peamiseks elumõtteks. Sul peab olema keegi, kelle jaoks sa rühmad. Vabanda, et ma liiga palju räägin ... Sa oled veel noor, et seda mõista ...»

Himma juures olin nii haruharva käinud ja alati mõne pahanduse maha jätnud, et süda lõi enne uksekella helistamist kihevile. Õõsel oli natuke sadanud ja nende trepiastmed läikisid värskelt. Maja ees kasvasid kõrged kastanid oksipidi akendesse.

«Täditütar, kes kolhoosist jalga laskis,» hüüdis Allan teeseldud pidulikkusega. «Aga minul on tempo peal. Kell üks null-null võetakse tulevane režissöör vastu teatri noortestuudio õpperühma, kas tead. Kui nad mulle kohe suured osad kaela määrivad, pean vist õhtukooli üle

kebima. Iss ei taha sellest kuulda, aga kuhu ta pääseb, kui kunstikutsumus nõuab, kas tead. Loit läks penssu võtma. Nagu talle kaheksateist kaksatas, olid load kohe taskus. Lähme kööki. Teeme ühe laari kohvi. Vajan dopingut. Pane sa tuli pliidi alla. Ma jahvatan kohvi.»

Nunnudel oli omaette tuba, sängialused spordiriistu täis ja seinad alasti naiste piltidega tapetseeritud. Allan sammus piki tolmust kaltsuvaipa, mis Pöönil oli uus olnud ja nüüd narmendas. Ta loopis käsi, vahtis lakke, pingutas kaela ja pigistas puhuks silmad kinni. See pidavat olema etüüd, mille esitamist vastuvõtukomisjon nõudvat. Köögikandist kuuldus keema tõusnud vee pahinat. Ma tegin kohvi valmis. Allan ei tulnud vaatamagi. Ta aina veiderdas ja väänas oma etüüdi. Ka tassid tuli loputada, sest neil olid kõik anumad juba mitu päeva pesemata. Teravalt ja selgesti kostis sisse tänavaliikluse ragin. Närepad elavad ühes peatänava tupikus. Päikest nende tubadesse suurt ei paista, sest puud ümberringi on väga suureks kasvanud.

Allan õngitses kapist raamatute tagant pudeli ja sigaretipaki.

«Peanäitejuht ütles, et minul ei oleks neid katseid vajagi, kui demokraatia ei nõuaks. Me ju peame näitama, et oleme teistega võrdsed.» Nõnda öeldes oli tal oina nägu, kes on kõik vastased surnuks poksinud. Kavatsesin talle seda ütelda, aga naer lämmatas enneaegselt sõnad.

Allan imes sigaretti. Ta hoidis pitsi nõnda peenelt nagu Otilie, kes vahtis klaasi vastu valget ja nuhutas enne lõnksatamist viina lõhna. Peale närisime odavaid prääni-kuid. Allan suurustas, et puhvetis on neil igasuguseid nassvärke. Aga need olevat peenemate külaliste jaoks. Oma sõnade kinnituseks tõi ta näha kalamarjakarbi ja viis kohe tagasi.

«See ka on viietärniline,» osutas Allan pudelile.

«Kõigest? Meil Pilpas seisavad kuuesed ja seitsmesed riiulitel.»

«Ära jama! Kuue- ja seitsmetärnilist ei olegi.» Ta luges sõrmedel konjakimarke, mis mulle meelde ei jäänud. Jook maitses nagu Voldi puskari esimese läbiajamise virre.

«Ma näitan sulle elust irdunud juhi kriitikat,» ütles Allan. Ta janditas natuke näoga. «Kas said elamuse?»

«Ei saanud.»

«Tähendab, sa pole kaasaja kunstile vastuvõtlik. Tase ei ole sul nii kõrge.»

Ta vaatles mind, üks käsi üle rinna, teine toeks lõua all ja kulm viimase võimaluseni kurdudes.

«Kas ütlen sulle, keda sa praegu kujutad?»

«Mina? Eks ikka iseennast.»

«Naiivne idealism. Mitte keegi ei tea mitte kunagi, kes ta ise on. Maailm tolmab lollusest, mida tarkuseks peetakse. Ainult absurdsuse abil saab tõestada, kui absurdne kõik on.»

«Sinuga näikse olevat jah kahtlased lood.» Koputasin nimetissõrmega otsaette. Vintis Oolup sõimas ka alati maailma ropuks ja roojaseks, aga ise käis piimakambri taga asjal. Purju jäädes sõimas Saarik kolhoosi juhatust ja rajooni valitsust. Allan võttis läbi kõik õpetajad. Minul ei olnud oma kooliõpetajatest ka jumal teab kui ülevat arvamist, aga lausa näkkukargamine tundus isegi seljataga näotu.

Mida suuremaks nunnud kasvasid, seda rohkem ajas nende kelkimine mu hinge täis. Olin tujus, nagu öeldakse, ja hakkasin Allanit näägutama. Esiteks ütlesin ma, et temast ei saa režissööri. Nina on liiga pikk. Õpperühma ka vastu ei võeta.

Olime juba teradel, kui maja ees tuututas auto. Loidul polnud mingit vajadust pasundada. Aga ta tahtis end rooli taga näidata. Oma arust teadsin ma autodest mõndagi ja üks «Moskvitš 407» polnud ka jumal teab mis haruldus. Allan naeratas pilkavalt. Ka tema kadestas vanemat venda ja oleks ise tahtnud läikiva klaasi taga istuda, küünarnukk hooletult aknast väljas ja vaid üks käsi roolil. Loidu kõrval laiutas harjaspäine ablaste silmadega olevus, eemalt vaadates poisistunud tüdruk, aga üleval toas ilmnes, et siiski meessoost.

«Või siin pummeldatakse,» kilas Loit. «Allan, vala Taavile üks sisse. Mina ei tohi pudelit puudutada. Tahan veel täna väikese tuuri teha,» rääkis ta tähtsalt. «Semud, õpetame Kaisule tõelist elu. Talle kuluvad enne keskasse tulekut ära kogemuste kursused.» Nad keerlesid mu ümber nagu koerad jooksuajal, iseennast oma juttudega ärritades. Taaviks nimetatu andis kätele voli ja tikkus suudlema, mu nägu täis ilastades. Kasisin taskurätiga põsed

puhtaks ja taganesin edasiste üllatuste vältimiseks laua taha. «Niisugune on siis üks lõbumaja,» mõtlesin ma.

«Võtame Kaisu riidest lahti,» pani Loit ette. «Asutame siia ühe kolhoosi. Kõik püksid kokku! Hurraa ... Aeg ...»

«Palju tänu, härrased. Talitage oma riietega, kuidas heaks arvate, aga minu seelik jääb mängust välja.»

Taavi, kellel olid jalas tõmblukkudega püksid ja seljas madudega labrukas, vahtis mind ilase mokaga. Tema suured põrsakõrvad punetasid. Allan hõkerdas vaikset naeru, minu maatüdrukulikkust tõgades. Uksepiidale toetuv Loit ootas hajameelse ükskõiksusega vaatepilti, mis teda oleks lõbustanud. Higine toaõhk muutus talumatuks. Muudkui täideti õhinal klaase ja neelati tühjaks. Mina enam pitsi ei puutunud. Aga nad proovisid väevõimuga sundida. Taavi püüdis meelitada. Ise viskas ta pluusi seljast ja väänas oma längusõlgset ülakeha. Minutid venisid nagu haige inimese öö. Ma ei kartnud, aga süda sai täis. Süljenire tikkus suunurka ja ma pidin alatasa neelatama.

Siis lahendasid olukorra välisukse klõksatus ja Himma kime hääl. Ta ütles, et hakkab kohe lõunat tegema.

Poiste toa uksele lähenesid sammud. Allan kargas kassi väledusega pudelit peitma. Taavi murdis oksa ja lehvitas tuult. Üksnes Loit ei viitsinud oma lodevat poosi muuta.

«Tere, Kaisu! Kui tore, et tulid meie lapsi vaatama. Poisid, kes siin seapesas külalist vastu võtab! Minge alla suurde tuppa. Mängige uusi heliplaate. Või siis õpetage Kaisule õues sulgpalli.»

«Mida?»

«Ta ei ole näinudki. Isa tõi meie poistele reketid.»

«Mina võtsin plasku penssu täis.»

«Hea poiss. Kahju, et Linda jälle haigeks jäi! Me võtame sinu, Kaisuke, nädalalõpuks mereranda kaasa. Läheme telkidega ja süüa teeme lõkkel.»

«Palju tänu!»

«Taavikene, pane pluus selga, sa külmetad. Uih, missugune vastik muster. Mõni importräbal?»

«Kodumaine, täiesti tunnustatud.»

«Ligemalt kaedes pole väga viga. Moodi peab oskama mõista.»

«Ema, sa segasid neid. Taavi tahtis Kaisust akti maalida,» kähvas Loit vanainimeselikult.

«Maalida? Juba uus huviala. Oi teid, lapsi, küll! On teie

elu ikka avar ja ilus! Ma arvasin, et ka Taavi tahab saada poeediks. Ah siis otsustasid kunstnikuks õppida? Allan, kas sa kella jälgid? Nad seal ootavad sind esimesena ette . . .»

Kui trepist alla jõudsin, olin trotsi täis. Nende «Moskvitš» seisis tsementkattega õues, puude all. Keeldusin söögist, jätsin jumalaga. Solgirestil vedelesid läbi akna õue loobitud mõskmed, kapsalehed, paar ussist uuristatud kartulit. Kummardusin ja krapsasin pabulad pihku. Järgnev käis mu käes kähku. Katsugu, kuidas see käru neil summutisse topitud kartuliga mereranda jõuab.

Astusin reipamalt edasi. Tänaval suleti lõunavaheajaks kaupluste uksi. Kioskist sain viis kuuekopikast saia ja pudeli mandariinijooki ning istusin sinnasamasse puiesteepingile lõunatundi pidama.

«Jätku ka leivale.»

Metsavahi Olev poetas enda minu kõrvale pingile, aga viisakas vaks maad vahet. Hakkasime vestlema ja Olevil leidus nii palju lugusid, et jutulõng ei katkenud ega saanud otsa. Ma imestasin oma jutukust ja siis hakkas mul hea meel, et mõistsin nii vapralt kaasa lüüa. Tusk taganes, lahedusele asu andes. Tajusin mõnusat rahu ja ma ei tahtnud enam Olevit lahti lastagi. Aga temal ei olnudki kiiret. Buss minevat alles järgmisel varahommikul, seletas Olev.

«Tule meile,» kutsusin ma.

Aeg kulus ruttu ja küll oli see öö lühike. Kunagi hommiku eel, kui me pisut väsinud olime ja ka natuke kohkunud ning häbelikud, küsis Olev:

«Ütle, kes enne mind oli?»

«Ei kedagi. Enne sind ei ole kedagi olnud.»

«Võiksin sulle nõndasamuti vastata . . .»

Hommik muutus heledaks.

Mu üksioleku aeg oli jäädavalt lõppenud.

Läksin Ritsikule emmuga natuke juttu ajama, talle lillepeotäit viima. Ma tahtsin ütelda, et maasikapeenrad on puhtad, ka mesilased vedasime nõmmelt aeda tagasi. Tervis püsib mul hea. Kui saan tütre, paneme nimeks Aasa. Mu käed olid tööst ja sõnnikust pargitud. Aga vaarikad said niisuguse lasu, et häbiasi, kui nad tuleval aastal rohket saaki ei anna. Oleme hoolsaks muutunud. Üldse meenutame me Oleviga varesepaari, kes on poegade koorumise ootel küll ärevil, aga siiski instinktiivselt arukad ja ka kärsitult riiakad. Kandsin kummikuid: soo oli veidi lige. Jalutasin aeglaselt emmu uue eluaseme poole, jõesillal peatusin. Käsipuud on nüüd rauast, pikkadeks aegadeks valatud. Päike pillas sügise laia heldust. Hakikari kätsatas lautade kohal. Seal neid ilmselt segati ja linnud sahistasid kirikukatusele, küllap eelseisvast talvest nõu pidama. Maantee jookseb nüüd rööbiti jõega, mõlemad õgvendatud, ja ma ei osanud järsku arvata, millal olid nad ilusamad, kas nüüd või vanasti. Kolhoosi, nüüdsest peale siis ka minu karjakoplid ulatuvad nii kaugele, kuni mägi ette tuleb ja silmapiirile sinise kriipsu alla tõmbab. Vasikad ahmisid ädalheina. Rebasefarmi poolt viskus vänget haisu. Üks kombain sõitis kahtlase kolinaga remondiplatsile. Järsku silmasin Taalit, kes oma lehmale allapanu kärutas. Olev lubab kõigil võtta põhku nii palju, kui tassida jõutakse. Vastutasuks tahab ta sõnniku osaliselt kolhoosile saada.

Pilpa-poolne taevas sinetas puhtalt ja klaarilt. Selle

taustal paistsid keskus-klubi ja uus elumaja nagu kunstiteosed, mida pead õige pildi saamiseks teatava vahemaa tagant silmitsema, kujutlusvõimel lennata lastes, sest paljugi mis olevikuga torised, vana ikka tagasi ei saa, ega tahagi saada.

Heinamaal märkasin Tepanit, kes luuaraage lõikas, kalamehekummikud niueteni ja lõunaleivamärss puuoksa riputatud. Räägitakse, et ta koguvat hoiukassasse raha, aga mis otstarbeks, seda ei teadvat ätt isegi. Pärijat ta põlgab. Tundsin südame ümber valusat tõmbust. Taamal Mustmere metsa kohal paisusid pilved, vahused nagu tuulise mere lainetus.

Jaak Raak seisis emmu päitsis. Ma ei saanud talle läheneda ja jäin eemale kuuseheki varju seisma. Kõik mu sõnad oleksid tema tunnete kõrval armetud tundunud. Mulle meenus see ammune küpsekartulite ja hapukurkide õhtu meie ahjusuu ees. Jaak: «Mina siit ei liigu.» — Emm: «Ma ka ei lähe enne, kui viiakse.» Eraldi ja omaette poleks nad jõudnud vaevadele vastu panna. Tugev ollakse paarikorrutatult, sest elu on alati ränk ega hellita ühtki aega. Kõik üksikud puud kasvavad okstest kõveraks, olgu neil tüved kuitahes tugevad. Millegipärast torkis see mälestus mu südant. Lapseeast talletad endasse häitsmelised tulevikulootused. Sellele lisanduvad hiljem seaduspärase paratamatusega kõik vaevad ja pahed, nagu sõdurilese valu ja hüljatud invaliidi üksildane igatsus. Päike oli keskpäevas, rohelised kuused uhkeldasid taeva taustal. Pilved rippusid liikumatult Kuuraoja kohal.

Mu süda tuksus pakiliselt ja kiiresti. Mõtlesin, et peaksin siiski Jaagu juurde minema, talle kas või käe ulatama. Aga ta ise oli mind juba märganud, viipas mulle eemalt ning läks.

Valgus helkis ümberringi. Paar pilveraasu olid jõudnud Kuuraojalt Pilpa kohale päikese kätte hõbedaselt edvistama. Sügise tulekuga muutub maa hingus alati teravaks. Küntud kõrrepõldudel on eos tulevased saagid.

Луйзе Вахэр

ПЕРЕД ЛИЦОМ ДНЯ

Роман

На эстонском языке

Оформление П. Улас

Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Lehiste

Kunstiline toimetaja A. Raja

Tehniline toimetaja A. Krebstein

Korrektorid E. Toots ja A. Kiho

Laduda antud 26. VII 1968. Trükkida antud 15. X 1968. Paber 54×84/16. Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik. Trükipoognaid 15,5. Tingtrükipoognaid 13,02. Arvestuspoognaid 14,11. Trükiarv 36 000. MB-08811. Tellimise nr. 4465. Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. III

Hind 74 kop.

7—3—5
29—TL—8—68